ISSN 1810-4835

Українська КЕРАМОЛОГІЯ

Національний науковий щорічник

ЗА РІК 2018

Книга XIII

Том 2

Національна академія наук України
Інститут керамології – відділення
Інституту народознавства НАН України

Міністерство культури України
Національний музей-заповідник
українського гончарства в Опішному

УКРАЇНСЬКА КЕРАМОЛОГІЯ

Національний науковий щорічник

Заснований 2001 року

ЗА РІК 2018

Книга XIII / Том 2

УКРАЇНСЬКИЙ КЕРАМОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПРОСТІР

За редакцією
професора
Олеся Пошивайла

Опішне
Видавництво
«Українське Народознавство»
Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному
2019

National Academy of Sciences of Ukraine
Institute of Ceramology – Branch of Ethnology
Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine

Ministry of Culture of Ukraine
National Museum of Ukrainian Ceramics
in Opishne

UKRAINIAN CERAMOLOGY

The National Scientific Yearbook

Established in 2001

For year 2018
Book 13 / Volume 2

UKRAINIAN CERAMOLINGUISTIC SPACE

Edited by
Oles Poshyvailo,
Professor

Opishne
Ukrainian Ethnology
Publishing House
of the National Museum
of Ukrainian Pottery in Opishne
2019

УДК 738.3(477)(06)

У45

УКРАЇНСЬКА КЕРАМОЛОГІЯ : національний науковий щорічник. За рік 2018 : Український керамолінгвістичний простір
/ за редакцією професора Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2019. – Кн. XIII. – Т. 2. – 320 с.

ISSN 1810-4835

У другому томі тринадцятої книги Національного наукового щорічника *«Українська керамологія»* подано матеріали Національного наукового симпозіуму *«Український керамолінгвістичний простір: проблеми наукового дискурсу»*. Метою заходу був розвиток, унормування, з'ясування проблем використання сучасної української керамологічної термінології.

Для керамологів, філологів, істориків, археологів, етнологів, краєзнавців, музеологів, мистецтвознавців, художників-керамістів, викладачів навчальних закладів мистецького спрямування, усіх, хто цікавиться культурною спадщиною України

КЛЮЧОВІ СЛОВА: українська керамологія, керамолінгвістика, гончарська термінологія, кераміка, гончарство, філологія, Україна

The current volume of the thirteenth book of the National Scientific Yearbook *Ukrainian Ceramology* contains the materials of the National Scientific Symposium *Ukrainian Ceramolinguistic Space: Problems of Scientific Discourse*. The purpose of the event was to develop, standardize and clarify the problems of using modern Ukrainian ceramological terminology.

The book is intended for ceramologists, philologists, historians, archaeologists, regional explorers, ethnologists, museologists, art critics, teachers of art educational institutions, for all the people, who are interested in the cultural heritage of Ukraine.

KEYWORDS: Ukrainian ceramology, ceramolinguistics, pottery terminology, ceramics, pottery craft, philology, Ukraine

Свідоцтво про реєстрацію
КВ 5424 від 30.08.2001

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:
вул.Партизанська, 102,
Опішне, Полтавщина, 38164, Україна;
тел. +38 (05353) 42175, 42416, 42415,
факс +38 (05353) 42175, 42416
opishne-museum@ukr.net,
ceramology@ukr.net;
www.opishne-museum.gov.ua,
www.ceramology-inst.gov.ua,

СЛУЖБА РЕАЛІЗАЦІЇ:
тел. +38 (05353) 42417

Права видавництва «Українське Народознавство» поширюються на всі країни. Перевидання, репродукції, відтворення, виконання за допомогою розмножувальної, аудіовізуальної техніки чи будь-якими іншими засобами, а також приватні копії можуть бути виконані лише з дозволу видавництва «Українське Народознавство»

■

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or utilized in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the copyright owner

■

Думки авторів статей не завжди збігаються з уявленнями упорядника й офіційною думкою Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України та Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному

■

Редакція залишає за собою право наукового редагування керамологічної термінології, відповідно до сучасного рівня керамологічних знань і уніфікованого термінологічного словника, затвердженого Вченими радами Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України та Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному

© Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, 2019
© Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, 2019

ЗАСНОВНИКИ:

Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному

•НАУКОВЕ ВИДАННЯ•

Рекомендовано до друку вченими радами
Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України
та Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному
Видання здійснено в рамках виконання
відомчих наукових проектів
Національної академії наук України
«Історія української культурної керамології кінця XVIII – XXI століття:
етапи, особливості розвитку, здобутки»
(держ. реєстр. №0113U001053),
«Історія української археологічної керамології кінця XXI – початку XXI століття:
етапи, особливості, розвитку, здобутки»
(держ. реєстр. №0217U003584)
та відомчого наукового проекту
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному
«Історіографія української керамології (кінець XVIII – початок XXI століття)»
(держ. реєстр. №0113U001044)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

■ **Голова**

Олесь ПОШИВАЙЛО, доктор історичних наук, професор *(Опішне)*

■ **ВІДДІЛ ІСТОРИЧНОЇ, АРХЕОЛОГІЧНОЇ, ЕТНОГРАФІЧНОЇ (АНТРОПОЛОГІЧНОЇ), МУЗЕЄЗНАВЧОЇ КЕРАМОЛОГІЇ**

Валентина БОРИСЕНКО, доктор історичних наук, професор *(Київ)*
В'ячеслав МУРЗІН, доктор історичних наук, професор *(Запоріжжя)*
Микола МУШИНКА, іноземний член НАН України,
доктор філологічних наук, професор *(Пряшів, Словаччина)*
Людмила ОВЧАРЕНКО, доктор історичних наук *(Опішне)*
Ігор ПОШИВАЙЛО, кандидат історичних наук *(Київ)*
Костянтин РАХНО, доктор історичних наук *(Опішне)*
Петро ТОЛОЧКО, академік НАН України,
доктор історичних наук, професор *(Київ)*

■ **ВІДДІЛ МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ (ХУДОЖНЬОЇ) КЕРАМОЛОГІЇ**

Орест ГОЛУБЕЦЬ, член-кореспондент Національної академії
мистецтв України, доктор мистецтвознавства, професор *(Львів)*
Олена КЛИМЕНКО, кандидат мистецтвознавства *(Опішне)*
Михайло СЕЛІВАЧОВ, доктор мистецтвознавства, професор *(Київ)*
Дмитро СТЕПОВИК, доктор мистецтвознавства,
доктор філософських наук, доктор богословських наук, професор *(Київ)*
Олександр ФЕДОРУК, академік Національної академії мистецтв України,
доктор мистецтвознавства, професор *(Київ)*

■ **ВІДДІЛ КЕРАМОЛІНГВІСТИКИ**

Павло ГРИЦЕНКО, доктор філологічних наук, професор *(Київ)*
Михайло НАЄНКО, доктор філологічних наук, професор *(Київ)*
Любов СПАНАТІЙ, кандидат філологічних наук, доцент *(Миколаїв)*
Микола СТЕПАНЕНКО, доктор філологічних наук, професор *(Полтава)*

ЗМІСТ

■ **НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ СИМПОЗІУМ «*УКРАЇНСЬКИЙ КЕРАМОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПРОСТІР: ПРОБЛЕМИ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ*»** 12

- ■ Інформаційне повідомлення 12
- ■ Загальні відомості 14
- ■ Найголовніші заходи 19
- ■ Програма 22
- ■ Слухачі Симпозіуму 29

■ **ФОТОЛІТОПИС НАЦІОНАЛЬНОГО НАУКОВОГО СИМПОЗІУМУ** 31

■ **МАТЕРІАЛИ НАЦІОНАЛЬНОГО НАУКОВОГО СИМПОЗІУМУ** 51

З історії досліджень української гончарської лексики
Світлана Пошивайло (Опішне, Полтавщина) 52

З досвіду українсько-польської співпраці з укладання словника археологічних термінів
Вікторія Котенко (Опішне, Полтавщина), Альфред Твардецький (Варшава, Польща) 60

Гончарство у «Словнику української мови» Дмитра Яворницького
Костянтин Рахно (Опішне, Полтавщина) 63

«Гончар-творець»: антропоморфність і назви структурних частин посуду
Оксана Коваленко (Опішне, Полтавщина) 69

Історія, технологія, асортимент, термінологія гончарства Олешнянського гончарного району Чернігівської області (за матеріалами інтерв'ю з Йосипом Михайловичем Авраменком)
Людмила Сержант (Київ) 73

Етимологія й словотвір прізвищ гончарів села Міські Млини (Полтавщина) кінця XIX – початку XX століття
Вікторія Зубань (Опішне, Полтавщина) 80

Мала епіграфіка гончарки Олександри Селюченко (до проблеми достовірності авторства творів)
Світлана Панасюк (Опішне, Полтавщина) 86

Назви осіб за родом діяльності в гончарстві
Ніна Левун (Дніпро) 95

Гончарська термінологія в мистецтвознавчих студіях: історичний розріз, сучасні проблеми й перспективи
Олена Клименко (Київ) 104

Номінація гончарних виробів в українському дитячому фольклорі
Марія Пошивайло (Київ) 109

Представники сучасного покоління гончарів Опішного як носії традиційної гончарської лексики
Жанна Чечель (Опішне, Полтавщина) 118

До питання використання керамологічної термінології в сучасному музеєзнавстві
Оксана Ликова (Опішне, Полтавщина) 122

До питання про термінологію для визначення категорій археологічної кераміки на прикладі червонолакового посуду з розкопок могильника в балці Алмалик-Дере (Південно-Західний Крим)
Ольга Яшна (Опішне, Полтавщина) 130

Пастка для редактора, або Кілька слів про наболіле
Людмила Гусар (Опішне, Полтавщина) 140

Гончарні назви в топонімах України
Інна Прокопенко (Опішне, Полтавщина) 143

Лінгвістичні дослідження гончарської лексики в колекції Національного архіву українського гончарства
Наталя Стеблівська (Опішне, Полтавщина) 152

Глина й вироби з неї в українських фразеологізмах
Лариса Гавриш (Опішне, Полтавщина) 156

Мала епіграфіка гончарської родини Пошивайлів
Наталя Гринь (Опішне, Полтавщина) 161

Опішненська таврована цегла як епіграфічне джерело для керамологічних студій
Богдан Пошивайло (Опішне, Полтавщина) 176

Глиняні вироби на гербах адміністративно-територіальних одиниць сучасної України
Світлана Пругло (Опішне, Полтавщина) 184

До питання появи нових термінів у гончарному промислі Опішного другої половини XX століття (за архівними й польовими матеріалами)
Марія Яценко (Опішне, Полтавщина) 190

Назви давньоруських глиняних виробів (за писемними джерелами)
Валентина Троцька (Опішне, Полтавщина) 197

Міраж ідеальної термінології: про доцільність екстраполяції етнологічних термінів у сучасну археологічну керамологію
Юрій Пуголовок (Опішне, Полтавщина) 202

Гончарська лексика в аматорській поезії Опішного
Тетяна Хрипун (Опішне, Полтавщина) 206

Керамологічні терміни у творчій спадщині Василя Кричевського та Вадима Щербаківського
Вікторія Короткевич (Опішне, Полтвщина) 214

Література з проблематики гончарської термінології у фондах Гончарської Книгозбірні України
Оксана Андрушенко (Опішне, Полтавщина) 223

Варіанти походження топонімів Опішного та його околиць
Антон Плохой (Опішне, Полтавщина) 233

Творчі особистості з прізвищем Гончар
Галина Панасюк (Опішне, Полтавщина) 238

МАТЕРІАЛИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ КЕРАМОЛІНГВІСТИКИ 245

Історичні кутки Опішного
Валентина Троцька (Опішне, Полтавщина) 246

Про назву гончарної столиці України впродовж другої чверті XVIII – початку XX століття
Олесь Пошивайло (Опішне, Полтавщина) 266

ІНФОРМАЦІЯ 295

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК 305

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК 313

CONTENTS

■ **NATIONAL SCIENTIFIC SYMPOSIUM**
UKRAINIAN CERAMOLINGUISTIC SPACE:
PROBLEMS OF SCIENTIFIC DISCOURSE 12

- ■ Informational Communication 12
- ■ Common Information 14
- ■ Main Events 19
- ■ Programme 22
- ■ Audience of the Symposium 29

■ **PHOTO REVIEW OF THE NATIONAL SCIENTIFIC SYMPOSIUM** 31

■ **MATERIALS OF THE NATIONAL SCIENTIFIC SYMPOSIUM** 51

From the History of Studies of Ukrainian Pottery Lexis
Svitlana Poshyvailo (Opishne, Poltava Region) 52

From the Experience of Ukrainian-Polish Cooperation in Compiling a Dictionary of Archeological Terms
Viktoriya Kotenko (Opishne, Poltava Region), Alfred Twardecki (Warsaw, Poland) 60

Pottery Craft in the *Dictionary of the Ukrainian Language* by Dmytro Yavornytsky
Kostyantyn Rakhno (Opishne, Poltava Region) 63

***Potter as a Creator*: Anthropomorphism and Names of Structural Parts of Utensils**
Oksana Kovalenko (Opishne, Poltava Region) 69

History, Technique, Range of Goods, Terminology of Pottery Craft of Oleshnya Pottery District in the Chernihiv Region (Based on the Interview with Yosyp Avramenko)
Lyudmyla Serzhant (Kyiv) 73

Etymology and Word Formation of the Names of Potters in the Village of Miski Mlyny (Poltava Region) in the Late 19th – Early 20th Centuries
Viktoriya Zuban (Opishne, Poltava Region) 80

Small Epigraphy of the Potteress Oleksandra Selyuchenko (Towards the Problem of Authenticity of the Authorship of Works)
Svitlana Panasyuk (Opishne, Poltava Region) 86

Names of Persons According to Their Activity in Pottery Craft
Nina Levun (Dnipro) 95

Pottery Terminology in Art Studies: Historical Context, Current Problems, and Perspectives
Olena Klymenko (Kyiv) 104

Nomination of Pottery Ware in the Ukrainian Children's Folklore
Mariya Poshyvailo (Kyiv) 109

Representatives of the Modern Generation of Opishne Potters as Carriers of Traditional Pottery Lexis
Zhanna Chechel (Opishne, Poltava Region) 118

Towards the Question of the Use of Ceramic Terminology in Modern Museum Studies
Oksana Lykova (Opishne, Poltava Region) 122

Towards the Question of the Terminology for the Definition of the Categories of Archaeological Ceramics on the Example of Red-Glazed Ware from the Excavation of the Cemetery in the Gully of Almalyk-Dere (the Southwestern Crimea)
Olha Yashna (Opishne, Poltava Region) 130

A Trap for an Editor, or a Few Words about the Painful One
Lyudmyla Husar (Opishne, Poltava Region) 140

Pottery Names in the Toponyms of Ukraine
Inna Prokopenko (Opishne, Poltava Region) 143

Linguistic Studies of Pottery Lexis in the Collection of the National Archives of Ukrainian Pottery
Natalya Steblivska (Opishne, Poltava Region) 152

Clay and Clayware in Ukrainian Phraseology
Larysa Havrysh (Opishne, Poltava Region) 156

Small Epigraphy of the Pottery Poshyvailo Family
Natalya Hryn (Opishne, Poltava Region) 161

Opishne Branded Bricks as an Epigraphic Source for Ceramic Studies
Bohdan Poshyvailo (Opishne, Poltava Region) 176

Earthenware on the Arms of Administrative and Territorial Units of Modern Ukraine
Svitlana Pruhlo (Opishne, Poltava Region) 184

Towards the Question of the Emergence of New Terms in the Pottery Craft of the Opishne of the Late 20th Century (Basing on Archival and Field Materials)
Mariya Yatsenko (Opishne, Poltava Region) 190

Names of Ancient Ruthenian Earthenware (on the Base of Written Sources)
Valentyna Trotska (Opishne, Poltava Region) 197

Mirage of Ideal Terminology: The Feasibility of the Extrapolation Ethnological Terms in Modern Archeological ceramology
Yuriy Puholovok (Opishne, Poltava Region) 202

Pottery Lexis in the Amateur Poetry of Opishne
Tetyana Hrypun (Opishne, Poltava Region) 206

Ceramological Terms in the Creative Heritage of Vasyl Krychevsky and Vadym Shcherbakivsky
Viktoriya Korotkevych (Opishne, Poltava Region) 214

Literature on Problems of Pottery Terminology in the Collections of the Pottery Library of Ukraine
Oksana Andrushenko (Opishne, Poltava Region) 223

Variants of the Origin of Toponyms of Opishne and Its Environs
Anton Plokhoy (Opishne, Poltava Region) 233

Creative Personalities with the Surname Honchar
Halyna Panasyuk (Opishne, Poltava Region) 238

MATERIALS FOR UKRAINIAN CERAMOLINGUISTICS 245

Historical Wards of Opishne
Valentyna Trotska (Opishne, Poltava Region) 246

About the Name of the Pottery Capital of Ukraine During the Second Quarter of the 18th – the Early 20th Century
Oles Poshyvailo (Opishne, Poltava Region) 266

INFORMATION 295

INDEX OF PERSONAL NAMES 305

INDEX OF GEOGRAPHICAL NAMES 313

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ СИМПОЗІУМ

«УКРАЇНСЬКИЙ КЕРАМОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПРОСТІР: ПРОБЛЕМИ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ»

Інформаційне повідомлення

Місце проведення:	**Гончарна столиця України – містечко Опішне (Полтавщина)** – один із найславетніших центрів етнічної самобутності українців
Час проведення:	26–28 вересня 2018 року
Мета:	розвиток, унормування, з'ясування проблем використання сучасної української керамологічної термінології

Основна проблематика: науковий опис глиняних виробів; термінологія та атрибуція; історичні умови формування сучасної наукової керамологічної лексики; історіографія проблеми; світовий досвід формування керамологічної термінології; термінологічна уніфікація в інформаційному просторі; переклад керамологічних термінів; мовознавчі аспекти керамологічної проблематики; польові мовознавчі дослідження гончарної культури; археологічна, етнографічна, мистецтвознавча термінологія в наукових студіях гончарства; філософські аспекти осмислення керамологічних понять; проблеми наукової термінології в керамологічних публікаціях; фольклорні тексти як носії гончарної лексики; проблеми укладання словника керамологічної термінології; гончарська лексика в мовознавчих словниках; діалектна гончарська лексика; етимологія топонімів гончарних осередків; етнолінгвістичні й соціолінгвістичні дослідження; впливи й взаємовпливи в гончарській термінології; епіграфіка на глиняних виробах; гончарська термінологія в графіті; гончарська термінологія народів світу; гончарські назви в топонімах, антропонімах, власних назвах; трансформація термінології в межах одного осередку; термінологія давньоруських гончарів

До участі в Симпозіумі ЗАПРОШУЮТЬСЯ:

керамологи, мовознавці, культурологи, мистецтвознавці,
історики, археологи, етнологи, краєзнавці, музеологи,
колекціонери, мистці, академічні наукові установи,
вищі навчальні заклади, музеї

Робоча мова Симпозіуму:
українська, англійська

Адреса Оргкомітету:
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,
вул. Партизанська, 102, Опішне, Полтавщина, 38164, Україна;
тел./факс +38 (05353) 42416, 42415, 42175, +38 (067) 5574757;
e-mail: opishne-museum@ukr.net

Початок пленарного засідання
26 вересня, о 10.00 год.,

у Будинку «Кричевського-Лебіщака»
(Музей мистецької родини Кричевських; вул. Партизанська, 2)

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

МІСЦЕ ПРОВЕДЕННЯ

Національний науковий симпозіум «Український керамолінгвістичний простір: проблеми наукового дискурсу» проходитиме в Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному
[вул. Партизанська, 102; тел./факс +38 (05353) 42416, 42175, +38 (067) 5574757; e-mail: opishne-museum@ukr.net]
Відкриття Симпозіуму 26.09.2018 – у Музеї мистецької родини Кричевських
[вул. Партизанська, 2]

РЕЄСТРАЦІЯ

Реєстрація учасників Симпозіуму відбуватиметься 26 вересня 2018 року, з 8.00 до 10.00 год., у приміщенні Музею мистецької родини Кричевських *[вул. Партизанська, 2]*

Керівник служби реєстрації Симпозіуму – Оксана Андрушенко

[вул. Партизанська, 2; тел. +38 (095) 9009994]

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ

Олесь Пошивайло – директор Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, генеральний директор Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, голова правління ГО «Конгрес українських керамологів», доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, **голова Оргкомітету** *(Опішне)*

Людмила Дяченко – заступник з наукової роботи генерального директора Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, заступник голови Оргкомітету *(Опішне)*

Оксана Коваленко – науковий співробітник Відділу палеогончарства Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, старший науковий співробітник Відділу археологічної кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, докторант Кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені Володимира Короленка, член ГО «Конгрес українських керамологів», кандидат історичних наук, доцент, **куратор Симпозіуму** *(Опішне)*

Світлана Пошивайло – старший науковий співробітник Науково-дослідного відділу етнографії гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, провідний архівіст Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, член ГО «Конгрес українських керамологів», **куратор Симпозіуму** *(Опішне)*

ІНФОРМАЦІЙНА СЛУЖБА

Жанна Невкрита, Світлана Пругло – співробітники Інформаційної служби Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному
[вул. Партизанська, 102; тел./факс +38 (05353) 42175, 42416, +38 (095) 6951606; e-mail: info.opishne-museum@ukr.net; opishne-museum@ukr.net]

ТРАНСПОРТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Володимир Педяш – завідувач Сектору господарського забезпечення Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному
[тел. +38 (05353) 42415, +38 (050) 3043422, +38 (067) 8344639]

МЕДИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ

Медичне обслуговування учасників Симпозіуму:
лікарня: Опішне, вул. Нова, 54; швидка допомога (цілодобово) – тел. *+38* (05353) 42303, 103

ХАРЧУВАННЯ

Учасники Симпозіуму харчуються в кафе *«Домашня кухня»*
[вул. Панаса Мирного, 78-д; тел. +38 (099) 6780275] або, **за власним вибором**, у закладах громадського харчування Опішного:

✓***«МузеCAFE ГОРНятко»***
[вул. Партизанська, 102; тел. +38 (095) 3858055]

✓**Кафе *«Куманець»***
[вул. Соборна, 5-а; тел. +38 (05353) 42790]

✓***Кафе «Чумацький шлях»***
[вул. Панаса Мирного, 80-а; тел. +38 (05353) 42036]

Графік харчування:

Сніданок .....8^{00}–9^{00}

Обід.....13^{00}–14^{00}

Вечеря .....19^{00}–20^{00}

Кава, чай:
(Музей-заповідник)
26-28 вересня
9^{00}–19^{00}

Відповідальна:
Валентина Троцька – старший науковий співробітник Відділу археологічної кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному
[тел. +38 (05353) 42415, +38 (066) 6123871]

ПРОЖИВАННЯ

• Будинок для гостей приватного підприємця Надії Матвійко
[вул. Губаря, 19; тел. +38 (05353) 42501];

• Інше приватне житло в Опішному.

Відповідальна:
Оксана Манько – інспектор Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному *[тел. +38 (05353) 42416, +38 (095) 6913134]*

ВИСТАВКИ

НАЦІОНАЛЬНА ВИСТАВКА ТВОРІВ КЕРАМІКИ ЦВІТНЕНСЬКОГО ГОНЧАРНОГО ОСЕРЕДКУ З ФОНДОВИХ КОЛЕКЦІЙ МУЗЕЇВ УКРАЇНИ
[Центр розвитку духовної культури Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, вул. Явдохи та Гаврила Пошивайлів, 3; тел. +38 (05353) 42381]

ВИСТАВКА ТВОРІВ КЕРАМІКИ художника-кераміста ОЛЕКСАНДРА МІРОШНИЧЕНКА
(Кочеток, Харківщина, Україна)
[Центр розвитку духовної культури Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, вул. Явдохи та Гаврила Пошивайлів, 3; тел. +38 (05353) 42381]

ВИСТАВКА ТВОРІВ КЕРАМІКИ заслуженого художника України ГАННИ-ОКСАНИ ЛИПИ *(Львів)* ***«СИРЕНА» (з 28.09.2018)***
[Центр розвитку духовної культури Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, вул. Явдохи та Гаврила Пошивайлів, 3; тел. +38 (05353) 42381]

ВИСТАВКА ТВОРІВ КЕРАМІКИ художника-кераміста НАТАЛІ КОРМЕЛЮК
(Роквіль, Меріленд, США) ***«ДІАЛОГИ З ГЛИНОЮ»***
[Центр розвитку духовної культури Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, вул. Явдохи та Гаврила Пошивайлів, 3; тел. +38 (05353) 42381]

СПІЛЬНА ВИСТАВКА художників-керамістів Сергія Радька *(Межиріч, Черкащина)* **та Аліни Літвіненко** *(Олександрія, Кіровоградщина)* ***«УРОК АСТРОНОМІЇ»***
[Центр розвитку духовної культури Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, вул. Явдохи та Гаврила Пошивайлів, 3; тел. +38 (05353) 42381]

ВИСТАВКА V Міжнародного фотоконкурсу *«ГОНЧАРНІ ВІЗІЇ КРАЇНИ»*
[Центр розвитку духовної культури Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, вул. Явдохи та Гаврила Пошивайлів, 3; тел. +38 (05353) 42381]

ВИСТАВКА ПЕРШИХ УКРАЇНСЬКИХ ГРОШОВИХ ЗНАКІВ ДОБИ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917–1919) З ФОНДОВОГО ЗІБРАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА УКРАЇНСЬКОГО ГОНЧАРСТВА В ОПІШНОМУ
[Музей мистецької родини Кричевських, вул. Партизанська, 2]

ВИСТАВКА АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ *«ОРНАМЕНТАЛЬНА ТВОРЧІСТЬ АКАДЕМІКА ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО»*
[Музей мистецької родини Кричевських, вул. Партизанська, 2]

ВИСТАВКА *«МИКОЛА КРИЧЕВСЬКИЙ: У КООРДИНАТАХ ЧАСУ Й МИСТЕЦТВА»*
українського художника-постімпресіоніста, графіка, театрального декоратора МИКОЛИ КРИЧЕВСЬКОГО (1898, Харків – 1961, Париж) з нагоди 120-річчя від дня народження (з фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, Сумського художнього музею імені Никанора Онацького та Лебединського міського художнього музею імені Бориса Руднєва) (Постанова Верховної Ради України від 08.02.2018 № 2287-VIII) *(з 26.09.2018)*
[Музей мистецької родини Кричевських, вул. Партизанська, 2]

ВИСТАВКА ОРИГІНАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ ВАСИЛЯ МАЗУРЕНКА (1877–1937) – українського громадсько-політичного й державного діяча, ученого-професора, технолога-кераміста, голови спеціальної Комісії з розробки перших українських банкнотів (1918), заступника та в. о. Генерального секретаря фінансів УНР (жовтень – грудень 1917), заступника та в. о. Міністра фінансів УНР (січень – квітень 1918), товариша (заступника) Міністра фінансів Української Держави (квітень – грудень 1918), Міністра фінансів УНР (грудень 1918 – лютий 1919)
[Музей мистецької родини Кричевських, вул. Партизанська, 2]

ВИСТАВКА *«ФІЛОКАРТІЙНІ ВІТАННЯ З АВСТРАЛІЇ»*
(листівки з приватної колекції Наталі Пошивайло-Таулер /Мельбурн, Австралія/)
[Музей мистецької родини Кричевських, вул. Партизанська, 2]

БІБЛІОТЕКИ

Гончарська Книгозбірня України
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному
[Центр досліджень українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, вул. Партизанська, 102; відчинено щодня, з 8^{00} до 18^{00} год.]

Керамологічна бібліотека України
Інституту керамології – відділення
Інституту народознавства НАН України
[вул. Партизанська, 102; відчинено щодня, з 8^{00} до 18^{00} год.]

Бібліотека Державної спеціалізованої художньої школи-інтернату
I-III ступенів *«Колегіум мистецтв у Опішному»* імені Василя Кричевського
[вул. Партизанська, 21; відчинено щодня, з 9^{00} до 16^{00} год.]

МУЗЕЇ

- **Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному**
  [вул. Партизанська, 102; тел. +38 (05353) 42416, +38 (067) 5574757]

- **Меморіальний музей-садиба гончарки Олександри Селюченко**
  [вул. Губаря, 29; тел. +38 (095) 6789316]

- **Меморіальний музей-садиба гончарської родини Пошивайлів**
  [вул. Явдохи та Гаврила Пошивайлів, 63; тел. +38 (095) 6789319]

- **Меморіальний музей-садиба філософа й колекціонера опішненської кераміки Леоніда Сморжа**
  [с. Міські Млини, вул. Котелевська, 27; тел. +38 (095) 4835359]

- **Музей мистецької родини Кричевських**
  [вул. Партизанська, 2; тел. +38 (095) 4835358]

- **Художньо-етнографічний музей Державної спеціалізованої художньої школи-інтернату I-III ступенів «*Колегіум мистецтв у Опішному*» імені Василя Кричевського**
  [вул. Партизанська, 21; тел. +38 (05353) 42001]

ПОСЛУГИ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖІ

На території Музею-заповідника діє бездротова система покриття Wi-Fi для виходу в мережу Інтернет.

НАЙГОЛОВНІШІ ЗАХОДИ

• 26 ВЕРЕСНЯ, СЕРЕДА •

08.00–10.00 ..... **Приїзд і реєстрація учасників Національного наукового симпозіуму *«Український керамолінгвістичний простір: проблеми наукового дискурсу»***
[Музей мистецької родини Кричевських, вул. Партизанська, 2]

10.00–19.00 ..... **ВИСТАВКИ ПУБЛІКАЦІЙ:**

- **про славетного українського вченого-агронома, професора, дворянина АНАСТАСІЯ ЗАЙКЕВИЧА (1842–1931);**
- **про видатного українського художника-постімпресіоніста, графіка, театрального декоратора МИКОЛУ КРИЧЕВСЬКОГО (1898–1961)**

[Музей мистецької родини Кричевських, вул. Партизанська, 2]

10.00–11.30 ..... **ОФІЦІЙНЕ ВІДКРИТТЯ Й ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ Національного наукового симпозіуму *«Український керамолінгвістичний простір: проблеми наукового дискурсу»***
[Музей мистецької родини Кричевських, вул. Партизанська, 2]

11.30–12.00 ..... **ВЕРНІСАЖ ВИСТАВКИ ЖИВОПИСУ *«МИКОЛА КРИЧЕВСЬКИЙ: У КООРДИНАТАХ ЧАСУ Й МИСТЕЦТВА»* українського художника-постімпресіоніста, графіка, театрального декоратора МИКОЛИ КРИЧЕВСЬКОГО (1898, Харків – 1961, Париж) з нагоди 120-річчя від дня народження (з фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, Сумського художнього музею імені Никанора Онацького та Лебединського міського художнього музею імені Бориса Руднєва) (Постанова Верховної Ради України від 08.02.2018 № 2287-VIII)**
[Музей мистецької родини Кричевських, вул. Партизанська, 2]

12.00–12.30 ..... **ЦЕРЕМОНІЯ ОФІЦІЙНОГО ВІДКРИТТЯ НА СТІНІ ГОНЧАРНОЇ СЛАВИ УКРАЇНИ БРОНЗОВОЇ МЕМОРІАЛЬНОЇ ДОШКИ славетному українському вченому-агроному, професору, дворянину АНАСТАСІЮ ЗАЙКЕВИЧУ (1842–1931), який досліджував гончарні промисли Полтавської губернії, зібрав першу колекцію опішненської кераміки, за якою підготував перший в Україні альбом мотивів українського орнаменту**
[Музей мистецької родини Кричевських, вул. Партизанська, 2]

13.00–14.00 ..... ОБІД

14.00–17.00 ..... **РОБОЧЕ ЗАСІДАННЯ Симпозіуму**
[Музей мистецької родини Кричевських, вул. Партизанська, 2]

17.00–19.00 ..... **ОЗНАЙОМЛЕННЯ з Національною галереєю глиняної монументальної скульптури та іншими об'єктами Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному**
[Музей, вул. Партизанська, 102;
Музей-садиба Селюченко, вул. Губаря, 29;
Музей-садиба Пошивайлів, вул. Явдохи та Гаврила Пошивайлів, 63,
Музей-садиба Леоніда Сморжа, с. Міські Млини, вул. Котелевська, 27]

19.00–20.00 ..... **ПРЕЗЕНТАЦІЯ мистецького проекту «ПРОБУДЖЕННЯ. ПЕРЕВТІЛЕННЯ. НОВИЙ ПОЧАТОК» В'ЯЧЕСЛАВА ПАСИНКА**
в рамках Міжнародної грантової премії Говорунів
[Музей, вул. Партизанська, 102]

• 27 ВЕРЕСНЯ, ЧЕТВЕР •

08.00–09.00 ..... СНІДАНОК

09.00–13.00 ..... **РОБОЧЕ ЗАСІДАННЯ Симпозіуму**
[Музей, вул. Партизанська, 102]

09.00–17.00 ..... **ПЕРЕГЛЯД ВИСТАВОК:**

- **ДОКУМЕНТАЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ, ПРИСВЯЧЕНИХ ГОНЧАРСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (з фондів Національного архіву українського гончарства);**
- **НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ НА ТЕМУ КЕРАМОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ (зі збірки Гончарської Книгозбірні України)**

[Музей, вул. Партизанська, 102]

13.00–14.00 ..... ОБІД

14.00–14.30 ..... **ПРЕЗЕНТАЦІЯ методичних рекомендацій ОКСАНИ КОВАЛЕНКО ТА СВІТЛАНИ ПОШИВАЙЛО**
«Назви частин глиняного посуду XVII–XX століть»
[Музей, вул. Партизанська, 102]

14.40–15.10 ..... **ПРЕЗЕНТАЦІЯ керамологічної монографії ЮРІЯ ПУГОЛОВКА**
«Історія української археологічної керамології (1991–2016)»
[Музей, вул. Партизанська, 102]

15.20–15.50 ..... **ПРЕЗЕНТАЦІЯ керамологічної монографії ЛЮДМИЛИ ОВЧАРЕНКО**
«Гончарне шкільництво як визначальний фактор творчого розвитку українського традиційного гончарства (1894–1941)»
[Музей, вул. Партизанська, 102]

16.00–17.30 ..... **ЦЕРЕМОНІЯ офіційного оголошення й нагородження переможців XIII Національного конкурсу публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні (за публікаціями 2016 року) *«КеГоКе–2018»***
[Музей, вул. Партизанська, 102]

17.40–19.00 ..... **РОБОЧЕ ЗАСІДАННЯ Симпозіуму**
[Музей, вул. Партизанська, 102]

19.00–20.00 ..... ВЕЧЕРЯ

• 28 ВЕРЕСНЯ, П'ЯТНИЦЯ •

08.00–09.00 ..... СНІДАНОК

09.00–13.00 ..... **РОБОЧЕ Й ПІДСУМКОВЕ ЗАСІДАННЯ Національного наукового симпозіуму *«Український керамолінгвістичний простір: проблеми наукового дискурсу»***
[Музей, вул. Партизанська, 102]

13.00–14.00 ..... ОБІД

14.00–15.00 ..... **ВЕРНІСАЖ ВИСТАВКИ КЕРАМІКИ заслуженого художника України ГАННИ-ОКСАНИ ЛИПИ (Львів) *«СИРЕНА»* (з фондової колекції Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному)**
[Центр розвитку духовної культури, вул. Явдохи та Гаврила Пошивайлів, 3]

10.00–17.00 ..... **ВИСТАВКА ПУБЛІКАЦІЙ, присвячена 60-річчю від дня народження заслуженого художника України ГАННИ-ОКСАНИ ЛИПИ (Львів)**
[Центр розвитку духовної культури, вул. Явдохи та Гаврила Пошивайлів, 3]

15.00–17.00 ..... **ВЕРНІСАЖ ВИСТАВКИ ТА ЦЕРЕМОНІЯ ОФІЦІЙНОГО НАГОРОДЖЕННЯ ПЕРЕМОЖЦІВ V МІЖНАРОДНОГО ФОТОКОНКУРСУ «ГОНЧАРНІ ВІЗІЇ КРАЇНИ»**
[Центр розвитку духовної культури, вул. Явдохи та Гаврила Пошивайлів, 3]

17.00 ..... **Роз'їзд учасників Національного наукового симпозіуму *«Український керамолінгвістичний простір: проблеми наукового дискурсу»***

ПРОГРАМА

26 ВЕРЕСНЯ, СЕРЕДА

СЛОВО ГОЛОВИ ОРГКОМІТЕТУ СИМПОЗІУМУ

Олесь Пошивайло – керамолог, історик, етнолог, музеолог, директор Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, генеральний директор Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, голова правління ГО «Конгрес українських керамологів», доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України *(Опішне)*

СЛОВО КУРАТОРІВ СИМПОЗІУМУ

Оксана Коваленко – керамолог, археолог, науковий співробітник Відділу палеогончарства Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, старший науковий співробітник Відділу археологічної кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, докторант Кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені Володимира Короленка, член ГО «Конгрес українських керамологів», кандидат історичних наук, доцент *(Опішне)*

Світлана Пошивайло – керамолог, філолог, старший науковий співробітник Науково-дослідного відділу етнографії гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, провідний архівіст Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, член ГО «Конгрес українських керамологів» *(Опішне)*

• СЛОВО ПОЧЕСНИХ ГОСТЕЙ СИМПОЗІУМУ •

Лілія Москаленко – старший науковий співробітник Відділу історії та ономастики Інституту української мови НАН України, кандидат філологічних наук *(Київ)*

Руслана Коца – науковий співробітник Відділу історії та ономастики Інституту української мови НАН України, кандидат філологічних наук *(Київ)*

• ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ •

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГОНЧАРСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

Світлана Пошивайло – керамолог, філолог, старший науковий співробітник Науково-дослідного відділу етнографії гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, провідний архівіст Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, член ГО «Конгрес українських керамологів» *(Опішне)*

НОМІНАЦІЯ РИТУАЛЬНОГО ГЛИНЯНОГО ПОСУДУ В ЧЕРНІГІВЩИНІ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Валентина Бережняк – філолог, викладач Ніжинського ліцею Ніжинської міської ради при Ніжинському державному педагогічному університеті імені Миколи Гоголя, кандидат філологічних наук *(Ніжин)*

З ДОСВІДУ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ СПІВПРАЦІ З УКЛАДАННЯ СЛОВНИКА АРХЕОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ

Вікторія Котенко – керамолог, археолог, провідний науковий співробітник Відділу археологічної кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, молодший науковий співробітник Відділу палеогончарства Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, член ГО «Конгрес українських керамологів», кандидат історичних наук *(Опішне)*

Альфред Твардецький – завідувач Відділу античного та східнохристиянського мистецтва Національного музею у Варшаві, директор польської археологічної місії «Ольвія», доктор філософії *(Варшава, Польща)*

ГОНЧАРСТВО У «СЛОВНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» ДМИТРА ЯВОРНИЦЬКОГО

Костянтин Рахно – керамолог, етнолог, старший науковий співробітник Відділу керамології новітнього часу Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, провідний науковий співробітник Відділу сучасної художньої кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, доктор історичних наук *(Опішне)*

«ГОНЧАР-ТВОРЕЦЬ»: АНТРОПОМОРФНІСТЬ І НАЗВИ СТРУКТУРНИХ ЧАСТИН ПОСУДУ

Оксана Коваленко – керамолог, археолог, науковий співробітник Відділу палеогончарства Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, старший науковий співробітник Відділу археологічної кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, докторант Кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені Володимира Короленка, член ГО «Конгрес українських керамологів», кандидат історичних наук, доцент *(Опішне)*

• РОБОЧЕ ЗАСІДАННЯ •

ІСТОРІЯ, ТЕХНОЛОГІЯ, АСОРТИМЕНТ, ТЕРМІНОЛОГІЯ ГОНЧАРСТВА ОЛЕШНЯНСЬКОГО ГОНЧАРНОГО РАЙОНУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ (за матеріалами інтерв'ю з Йосипом Михайловичем Авраменком)

Людмила Сержант – молодший науковий співробітник Відділу образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України *(Київ)*

ЕТИМОЛОГІЯ Й СЛОВОТВІР ПРІЗВИЩ ГОНЧАРІВ СЕЛА МІСЬКІ МЛИНИ (ПОЛТАВЩИНА) КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Вікторія Зубань – музеолог, філолог, завідувач Меморіального музею-садиби філософа й колекціонера опішненської кераміки Леоніда Сморжа Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, член ГО «Конгрес українських керамологів» *(Опішне)*

МАЛА ЕПІГРАФІКА ГОНЧАРКИ ОЛЕКСАНДРИ СЕЛЮЧЕНКО (до проблеми достовірності авторства творів)

Світлана Панасюк – музеолог, молодший науковий співробінник Меморіального музею-садиби гончарки Олександри Селюченко Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному *(Опішне)*

27 ВЕРЕСНЯ, ЧЕТВЕР

НАЗВИ ОСІБ ЗА РОДОМ ДІЯЛЬНОСТІ В ГОНЧАРСТВІ

Ніна Левун – доцент Кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат філологічних наук, доцент *(Дніпро)*

ГОНЧАРСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ В МИСТЕЦТВОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ: ІСТОРИЧНИЙ РОЗРІЗ, СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ

Олена Клименко – керамолог, мистецтвознавець, науковий співробітник Відділу образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України, науковий співробітник Відділу керамології новітнього часу Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, науковий співробітник Наукового відділу виставок Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, член Національної спілки художників України, керівник Секції мистецтвознавчої керамології ГО «Конгрес українських керамологів», кандидат мистецтвознавства *(Київ)*

НОМІНАЦІЯ ГОНЧАРНИХ ВИРОБІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ДИТЯЧОМУ ФОЛЬКЛОРІ

Марія Пошивайло – керамолог, філолог, молодший науковий співробітник Відділу керамології новітнього часу Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, науковий співробітник Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, старший науковий співробітник Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара», кандидат філологічних наук *(Київ)*

ЛАНДШАФТНА? САДОВО-ПАРКОВА? МОНУМЕНТАЛЬНА? (до проблеми термінологічного означення сучасної глиняної скульптури)

Тетяна Зіненко – керамолог, мистецтвознавець, завідувач і доцент Кафедри образотворчого мистецтва Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка, член Національної спілки художників України, керівник Секції мистецтвознавчої (художньої) керамології ГО «Конгрес українських керамологів», кандидат мистецтвознавства *(Опішне)*

ПРЕДСТАВНИКИ СУЧАСНОГО ПОКОЛІННЯ ГОНЧАРІВ ОПІШНОГО ЯК НОСІЇ ТРАДИЦІЙНОЇ ГОНЧАРСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

Жанна Чечель – керамолог, культуролог, старший науковий співробітник Відділу етнографії гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, член ГО «Конгрес українських керамологів» *(Опішне)*

ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ КЕРАМОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ МУЗЕЄЗНАВСТВІ

Оксана Ликова – керамолог, етнолог, музеолог, науковий співробітник Відділу сучасної художньої кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, член ГО «Конгрес українських керамологів» *(Опішне)*

ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕРМІНОЛОГІЮ У ВИЗНАЧЕННІ КАТЕГОРІЙ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КЕРАМІКИ НА ПРИКЛАДІ ЧЕРВОНОЛАКОВОГО ПОСУДУ З РОЗКОПОК МОГИЛЬНИКА В БАЛЦІ АЛМАЛИК-ДЕРЕ (Південно-Західний Крим)

Ольга Яшна – керамолог, археолог, старший науковий співробітник Відділу сучасної художньої кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, молодший науковий співробітник Відділу палеогончарства Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, кандидат історичних наук *(Опішне)*

ПАСТКА ДЛЯ РЕДАКТОРА, АБО КІЛЬКА СЛІВ ПРО НАБОЛІЛЕ

Людмила Гусар – філолог, завідувач Науково-видавничого відділу «Видавництво «Українське Народознавство» Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному *(Опішне)*

ГОНЧАРНІ НАЗВИ В ТОПОНІМАХ УКРАЇНИ

Інна Прокопенко – філолог, молодший науковий співробітник Меморіального музею-садиби філософа й колекціонера опішненської кераміки Леоніда Сморжа Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному *(Опішне)*

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОНЧАРСЬКОЇ ЛЕКСИКИ В КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВУ УКРАЇНСЬКОГО ГОНЧАРСТВА

Наталя Стеблівська – музеолог, завідувач Науково-пошукового відділу керамологічних джерел «Національний архів українського гончарства» Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (*Опішне*)

ГЛИНА Й ВИРОБИ З НЕЇ В УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ

Лариса Гавриш – керамолог, музеолог, в.о. вченого секретаря Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, екскурсовод Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному *(Опішне)*

МАЛА ЕПІГРАФІКА ГОНЧАРСЬКОЇ РОДИНИ ПОШИВАЙЛІВ

Наталя Гринь – музеолог, історик, завідувач Меморіального музею-садиби гончарської родини Пошивайлів Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, член ГО «Конгрес українських керамологів» *(Опішне)*

ОПІШНЕНСЬКА ТАВРОВАНА ЦЕГЛА ЯК ЕПІГРАФІЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ КЕРАМОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ

Богдан Пошивайло – керамолог, історик, молодший науковий співробітник Науково-дослідного відділу етнографії гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, член ГО «Конгрес українських керамологів» *(Опішне)*

ГЛИНЯНІ ВИРОБИ НА ГЕРБАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Світлана Пругло – філолог, редактор І категорії Науково-методичного відділу популяризації гончарської спадщини, екскурсій та туризму Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному *(Опішне)*

ДО ПИТАННЯ ПОЯВИ НОВИХ ТЕРМІНІВ У ГОНЧАРНОМУ ПРОМИСЛІ ОПІШНОГО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ **(за архівними й польовими матеріалами)**

Марія Яценко – музеолог, молодший науковий співробітник Меморіального музею-садиби гончарської родини Пошивайлів Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному *(Опішне)*

28 ВЕРЕСНЯ, П'ЯТНИЦЯ

ПОМИЛКОВІ Й НЕПОВНІ АНОТАЦІЇ ПОШТІВОК З УКРАЇНСЬКИМИ КЕРАМОЛОГІЧНИМИ СЮЖЕТАМИ

Денис Яшний – завідувач Науково-методичного відділу популяризації гончарської спадщини, екскурсій та туризму Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, кандидат історичних наук *(Опішне)*

НАЗВИ ДАВНЬОРУСЬКИХ ГЛИНЯНИХ ВИРОБІВ (за писемними джерелами)

Валентина Троцька – керамолог, археолог, старший науковий співробітник Відділу археологічної кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному *(Опішне)*

МІРАЖ ІДЕАЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ: ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ЕКСТРАПОЛЯЦІЇ ЕТНОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ У СУЧАСНУ АРХЕОЛОГІЧНУ КЕРАМОЛОГІЮ

Юрій Пуголовок – керамолог, археолог, науковий співробітник Відділу палеогончарства Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, старший науковий співробітник Відділу археологічної кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, член ГО «Конгрес українських керамологів», кандидат історичних наук *(Опішне)*

ГОНЧАРСЬКА ЛЕКСИКА В АМАТОРСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ОПІШНОГО

Тетяна Хрипун – бібліограф, бібліотекар Гончарської Книгозбірні України Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному *(Опішне)*

КЕРАМОЛОГІЧНІ ТЕРМІНИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО ТА ВАДИМА ЩЕРБАКІВСЬКОГО

Вікторія Короткевич – молодший науковий співробітник Музею мистецької родини Кричевських Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному *(Опішне)*

ЛІТЕРАТУРА З ПРОБЛЕМАТИКИ ГОНЧАРСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У ФОНДАХ ГОНЧАРСЬКОЇ КНИГОЗБІРНІ УКРАЇНИ

Оксана Андрушенко – бібліограф, завідувач Керамологічної бібліотеки України Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, бібліотекар Гончарської Книгозбірні України Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, член ГО «Конгрес українських керамологів» *(Опішне)*

ВАРІАНТИ ПОХОДЖЕННЯ ТОПОНІМІВ ОПІШНОГО ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ

Антон Плохой – художник декоративно-ужиткового мистецтва, завідувач Музею мистецької родини Кричевських Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, аспірант Львівської національної академії мистецтв, член ГО «Конгрес українських керамологів» *(Опішне)*

ТВОРЧІ ОСОБИСТОСТІ З ПРІЗВИЩЕМ ГОНЧАР

Галина Панасюк – бібліограф, завідувач Гончарської книгозбірні України Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, член ГО «Конгрес українських керамологів» *(Опішне)*

• СЛУХАЧІ СИМПОЗІУМУ •

Людмила Дяченко – музеолог, заступник із наукової роботи генерального директора Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, заступник голови Оргкомітету *(Опішне)*

Світлана Конюшенко – музеолог, завідувач Наукового відділу виставок Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному *(Опішне)*

Валентина Кульбака – музеолог, завідувач Відділу фондової роботи Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному *(Опішне)*

Тетяна Литвиненко – музеолог, заступник із культурно-освітньої роботи генерального директора Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, куратор ІНТЕРСимпозіумів кераміки в Опішному *(Опішне)*

Людмила Метка – керамолог, етнолог, провідний науковий співробітник Відділу етнографії гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, завідувач Відділу керамології новітнього часу Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, куратор Національних конкурсів публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні «КеГоКе», керівник Секції етнографічної (антропологічної) керамології ГО «Конгрес українських керамологів», кандидат історичних наук *(Опішне)*

Тетяна Пошивайло – етнолог, музеолог, мистецтвознавець, заступник із наукової роботи генерального директора Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара», заслужений працівник культури України *(Київ)*

Оксана Яценко – музеолог, молодший науковий співробітник Науково-пошукового відділу керамологічних джерел «Національний архів українського гончарства» Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (*Опішне)*

ФОТОЛІТОПИС НАЦІОНАЛЬНОГО НАУКОВОГО СИМПОЗІУМУ

(стор. 32-49)

Робочі миттєвості Національного наукового симпозіуму *«Український керамолінгвістичний простір: проблеми наукового дискурсу»* під час пленарного й робочих засідань. Опішне. 26-27.09.2018.
Фото Тараса Пошивайла, Олеся Пошивайла. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

1

2

1. **Учасники Національного наукового симпозіуму під час пленарного засідання.**
2. **Оксана Коваленко, Олесь Пошивайло, Світлана Пошивайло**

1

2

1. **Учасники Національного наукового симпозіуму під час пленарного засідання:** *(перший ряд зліва направо)* **Тетяна Литвиненко, Людмила Пошивайло, Світлана Панасюк, Людмила Метка.**
2. Доповідь **Світлани Пошивайло**
3. **Людмила Сержант, Олена Клименко** *(праворуч)*

3

1

2

1. Доповідь **Вікторії Котенко**.
2. Доповідь **Оксани Коваленко**.
3. Доповідь **Костянтина Рахна; Оксана Коваленко, Світлана Пошивайло**

3

Вітання з днем народження: **Олесь Пошивайло, Олена Клименко**

Галина Галян, Віктор Самородов

1

1-2. **Учасники та гості Національного наукового симпозіуму під час відкриття виставки живопису «Микола Кричевський: у координатах часу й мистецтва» українського художника-постімпресіоніста, графіка, театрального декоратора Миколи Кричевського (1898, Харків – 1961, Париж) з нагоди 120-річчя від дня його народження.**
(1) *Перший ряд*: **Віктор Самородов, Микола Опара, Родіон Морозов, Людмила Глущенко, Анатолій Гейко**; *другий ряд*: **Світлана Панасюк, Світлана Пругло, Жанна Чечель, Марія Яценко, Сергій Бондаренко, Оксана Іванова, Олександр Супруненко, Юрій Пуголовок.**
2. **Розповідь про виставку Антона Плохого** *(ліворуч)*

2

Учасники та гості симпозіуму Національного наукового симпозіуму під час церемонії офіційного відкриття на стіні Гончарської Слави України бронзової меморіальної дошки славетному українському вченому-агроному, професору, дворянину Анастасію Зайкевичу (1842–1931)

Ольга Вовк, Олесь Пошивайло

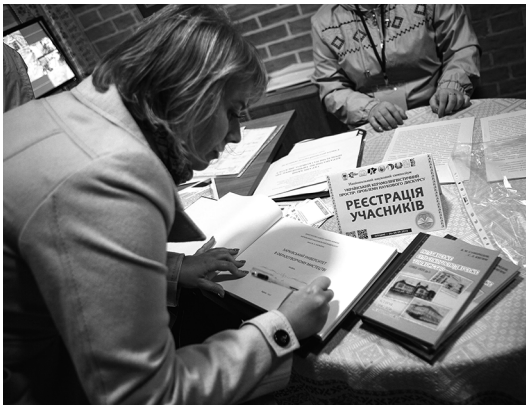

Олесь Пошивайло

Учасники та гості симпозіуму Національного наукового симпозіуму під час церемонії офіційного відкриття на стіні Гончарської слави України бронзової меморіальної дошки славетному українському вченому-агроному, професору, дворянину Анастасію Зайкевичу (1842–1931):
(зліва направо) **Ольга Яшна, Денис Яшний, Тетяна Хрипун, Людмила Гусар, Валентина Троцька, Жанна Невкрита, Галина Панасюк, Світлана Пошивайло, Юрко Пошивайло, Інна Школенко, Ганна-Оксана Липа, Наталя Гринь, Людмила Метка, Юрій Пуголовок, Анатолій Гейко, Вікторія Котенко, Людмила Дяченко, Світлана Пругло, Оксана Іванова, Сергій Бондаренко, Людмила Глущенко, Ольга Вовк, Галина Галян, Віктор Самородов, Микола Опара, Людмила Пошивайло, Олександр Супруненко, Олесь Пошивайло, Віктор Міщанин, Тетяна Литвиненко, Антон Плохой, Наталя Кужим**

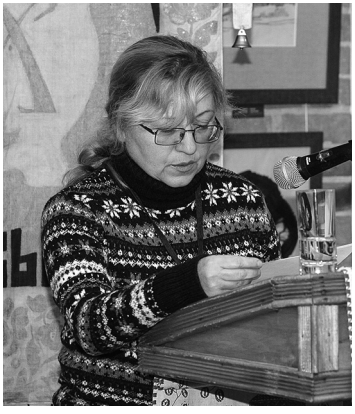

1

2

3

4

1. **Ольга Вовк**
2. Доповідь **Людмили Сержант**.
3. Доповідь **Вікторії Зубань**.
4. Доповідь **Світлани Панасюк**

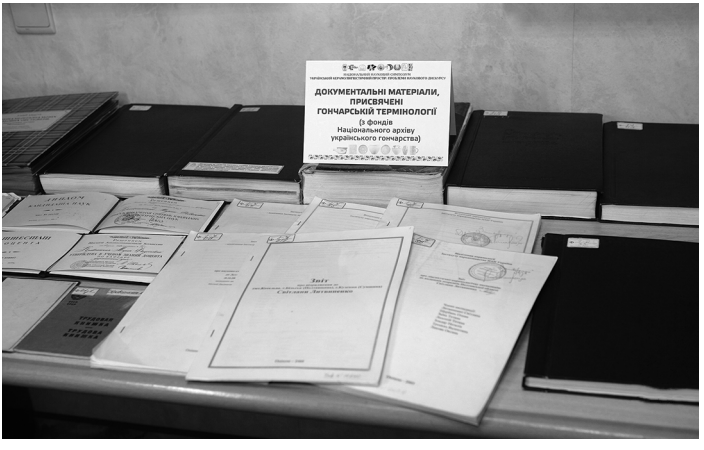
1

2

1. Доповідь **Людмили Гусар**.
2. Доповідь **Олени Клименко**.
3. Фрагмент виставки документальних матеріалів, присвячених гончарській термінології

3

Марія Пошивайло виголошує доповідь;
перший ряд: **Валентина Троцька, Лариса Гавриш, Людмила Метка;**
другий ряд: **Жанна Чечель, Оксана Ликова;**
третій ряд: **Наталя Гринь, Віктор Міщанин, Ольга Яшна, Людмила Пошивайло** (біля відеокамери)

1

2

1. Доповідь Марії Пошивайло.
2. Доповідь Жанни Чечель

1

2

3

1. Доповідь **Тетяни Хрипун**.
2. Доповідь **Оксани Ликової**.
3. **Світлана Пошивайло**.
4. Доповідь **Наталі Гринь**

4

1

2

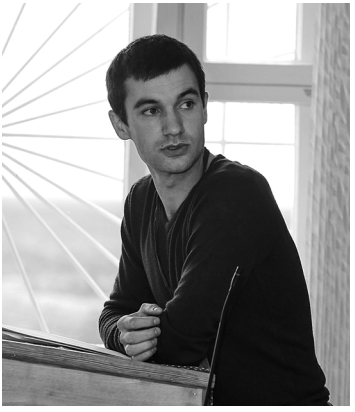

3

4

1. **Світлана Пошивайло, Оксана Коваленко.**
2. **Доповідь Валентини Троцької.**
3. **Ольга Яшна.**
4. **Галина Панасюк, Оксана Яценко**

1

2

3

4

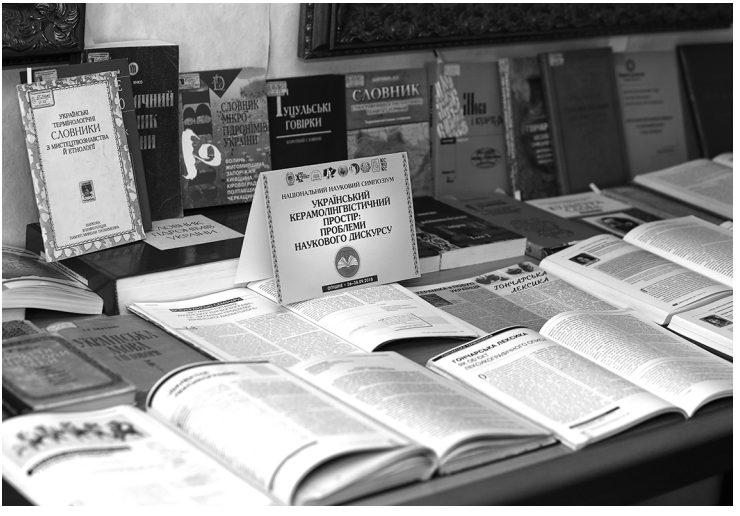
1. Доповідь **Дениса Яшного**.
2. Доповідь **Богдана Пошивайла**.
3. **Світлана Пругло**.
4. **Світлана Пошивайло, Оксана Яценко, Валентина Сакун**

Доповідь **Оксани Андрушенко**

Лариса Гавриш

Фрагмент виставки публікацій на тему гончарської лексики

Учасники Національного наукового симпозіуму під час презентації нових книг видавництва *«Українське Народознавство»*

Людмила Гусар

Оксана Коваленко

1

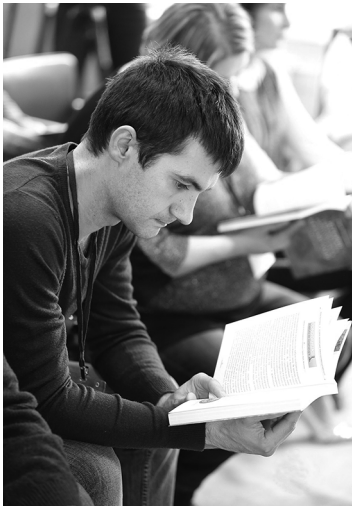
2

3 4

5

1. **Олена Клименко.**
2. **Юрко Пошивайло.**
3. **Ольга Яшна.**
4. **Юрій Пуголовок.**
5. **Денис Яшний**

Учасники Національного наукового симпозіуму під час церемонії офіційного оголошення й нагородження переможців XIII Національного конкурсу публікацій на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні (за публікаціями 2016 року) «*КеГоКе–2018*».
Перший ряд: **Світлана Єфанова, Анатолій Гейко, Валентина Троцька, Сергій Горбаненко, Денис Яшний, Світлана Пошивайло, Марія Пошивайло, Тетяна Пошивайло;**
стоїть: **Людмила Пошивайло**

(зліва направо) **Людмила Метка, Валерій Завершинський, Людмила Карпинська-Романюк**

Переможці XIII Національного конкурсу публікацій
на теми керамології, гончарства, кераміки в Україні
(за публікаціями 2016 року) «*КеГоКе–2018*»:
(зліва направо) **Сергій Горбаненко, Віктор Міщанин, Юрій Пуголовок, Михайло Діденко, Людмила Карпинська-Романюк, Валерій Завершинський, Людмила Метка, Наталя Матвійчук, Валентина Різниченко, Ірина Міхасенко, Світлана Єфанова**

МАТЕРІАЛИ НАЦІОНАЛЬНОГО НАУКОВОГО СИМПОЗІУМУ

УДК 81'373.237:738(=161.2)

© Світлана Пошивайло, 2019

Провідний архівіст Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України,
старший науковий співробітник Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному.
svitlana-posh@ukr.net (Опішне, Україна)

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГОНЧАРСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

Подано огляд досліджень на тему гончарської лексики, зокрема простежено, як змінювалася проблематика праць від часу появи першого словника Віктора Василенка й донині, коли постала проблема уніфікації й інтеграції гончарської термінології в сучасну українську керамологічну лексику

[Одержано 30 листопада 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, керамолінгвістика, гончарська термінологія, керамологічна термінологія, лексеми, номени, терміни*

Українська гончарська лексика формувалася відповідно до періодів розвитку гончарного промислу. Існування кустарних промислів засвідчують лексеми *«горшколіп», «скупник», «колодязь», «кирка»* тощо. З появою промислового виробництва з'явилися новотвори на кшталт *«ангобувальник», «глазуровщик», «малювальниця», «доглядчик»*. На сучасному етапі існування гончарства ці ж лексеми трансформувалися з неологізмів у архаїзми. З розвитком гончарного ремесла зросла зацікавленість до лексики, що його представляє.

Першим спробу зібрати гончарську термінологію зробив відомий полтавський етнограф і статистик Віктор Василенко. У п'ятому розділі *«Опыта толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии»* [3] учений в алфавітному порядку подав зафіксовану ним гончарську термінологію української народної мови. У словнику потлумачено 190 термінів гончарства. Дослідник зазначив, що створення тлумачного словника української ремісничої термінології передбачає фіксацію й детальне вивчення всіх народних назв. На деякі недоліки автор вказав у передмові: *«Не могу не высказать сожаления, что в моем непосредственном собрании материалов не всегда обозначено место записи,.. принятая на этот раз классификация кустарно-промышленной терминологии, в виде первоначальнаго опыта систематической разработки толковаго словаря, не можетъ удовлетворить строгих научных требований»* [3].

На початку 1950 років гончарська лексика стала предметом лінгвістичних досліджень. 1954 року Марія Кривчанська захистила кандидатську дисертацію *«Лексика гончарного промислу Полтавської області»* [8], в якій зафіксувала

й проаналізувала гончарську лексику Біликів, Комишні, Опішного, Постав-Мук, Хомутця Полтавської області. Вона одна з перших поділила всю гончарську лексику на лексико-семантичні групи, зауваживши, що *«поділ гончарської лексики на семантичні розряди до деякої міри умовний»*, однак він найбільш досконалий. Під час цього поділу дослідниця врахувала лексичні, морфологічні й фонетичні особливості термінів, територіальне розмежування лексики, зв'язок із відповідною лексикою інших говорів української мови. У праці описано лексику з погляду семантики й з'ясовано деякі особливості словотвору окремих термінів. Дослідниця згадала 15 гончарних осередків Полтавської області, проте проаналізувала лексику лише 5, що значно применшує значущість дослідження. У 1950-х роках гончарний промисел у згадуваних Марією Кривчанською осередках уже не існував, проте залишилися носії гончарської лексики, які послуговуються нею й нині.

Назви глиняних виробів, поширені в гончарних осередках Полтавщини (Опішному, Хомутці, Комишні, Постав-Муках і Биликах), проаналізовано в праці Марії Кривчанської *«Назви посуду гончарного промислу Полтавщини»* [6]. З'ясовано, що вони, зокрема назви посуду, становлять у гончарській лексиці Полтавської області основну групу слів, як за кількістю, так і за частотою вживання.

Стаття Марії Кривчанської *«Про деякі гончарні назви»* присвячена дослідженню історії окремих термінів, *«що за походженням можуть бути і не гончарськими, проте широко вживаються як у зв'язку з гончарним промислом, так і взагалі в розмовно-побутовій лексиці української мови»* [7, с. 109]. У висновках дослідниця зауважила, що *«вивчення гончарської лексики в плані зв'язку її з давньоруською мовою, як і спільнослов'янською мовною основою, та виділення в ній специфічної української лексики потребує глибшого дослідження»* [7, с. 115].

1983 року Ніна Левун захистила дисертаційне дослідження *«Семантична і словотвірна структура української термінолексики художньої кераміки»* [19], порушивши низку актуальних питань щодо гончарської термінології, зокрема питання про розмежування понять *«термін»* і *«професіоналізм»*. Враховуючи думки вчених, дослідниця зазначила, що особливість професіоналізму – це функціонування його в усному мовленні представників будь-якої професії, промислу, ремесла. Вживання професіоналізму часто обмежено не тільки соціально, але й територіально. Офіційний термін, навпаки, може мати вузько локальний характер. Визначаючи специфіку терміна, мовознавці виділяють основну його функцію – дефінітивну. Професіоналізму така функція не властива. Крім того, термін і термінологія, на відміну від професіоналізмів, системні, як у плані змісту, так і в плані висловлювання.

Аналіз лексико-семантичних процесів (полісемії, синонімії, антонімії, омонімії) свідчить, що в українській термінолексиці художньої кераміки реалізуються не всі різновиди цих процесів.

У праці *«Назви глин у термінології гончарного виробництва»* [18] Ніна Левун визначила кілька аспектів дослідження лексики названого виробництва. Зокрема, за поданим матеріалом можна простежити один зі шляхів архаїзації словникового складу мови у зв'язку зі зникненням реалій, позначуваних певними словами. У цій термінології зростає кількість нових найменувань, що є результатом

розвитку відповідного виробництва; гончарська лексика дає значний матеріал для етимологічних розвідок.

У досліженнях *«Віддієслівні утворення термінології художньої кераміки»* [20] та *«Агентивно-професійні назви у термінології гончарного промислу»* [17] ця дослідниця подала аналіз деяких лексем, притаманних професійній лексиці гончарного промислу.

1996 року Валентина Бережняк захистила дисертацію *«Гончарська лексика східнополіського діалекту»* [1], де порушила питання номінації, мотивації гончарських термінів, розглянула східнополіську лексику гончарства на тлі суміжних діалектних систем.

Любов Спанатій, мовознавець із Миколаєва, професійно займалася дослідженням гончарської лексики з усієї діалектної зони України. 1997 року вона захистила дисертацію на тему *«Гончарна лексика в говорах української мови»* [30]. Авторка ставила перед собою завдання – виявити склад лексики українського гончарства; систематизувати лексикологічний опис досліджуваної лексико-семантичної групи; визначити джерела формування української гончарської лексики; охарактеризувати географію гончарської лексики; з'ясувати взаємозв'язки говорів.

Дослідниця опублікувала низку статей: *«Деякі назви орнаментації гончарських виробів Миколаївщини»* [31], *«Лінгвогеографічний аспект дослідження назв гончарських виробів і їх складових частин в українській мові»* [35], *«Лінгвогеографічний аспект дослідження деяких назв знарядь праці українських гончарів»* [33], *«Лінгвогеографічний аспект дослідження номінацій майстра посуду з глини в українській мові»* [35] та *«Лексика черкаських гончарів»* [32]. На основі власних польових матеріалів і літературних джерел Любов Спанатій систематизувала назви глиняних виробів та їх складових частин в українській мові, подала значення термінів, зробила висновки про походження слів, простежила ареали поширення того чи іншого терміна.

Кінець XX – початок XXI століття прикметний появою критичних статей українського керамолога, доктора історичних наук Олеся Пошивайла.

У праці *«Гончарство і українська мова»* учений акцентував увагу на тому, що *«незнання молодими вченими-керамологами традиційної гончарської термінології змушує їх вдаватися до власного словотворення. При цьому неологізми наукових неофітів не відзначаються оригінальністю, а тому вносять значну плутанину в сприйняття понять керамологічних публікацій. Наприклад, гончарський «утор» посуду називають бортиком денця, «пипку» – носиком зливу, «козел» горна – розсікачем...»* [23, с. 17], а також наголосив, що *«на базі всеукраїнського корпусу народної лексики необхідно укласти уніфікований «Український науковий словник гончарської термінології», який підсумує здобутки українських керамологів і дасть їм у руки універсальний інструментарій для опису і пояснення розмаїтих виявів гончарської культури»* [23, с. 17]. Проблему *«формування єдиного уніфікованого загальноукраїнського термінологічного словника для опису (означення) гончарного виробництва і глиняних виробів»* Олесь Пошивайло порушив і в статті *«Археологічна цілина українського світу»* [22], де критикував *«ще далекий від досконалості*

і термінологічний словник, яким послуговуються археологи для опису глиняних виробів».

Над удосконаленням археологічної термінології керамолог попрацював і у двох наступних своїх дослідженнях: *«До питання наукової термінології в українській археології: по-українськи «кружало», а не «пряслице»* [24] і *«Керамологічні сюжети в постсовєтській археологічній науковій літературі: домінанта профанного»* [25]. Автор навів приклади неправильного використання гончарської лексики в наукових публікаціях, зокрема археологами, і наголосив, що проблема верифікації наукової термінології, яка застосовується вченими України для опису явищ і понять, пов'язаних із гончарством, є вкрай актуальною проблемою не лише для археології, етнології, історії, мистецтвознавства.

З 2000 по 2006 рік дослідженням гончарської лексики Полтавщини займалася Світлана Литвиненко, про що свідчать опубліковані статті [9-16]. Деякі з них присвячені винятково опису лексичного складу мови гончарів [9-11, 13, 16]. У статті *«Стан і перспективи підготовки регіональних і національних словників гончарської лексики України»* [12] порушено проблему підготовки словників, звернено увагу на типові помилки, що допускаються при їх укладанні. У дослідженні *«Гончарний, гончарський чи гончарів?»* [14] з'ясовано, в яких випадках вживаються прикметники, винесені в назву. Праця, підготовлена в співавторстві з Наталею Хобзей, *«Гончарство в мові та культурі»* [15] містить інформацію про лексеми на означення тих чи інших предметів гончарства, що побутували в українських говірках.

2006 року Анатолій Мединський захистив дисертацію на тему *«Структурна організація і семантика гончарської лексики у подільських говірках»* [21]. За мету автор ставив завдання зібрати й систематизувати лексику гончарства з усіх збережених нині центрів виробництва глиняного посуду в Поділлі, описати склад і семантичну структуру лексики гончарства, охарактеризувати лексику за походженням, з'ясувати процеси номінації в гончарській лексиці, виявити джерела її формування, проаналізувати особливості словотворення зазначеної групи лексики, визначити відношення гончарської лексики подільських говірок до цієї ж лексики інших діалектів. Дослідник зазначив, що обстежив 52 населені пункти – осередки гончарства, однак не назвав жодного.

У 2011–2012 роках було опубліковано дві статті Оксани Коваленко, присвячені лексиці гончарів. У статті *«До питання про уніфікацію назв структурних частин гончарних виробів»*, авторка, користуючись власним досвідом, дала поради щодо визначень тієї чи іншої частини глиняного посуду [5]. Праця *«Гончарська термінологія XVI–XVIII століть: проблеми історії та атрибутування»* [3] стала спробою дослідження гончарської термінології на основі опрацювання окремих писемних пам'яток, *«що є мізерною часткою серед величезного обсягу та розмаїття джерел XVI–XVIII ст.»*. Дослідниця не ставила за мету підібрати приклади й проаналізувати етимологію кожного гончарського терміна, який побутував на території сучасної України.

Упродовж 2010–2018 років з'явилися ще чотири публікації Світлани Пошивайло (Литвиненко) на тему гончарської термінології [26-29]. Їх об'єднує питання удосконалення, упорядкування й уніфікації української керамологічної

лексики. У праці *«Про керамологічні терміни в довідковій літературі початку XXI століття»* [28] на прикладі кількох словників простежено некоректне використання керамологічних термінів. Подібне питання порушено в статті *«Проблеми сучасної української керамологічної термінології»* [29], де для прикладу було обрано усталений археологами й недопустимий мовознавцями дієприкметник *ліпний*, який часто вживається з іменниками посуд, кераміка, горщик. Натомість потрібно використовувати прикметник *ліплений*, керуючись правилами української літературної мови. У статті *«Гончарний круг чи гончарне коло?»* [26] для розгляду обрано усталене словосполучення *гончарний круг*. Праця *«Назви частин глиняного посуду»* [27] повністю присвячена питанню уніфікації лексем, що належать до гончарської тематики, зокрема тут наявні всі назви на означення частин глиняного посуду.

Отже, підсумовуючи, приходимо до висновку, що з розвитком керамології змінюється й характер лінгвістичних досліджень на гончарську тематику. У працях кінця XX – початку XXI століття порушуються проблеми, пов'язані з використанням гончарської лексики в наукових публікаціях (формування, унормування й уніфікація наукової термінології) необхідністю створення словника спеціалізованої гончарської термінології. На цьому етапі дослідження української гончарської лексики завдання стосовно збирання й фіксації лексики гончарного ремесла стає другорядним, адже зі зникненням промислу можна простежити лише процес архаїзації лексики.

1. *Бережняк Валентина. Гончарська лексика східнополіського діалекту : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : 10.02.01 / Валентина Бережняк. – К., 1996. – 16 с.*
2. *Василенко В. К вопросу о толковом словаре украинской народной терминологии / В. Василенко // Сборник Харьковского историко-филологического общества : в 13 т. – Харьков : Типо-литография «Печатное дело» кн. К. Н. Гагарина, 1902. – Т. II. – Ч. 1-2. – С. 59-71.*
3. *Василенко В. И. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии / В. И. Василенко // Сборник Харьковского историко-филологического общества : в 13 т. – Харьков : Типо-литография «Печатное дело» кн. К. Н. Гагарина, 1902. – Т. II. – Ч. 1-2. – С. 139-216.*
4. *Коваленко Оксана. Гончарська термінологія XVI–XVIII століть: проблеми історії та атрибутування / Оксана Коваленко // Заповідна Хортиця : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорізького козацтва в пам'ятках та музейній практиці». Спец. випуск. – Запоріжжя : A&V.ArtGROUP, 2012. – С. 74-78.*
5. *Коваленко Оксана. До питання про уніфікацію назв структурних частин гончарних виробів / Оксана Коваленко // Українська керамологія : національний культурологічний щорічник. За рік 2007. Атрибуція кераміки в Україні / за ред. доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. III. – Т. 2. – С. 131-137.*
6. *Кривчанська М. Ф. Назви посуду гончарного промислу Полтавщини / М. Ф. Кривчанська // Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови. – К. : Видавництво АН УРСР, 1954. – С. 115-129.*

7. *Кривчанська М. Ф. Про деякі гончарні назви / М. Ф. Кривчанська // Діалектологічний бюлетень. – К., 1960. – Вип. 7. – С. 109-115.*
8. *Кривчанська Марія. Лексика гончарного промислу Полтавської області : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : 10.02.01 / Марія Кривчанська. – К., 1954. – 303 с. : іл. // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 38. – № 2154. – 332 арк.*
9. *Литвиненко С. Гончарська лексика / С. Литвиненко // Народне мистецтво. – 2000. – № 1-2. – С. 60.*
10. *Литвиненко С. З гончарської лексики східностепових говірок / С. Литвиненко // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – 2002. – № 4. – Квітень. – С. 146-149.*
11. *Литвиненко С. Мотивація назв українських глиняних іграшок / С. Литвиненко // Лексикографічний бюлетень : збірник наукових праць. – К. : Інститут української мови НАН України, 2005. – Вип. 11. – С. 78-81.*
12. *Литвиненко С. Стан і перспективи підготовки регіональних і національних словників гончарської лексики України / С. Литвиненко // Українські термінологічні словники з мистецтвознавства й етнології: досвід складання, проблеми та перспективи підготовки : науково-практична конференція, присвячена 100-річчю від дня народження Миколи Федоровича Трохименка (Київ, 19-20.12.1999). – К. : «АНТ», 1999. – С. 33.*
13. *Литвиненко Світлана. Варіанти українських назв глиняних іграшок / Світлана Литвиненко // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 4. – С. 79-84.*
14. *Литвиненко Світлана. Гончарний, гончарський чи гончарів? / Світлана Литвиненко // Культура слова.– К., 2004. – Вип. 64. – С. 67-71.*
15. *Литвиненко Світлана. Гончарство в мові та культурі / Світлана Литвиненко, Наталя Хобзей // Діалектологічні студії 2 : Мова і культура. – Львів : Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2003. – С. 81-96.*
16. *Литвиненко Світлана. Лексика гончарів у діалектах української мови / Світлана Литвиненко // Слов'янський збірник. – Полтава : Слов'янський клуб, 2003. – Вип. 2. – С. 162-170.*
17. *Левун Н. В. Агентивно-професійні назви у термінології гончарного промислу / Н. В. Левун // Сучасне українське мовлення. – Дніпропетровськ : Видавництво Дніпропетровського державного університету, 1975. – С. 59-67.*
18. *Левун Н. В. Назви глин у термінології гончарного виробництва / Н. В. Левун // Питання словотвору і граматичної структури української мови. –Дніпропетровськ, 1976. – С. 81-87.*
19. *Левун Н. В. Семантическая и словообразовательная структура украинской терминолексики художественной керамики : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук : 10.02.01 / Н. В. Левун. – Днепропетровск : ДГУ, 1983. – 22 с.*
20. *Левун Ніна. Віддієслівні утворення термінології художньої кераміки / Ніна Левун // Питання словотвору і граматичної структури української мови. –Дніпропетровськ, 1976. – С. 70-78.*

21. *Мединський Анатолій. Структурна організація і семантика гончарської лексики у подільських говірках : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : 10.02.01 / Анатолій Миколайович Мединський. – К., 2006. – 20 с.*
22. *Пошивайло Олесь. Археологічна цілина українського світу / Олесь Пошивайло // Український керамологічний журнал. – 2003. – № 1. – С. 5-9.*
23. *Пошивайло Олесь. Гончарство і українська мова / Олесь Пошивайло // Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. За рік 1995. – Опішне : Українське Народознавство, 1996. – Кн. 3. – С. 13-17.*
24. *Пошивайло Олесь. До питання наукової термінології в українській археології: по-українськи «кружало», а не «пряслице» / Олесь Пошивайло // Український керамологічний журнал. – 2001. – № 2. – С. 5-10.*
25. *Пошивайло Олесь. Керамологічні сюжети в постсовєтській археологічній науковій літературі: домінанта профанного / Олесь Пошивайло // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 1. – С. 7-15.*
26. *Пошивайло Світлана. Гончарний круг чи гончарне коло? / Світлана Пошивайло // Український технічний музей: історія, досвід, перспективи : матеріали 13-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Конотоп, 24-26 травня 2018 р.) / відп. ред. Л. О. Гріффен. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України, 2018. – С. 121-124.*
27. *Пошивайло Світлана. Назви частин глиняного посуду / Світлана Пошивайло // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007. Атрибуція кераміки в Україні / за ред. доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. III. – Т. 2. – С. 300-304.*
28. *Пошивайло Світлана. Про керамологічні терміни в довідковій літературі початку XXI століття / Світлана Пошивайло // Культура слова. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 117-122.*
29. *Пошивайло Світлана. Проблеми сучасної української керамологічної термінології / Світлана Пошивайло // Роль суспільних наук у процесі розвитку суспільства в умовах сьогодення : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 15-16 вересня 2017 року). – Дніпро : НО «Відкрите суспільство», 2017. – С. 10-14.*
30. *Спанатій Л. Гончарна лексика в говорах української мови : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : 10.02.01 / Л. Спанатій. – К., 1997. – 16 с.*
31. *Спанатій Л. С. Деякі назви орнаментації гончарських виробів Миколаївщини / Л. С. Спанатій // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження : III Миколаївська обласна краєзнавча конференція. – Миколаїв : Атол, 2000. – С. 352-357.*
32. *Спанатій Л. С. Лексика черкаських гончарів / Л. С. Спанатій // Лінгвогеографія Черкащини : збірник матеріалів міжвузівської науково-практичної конференції (Умань, 25-26 травня 2000 р.). – К. : Знання, 2000. – С. 16-18.*
33. *Спанатій Л. С. Лінгвогеографічний аспект дослідження деяких назв знарядь праці українських гончарів / Л. С. Спанатій // Актуальні проблеми історії та культури України : збірник наукових праць : у 2-х ч. – Миколаїв – Одеса, 2000. – Ч. 1. – С. 78-92.*

34. *Спанатій Л. С. Лінгвогеографічний аспект дослідження номінацій майстра посуду з глини в українській мові // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 4. – С. 75-78.*
35. *Спанатій Любов. Лінгвогеографічний аспект дослідження назв гончарських виробів і їх складових частин в українській мові / Любов Спанатій // Українська керамологія : національний науковий щорічник. 2001 / за ред. доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2001. – Кн. 1. – С. 78-125.*

© Svitlana Poshyvailo , 2019

FROM THE HISTORY OF STUDIES OF UKRAINIAN POTTERY LEXIS

The author gives a review of researches on the topic of pottery lexis, in particular, tracing how the range of problems in these works have changed since the emergence of the first dictionary by Viktor Vasylenko and to this day, when the problem of unification and integration of pottery terminology into modern Ukrainian ceramic lexis arose.

[Received November 30, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, ceramolinguistics, pottery terminology, ceramological terminology, lexemes, nomens, terms*

УДК 81'374: 81'373.237(477+438)

© Вікторія Котенко, 2019

Кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному,
молодший науковий співробітник Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України.
kotenkovikt@gmail.com (Опішне, Україна)

© Альфред Твардецький, 2019

Доктор філософії, директор польської археологічної місії «Ольвія»,
завідувач Відділу античного та східнохристиянського мистецтва
Національного музею у Варшаві.
alfredtwardecki@gmail.com (Варшава, Польща)

З ДОСВІДУ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ СПІВПРАЦІ З УКЛАДАННЯ СЛОВНИКА АРХЕОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ

Створення словника наукових термінів, започаткованого археологічною місією Національного музею у Варшаві, полегшує спільну роботу науковців із дослідження античних пам'яток і допомагає у веденні польової документації. Реалізація такої ідеї відбувається поступово й має на меті збільшення кількості термінів українською, польською, англійською та російською мовами

[Одержано 19 жовтня 2018]

Ключові слова: *археологічна керамологія, гончарська термінологія, словник, кераміка, археологія, міжнародна співпраця*

Успішна реалізація міжнародних наукових проектів неможлива без створення оптимальних умов співпраці, які передбачають, насамперед, цілковите порозуміння в галузі професійної лексики. Враховуючи той факт, що науковий процес в Україні нині рухається в напрямку розширення міжнародного співробітництва, актуальними є дослідження, які охоплюють обмін досвідом представників різних країн.

Одним із таких важливих ареалів, де реалізуються проекти за участю науковців з європейських країн, є Північне Причорномор'я, де за античних часів розташовувалися давньогрецькі колонії. Міжнародний інтерес до археологічних пам'яток подібного типу не потребує додаткової аргументації, однак варто наголосити на тих моментах співпраці, які часто лишаються *«поза кадром»*. Це, передусім, вироблення *«спільної»* наукової вузькопрофільної спеціалізованої лексики, яка була б функціональною не лише на етапі польових археологічних досліджень, а й під час підготовки звітної документації та публікації результатів досліджень.

Як приклад вдалої міжнародної співпраці науковців із дослідження античних пам'яток північнопричорноморського регіону варто навести українсько-польський

проект з вивчення стародавньої Ольвії (с. Парутине, Миколаївська область). Одним із важливих векторів його реалізації є укладання словника археологічних термінів чотирма мовами, без яких неможливе об'єктивне сприйняття того чи іншого поняття, та його доречне функціонування в лексиконі науковця. Залучення термінів українською й польською мовами є цілком зрозумілим з огляду на участь у проекті учасників з України й Польщі. Наявність у словнику термінів російською мовою пояснюється існуванням потужного пласта російськомовної історіографії з античної археології Північного Причорномор'я. Англомовна частина словника є вкрай важливою для універсалізації такого словника й наукових результатів проекту загалом. Укладання археологічних словників уже практикувалося для певних напрямків у археології (наприклад «*Англо-русский и русско-английский полевой археологический словарь*» Микити Храпунова (2007) [1], *«European Bronze Age Monuments. Glossary»* (1999) англійською та французькою мовами [3], *«Словник-довідник з археології»* Надії Гаврилюк (1996) з англомовним супроводом [2] тощо).

Словник археологічних термінів чотирма мовами створюється археологами – носіями мови, які активно використовують у своїй діяльності фахову наукову літературу англійською та російською мовами.

Створення словника починалося спонтанно. Під час розкопок Тірітаки (Керч, Крим, Україна) співробітниками Національного музею у Варшаві впродовж 2008–2013 років, виникла необхідність у подвійній (польсько-російській та українсько-польській) польовій документації. Для зручності членів експедиції було створено першу версію словника. Під час публікації попередніх звітів на веб-сайті проекту [4] з'явилася потреба додати також англійські терміни, оскільки від початку цей веб-сайт уявлявся платформою, що дозволить обмінюватися інформацією між усіма зацікавленими дослідниками щодо проектів, які реалізуються Національним музеєм у Варшаві спільно з українськими партнерами на території північних берегів Чорного моря.

З часом під час розкопок траплялося все більше знахідок, словник розширювався і кожен, хто брав участь у його формуванні, усвідомлював, що він повинен залишатися відкритим, необмеженим щодо обсягу або будь-яких інших формальних бар'єрів, адже він створювався для практичної допомоги в проведенні спільних польсько-українських археологічних досліджень [4]. Таким чином, не виникло ніяких серйозних проблем із залученням молодого покоління українських і польських дослідників після примусової анексії Криму 2014 року й до розкопок на території Ольвії. Нові креативні дослідники долучилися до команди, значно розширюючи українську частину словника.

Наповнення словника на нинішньому етапі не є потужним і становить близько 120 термінів. Однак цей напрямок співпраці є перспективним, тому його розширення буде відбуватися й надалі. Поки що укладання словника не передбачає певного рубрикатора, однак у майбутньому можна було б запропонувати певні тематичні блоки, що стосуються, наприклад, залишків будівельної діяльності, кераміки, виробів із різних матеріалів, інструментів археолога тощо. Найширше в словнику представлено лексику давньої кераміки, з огляду на те, що для античної археології такий матеріал є найбільш масовим і одним із найважливіших у питаннях

атрибуції й хронології. Цікавим моментом є той факт, що в професійній археологічній лексиці українські й польські терміни дуже співзвучні.

Отже, розвиваючи сучасну археологічну науку та археологічну керамологію, важливо набувати міжнародного досвіду не лише безпосередньо в процесі археологічних розкопок, а й цікавитися діючою вузькопрофільною термінологією, у чому може допомогти укладання українсько-польсько-російсько-англійського словника. Тому перспективність таких починань є очевидною, а його функціональність – актуальною, особливо в рамках реалізації спільних міжнародних проектів.

1. *Храпунов Н. Англо-русский и русско-английский полевой археологический словарь. English-Russian-English Archaeology Field Dictionary / Н. Храпунов. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Austin, Texas : Institute of Classical Archaeology, 2007. – 236 p.*
2. *Словник-довідник з археології / за ред. Н. О. Гаврилюк – К. : Наукова думка, 1996. – 430 с.*
3. *European Bronze Age Monuments. Glossary. – Strasbourg : Council of Europe Publishing, 1999. – 110 p.*
4. *https://blackseaproject.mnw.art.pl/en/book/dictionary-archaeological-terms*
5. *https://blackseaproject.mnw.art.pl/uk*

© Viktoriya Kotenko, Alfred Twardecki, 2019

ARTISTIC FROM THE EXPERIENCE OF UKRAINIAN-POLISH COOPERATION IN COMPILING A DICTIONARY OF ARCHEOLOGICAL TERMS

he creation of a dictionary of scientific terms, initiated by the archeological mission of the National Museum in Warsaw, facilitates the collaborative work of scholars in the study of ancient monuments and helps to the conduct of field documentation. This idea is being implemented gradually and aims to increase the number of terms in Ukrainian, Polish, English, and Russian

[Received October 19, 2018]

Keywords: *archeological ceramology, pottery terminology, dictionary, ceramics, archeology, international cooperation*

УДК 81'374:738(092)

© **Костянтин Рахно**, 2019

Доктор історичних наук,
провідний науковий співробітник Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному,
старший науковий співробітник Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України.
krakhno@ukr.net (Опішне, Україна)

ГОНЧАРСТВО У *«СЛОВНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»* ДМИТРА ЯВОРНИЦЬКОГО

Про гончарів і гончарство в «Словнику української мови» видатного українського історика, етнографа, фольклориста, археолога, мовознавця й письменника Дмитра Яворницького, історію створення цього словника та його долю. Як ілюстрації до словникових гасел наведено унікальні фразеологізми, заклички, уривки казок про гончарне ремесло, гончарів і горшковозів

[Одержано 02 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, керамолінгвістика, гончарська термінологія, лексикографія, фольклор, словник, Дмитро Яворницький, Трохим Романченко*

Видатний історик запорізького козацтва, енциклопедист козаччини, академік Дмитро Яворницький (1855–1940) відомий чималою кількістю наукових зацікавлень. Творчий доробок ученого складається не лише з історичних й археологічних, але й фольклористичних, етнографічних, лексикографічних праць. Коли чотиритомний *«Словарь української мови»* Бориса Грінченка побачив світ, Дмитро Яворницький, розуміючи всю значущість праці Грінченка для української лексикографії, усе ж вважав, що цей словник не вичерпує всього розмаїття української лексики. В одному зі своїх листів до полтавського книговидавця Григорія Маркевича від 2 квітня 1915 року він, зокрема, писав: *«Ви, певне, знаєте, що «Словник» Грінченка далеко не повний, і треба ще добре коло нього попрацювати, щоб він порівнявся з «Толковим словарем» Даля. Так ото допоможіть мені, спасибі Вам, і буде Вам подяка не тільки од мене, а і од усієї України»* [6, с. 219]. Так за справу взявся Дмитро Яворницький.

Доповнення словника Бориса Грінченка стало основною метою в його подальшій лексикографічній роботі й основним критерієм у відборі лексичного матеріалу. Учений виписував тільки ті слова, які не ввійшли до словника Бориса Грінченка. Для цього треба було додатково переглянути чимало друкованих джерел (етнографічних, фольклорних, літературних, історичних), які нерідко в провінційному Катеринославі важко, а то й просто неможливо, було дістати. Здебільшого в таких випадках Дмитро Яворницький звертався за допомогою до своїх знайомих. З цього погляду дуже характерний лист до харківського етнолога Миколи Сумцова від 5 грудня 1914 року, який також дає певні підстави скласти уявлення про характер словникової роботи вченого. *«Вельмишановний і дорогий, Миколо Федоровичу!*

– звертався Дмитро Яворницький до Миколи Сумцова. – *Будь ласка, напишіть мені, скільки вийшло усіх томів «Харківського сборника (Литературно-научное приложение к харьковскому календарю)». У мене єсть тільки десять випусків, а хотілось би мати усі, скільки їх надрукувано. В тих «Сборниках» дуже багато цікавого етнографічного матеріалу, із якого я вибираю окремі слова для українського словника. Поки що у мене зібрано із живих уст і ріжних книжок 6700 слів, таких, яких немає в «Українському словнику» Грінченка. Передивляючи джерела, якими користувався добродій Грінченко для Словника, я убачив, що він зовсім обминув деякі видання, показані у Вашій книзі «Малюнки з життя українського народнього слова, 1910 р.». Трудно мені добути увесь той матеріал, який показали Ви в Вашій книзі, а проте усе ж хотілось би його, чи так, чи інако передивитись»* [6, с. 219; 2, с. 142].

Отже, 1914 року Дмитро Яворницький уже зібрав 6700 слів, а 1915 року – 8050. Ученого дедалі більше захоплювало бажання зібрати максимальну кількість незафіксованих лексикографами слів і видати їх окремим словником. Тому він прохав усіх своїх знайомих надсилати йому лексичний матеріал з метою зібрати 10000 слів. 1915 року Дмитро Яворницький почав готувати словник до друку. Про це відомо з листа художника Юхима Михайліва, який писав поету Трохиму Романченку: *«Ось вам новина, третього дня одержав листа од Яворницького. Каже, що готує до видання словника»* [6, с. 220]. Проте тільки 1919 року Дмитро Яворницький віддав до друку в катеринославське видавництво *«Слово»* перший том словника від літери А до К включно. Книгу було опубліковано через рік. Перший том *«Словника української мови»* (1920) містив 8113 реєстрових слів. Свій словник Дмитро Яворницький планував видати в трьох томах як додаток до словника Бориса Грінченка [6, с. 219]. Цей словник, як і словник Бориса Грінченка, був українсько-російським. У передмові (26.10.1919) Дмитро Яворницький так аргументував необхідність його видання: *«Слова, уміщені в цьому Словникові, почасти вибрані мною із творів українських письменників давніх часів, почасти узяті із творів письменників сучасних, а більш того записані із живих уст живого українського народу за часи моїх довголітніх мандрівок по Україні та розкопок могил в ріжних кутках «Новоросійського краю». В найповнійшому з усіх українських словників, академичному Словникові Б. Д. Гринченка таких слів або зовсім немає, або ж вони приводятця як слова з инчим значінням супроти того, яке показано у Гринченка. Ще за живота Б. Д. Гринченка мною було надіслано йому 2500 слів, які увійшли в його Словник. Після того поминуло десять років, і у мене зібрався великий, дуже коштовний лексичний матеріал, приблизно на 75 друкованих аркушів»* [7, с. І]. Далі в передмові зазначалося, що з українських письменників, які допомагали матеріалами в підготовці словника, були Михайло Лободовський (Харківщина) та Олена Пчілка (Київщина) [6, с. 219]. Значущий лексичний матеріал дав також відомий російський етнограф Валентин Мошков: *«Він збірав усяковий лексичний матеріял – російський, український, білоруський, польський, жидівський в так званому південно-західньому краю. Більшість слів, під якими поставляні в моєму Словникові губернії Волинська, Каменець-Подільська, Городненська, Сєдлецька, Мінська, Варшавська, узято мною із рукописного збірника В. О. Мошкова»* [7, с. І].

Уміщені в словнику Дмитра Яворницького слова були зібрані переважно в Катеринославщині, Харківщині, Полтавщині, Херсонщині, частково в інших місцевостях. Словник мав потужне наукове підґрунтя. Його основними чеснотами, на думку лексикографів, були докладна паспортизація слова – після кожного слова була точно документована ілюстрація, посилання на друковане джерело, звідки взято слово, або ж на речення з народної розмовної мови, з посиланням на географічні координати – село, повіт, губернію [6, с. 221-222]. Тому ці ілюстрації мають велике значення для етнографів, фольклористів і керамологів. Зі *«Словника»* можна, наприклад, довідатися, що виготовлення глиняного посуду в українців часом асоціювалося з тартаром, наприклад прокльоном із Південної України: *«Кацапів усіх туди, де горшки ліплять!»* [7, с. 341]. Тлумачачи слово *«горшковіз»* як *«тот, кто возит горшечную посуду для продажи»*, Дмитро Яворницький проілюстрував його унікальним фольклорним записом із села Бодаківка (нині – Верхня Будаківка) Миргородського повіту Полтавської губернії, де він проводив археологічні розкопки: *«Що ото співають по весні жайворонки? – А що? Горшковіз, покинь сани, візьми віз, – от що!»* [7, с. 156].

Наводив він також лексему *«горщай»*, тобто *«горшечник»*, із міста Давид-Городок Мозирського повіту Мінської губернії, а ілюстрував її фразою із записаної Валентином Мошковим на українсько-білоруському етнічному порубіжжі, у селі Хорськ Мозирського повіту, бувальщини: *«Їхав горщай з горшками, да попасав коня на упасі, под моглицами (кладовищем)»* [7, с. 156]. Судячи з усього, це початок історії про гончаря й упиря, відомої в українців і білорусів.

З того ж села Хорськ походила назва маленького горнятка *«горнушек»* [7, с. 154]. Наводив учений і іншу гончарську лексику, у тому числі запозичену з праці Івана Зарецького. Друкування наступних томів словника припинилося внаслідок відсутності паперу. Про це відомо з листа 1927 року Дмитра Яворницького до Іллі Рєпіна. Надсилаючи товаришеві-художнику перший том свого словника, Дмитро Яворницький писав, що матеріалів вистачить ще на два великі томи, але закінчити його, унаслідок дорожнечі всього в Україні, важко. Та вчений не припиняв збирати й упорядковувати лексичний матеріал. Наприкінці 1924 року він уклав угоду з Державним видавництвом України про видання словника (українсько-російського) обсягом близько 100 друкованих аркушів. Тираж кожного тому планувався 50000 примірників. Словник повинен був друкуватися в Катеринославі, у філії Державного видавництва України. Видавництво одержало право опублікувати весь цей значний лексичний матеріал і видало Дмитру Яворницькому частину гонорару (2500 карбованців), але словник так і не з'явився у світ. У зв'язку з цим, 1927 року Дмитро Яворницький звернувся до Іллі Рєпіна з проханням посприяти йому в надрукуванні словника у Фінляндії, де тоді мешкав художник. Друк варто було почати з першого тому, який на той час уже весь розійшовся. Ілля Рєпін листовно познайомив Дмитра Яворницького з колишнім петербурзьким видавцем, що теж жив тоді у Фінляндії, кубанцем Григорієм Бреньовим, який виявив бажання видати словник. Однак учений не пристав на умови, запропоновані Григорієм Бреньовим, боячись, насамперед, загубити свій матеріал. З надією на те, що словник, незважаючи ні на що, колись буде надруковано й праця його не пропаде марно, завзятий учений

ні на мить не припиняв роботи зі збирання лексичного матеріалу. Як видно з його звіту Академії наук про наукову працю за першу половину 1925 року, ним тільки за цей період було записано понад 2000 українських слів (у колишніх Павлоградському, Олександрівському, Бердянському повітах, що в Катеринославщині й Харківщині). Дмитро Яворницький водночас налагодив зв'язки з багатьма кореспондентами різних професій, ученими. На ці роки припадає його активне листування з відомим етнографом, фольклористом і керамологом Василем Кравченком, що жив тоді в Житомирі й неодноразово надсилав Дмитрові Яворницькому до Дніпропетровська лексичний матеріал, а також рідкісні етнографічні видання. В одному з листів 1928 року Дмитро Яворницький повідомив Василю Кравченку, що з надісланих ним книг, зокрема із книги *«З побуту та обрядів північно-західної України»*, він узяв чимало матеріалів для словника української мови. *«Ваша робота як етнографа України,* – писав Дмитро Яворницький, – *підбурює мене спитати Вас, чи не маєте Ви також лексичного матеріалу, яким би я міг скористуватись для мого словника. Якщо є, то, будь ласка, поділіться ним зо мною, за що Вам велико подякую»*. У листах до нього Дмитро Яворницький дякував за *«пречудовий словарний матеріал»*. На запрошення Дмитра Яворницького Василь Кравченко переїхав навіть до Катеринослава, жив певний час у вченого і працював разом із ним в історичному музеї [6, с. 224-225].

Наприкінці 1920-х років учений ще більше активізував свою лексикографічну діяльність, поставивши її на ширшу, офіційну основу. Про це свідчить складений ним лист-звернення із закликом допомогти йому зібрати матеріали для українського словника. Це звернення, датоване 5 липня 1928 року, було надруковано в дніпропетровській друкарні тиражем 2000 примірників і розіслано по всій Україні. Дмитро Яворницький писав: *«Для складання українського словника справжньою народною мовою, над яким, між іншим, працюю десятки літ, мені потрібні всі слова, характерні взагалі для української лексики, а надто матеріал з народного гумору, фантазії та побуту; оригінальні прізвища (як дражнять по-вуличному), назви з сільськогосподарської економіки та технології, назви трав та ліків; слова, що висловлюють чоловічу та жіночу грубість – зневажливість, ганьбу, лайку, сором, гнів тощо; ласка, милощі, любов, кохання і ін.; маловживані слова до хатнього убору, приладдя та знаряддя; народна гігієна і все інше, що стосується до людської словотворчості»* [6, с. 226-227]. Відгукнулося чимало небайдужих людей.

Дмитро Яворницький також відіграв важливу роль у житті й діяльності згаданого вище поета Трохима Романченка. Познайомилися вони на початку XX століття. Трохим Романченко, працюючи в катеринославській друкарні, неодноразово набирав твори Дмитра Яворницького, здійснював коректуру. З того часу взаємна приязнь поступово переросла в дружні стосунки. У травні 1910 року Трохим Романченко почав працювати хранителем Катеринославського крайового історико-археологічного музею імені О. М. Поля, директором якого був Дмитро Яворницький. Трохим Романченко фактично став першим його помічником, а у випадках його відсутності – і заступником. Він із неабиякою відданістю й відповідальністю

ставився до справ музею. Під впливом Дмитра Яворницького Трохим Романченко приділяв значну увагу студіюванню української літературної й народної мови. У його паперах збереглися *«Пояснення окремих, рідковживаних слів»*. Там були різні слова, пов'язані з сільськогосподарськими роботами, поетична лексика, професійна термінологія тощо. Причому Трохим Романченко не просто пояснював те чи інше малозрозуміле слово, а наводив приклади з літературних творів. Вслухаючись у мову селян, особливо дітей, він надсилав Дмитру Яворницькому в листах із села Орлівщина під Новомосковськом етнографічні малюнки: *«Одна дівчинка держала розбиту чашечку в руці і, притуляючи шматочки, каже: «Ото якби зцілити...». Чому б не сказати: «склеїти», абощо. Так ні, «зцілити»... От де, дійсно, вислови мови!»* [4, с. 11].

Хоча 1933 року академіка Дмитра Яворницького через звинувачення в *«буржуазному націоналізмі»* й ідеалізації козацтва та підтримку членів *«контрреволюційної»* Спілки визволення України було усунуто від керівництва музеєм, що стало великою трагедією в його житті [5, с. 204], та роботу над словником він не припиняв. З листа від 21 квітня 1939 року Дмитра Яворницького до фольклориста Володимира Данилова, росіянина за походженням, відомо, що на той час у вченого було зібрано 50000 слів. Це була подвижницька праця, самотужки, з власної ініціативи. 83-річного вченого непокоїла думка, чи будуть надруковані ці матеріали [6, с. 227; 2, с. 149]. Його побоювання виявилися небезпідставними. Після смерті Дмитра Яворницького його наукові матеріали, як свідчать документи, було передано в Київ, у Державну бібліотеку АН УРСР (нині – Національна бібліотека України імені Володимира Вернадського). Словник, за розпорядженням Президії АН УРСР, потрапив до Інституту мовознавства АН УРСР. Під час Другої світової війни архівні матеріали Академії наук України було евакуйовано. Вони збереглися, але сліди словника Дмитра Яворницького обриваються. Його так і не було віднайдено [6, с. 227]. Також невідома доля мовних і фольклорно-етнографічних матеріалів до першого тому, де були дані про гончарів. Довгий час радянські вчені цю працю взагалі знецінювали й жорстко критикували, доки Яворницького не було, так би мовити, реабілітовано. Зокрема, російський мовознавець Борис Ларін 1956 року називав словник Дмитра Яворницького працею *«дилетанта»*, засміченою непотрібними застарілими словами [3, с. 3-5]. І лише 1963 року український учений Петро Горецький зазначив, що, попри *«наявність застарілих слів і використання окремих ідеологічно неприйнятних, ворожих джерел»*, словник Дмитра Яворницького *«був цінний як своїм лексичним складом, так і додержанням, як і в словнику Грінченка, правильних принципів словникової роботи»*. На думку Петра Горецького, *«ця лексика, записана в різних місцевостях Східної України, дуже різноманітна і цінна тим, що вона вперше була внесена в словник із скарбниці народної мови»* [1, с. 175]. На жаль, *«Словник української мови»* все ж мало використовувався фольклористами, етнографами й керамологами, хоча в ньому є чимало важливої інформації для дослідження гончарської лексики й фольклору загалом.

1. *Горецький П. Й. Історія української лексикографії / П. Й. Горецький. – К. : Видавництво АН УРСР, 1963. – 243 с.*
2. *З епістолярної спадщини академіка Д. І. Яворницького (вступну статтю й документи до друку підготували С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко, А. І. Перкова) // Український історичний журнал. – К., 2005. – № 5. – С. 114-165.*
3. *Ларін Б. О. Принципи укладання обласних словників української мови / Б. О. Ларін // Діалектологічний бюлетень. – К. : [Б. в.], 1956. – Вип. VI. – С. 3-18.*
4. *Народні пісні в записах Трохима Романченка / упорядкування, вступна стаття і примітки Л. С. Каширіної. – К. : Музична Україна, 1980. – 104 с.*
5. *Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України: становлення і розвиток / Г. А. Скрипник. – К. : Наукова думка, 1989. – 301 с.*
6. *Шубравська М. М. Д. І. Яворницький: Життя, фольклорно-етнографічна діяльність. – К. : Наукова думка, 1972. – 256 с.*
7. *Яворницький Д. І. Словник української мови / Д. І. Яворницький. – Катеринослав : Слово, [1920]. – Т. І : А-К. – 411, [1] с.*

© Kostyantyn Rakhno, 2019

POTTERY CRAFT IN THE DICTIONARY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE BY DMYTRO YAVORNYTSKY

The article deals with potters and pottery in the Dictionary of the Ukrainian Language by the prominent Ukrainian historian, ethnographer, folklorist, archaeologist, linguist, and writer Dmytro Yavornytsky, the history of the creation of this dictionary, and its fate. Unique idioms, spring ritual songs, excerpts from fairy tales have been given there as illustrations to the vocabulary entries about pottery craft, potters, and pottery carriers

[Received October 02, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, ceramolinguistics, pottery terminology, lexicography, folklore, dictionary, Dmytro Yavornytsky, Trokhym Romanchenko*

УДК 81'373.237(=161.2):903.23:7.033

© Оксана Коваленко, 2019

Кандидат історичних наук, доцент,
докторант Кафедри історії України Полтавського національного
педагогічного університету імені Володимира Короленка,
науковий співробітник Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України,
старший науковий співробітник Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному.
kovksana@gmail.com (Опішне, Україна)

«ГОНЧАР-ТВОРЕЦЬ»: АНТРОПОМОРФНІСТЬ І НАЗВИ СТРУКТУРНИХ ЧАСТИН ПОСУДУ

Про концепцію антропоморфності гончарного посуду в християнській культурі середньовіччя й ранньомодерного часу, яка вплинула на назви структурних частин посуду в сучасних європейських мовах, зокрема українській

[Одержано 02 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, керамолінгвістика, гончарська термінологія, посуд, християнство, гончар*

Концепція антропоморфності глиняного посуду – не нова тема в керамологічних і етнографічних дослідженнях. Її детально розглядав керамолог Олесь Пошивайло в *«Етнографії українського гончарства: Лівобережна Україна»*, присвятивши цьому питанню окремий розділ *«Глиняний посуд – символічний образ людини»* [8, с. 290-314]. Проаналізувавши міфологічний шар свідомості первісних людей, дослідник дійшов висновку про архаїчний антропоморфізм в осмисленні форм посуду й проектуванні частин тіла на глиняний посуд. Витоки цього антропоморфізму він віднайшов у архаїчних суспільствах від доби неоліту–бронзи до слов'янського часу, зауваживши, що в культурі українців XVII–XVIII століть він зберігся в *«пережиткових формах»* [8, с. 298].

Цю концепцію детально розвинув Ігор Пошивайло в праці *«Феноменологія гончарства: семіотико-етнологічні аспекти»*, присвятивши цій проблематиці окремий розділ *«Антропо- і зооморфізація глиняних виробів»* [7, с. 286-317]. Дослідник зібрав десятки, якщо не сотні, прикладів уособлення посудини з людиною в міфології первісних народів світу. Звернув увагу на проблему термінології, відзначивши широке побутування антропоморфологічних найменувань структурних частин посуду, окремих виробів, гончарських інструментів тощо.

Подібні погляди викладені в працях Костянтина Рахна, який, зокрема, зауважив, що *«гончарская обрядность у украинцев, как и у других славянских народов, – это сложное переплетение древней языческой основы с более поздними народными обычаями и элементами христианских ритуалов»* [10, с. 117]. Крім згаданих ґрунтовних керамологічних напрацювань, поняття антропоморфності в археології й мистецтвознавстві постало об'єктом дослідження в працях Марії

Гімбутас [2], Наталі Бурдо [1], Тетяни Романець [11], Михайла Селівачова [12], Ольги Коновалової [5], працях різного рівня науковості й методологічної спрямованості. Фактично всі етнографи, досліджуючи кераміку, так чи інакше звертаються до цього терміна, здебільшого трактуючи його як уподібнення форми посудини до людської постаті.

У багатьох європейських мовах назви структурних частин посуду відповідають частинам людського тіла (див., наприклад, табл. 1) [13; 14].

Подібними є назви й інших частин, наприклад дно, носик, ноги тощо. Звісно, це доволі відомі факти й наводжу я їх не тому, що *«відкриваю Америку»*, а для акцентуалізації. Здавалося б, якщо так багато написано, навіщо знову повертатися до цієї теми. Проте, як і в інших сюжетах з історії гончарства, погляд дослідників звернено на пошук і вирізнення давніх дохристиянських уявлень та їх збереження в писемних і етнографічно зафіксованих текстах. Якщо ж брати до уваги час пізнього середньовіччя й раннього модерну, то часто поза лаштунками залишається саме християнська рецепція гончарства в цей час, адже в середньовіччі заодно з давньою ментальністю, емоційним сприйняттям світу, в основі яких лежало магічне, розвивалася й нова християнська система світосприйняття, яка взяла верх у XII–XIII століттях. У свідомості населення вже тоді закладалися стереотипні образи, успадковані в XX столітті. Зокрема, ці образи й означення були задокументовані, тобто їх можна розглядати вже за писемними джерелами. Про деякі аспекти цієї проблеми йдеться в доповіді *«Християнські рецепції гончарства в українському домодерновому суспільстві»*, виголошеній на Національному науковому філософсько-керамологічному симпозіумі 2017 року *«Естетика буття. Діалоги епох і культур»*, присвяченій професору Леоніду Сморжу (Опішне, Полтавщина).

Отже, збережені архаїчні уявлення щодо антропоморфності глиняного посуду та їх зміни в християнській культурі донині не розглядалися як окремий науковий об'єкт. У європейській цивілізації закріплення назв структурних частин посуду за аналогією з людським тілом відбулося на основі розуміння гончаря як творця, а посудини – як продукту його творіння. Святе Письмо, доволі рясно просякнуте

Таблиця 1

Мова	**Назва частини виробу**				
українська	***вінця***	***шия***	***плечі***	***тулуб***	***вухо***
англійська	rim	neck	shoulder	body	handle
російська	венчик, устье	горло	плечи	тулово	ручка
польська	wylew	szyja	ramiona	Tułów	Imadło
французька	lèvre [14], bouche	cou	èpaule	corps	Poignée
італійська [13]	orlo	colle, gola	spalla(e)	corpo	ansa, manico
іспанська	borde	cuello	hombro	cuerpo	asa
німецька	Rand	Hals	Schulter	bauch	Henkel
данська	rand	hals	scrouder	romp	øre

гончарською тематикою, сприймає Бога як гончаря: *«Тепер же, о Господи, Ти наш Отець, ми глина, а Ти наш ганчар, і ми всі чин Твоєї руки!»* (Ісая 64:8); *«Горе тому, хто з Творцем своїм свариться, черепок із земних черепків! Чи глина повість ганчареві своєму: Що робиш? а діло його: Ти без рук!»* (Ісая 45:9); *«Чи ганчар не має влади над глиною, щоб із того самого місива зробити одну посудину на честь, а одну на нечесть?»* (до римлян 9:21). Побутування цих уявлень у середньовіччі підтверджують, у тому числі, цехові печатки гончарних братств, на яких могли зображати не лише власні вироби чи інструменти, а й уміщувати біблійні сюжети, наприклад зображення Адама й Еви.

Посудина, виготовлена при цьому майстром, антропоморфізувалася не безпосередньо, тобто не конструктивно відтворюючи людське тіло, а семантично, надаючи змісту усталеній формі.

На думку видатного історика уявлень Аарона Гуревича, з XII століття у Європі набула популярності відома ще з давніх часів тема про мислення людини у вигляді мікрокосму, при цьому елементи людського організму уявлялися ідентичними елементами, що утворюють всесвіт [3]. 1302 року автор трактату *«Rex Pacificus»* уже використовував метафору людина-мікрокосм [6, с. 28-36]. У зв'язку з цим, не можна стверджувати про унікальність ототожнення частин посудини з тілом людини, оскільки тіло в середньовіччі уявлялося й уподібнювалося явищам будь-якої неживої природи: органічний і неорганічний світ означувався через елементи людського тіла. Голова – небо, пальці – гілки, вода – кров, кістки – каміння, волосся – ліс і трава [3].

З цим тісно пов'язаний образ так званого *«гротескного тіла»*, який знайшов свій вияв у гіперболічних формах мистецтва, літератури, фольклору тощо [3]. Успадкувавши й розвинувши античну спадщину, на думку Жака Ле Гоффа, саме в середньовіччі тіло стало метафорою держави, міста, церкви, університету тощо [6].

1. *Бурдо Н. Б. Антропоморфні образи ранньотрипільської кераміки [Електронний ресурс] / Н. Б. Бурдо. – Режим доступу : http://www.iananu.kiev.ua/privatl/pages/Burdo03/article1/burdo2.htm.*
2. *Гимбутас М. Цивилизация Великой Богини: Мир Древней Европы / М. Гимбутас. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – 572 с. – (Серия «Тендерная коллекция – зарубежная классика»).*
3. *Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1984. – 350 с.*
4. *Коваленко О. Християнські рецепції гончарського ремесла у ранньомодерному суспільстві Гетьманщини / О. Коваленко, І. Сердюк // Етнічна історія народів Європи. – 2018. – Вип. 54. – С. 25-28.*
5. *Коновалова О. Антропоморфні мотиви в традиційному мистецтві України від давнини до сучасності / О. Коновалова // Українське мистецтвознавство : матеріали, дослідження, рецензії : збірник наукових праць. – К. : ІМФЕ імені М. Т. Рильського НАН України, 2008. – Вип. 8. – С. 165-170.*
6. *Ле Гофф Жак. История тела в средние века / Жак Ле Гофф, Николя Трюон ; пер. с фр. Елены Лебедевой. – М. : Текст, 2008. – 192 с.*

7. *Пошивайло Ігор. Феноменологія гончарства: семіотико-етнологічні аспекти / Ігор Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 2000. – 412 с.*
8. *Пошивайло Олесь. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна / Олесь Пошивайло. – К. : Молодь, 1993. – 408 с.*
9. *Пошивайло Світлана. Назви частин глиняного посуду / Світлана Пошивайло // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007. Атрибуція кераміки в Україні / за ред. доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. ІІІ. – Т. 2. – С. 300-304.*
10. *Рахно К. Магический символ на кувшине для молока украинцев Сибири / К. Рахно // Материалы VI Всероссийской с международным участием научно-практической интернет-конференции «Сибирский субэтнос: культура, традиции, ментальность» (15 января – 31 мая 2010 года). – Красноярск : РИО КГПУ имени В. П. Астафьева, 2010. – С. 117-131.*
11. *Романець Т. Стародавні витоки мистецтва української народної кераміки / Т. Романець. – К., 1996. – 208 с.*
12. *Селівачов М. Антропоморфні сакральні зображення в українській народній орнаментиці / М. Селівачов, М. Келлі // Богородиця і українська культура. – Л., 1995. – С. 51-52.*
13. *Cameron F. Dictionary of roman pottery terms [Електронний ресурс] / F. Cameron. – Режим доступу : http://romanpotterystudy.org/new/wp-content/uploads/2015/03/JRPS1_58-79_Roman_Pottery_Terms.pdf*
14. *Cauliez Jessie. Nomenclature et méthode de description pour l'étude des céramiques de la fin du Néolithique en Provence Préhistoire Anthropologie Méditerranéenne / Jessie Cauliez, Delaunay et Gaëlle, Véronique Duplan. – 2002. – № 2. – P. 61-82 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://journals.openedition.org/pm/250*

© Oksana Kovalenko, 2019

***POTTER AS A CREATOR*: ANTHROPOMORPHISM AND NAMES OF STRUCTURAL PARTS OF UTENSILS**

The article deals with the concept of anthropomorphism of pottery in Christian culture of the Middle Ages of the early modern times, which influenced the names of structural parts of earthenware in modern European languages, in particular Ukrainian

[Received October 02, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, ceramolinguistics, pottery terminology, crockery, christianity, potter*

УДК 81'373.4:738(477.83)

© Людмила Сержант, 2019

Молодший науковий співробітник
Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені Максима Рильського НАН України.
Serzhant_l@meta.ua (Київ, Україна)

ІСТОРІЯ, ТЕХНОЛОГІЯ, АСОРТИМЕНТ, ТЕРМІНОЛОГІЯ ГОНЧАРСТВА ОЛЕШНЯНСЬКОГО ГОНЧАРНОГО РАЙОНУ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ (за матеріалами інтерв'ю з Йосипом Михайловичем Авраменком)

Подано матеріали інтерв'ю з гончарем Йосипом Авраменком із села Грибова Рудня Ріпкинського району Чернігівської області. Наведено інформацію про особисте життя й професійну діяльність респондента, відомості про історію, технологію, асортимент, термінологію місцевого гончарства, факти про відомого кераміста Омеляна Желєзняка

[Одержано 29 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, керамолінгвістика, гончарська термінологія, гончарство, гончар, глина, посуд, ярмарок, асортимент, Омелян Желєзняк*

На північному заході Чернігівської гончарної зони [2, с. 9] історично сформувався гончарний район, до якого входили осередки: Олешня, Суховерщина, Грибова Рудня з присілками Ганнівка й Туманська Папірня, Олександрівка, Ловинь, Грабів, Ріпки. Між ними існували тісні виробничі відносини, що й зумовило спільну стилістику їхніх глиняних виробів.

Розвитку промислу сприяли значні поклади глин, різноманітних як за хімічним складом, так і фізичними властивостями. Багатство сировиннної бази дало змогу виготовляти широкий асортимент гончарних виробів: цеглу, кахлі, черепицю, труби, господарський і кухонний посуд, декоративні вироби. Про розвиненість місцевого гончарства свідчить і різноманітність технології виготовлення глиняних виробів.

Місцеве гончарство має давню історію. У XVII столітті в Любечі й Ріпках вже існували гончарські цехи [7, с. 355]. У XVIII столітті Опанас Шафонський зафіксував гончарне виробництво в сусідніх осередках – Грабові й Ріпках [8, с. 322, с. 327].

Микола Пакульський писав, що наприкінці XIX століття в Ловині, Ріпках, Олешні, Глібові, Олександрівці, Грабові й Суховерщині гончарством займалися 500 осіб [5, с. 81]. Автор також зазначив, що в околицях цих гончарних осередків були родовища різноманітних глин: біля Грабова – потужні пласти вогнетривких глин, біля Ловині, Суховерщини й Ріпок залягали глини, придатні для виготовлення цегли, черепиці, кахель [5, с. 87]. Гончарі Олешні, Олександрівки й Ловині мали близько 130 горнів для випалювання виробів [5, с. 92].

Петро Земятченський наголошував на важливій ролі гончарства в житті місцевого населення, зокрема гончарів Олешні, де господарі 44 дворів займалися цим промислом: *«… гончарство є єдиним ресурсом для існування алешкінців і сплати повинностей. Алешкінець говорить, вказуючи на горно: «о це моя борона, моя соха, – тут моє все»* [1, с. 217].

1913 року гончарним промислом у Городнянському повіті займалися в 314 дворах, де працювали 419 робітників. *«У Городнянському повіті промисел поширений, головним чином, у п'яти селах Яриловичської волості, від 20 до 72 дворів (Суховерщина) в кожному»* [6, с. 30].

У цьому районі, бідному на придатну для землеробства землю, гончарство завжди було основним заробітком для населення. Про це писав у 1920-х роках, зокрема, Борис Луговський: *«Крім того «горшками занимаються» люде найбільше там де їм нема змоги жити як іншим селянам з хліборобства. От у нас в окрузі всі гончарські села збились в один куток, серед густого казенного лісу, понад болотами, де крім сіножати та малесеньких городиків ніякої землі в них немає, і пашні вона не родить*.

Такі села згуртувалися в південній частині Добрянського району (понад Замглаєм). Це Лавинь, Алешня, Суховерщина, Паперня, Рудня та Александровка, а також по інший бік Замглаю – с. Грабів Ріпицького району та самі Ріпки (в останніх двох пунктах це – помічний заробіток)» [3, с. 3].

Про місцеве гончарство писав і Микола Могильченко: *«... у сій країні, трохи не по усіх селах і хуторах навкруги (окрім Олешні, – у Ловіні, у Глібовому хуторі, у Паперні, у Руднї, у Ганнівці і по інших селах) з давніх давен уже люде почали гончарувати. Писані звістки про се маємо одначе тільки з половини XVIII століття: у Румянцівській «Описі Малороссії» кілька гончарів було записано наприкл. у с. Ловіні. Теперечки з гончарства живе вже більша частина селян у цій країні, по де-яких селах нема навіть ні одної хати, де-б не робили горшків. Зиск з цієї праці не дуже великий: пересічно карбованців зо сто на рік і от за ці гроші і мусить прожити ціла гончарська сім'я, прожити, нічого й казати про те, у дуже великій бідноті»* [4, с. 53]. Автор також подав характеристику глин, технологій виготовлення, знарядь праці, асортименту, навів фото та ілюстрації.

Вироби північно-західних центрів гончарства (Олешня, Грабів) мали досконалі пропорції, стрункий силует і переважно геометричний орнамент [4, с. 63-64, мал. 14, 15]. Твори гончарів цих осередків зберігаються в Національному музеї українського народного декоративного мистецтва, Національному музеї історії України, Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному, Чернігівському історичному музеї імені Василя Тарновського та інших. Водночас архівних матеріалів стосовно місцевого гончарства, на жаль, обмаль, що робить надзвичайно значущою будь-яку нову інформацію за цією темою.

Одним із таких джерел є інтерв'ю з Йосипом Михайловичем Авраменком, гончарем із села Грибова Рудня Ріпкинського району Чернігівської області, проведене мною у вересні 1991 року під час відрядження від Державного музею українського народного декоративного мистецтва до цього гончарного осередку.

Метою відрядження було зібрати матеріали про заслуженого майстра народної творчості, відомого гончаря, автора численних творів глиняної зооморфної пластики Омеляна Савелійовича Желєзняка (1909–1963), який працював у Експериментальній майстерні художньої кераміки Інституту архітектури Академії будівництва й архітектури УРСР під керівництвом відомої художниці й технолога Ніни Іванівни Федорової (1906–1993).

До Йосипа Авраменка як відомого гончаря привів мене працівник сільради. На той момент майстрові виповнилося 87 років, він був досить бадьорим, привітним, відкритим до спілкування. Жив один у невеликому будинку. Господарство допомагала вести йому донька, яка мешкала неподалік. Його розповідь була логічна й структурована. Її умовно можна поділити на дві частини: перша – про особисте життя майстра й про місцеве гончарство, друга – про Омеляна Желєзняка. Склалося враження, що інтерв'ю чоловік дає не вперше. Як виявилося, гончар був товаришем дитинства Омеляна Желєзняка, який також народився в Грибовій Рудні.

Частина І. Йосип Авраменко народився 24 вересня 1904 року. Був прийомним сином Михайла Захаровича Авраменка. Про рідних батьків не розповідав нічого. Іноді використовував слово *«вітчим»*. Ймовірно, його мати після смерті батька вийшла заміж удруге і її чоловік усиновив дитину від першого шлюбу. Батько був ***«природним гончарем»**** від діда-прадіда. Гончарством займався також і *«старший син вітчима»*. У господарстві було своє ***«горно»*** на 800-1000 штук виробів. Микола Могильченко писав: *«У звичайний селянський горен улазить від 600 до 1000 горщиків середніх завбільшки»* [4, с. 61]. Для виробів брали вогнетривку глину , щоб вироби були міцними. Підсушені ***«горшки»*** мазали дьогтем або смолою й обсипали зверху свинцевою поливою – ***«попелком»***. Цю поливу, яка була технологічними відходами з електростанції, привозили з Гомеля євреї-перекупники. І свинець, і ліспромгоспівські дрова для випалювання виробів були досить дорогими.

Для декорування виробів місцеві гончарі використовували залізну руду, яку знаходили на болотах чи сінокосах. Її додавали до поливи. *«Усередині горшки виходять або зелені, або руді, залежно від того, з чого зроблена полива. Робиться ж вона з 1-ої шклянки олива (Plumbum), 1-ої шклянки дуже дрібного білого піску, 1/10 шклянки циндри, або залізної болотяної руди. З такою поливою горшки виходять червонувато рудими у середині. <…> Залізну болотяну руду… гончарі розшукують самі по сусідніх болотах, дуже численних у цьому краї»* [4, с. 62-63].

Горщики поділялися на:

- ***«Молочник»*** (0,5 л);
- ***«Подобєднік»*** (1 л);
- ***«Обєднік»*** (2 л);
- ***«Столбун»*** (2,5 л);
- ***«Пласкуша»*** (3,5 л);
- ***«Варейка»*** (10 л).

* *Тут і далі терміни місцевого гончарства, наведені респондентом, виділено жирним шрифтом і курсивом*

Крім горщиків, виготовляли ***«пасочники»*** (форми для випікання), які були дуже популярними, особливо перед Великоднем, ***«гладишки»*** для молока, ***«глєки»*** з вухом (посудини для води), ***«урильники»*** (нічні горщики). Червоний черепок ***«мисок»*** покривали білою ***«обливкою»***. ***«Макотри»***, залежно від призначення, виготовляли різного розміру: для учинення тіста на паску (об'ємом на 3-4 відра) виготовляли на двох ***«поставцях»***, тобто з двох частин. Свистуни виготовляли у вигляді баранчиків, коників, пташок, рибок. На ярмарки гончарі брали з собою дітей, які по дорозі свистіли у свистуни, приваблюючи місцевих дітлахів, обмінюючи один такий свистунець на два яйця. Майстер пригадував також, що в 1920-х – 1930-х роках гончарі робили різноманітні фігурні композиції. До Другої світової війни в Музеї Михайла Коцюбинського в Чернігові зберігалася робота місцевих гончарів під назвою *«Бєсєдка»*, що зображала сцену гуляння.

Посуд прагнули робити тонкостінним, а якщо стінки виходили товстими, то майстра глузливо обзивали ***«камнєтьосом»***.

Свої вироби гончарі збувала на ярмарках у Добрянці, Козельці, Борисполі, Баришівці, Яготині. Там завжди був великий попит на горщики. У Переяслав євреї-посередники, які торгували на базарі, за попереднім замовленням постачали певний асортимент. Здебільшого, це були ***«гладишки»*** й ***«глєки»***, яких у жнива для води женцям привозили по 300 штук. На виручені кошти купували в Переяславі біле борошно й пшоно. Потім продукти везли в Добрянку й *«здавали євреям на бублики»*.

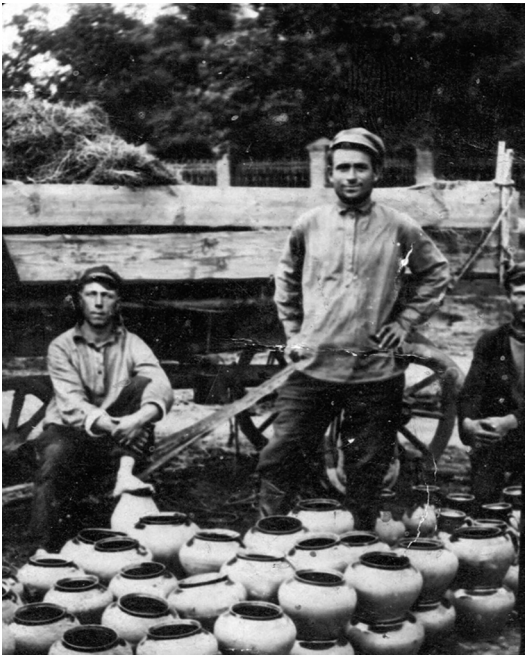
1924 року Йосипа Авраменка призвали в армію. Він служив у *«1-му козачому Чернігівському полку»** в Києві. Закінчив школу молодшого командного складу на Лук'янівці. 1927 року захворів на скарлатину й певний час перебував у Олександрівській лікарні (Київ). Під час лікарняної комісії лікарі були вражені його мускулатурою й цікавилися, чим він займався в дитинстві.

1928 року демобілізувався. Повернувшись додому, почав працювати секретарем (зарплатня секретаря була 23 карбованці), а з 1939 року – головою сільської ради. Згадував, що під час колективізації в Грибовій Рудні було створено колгосп для гончарів, бондарів і рамочників (столярів, які виготовляли віконні рами). Люди дуже не хотіли в нього вступати, але були змушені, бо, хто не вступав, мав сплатити 10000 карбованців податку. Під час Другої світової війни служив у кавалерії, у корпусі Доватора – *«всю війну на коні»*.

1930 року в Грибовій Рудні було створено гончарну артіль *«II п'ятирічка»*, зарплата в ній була від виробітку. Артіль мала горно, розраховане на 1000 штук горщиків. ***«Ларькі»*** (невеликі крамниці на базарах) від артілі збували продукцію в Борисполі, Носівці, Острі, Козельці. Посуд доставляли туди возами (віз уміщував 300 горщиків).

Його родина була велика: мати, яка померла 1950 року. Від першої жінки, яка померла від *«скоротєчної чахотки»,* мав двох дітей, від другої жінки також

* *У радянській армії військової частини з такою назвою не існувало. Вірогідно, це був якийсь кавалерійський підрозділ, точну назву якого гончар не пам'ятав*

Мал. 1
Йосип Авраменко (стоїть)
на Петрівському ярмарку.
Бориспіль, Київщина. 14.06.1930.
Автор фото невідомий.
Приватний архів
Людмили Сержант

мав дитину. У 1965 чи 1966 році вийшов на пенсію. Весь час підробляв, займаючись гончарним промислом.

Гончарством займалася більшість населення Грибової Рудні й околиць. Так у селі Туманська Папірня (колись пан Туманський мав там мануфактуру з виготовлення паперу) з 50 дворів гончарством займалися 35. Найкращі макітри робив Іван Гошко. У власноруч зроблену макітру він міг сховатися. Вправними майстрами були Микита Зотович Авраменко, Юлій Лаврентійович Негро, Мартин і Тиміш Желєзняки. Лука Степанович Денисенко був автором форми вази, що нагадувала невелику макітру з двома вушками біля вінець. Йосип Авраменко також їх виготовляв. Кілька своїх виробів майстер подарував Державному музею українського народного декоративного мистецтва. З-поміж них – ваза (Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-12410) та урильник (Національний музей українського народного декоративного мистецтва, К-12411) – форми, які з'явилися в асортименті місцевих гончарів як результат діяльності Олешнянської земської школи-майстерні (1894).

Частина II. З Омеляном Желєзняком Йосип Авраменко товаришував із дитинства. Хата діда й баби Омеляна Желєзняка була навпроти хати батьків гончаря. Батько Желєзняка – Савелій Степанович, жив на іншій вулиці, *«робив рами для окєн»*, тобто був столярем. У 1914–1916 роках батько переїхав до Києва. Він мав свого коня й воза, працював грабарем – возив пісок на будівництві. Жила сім'я на Глибочиці – місцевості Києва, розташованій на Подолі.

Після того, як батьки переїхали в Київ, Омелян перейшов жити до діда по матері Гната Гошка. Той був умілим гончарем і навчив ремеслу внука. Відомим гончарем був і його дядько Іван Гнатович Гошко. Коли батько приїхав і побачив, як Омелян працює, то забрав його в Київ, облаштував йому майстерню, де хлопець виготовляв посуд, який згодом продавали на базарі.

Йосип Авраменко згадував, що коли служив у Києві, то кожні вихідні *«ходив гулять»* (у гості) до Желєзняків. Савелій Степанович був заядлим мисливцем, тож чоловіки ходили на полювання, *«стріляли рибу в річці Ірпінь»*.

Відомості, отримані під час спілкування з гончарем, суттєво доповнюють уявлення про різні аспекти гончарства північно-західних осередків Чернігівщини. Стосовно технології виготовлення виробів та організації виробництва вони співпадають з інформацією, поданою в публікаціях Миколи Пакульського й Миколи Могильченка.

Цінною є інформація про асортимент і термінологію гончарства Грибової Рудні. Деякі раніше невідомі терміни – ***«природній гончар», «попелок», «камнєтьос»*** – позначені яскраво вираженим місцевим діалектом. У назвах горщиків простежуються паралелі з назвами сусіднього гончарного осередку Олешня та інших гончарних центрів Лівобережжя, які наводить у своїх публікаціях керамолог Олесь Пошивайло. За об'ємом однойменні горщики досить відрізняються – розміри горщиків, наведені Йосипом Авраменком, приблизно на половину менші, ніж розміри горщиків з Олешні, за Олесем Пошивайлом [7, с. 137]. Вочевидь, тут має місце специфіка різних осередків.

Важливою є інформація про організацію збуту виробів. Гончарі вивозили свою продукцію далеко за межі свого регіону – у південні райони Чернігівщини, що межують з Полтавщиною, у Білорусь, Київщину, що сприяло взаємовпливам між традиціями різних гончарних осередків, запозиченню новацій. Помітну роль у реалізації продукції та забезпеченні гончарів матеріалами відігравали євреї-посередники. Йосип Авраменко деякою мірою описав соціальне становище гончарів у перші роки радянської влади, коли приватна праця на себе та на свою родину засуджувалася, а артілі й промколгоспи утворювалися насильно.

Розповідь гончаря дала змогу долучитися до його світосприйняття й життєвої філософії, уявити картину побуту й праці гончарів на тлі тогочасної епохи.

1. *Земятченский П. А. О залежах глины в районах кустарного гончарного производства в Черниговской губернии : исследования 1896 г. / П. А. Земятченский // Отчеты и исследования по кустарной промышленности в России. – СПб. : Типография В. Киршбаума, 1897. – Т. 4. – С. 216-244.*
2. *Лащук Ю. Ф. Украинская народная керамика XIX – XX вв. : автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора искусствоведения / Ю. Лащук. – К., 1971. – 46 с.*
3. *Луговський Б. Провідник до виставки «Кераміка Чернігівщини» / Б. Луговський. – Чернігів : Чернігівський державний краєзнавчий музей, 1930. – 8 с.*
4. *Могильченко М. Гончарство в с. Олешні у Чернигівщині / М. Могильченко // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1899. – Т. І. – С. 53-67.*

5. *Пакульский Н. А. Краткие очерки кустарных промыслов Черниговской губернии / Н. А. Пакульский. – К. : Типография И. И. Горбунова, 1898. – С. 81-106.*
6. *Плавтов Л. Краткий обзор кустарных промыслов Черниговской губернии. / Л. Плавтов. – Чернигов : Типография губернского земства, 1914. – 32 с.*
7. *Пошивайло Олесь. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна / Олесь Пошивайло. – К. : Молодь, 1993. – 408 с. : іл.*
8. *Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России / А. Шафонский. – К. : [Б. и.], 1851. – 697 с.*

© Lyudmyla Serzhant, 2019

HISTORY, TECHNIQUE, RANGE OF GOODS, TERMINOLOGY OF POTTERY CRAFT OF OLESHNYA POTTERY DISTRICT IN THE CHERNIHIV REGION (BASED ON THE INTERVIEW WITH YOSYP AVRAMENKO)

The Interview with Yosyp Avramenko, a potter from the village of Hrybova Rudnya in the Ripky District of Chernihiv Region, was submitted. The author gives the information on the personal and professional activity of the respondent, data about the history, technology, assortment, and terminology of local pottery, facts about the famous ceramist Omelyan Zhelieznyak as well

[Received October 29, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, ceramolinguistics, pottery terminology, pottery craft, potter, clay, crockery, fair, range, Omelyan Zhelieznyak*

УДК 81'373.6:[81'373.234:738(477.53) "1890/1910"

© Вікторія Зубань, 2019

Завідувач Меморіального музею-садиби філософа
й колекціонера опішненської кераміки Леоніда Сморжа
Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному.
victori.zuban@gmail.com (Опішне, Україна)

ЕТИМОЛОГІЯ Й СЛОВОТВІР ПРІЗВИЩ ГОНЧАРІВ СЕЛА МІСЬКІ МЛИНИ (ПОЛТАВЩИНА) КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Про основні шляхи походження прізвищ мешканців одного населеного пункту. Звернено увагу на форманти, за допомогою яких вони утворилися. Дослідження етимології антропонімів невеликої території сприяло виявленню тенденцій формування українського антропонімікону загалом

[Одержано 02 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, керамолінгвістика, гончарська термінологія, прізвище, походження антропоніма, апелятивна лексика*

Етимологія українського прізвища пов'язана з утворенням і функціонуванням певних апелятивних пропріальних назв у конкретній місцевості. З'ясування походження власних імен жителів окремого населеного пункту дає можливість окреслити загальні тенденції розвитку антропонімії української мови. Це питання було й залишається темою дослідження широкого кола науковців: Юліяна Редька (*«Словник сучасних українських прізвищ»,* 2007), Михайла Худаша (*«З історії української антропонімії»,* 1977), Павла Чучки (*«Антропонімія Закарпаття»,* 1970), Лариси Масенко (*«Українські імена та прізвища»,* 1990), Віри Познанської (*«Назви професій як джерело творення прізвищ Південно-Східної України»,* 1996) і багатьох інших.

Дослідники з'ясували, що типовими твірними основами для прізвищ за доби Гетьманщини були власні імена, топонімічні назви, соціальна належність, посади, назви тварин, птахів, рослин, частин людського тіла, предмети домашнього вжитку або одяг, індивідуальні психологічні чи фізіологічні особливості людей, їхня вдача чи характер. Чимало сучасних прізвищ походить саме від антропонімів, що активно ввійшли в ужиток у XVII–XVIII століттях. Вони утворювалися переважно морфологічним способом за допомогою суфіксів із патронімічним значенням, прикметникових і зменшувально-пестливих суфіксів, а також суфіксів, що є носіями узагальненого значення особи за родом діяльності. Саме в цей період української історії відбулися суттєві зміни в українській антропонімії, а саме – перехід від вживання прізвиськ до використання прізвищ. Усі ці моменти мають документальне підтвердження в козацьких реєстрах і компутах, козацьких літописах (*«Літопис*

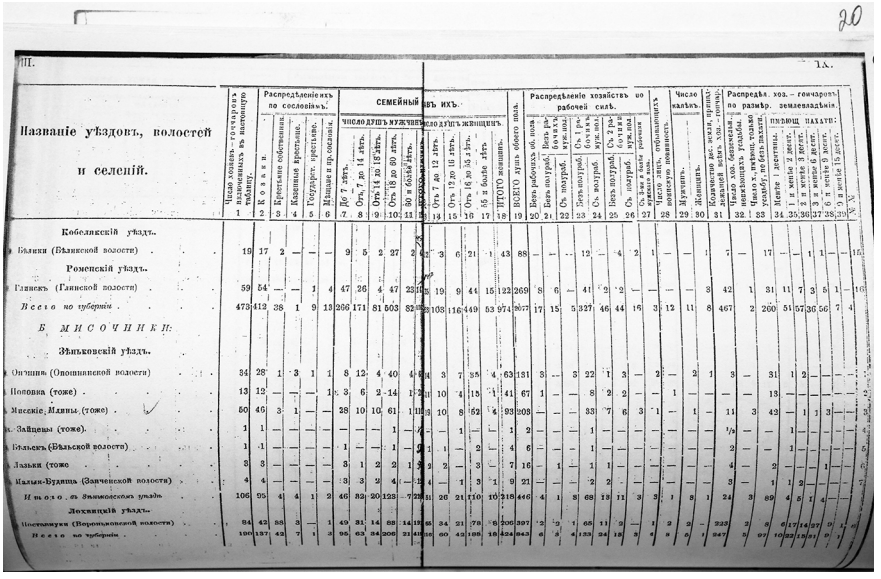
Самовидця» (1648–1702), *«Літопис Граб'янки»* (1709), *«Літопис Самійла Величка»* (1620–1720), козацький реєстр (1649–1650) [2] та ін). Скажімо, у козацьких реєстрах зафіксовано прізвища, що не мають аналогій в антропонімії інших слов'янських мов, такі як Затуливітер, Неїжборщ, Недайкаша, Непийвода, Підкуймуха, Задерихвіст, Нагнибіда, Убийвовк, Паливода, Перебийніс, Покиньчереда та інші.

За прізвищами, зафіксованими в реєстрах і компутах (Козацький реєстр 1649–1650 рр.; *«Компут всего полку Полтавского»* (1718) [2]), можна дізнатися про поширені в Україні ремесла, промисли, характер військової, торговельної діяльності (Сердюк, Пушкар, Гармаш, Порохівник, Хорунжий, Сотник, Компанієць, Гардовий, Крамар, Стаднюк, Скляр, Саловоз, Стороженко, Порохня, Тягнишкіра, Дігтяр).

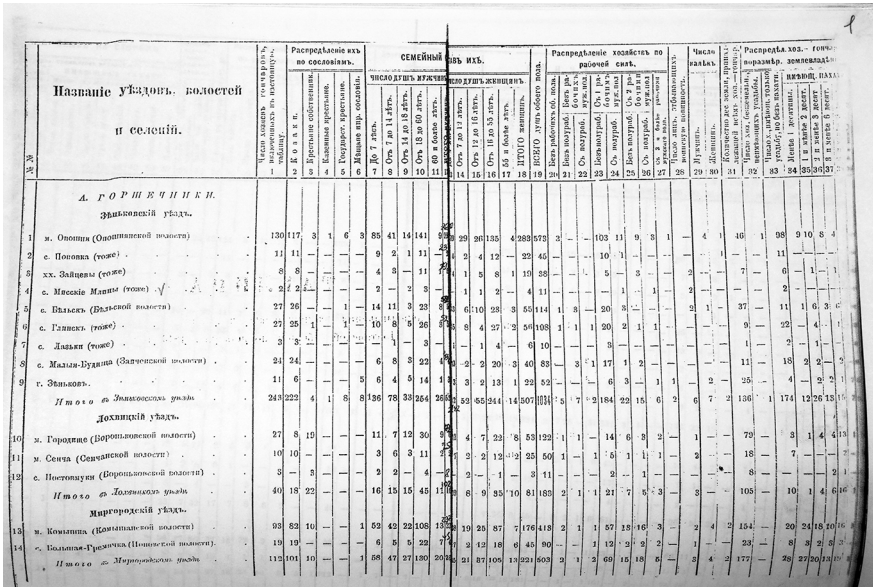
Французький інженер, картограф Гійом Левассер де Боплан в *«Описові України...»* згадував, що *«серед козаків трапляються знавці усіх ремесел, необхідних людині»* [1, с. 25]; що *«...серед них є чимало здібних ремісників – рушничників, бондарів, кушнірів, римарів, шевців, селітерників, спеціалістів з виготовлення якісного пороху та ін.»* [1, с. 49]. Гончарство в Січі також займало не останнє місце. Зі слів музеолога Поліни Петрашиної, *«судячи з кількості керамічних знахідок, гончарство займало одну з головних позицій в ремісничому виробництві передмістя Січі, на рівні з обробкою заліза... Знайдені матеріали представлені майже всіма типами високоякісної побутової та архітектурно-декоративної кераміки»* [6].

Відомий етнограф Іван Зарецький, вивчаючи гончарний промисел в Опішному, зафіксував легенду про те, що саме козаки завезли спосіб виготовлення глиняних полив'яних мисок до Міських Млинів (села, що виникло неподалік Опішного як слобода на перевозі через річку Ворскла): *«Міські Млини можна вважати корінним місцем виробництва мисок, звідки воно поширюється на увесь повіт. За розповідями гончарів, предок нинішнього гончаря на прізвище Полив'яний першим заніс сюди з Запоріжжя спосіб робити полив'яні миски, тому ніби то й село отримало назву Міських (мисочних) Млинів»* [3, с. 98].

Легенда, переказ не завжди можуть бути достовірними джерелами, хоча в *«Реєстрі Війська Запорозького 1649»* в сотні з Опушлого (Опішного) вже згадуються прізвища: ***Аврамєнко*** *(Жадан)* [2], ***Прокопєнко*** *(Матюша)* [2], ***Прокопєнко*** *(Мартинь)* [2], ***Бурдунь*** *(Семень)* [2], ***Шулжин*** *брат (Яцко)* [2]. Не можна однозначно стверджувати, що саме ці козаки стали засновниками гончарських династій. Не відомо, чи вони взагалі мали якесь відношення до гончарства, але на межі XIX–XX століть у Міських Млинах і навколишніх хуторах представники кількох гончарських династій носили прізвища Шульженко, Б(у)ордун, О(А)враменко, Прокопенко. Крім того, відповідно до таблиць №№ 4, 8 Додатку № 1, поданих Іваном Зарецьким у своєму дослідженні *«Гончарный промысел в Полтавской губернии»* [3], що відображають економічне становище 721 гончаря Полтавської губернії за переписом 1893 року, наприкінці XIX століття в Міських Млинах проживали 2 гончарі-посудники, які належали до козацького стану, і 50 мисочників, 48 з яких також були козаками. Іван Зарецький згадав прізвища небагатьох гончарів села Міські Млини й Зайцевих хуторів, що неподалік Міських Млинів і Опішного. Це – Ночовник (Остап) [3, с. 12], Півень (Потапій) [3, с. 117], Рябокінь (Олександр) [3, с. 117], Бадер (Клим) [3, с. 117].

1

2

Мал. 1
Іван Зарецький. Таблиці № 4 (1) **та № 8** (2) **з Додатку № 1** [3]. **Полтава 1894**

Прізвища інших гончарів, що мешкали в селі Міські Млини впродовж XIX – XX століть, вдалося з'ясувати кандидату мистецтвознавства Олені Клименко під час польових експедицій, а кілька прізвищ – автору цієї статті.

Бадер [3, с. 117] – походження прізвища точно не з'ясовано.

Багрій [4] – прізвище, утворене або семантичним способом від діалектного апелятива ***багрій*** (сіро-бурий віл), або за допомогою суфікса *-ій* від дієслівної основи **багр** – багрити: а) фарбувати в багряний колір; б) виготовляти колеса [8, с. 20].

Біляк [5, с. 228, 231] – прізвище, утворене семантичним способом від апелятива ***біляк***, що має значення: 1) білої масті або одягнутий у біле; 2) заєць-біляк; 3) рід гриба; 4) рід черешні; 5) рядовий козак; 6) горнець з білої глини; або патронімічне, утворене за допомогою суфікса *-ак* від прізвиська *Білий*; первинне значення – *«син Білого»* [8, с. 71].

Бордун [4] – походження прізвища точно не з'ясовано. Ймовірно, воно утворене від діалектного апелятива ***бордун*** (жовтець їдкий) [8, с. 88].

Бідаш [5, с. 228] – патронімічне прізвище, утворене за допомогою суфікса *-аш* від апелятива ***біда*** [8, с. 64].

Гайдар(а) [5, с. 239] – прізвище, утворене семантичним способом від діалектного апелятива ***гайдар*** (пастух овець) [8, с. 182].

Демченко [5, с. 252] – патронімічне прізвище, утворене за допомогою суфікса *-енк*, від власного імені *Демко* (син Демка, Дем'яна) [8, с. 292].

Заєць [5, с. 261] – прізвище, утворене лексико-семантичним способом від апелятива ***заєць***, що означає тварину [8, с. 379].

Кизименко [5, с. 268] – патронімічне прізвище, утворене за допомогою суфікса *-енк* від основи тюркського походження ***кизим*** (татарською означає донечка) [8, с. 457].

Китриш [4] – походження прізвища точно не з'ясовано.

Кучеренко [5, с. 278] – патронімічне прізвище, утворене за допомогою суфікса *-енк* (син кучера) [8, с. 370].

Мацко [4, с. 284] – прізвище, утворене від дієслівної основи *мацати* за допомогою суфікса *-к* або від польського власного імені *Macko* [8, с. 671].

Ночовник [3, с. 112] – прізвище, утворене семантичним способом від апелятива ***ночовник***.

Оврaменко [5, с. 292] – патронімічне прізвище, утворене від особового імені *Оврам* морфологічним (суфіксальним) способом, де суфікс *-енк* вказує на батька, діда (предка) особи [8, с. 751].

Олійник [4] – прізвище, утворене семантичним способом від апелятива ***олійник*** [8, с. 760].

Пасічний [5, с. 301] – прізвище, утворене синтаксично-морфологічним способом від прикметника *пасічний* [8, с. 795].

Півень [5, с. 303] – прізвище, утворене лексико-семантичним способом від апелятива ***півень***, що означає птаха [8, с. 820].

Прокопенко [5, с. 313] – патронімічне прізвище, утворене від особового імені чи прізвиська *Прокіп* морфологічним (суфіксальним) способом, де суфікс *-енк* вказує на предка особи [8, с. 863].

Рябокінь [3, с. 117] – прізвище, утворене синтаксично-морфологічним способом – з'єднанням прикметникової основи з іменником [8, с. 914].

Сердюченко [5, с. 321] – патронімічне прізвище, утворене семантичним способом від апелятива ***сердюк*** (гетьманський охоронець, козак з гетьманської гвардії) за допомогою суфікса *-енк*, що вказує на батька, діда (предка) особи [8, с. 948].

Сідельник [5, с. 324] – прізвище, утворене семантичним способом від апелятива ***сідельник*** (майстер, що виготовляє сідла) [8, с. 959].

Федоша [4] – прізвище, утворене морфологічним способом від імені *Федір* за допомогою суфікса *-ош*.

Шипило [3] – прізвище, утворене морфологічним способом за допомогою суфікса *-ил*, що утворює назви осіб від дієслів (у даному випадку – від дієслова *шипіти*) [8, с. 1203].

Шульженко [4] – прізвище, утворене семантичним способом від апелятива ***шульга*** (лівша) за допомогою суфікса *-енк*, що вказує на батька, діда (предка) особи [8, с. 1225].

Здавна в Україні заодно з іменами й прізвищами існували й вуличні прізвиська. Міськомлинські гончарі також мали вуличні прізвиська. Батька й сина Ночовників називали *«Носиками»*, оскільки обоє мали великі носи. Гончар Микита Шульженко мав прізвисько *«Піпа»*, бо в дитинстві ріпу називав піпою. Гончаря Китриша прозивали *«Мунзиком»*, а Мефодія Сердюченка – *«Федюшею»* (так до нього зверталася дружина, що була значно старша за нього).

Розглянуті прізвища гончарів Міських Млинів належать до найбільш поширених українських антропонімічних типів, що побутують на всій території України, проте мають виразний регіональний розподіл. Найбільш поширеним суфіксом при утворенні прізвищ, зафіксованих у козацьких реєстрах, був суфікс *-енк* із патронімічним значенням – *«син свого батька»*, який можна вважати основним східноукраїнським типом. У Міських Млинах – це прізвища Кучеренко, Кизименко, Мірошниченко, Москаленко, Овраменко, Прокопенко, Сердюченко, Шульженко. Прізвища, утворені морфологічно-синтаксичним способом, наприклад Рябокінь, також часто зустрічаються в козацьких реєстрах і компутах. Прізвище Шипило вказує на певну особливість носія, і виникло, певно, як прізвисько. Подібне можна сказати й про прізвища Півень, Заєць. На відстані 2-3 км від села Міські Млини були розташовані хутори Зайці й Півні. Перекази про те, що заснований козаком хутір отримав назву від прізвища свого засновника, досить поширені в Центральній і Східній Україні. Мешканці хуторів, що межують із Міськими Млинами, також переповідають подібну легенду. Та, на жаль, документів, що підтверджують її очевидність, ще ніхто не віднайшов, але немає й документальних свідчень, які б заперечували цю інформацію.

Одним зі значень прізвища Біляк, за словником Юліяна Редька, є *«рядовий козак»*, тобто гончарі Біляки, як і гончарі Сердюченки (*сердюки* – гетьманська гвардія), могли походити з козацького роду. За матеріалами етнографа й керамолога Івана Зарецького, 98,6 % гончарів Міських Млинів (Полтавщина) належали до козацького стану. Отже, ймовірно, більшість названих прізвищ можна вважати козацькими, хоча це питання потребує більш детального вивчення.

1. *Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя та ведення воєн / Гійом Левассер де Боплан ; пер. з фр. Я. І. Кравця, З. П. Борисюк. – К. : Наукова думка; Кембрідж (Мас.) : Український науковий інститут, 1990. – 256 с. : іл. – (Україна в міжнародних зв'язках: хроніки, мемуари, щоденники).*
2. *Джерела з історії Полтавського полку (середина XVII – XVIII ст.). – Полтава : АСМІ, 2007. – Т. І : Компути та ревізії Полтавського полку. Компут 1649 р. Компут 1718 р. / упор. та передм. В. О. Мокляка. – 400 с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://history.org.ua/LiberUA/966-7653-52-8/966-7653-52-8.pd*
3. *Зарецкий И. А. Гончарный промысел в Полтавской губернии / И. А. Зарецкий. – Полтава : Типо-литография Л. Фришберга, 1894. – 3 нен., II, 126, XXIII, VI, 11 с.*
4. *Зубань Вікторія. Гончарський рід міськомлинських мисочників Шульженків / Вікторія Зубань // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.smorzh.opishne-museum.gov.ua*
5. *Клименко О. Народна кераміка Опішні (до проблеми традицій та інновацій в народних художніх промислах) : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства. – К. : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України, 1995. – [Рукопис] // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 36/2. – 342 арк.*
6. *Петрашина Поліна. Залізообробне та гончарне ремесло Кам'янської Січі / Поліна Петрашина // Краєзнавство Запоріжжя : науково-популярний електронний часопис. – 2017. – № 3. – С. 4-23.*
7. *Познанська Віра. Назви професій як джерело творення прізвищ Південно-Східної України / Віра Познанська // Лінгвістичні студії / відп. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк, 1996. – Вип. 2. – С. 232-239.*
8. *Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвищ : у 2-х т. / Ю. К. Редько. – Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 2007. – Т. 1 : А-М. – 720 с.*
9. *Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвищ : у 2-х т. / Ю. К. Редько. – Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 2007. – Т. 2 : Н-Я. – 721 с.*
10. *Худаш Михайло. З історії української антропонімії / М. Худаш. – К. : Наукова думка, 1977. – 236 с.*

© Viktoriya Zuban, 2019

ETYMOLOGY AND WORD FORMATION OF THE NAMES OF POTTERS IN THE VILLAGE OF MISKI MLYNY (POLTAVA REGION) IN THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES

The article deals with the main ways of origin of the surnames of residents of one settlement. Attention is drawn to the formants by which they were formed. The study of the etymology of anthroponyms on a small territory contributed to the identification of trends in the formation of the Ukrainian anthroponymicon in general

[Received October 02, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, ceramolinguistics, pottery terminology, pottery terminology, surname, origin of anthroponyms, appellative lexis*

УДК 930.2:003.07]:666.32+688.72(092)

© Світлана Панасюк, 2019

Молодший науковий співробітник
Меморіального музею-садиби гончарки Олександри Селюченко
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.
selyuchenko-potters@ukr.net (Опішне, Україна)

МАЛА ЕПІГРАФІКА ГОНЧАРКИ ОЛЕКСАНДРИ СЕЛЮЧЕНКО (до проблеми достовірності авторства творів)

На основі колекції глиняної іграшки Олександри Селюченко порушено питання авторських підписів на глиняних виробах

[Одержано 02 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, музеєзнавча керамологія, гончарська термінологія, гончарство, глиняна іграшка, підписи, Олександра Селюченко, Опішне*

Кераміка є значущим матеріалом для вивчення історії різних народів. Найменший фрагмент глиняної посудини, кахлі чи іграшки може допомогти вченим зібрати певну інформацію про поширення кераміки, своєрідність її типів у етносів різних епох, а наявність на виробах орнаментів, клейм, зокрема написів, роблять її важливим історичним джерелом [5].

Нині вкрай актуальною є проблема з'ясування авторства багатьох глиняних виробів, які зберігаються в музейних колекціях України. Для достовірної атрибуції виробу важливими є авторські підписи на глиняних виробах. У Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному зберігається найбільша в Україні колекція кераміки заслуженого майстра народної творчості України, члена Спілки художників УРСР, талановитої майстрині глиняної іграшки Олександри Селюченко [6]. Серед її робіт – півники-свистунці, барині, вершники, казкові персонажі, скульптури у вигляді героїв літературних творів Івана Котляревського, Миколи Гоголя, Лесі Українки, а також варіації на фольклорну тематику, але не всі вони мають підписи. Олександра Селюченко, як і всі гончарі, які працювали в Опішнянському заводі *«Художній керамік»,* рідко наважувалася ставити підпис на своїх роботах. У той час, як відомо, на гончарну продукцію ставили відтиск із зображенням куманця, а на декоративну скульптуру наклеювали етикетку, де було зазначено назву заводу, виробу, сорт і ціну (завод *«Художній Керамік», «настольна фігура»*, сорт 1, ціна 2-02). Леонід Сморж зазначав: *«На опішнянському заводі несправедливо замовчують авторство майстрів. Свій «знак-тавро» має лише Т. Демченко»* [7, с. 206].

Опішненський майстер кераміки Трохим Демченко ревниво ставився до успіхів інших гончарів заводу *«Художній керамік»*, усіляко прагнув монополізувати художню

Мал. 1
Гончарка Олександра Селюченко в Музеї народної архітектури та побуту України. Пирогово, Київщина. Початок 1980-х.
Автор фото невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

Мал. 2
Гончарка Олександра Селюченко. Опішне, Полтавщина. Початок 1970-х.
Автор фото невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

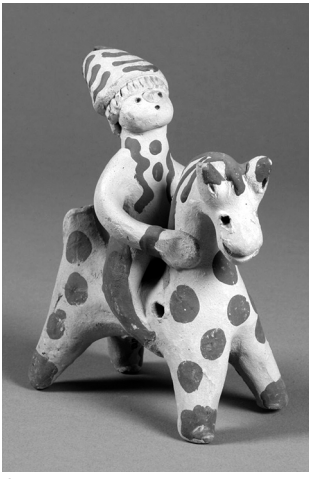
1

2

3

4

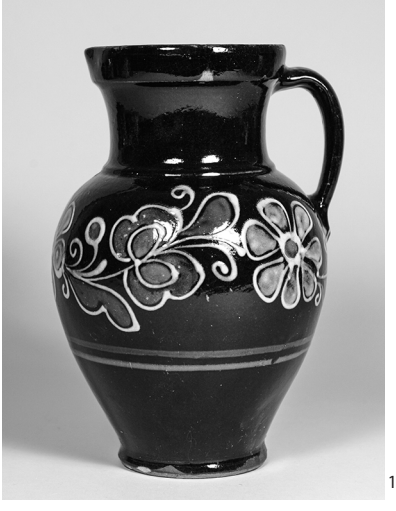
Мал. 3
Олександра Селюченко. Глиняна іграшка (1-5). **Опішне, Полтавщина. 1986** (1-4), **1970-ті** (5). *Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному. Фото Тараса Пошивайла.*

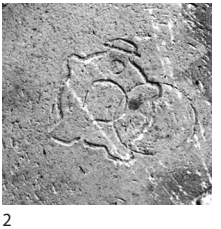
5

Мал. 5
Автор невідомий (форма), **Олександра Селюченко** (мальовка). **Таріль.**
Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 5,7х30,2 см.
Опішне, Полтавщина. Кінець1940-х – 1950-ті.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-5579/К-5179.
Фото Тараса Пошивайла

1

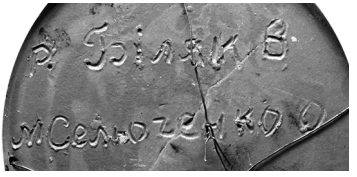

2

Мал. 4
Автор невідомий. Глечик (1).
Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 25,7х18,2 см; на денці – штамп у вигляді куманця (2).
Опішне, Полтавщина. 1970-ті.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-6957/К-6519.
Фото Тараса Пошивайла

1

2

Мал. 6
Василь Біляк (форма), **Олександра Селюченко** (мальовка). **Таріль** (1).
Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 7,5x36,7 см;
на денці – напис: «*р. Біляк В. м. Селюченко О.*» (2).
Опішне, Полтавщина. Кінець 1960-х.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-12218/К-11719.
Фото Тараса Пошивайла

1 2

Мал. 7
Олександра Селюченко. Вершник-свистунець (1) **з підписом: «*О. С.*»** (2).
Глина, ангоби, ліплення, ритування, вдавлювання, проколювання, мальовка, 12,9x9,8x5,2 см.
Опішне, Полтавщина. 1986.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-1520/К-1480.
Фото Тараса Пошивайла

1

2

Мал. 8
Олександра Селюченко. Порося-свистунець (1) **з підписом: «*С. О.*»** (2).
Глина, ангоби, ліплення, ритування, 5,6x10x4,5 см. **Опішне, Полтавщина. 1986.**
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-1464/К-1424.
Фото Тараса Пошивайла

1

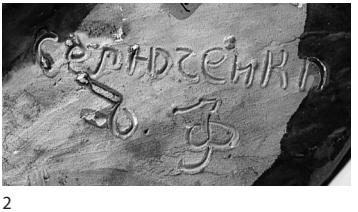

2

Мал. 9
Олександра Селюченко.
«*Бандуристи*» (1) **з підписом:**
«*Селюченко*» (2).
Глина, ангоби, полива, ліплення, ритування, проколювання, мальовка, 19,1x26,7x10,7 см.
Опішне, Полтавщина. 1982.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-60/К-60. Фото Тараса Пошивайла

1

2

Мал. 10
Олександра Селюченко. Композиція «*Лев з левеням*» (1) **з підписом: «*Селюченко О. Ф.*»** (2).
Глина, полива, ліплення, ритування, 14,5x19,9x11,7 см. **Опішне, Полтавщина. 1970-ті.**
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-3478/К-4032.
Фото Тараса Пошивайла

1 2

Мал. 11
Олександра Селюченко. Композиція «*На ярмарок*» (1) **з підписом: «*Селюч*»** (2).
Глина, ангоби, ліплення, ритування, вдавлювання, проколювання, мальовка, 20,5x31,2x14,4 см.
Опішне, Полтавщина. 1970-ті.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-3468/К-4022.
Фото Тараса Пошивайла.

1 2

Мал. 12
Олександра Селюченко. Композиція «*Залицяння*» (1) **зі штампом «*А. Селюченко*»** (2).
Глина, ліплення, ритування, вдавлювання, 11,4x12,2x9,5 см.
Опішне, Полтавщина. 1986.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-1439/К-1399.
Фото Тараса Пошивайла

частину виробництва. Оскільки для вищих інстанцій того часу головним були план, порядок і політична *«благонадійність»* колективу, *«верхи»* на диктаторство Трохима Демченка дивилися *«крізь пальці»*, а *«низи»* терпіли й мовчали. Багаторічний монополізм Трохима Демченка сприяв тому, що імена таких видатних майстрів гончарства, як Іван Білик, Гаврило Пошивайло, Василь Біляк, Григорій Кирячок, Василь Омеляненко, Настя Білик-Пошивайло, Зінаїда Линник, Мотрона Назарчук, Олександра Селюченко, були відомі тривалий час тільки спеціалістам із кераміки, мистецтвознавцям. Леонід Сморж згадував: *«Я особисто був свідком, коли наприкінці шістдесятих років заводський художник Галімов привіз вироби в Київ на затвердження художньою радою Міністерства місцевої промисловості, у підпорядкуванні якого був і опішненський завод. Більше половини всіх виробів було представлено як авторські Трохима Демченка, що викликало невдоволений гомін, здавалося б, до всього звиклих експертів»* [7, с. 198-199].

Проблему авторства в заводі *«Художній керамік»* порушував і письменник Олексій Дмитренко. Він писав: *«Оминемо делікатне питання – чи привласнював хтось чужі твори й що ціниться вище – виточена кимось форма тарілки чи унікальний розпис на ній прекрасної малювальниці Параски Біляк… Й збагнули, що Опішня не масовість, не «інкубаторний» півник, коник чи левик з ім'ям ширпотреб; Опішня – то динаміка й пластика, несподіваність, думка і філософія; Опішня – то своєрідний національний голос, що його можна чути, впізнавати, навіть не убачивши, хто говорить; ним можна жити, вчаровуватися»* [1].

І тільки з приходом у завод *«Художній керамік»* на посаду головного художника Петра Ганжі в роботі майстрів почали відбуватися зміни. Він став вести бесіди з гончарями на професійні теми, давав поради й коректував їхню роботу, для найбільш обдарованих гончарів було створено творчу лабораторію. Уже через рік після свого прибуття в Опішне, наприкінці 1969-го – на початку 1970-го років, Петро Ганжа організував першу виставку творів опішненських майстрів у Полтаві. Виставка мала великий успіх, що підбадьорило й надало впевненості учасникам [7, с. 208]. Іван Архипович Білик, один із відомих гончарів, про той період зазначив: *«Ми були безіменні. Й воно, ото, знаєте, що Демченко тримав нас у погребі, а Петро Олександрович узяв та й ляду відкрив. І вилазьте на світ, каже…»* [1].

Роботи майстрів-гончарів помічали на всіх виставках, у який би найтемніший куток виставкового залу їх не ставили. Володимир Нікітченко згадував: *«До цього часу дивуюся, як можна було такі багаті експозиції, що виставляв тоді завод, підписувати одним словом «Опішня». Проти цього також виступав головний художник заводу «Художній керамік» Петро Ганжа, вимагаючи чітко вказувати, хто автор того чи іншого твору»* [2].

Під час вивчення колекції виробів Олександри Селюченко вдалося з'ясувати, що, ймовірно, майстриня почала підписувати свої вироби, починаючи з кінця 1960-х років, коли стала експонентом республіканських, всесоюзних, міжнародних виставок. Свідченням цього є таріль, який зберігається в Музеї-садибі з написом на денці: *«р. Біляк В. м. Селюченко О.»*. Можливо, однією з причин підписування своїх робіт Олександрою Селюченко стали випадки привласнення її виробів іншими людьми. У щоденниках мисткині знаходимо запис: *«Таке зі мною не раз*

було. Коли я даю, було, свої речі на виставку, то охотно підставляють їх іншим, немов путаючи. У Вільнюсі з моїх речей зробили композицію іншій людині з Києва, а мені залишили Настиного півника. Коли я це побачила, стала біла, як стіна. Це не поодинокий приклад. Одна людина, з Києва ж таки (тоді допомагала заводу), сказала,що хоче мати мої речі, ну, я подарувала їй два сувеніра, так вона дала мої вироби як свої на конкурс, і вони заняли друге місце. Мені ж вислано п'ятнадцять карбованців. Я б і не знала, так член журі розповів мені про це» [7, с. 221].

Здебільшого Олександра Селюченко ставила підпис у вигляді ритованого напису, який містив перші літери імені та прізвища *«О. С»* або *«С. О»*. На деяких виробах написи виконано ангобом. На великих виробах, зокрема композиціях, майстриня писала своє прізвище повністю *«Селюченко»*, інколи зазначала з ініціалами *«Селюченко О. Ф»*, якщо не вистачало місця на денці виробу, то прізвище вона скорочувала *«Селюч.»*. Також майстриня мала штамп, який містив ім'я й прізвище російською мовою *«А. Селюченко»*. Такі відтиски штампів зустрічаються на виробах мисткині 1980-х років.

Отже, вивчення малих епіграфічних написів на виробах Олександри Селюченко є важливим напрямком діяльності науковців, у тому числі керамологів і мистецтвознавців, адже саме підписи дозволяють достовірно з'ясувати авторство виробу, а за наявності додаткової інформації – місце й час створення того чи іншого твору.

1. *Дмитренко Олексій. Опішня : повість / Олексій Дмитренко // Дмитренко О. М. Весло : повісті, оповідання, нариси. – К. : Радянський письменник, 1973. – С. 82.*
2. *Зубань Вікторія. Опішня. Бути творцем на Землі [Електронний ресурс] / Вікторія Зубань // Музейний простір. – Режим доступу : http://prostir.museum/ua/post/28292. 28 листопада 2008 року.*
3. *Качкан Володимир. Жива глина: Мандрівка в минуле та сьогоднішнє Опішного / Володимир Качкан. – Опішне : Українське Народознавство, 1994. – 232 с., іл.*
4. *Клименко О. Відома майстриня іграшки / О. Клименко // Образотворче мистецтво. – 1991. – № 4. – С. 39-41.*
5. *Крутенко Наталя. Розповіді про кераміку / Наталя Крутенко. – К. : Либідь, 2002. – С. 11.*
6. *Селюченко Олександра Федорівна // Митці України : енциклопедичний довідник. – К. : Українська енциклопедія, 1992. – С. 520-521.*
7. *Сморж Леонід. Гончарівна (Одержима керамікою) / Леонід Сморж. – Опішне : Українське Народознавство, 2004. – С. 304.*

© Svitlana Panasyuk, 2019

NAMES OF PERSONS ACCORDING TO THEIR ACTIVITY IN POTTERY CRAFT

The issue of authors' signatures on earthenware was raised on the basis of the collection of clay toys by Oleksandra Selyuchenko

[Received October 02, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, museological ceramology, pottery terminology, pottery, clay toy, signatures, Oleksandra Selyuchenko, Opishne*

УДК 81'373.237:738

© **Ніна Левун**, 2019

Кандидат філологічних наук, доцент,
доцент Кафедри української мови
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.
levun49@ukr.net (Дніпро, Україна)

НАЗВИ ОСІБ ЗА РОДОМ ДІЯЛЬНОСТІ В ГОНЧАРСТВІ*

Проаналізовано агентивно-професійні назви в українській гончарській лексиці, серед яких слова різних хронологічних зрізів. Визначено семантичні типи назв осіб, зайнятих у гончарному виробництві. З'ясовано, що до іменного семантичного типу належать усі давні назви й більшість розмовно-діалектних професіоналізмів, в основу яких покладено найменування предмета, який є продуктом праці, або матеріалу, який обробляють. Сучасні назви професій в українській термінолексиці кераміки, в основу яких покладено найменування основної виробничої дії, репрезентує дієслівний семантичний тип

[Одержано 20 листопада 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, керамолінгвістика, гончарська лексика, термінолексика, назви осіб, агентивно-професійні назви, номінація, семантичний тип*

У словниковому складі сучасної української мови наявні різноманітні шари лексики, що різняться за сферою свого вживання. Значне місце в ньому займає професійна лексика й термінологія, які належать до лексичної підсистеми обмеженого функціонування. Аналізований у статті лексичний матеріал репрезентовано саме такими одиницями. Джерелами фактичного матеріалу слугували спеціальна література, присвячена українській кераміці й представлена нарисами з історії загального розвитку кераміки, історико-мистецтвознавчими оглядами гончарства окремих регіонів України, праці про деякі різновиди кераміки, етнографічні описи гончарного промислу в Україні XIX–XX століть. Лінгвістичні словники (діалектні, історичні, тлумачні, перекладні, етимологічні) використано як додаткові джерела. Крім того, до аналізу залучено діалектну професійну лексику й просторічні варіанти професійної лексики, зібрані експедиційним шляхом у центрах гончарного виробництва різних регіонів України.

Нині українська гончарська лексика становить собою тісне переплетення нововведень та архаїзмів. Це стосується, насамперед, назв глиняного посуду й деяких пристосувань для формування виробів, зокрема гончарного круга й горна.

Щодо найменувань осіб за родом занять у галузі кераміки слід зауважити, що майже всі вони, за винятком небагатьох, є порівняно новими утвореннями з прозорою семантикою. Якщо в давньоруській мові було відомо близько п'яти назв

* *Стаття відображає дослідження проблематики станом на другу половину 1970-х років (примітка упорядника щорічника)*

ремісника, який займався виготовленням глиняного посуду, то в сучасній українській мові їх налічується понад тридцять, охоплюючи застарілі, але без корелятивних назв жіночого роду. Кількісне зростання професійних назв у термінолексиці української кераміки викликане позамовними чинниками. Відомо, що назви професій належать до номінативних одиниць мови, які дуже чутливі до змін у житті суспільства й у самому виробництві, зокрема у розподілі праці, технологічних процесах, засобах виробництва. Постійне збільшення назв професій характерне для всіх галузей народного господарства. Однак цей процес – це не тільки накопичення нових слів, але й якісний перегляд давніх найменувань.

В українській мові основною лексемою на позначення ремісника, який виготовляє глиняний посуд за допомогою гончарного круга, є слово *гончáр* (Гр., І, с. 309; СУМ, ІІ, с. 124). За свідченням лексикографічних джерел, це слово було відоме ще в давньоруській мові: *гърньчарь, грньчарь, гърньчарь* (Срезн., І, с. 617). Хоча воно й належить до загальнослов'янського лексичного фонду, проте паралельно функціонує і в інших слов'янських мовах, наприклад *грънчярин*ъ (болг.)*, грньчарj* (сербохорв.), *hrnčîr* (чеськ.), *garncarz* (польськ.), а також на сході слов'янства – *гончар* (рос.). За твердженнями етимологів, усі названі слова є продовженням праслов. **gъrnьčarь*, безпосередньо утвореного від назви посуду **gъrnьcь* за допомогою суфікса імені діяча *-arъ* [5, с. 192].

Важливо простежити способи мотивації інших давніх назв гончаря, що належать до архаїчного шару в досліджуваній лексиці, для того щоб зіставити їх зі способами мотивації нових утворень. Так, у давньоруській мові, крім слова гончар, були відомі лексеми *скудельник*ъ (Срезн., ІІІ, с. 396), *керамидник*ъ, *кераменьник*ъ (Срезн., ІІ, с. 1205), *зьдарь* (Срезн., І, с. 1010), *глиньник*ъ (Срезн., І, с. 519) із загальним значенням 'ремісник, який виготовляє глиняний посуд'. Нині вони зустрічаються в працях з історії кераміки, а також у художніх текстах на історичну тематику: *«Форма репатки збереглася з найдавніших часів і виготовлялася ще гончарями* ***«керамінниками»*** *стародавнього Києва»* (Дм., с. 10); *«А хіба мало було діла в* ***скудельників****? ...Вони робили з глини горнці, корчаги»* (Семен Скляренко).

Незважаючи на те, що всі зазначені слова належать до іменного семантичного типу назв ремісника, в основі найменування яких лежить назва предмета [1, с. 19], мотивація їх здійснювалася по-різному: 1) назвою предмета, який виготовляв гончар (*скудельник*ъ – від *скудель* 'глиняна посудина'; *керамидник*ъ – від *керамида* 'цегла', 'черепиця', 'обпалена глиняна плитка'); 2) назвою оброблюваного матеріалу (*зьдарь* – від *зьдь* 'глина'; *глиньник*ъ – від *глина*).

Розглянуті давньоруські агентивно-професійні назви в галузі кераміки частково підтверджують гіпотезу академіка Бориса Рибакова про те, що в XI–XIII століттях *«професія ремісника отримувала назву не від виробничих або трудових процесів і не від матеріалу, над яким він переважно працював, а від назв тих предметів, виготовленням яких він головним чином займався»* [4, с. 505]. Дійсно, утворень, мотивованих назвами виробничих процесів, з-поміж стародавніх гончарських лексем не зафіксовано, проте тут є випадки мотивування слів назвою оброблюваного матеріалу, хоча, можливо, на загальному тлі давньоруських найменувань професій вони є спорадичними.

Нині важко вести мову про відмінності в семантиці перерахованих назв, ці слова сприймаються як загальні назви виробника глиняного посуду. Щодо слова *керамидникъ* можна припустити, що воно є відображенням дуже давньої спеціалізації в гончарському ремеслі й пов'язане з будівельною керамікою. Водночас, спираючись на докази етимологів, можна стверджувати, що слова *керамидникъ, кераменьникъ* вживалися з ширшим значенням 'гончар'. Незаперечним є його семантичний зв'язок зі словом *керамида* 'глиняна посудина' (Фм., ІІ, с. 233).

До цієї тематичної групи належить також і староукраїнське *глинарь* (Тимч., с. 527) зі значенням 'той, хто ліпить з глини, видобуває глину', спосіб мотивації якого аналогічний давньоруським назвам *глиньникъ* і *зьдарь*.

Отже, аналіз найдавніших, переважно застарілих, найменувань на означення ремісника, який виготовляв глиняний посуд, дозволив виявити два характерні способи їх мотивації: назвою вироблюваних предметів і назвою оброблюваного матеріалу.

У професійній лексиці українських гончарів кінця XIX – початку XX століття зафіксовано назви, які відображають існуючу на той час спеціалізацію ремісників, що займалися гончарним промислом, хоча ця спеціалізація існувала значно раніше*. В основу номінації фахівців покладено ознаку предмета, виготовленням якого переважно займався гончар, або ознака матеріалу, вживаного для декорування виробів. Таким чином, за значенням кореневої частини назви гончарських спеціальностей цього періоду можна віднести до тих семантичних типів, до яких належать і стародавні назви гончаря. Основну групу становлять лексеми, в основу яких покладено найменування продукту праці: *ми́сочник* (Данч., І, с. 26), фонетичний варіант *ми́сощник* (Гр., ІІ, с. 428); *миска́р* (Лащ., IV, с. 166) 'гончар, який виготовляє миски'; *посу́дник* (Вас., с. 41; Гр., ІІІ, с. 374) 'гончар, який робить полив'яні вироби порівняно витончених форм'; *кахля́р* (Лащ., IV, с. 17), *ка́хельник* (Вас., с. 41; Гр., ІІ, с. 226) 'гончар, що спеціалізується на виробленні кахлів'; *дзбанька́р* (НТЕ, 67, № 2, с. 41) 'гончар, який виготовляє дзбанки (глечики)'. Найменуванням матеріалу, вживаного для декорування посуду, мотивовані назви *поли́в'яник* (Гр., ІІІ, с. 283; НТЕ, 60, № 1, с. 71), *поли́вник* (Данч., І, с. 26) із загальним значенням 'гончар, який робить глазурований посуд'.

Поряд із зазначеними назвами, які вказують на певну спеціалізацію гончаря або ступінь його майстерності, використовували слова, що є лексичними дублетами до загальновживаного *гончар*. Як загальна назва гончарів-кустарів без відношення до тієї чи іншої спеціальності були слова *горшколі́п* (Гр., І, с. 316), *горшка́р* (Жел., І, с. 155), *горча́р* (Яворн., с. 156), *горща́й* (Яворн., с. 156), *горще́чник*

.....

** Дослідники української кераміки зазначають, що в середньовічних майстрів не було спеціалізації й розподілу праці. Свої професійні знання й навички ремісники тримали у великій таємниці. Кожен майстер власноруч виконував роботу від початку й до кінця (див.: Майол., с. 77). Леся Данченко зазначала, що перші вузькопрофільні фахівці з-поміж українських народних гончарів з'явилися в XVII столітті (Данч., І, с. 26)*

(НТЕ, 66, № 2, с. 62), що мають переважно локальний характер. Деякі з цих назв побутують у діалектах української мови й нині, наприклад *горшколі́еп, горшколєп* (СДЛ, с. 24), *горщ́ешник* (СПГ, с. 54), а також не зафіксована в інших лексикографічних джерелах, крім *«Словника діалектної лексики середнього і східного Полісся»* П. С. Лисенка, лексема *горшни́к* (СДЛ, с. 24) з тим самим значенням. Семантично кожне з перерахованих слів пов'язане з назвою посуду горщик, а слово *горшколіп* – також із назвою виробничого процесу. Це єдиний приклад змішаної мотивації в досліджуваній тематичній групі.

Серед гончарських професійних назв, що вказують на спеціалізацію майстра, трапляються складені найменування, які за ступенем семантичного зв'язку компонентів наближаються до фразеологічних одиниць: *гончáр бíлий* (Вас., Т. 13) зі значенням 'гончар, що виробляє неполив'яні глиняні вироби'; *твóрчий мáйстер* (Оп.) 'гончар, який виготовляє декоративні вироби з глини'. Один із лексичних компонентів словосполучення *гончар білий* відображає семантичний і структурний зв'язок із родовим словом (*гончар*), другий, означальний, компонент – це, очевидно, результат еліпсису (пор.: *білий посуд* 'неполив'яний посуд'). Таким чином, значення словосполучення *гончар білий* має синтетичний характер, воно не виводиться безпосередньо зі значень компонентів і полягає в співвідношенні утворення загалом з тим поняттям, яке воно виражає.

У сучасній українській мові для позначення майстра, який займається виготовленням різних предметів із глини, крім давнього слова гончар, широко використовують іншомовні слова *керáмік* (СУМ, IV, с. 141) і *керамíст* (СУМ, IV, с. 141), абсолютно тотожні за семантикою, що становлять собою словотвірні варіанти від грецької основи *keramikē*. Використання їх в українській мові ні стилістично, ні функціонально не диференційовано. Наприклад: *«Поряд з гуцульським майстрами успішно виступають нині закарпатські* ***керамісти****»* (НТЕ, 68, № 1, с. 58); *«Це погруддя міг виконати Юрій Лебіщак –* ***керамік*** *з м. Галича...»* (НТЕ, 61, № 1, с. 86). Але значення запозичених слів значно ширше порівняно з українським *гончар*. Ці слова заповнили лакуну для назви родового поняття 'фахівець у різних галузях кераміки (художньої, архітектурно-будівельної, хімічної та ін.)'. Слово ж *гончар* у термінолексиці художньої кераміки, як і похідні від нього *гончарство, гончарний*, набуло видової залежності, його значення може бути витлумачене як 'ремісник, кустар, працівник заводів народних промислів, що виготовляє різні предмети з глини для домашніх потреб'. Відмінності в семантиці запозичених слів *кераміст, керамік* і слов'янізму *гончар* чітко простежуються при зіставленні їх зі спорідненими словами *кераміка* й *гончарство*, які в досліджуваній термінолексиці перебувають у родо-видових відношеннях. Родовий термін *кераміка* означає виготовлення будь-яких глиняних виробів із наступним одноразовим або дворазовим випалюванням. Одна з галузей гончарного виробництва, що займається виготовленням для домашніх потреб посуду та інших предметів з кольорових глин, позначається видовим терміном *гончарство*. Зазначена родо-видова залежність між термінами *кераміка* і *гончарство* може бути також проілюстрована прикладом з наукового тексту: *«Найбільшого розвитку в* ***кераміці*** *Узбекистану набуло* ***гончарство****»* (НТЕ, 77, № 6, с. 58).

Нині в професійному мовленні українських керамістів відбувається подальший семантичний розвиток терміна *гончар*. Так, керамісти, що працюють у Київській майстерні художньої кераміки, називають *гончарями* тих фахівців, які виготовляють глиняні предмети за допомогою гончарного круга.

Залишаючись однією з центральних лексем аналізованої тематичної групи, слово *гончар* перебуває в парадигматичних, синонімічних, а також деривaційних відношеннях із багатьма іншими професійними словами. В українській мові зафіксовано похідні від *гончар*: *гончарювати, гончарювання, гончарство, гончарня, гончарище, гончарка, гончарський, гончарний* тощо. Слово гончар має тісний зв'язок із загальновживаною лексикою, його широко використовують в утворенні власних назв. Так, з-поміж українських прізвищ достатньо поширеними є *Гончар, Гончаренко, Гончарук*, а серед топонімів – *Гончарі, Гончарів, Гончарівка, Гончарівське, Гончарка, Гончарки, Гончариха, Гончарне, Гончарове*.

Система спеціальних назв, уживаних у сучасних підприємствах для найменування людей, що займаються виробництвом глиняної продукції, сформувалася за останні півстоліття. У ній відображено особливості сучасного виробництва, пов'язані з розподілом праці. Докорінно змінилися й типи мотивації досліджуваних назв. Майже всі вони походять від дієслів, що позначають виробничий процес, у якому бере участь робітник. У професійному мовленні керамістів і в спеціальній літературі використовують велику кількість термінологічних назв, частина з яких не зазначена в словниках української мови: *ангобува́льник* (Кос.; Оп.) 'робітник, який поливає вироби ангобом'; *глазурува́льник* (Ман.) 'робітник, який глазурує вироби'; *обпа́лювальник* (Цв.), *обпа́лювач* (Мирг.), *ви́пальщик* (Кос.; Піст.) – в усному мовленні фахівців; *випа́лювач* – у нормативних лексикографічних джерелах (СУМ, I, с. 448; РУТС, с. 288) зі значенням 'робітник, що займається випалюванням продукції'; *формува́льник* (НТЕ, 67, № 6, с. 104) 'робітник, який спеціалізується на формуванні виробів'; *ліпни́к* (НТЕ, 68, № 4, с. 50) 'майстер, який ліпить іграшки з глини'; *розпи́сувач* (НТЕ, 68, № 4, с. 51), *рисува́льник* (Піст.; СУМ, VIII, с. 541), *малюва́льник* (Кути; СУМ, IV, с. 612) із загальним значенням 'фахівець із розмальовування глиняних виробів'; *відлива́льник* (Оп.; СУМ, I, с. 600) 'робітник, який виготовляє кераміку способом шлікерного лиття'.

Серед назв допоміжних професій у гончарному виробництві також переважають слова, мотивовані ознакою основної дії робітника: *заліва́льник* (Цв.; СУМ, III, с. 183) 'робітник, який заливає глину водою'; *м'я́льник* (Кос.) 'робітник, який місить глину'; *сортува́льник* (Цв.; РУТС, с. 521) 'робітник, що сортує готову продукцію'. Розмовно-професійне слово *я́мщик* (Цв.) зі значенням 'робітник, який видобуває глину в ямах' становить собою єдиний у досліджуваній лексиці приклад, коли в основу назви професії покладено найменування місця праці.

Характерну особливість сучасних назв діяча в галузі художньої кераміки становлять складні найменування (юкстапозити): *худо́жник-керамі́ст* (Лащ., II; с. 19) зі значенням 'фахівець, який створює на керамічних виробах зразок декору, який згодом може повторюватися рисувальниками'; *гончар-то́кар* (НТЕ, 72, № 3, с. 50), що позначає гончаря, який виготовляє вироби за допомогою гончарного круга; *скульптор-кера́мік* (НТЕ, 73, № 6, с. 20) зі значенням 'майстер,

який створює керамічну скульптуру'; *худо́жник-рисува́льник* (НТЕ, 58, № 3, с. 17) 'фахівець із розпису керамічних виробів'. Зазначені назви функціонують, переважно в спеціальній літературі, наприклад: *«українським* ***художникам-керамістам****... необхідно вивчати і творчо розвивати національні народні традиції...»* (Лащ., ІІ, с. 5), *«Іван Білик розповів нам про рідкісного* ***гончаря-токаря*** *Михайла Острянина...»* (НТЕ, 72, № 3, с. 50). Для з'ясування семантичних зв'язків між компонентами цих утворень необхідно трансформувати їх у словосполучення, які є синтаксичними еквівалентами наведених юкстапозитів. Аналіз показує, що для всіх названих термінів синтаксичними еквівалентами, які дозволяють простежити семантико-синтаксичний зв'язок одного компонента з іншим, є словосполучення зі сполучником як. Причому цей зв'язок, як зазначила Ніна Клименко, *«передається однаково рівноправним способом – перший компонент, як другий – другий компонент, як перший (або словосполученням і ... і)»* [2, с. 17], наприклад: *скульптор-керамік → і скульптор, і керамік → скульптор як керамік → керамік як скульптор*. Таким чином, виявляється особливий вид апозитивних відношень між компонентами юкстапозитів, який полягає в можливості перестановки компонентів, з чим і стикаємося в мовній практиці. Наприклад, зафіксовано паралельне вживання термінів *токар-гончар* і *гончар-токар*.

Серед нових назв професій, не зазначених у словниках, зафіксовано тільки одне слово *майолікі́ст* (НТЕ, 67, № 2, с. 42), мотивація якого здійснюється не назвою виробничого процесу, що характерно для більшості сучасних утворень, а загальною назвою виду кераміки. Це слово має поширення в мовній практиці мистецтвознавців, заодно з ним використовують фонетичний варіант *майолічи́ст* (Майол., с. 23, с. 62, с. 69), наприклад: *«в кращих творах провідних* ***майолічистів*** *традиції і новаторство виступають в органічній єдності»* (Майол., с. 62). Однак цю форму не можна визнати нормативною, оскільки при її утворенні немає умов для морфологічного чергування кінцевого приголосного твірної основи. Єдиною правильною формою є *майолікі́ст*, яка підтримується аналогічними утвореннями в українській мові (пор.: *танкі́ст, шашкі́ст*).

Матеріали цього дослідження свідчать про те, що більшість спеціальних назв для позначення професій у сучасному гончарному виробництві мають паралельні утворення у формі жіночого роду. Як зазначають лінгвісти [3], активізація процесу утворення особових жіночих імен від 1920-х років характерна для всіх лексико-семантичних розрядів цих слів, але найсуттєвіші зміни простежуються в групі агентивно-професійних назв жінок. Поява особових професійних найменувань жінок в українській термінолексиці кераміки відбулася також у ХХ столітті. Вона зумовлена як позамовними, так і внутрішньомовними чинниками. По-перше, у гончарне виробництво залучено велику кількість жінок, яким доступне виконання різних виробничих процесів. По-друге, з'явилося чимало нових співвідносних чоловічих назв, від яких утворилися назви у формі жіночого роду. Аналізований розряд слів в українській термінолексиці художньої кераміки утворює досить чітку систему співвідносних позначень: *керамі́ст – керамі́стка* (СУМ, IV, с. 141); *кахля́р – кахля́рка* (СУМ, IV, с. 123); *ка́хельник – ка́хельниця* (СУМ, IV, с. 122); *формува́льник – формува́льниця* (НТЕ, 68, № 4, с. 52); *рисува́льник –*

рисува́льниця (СУМ, VIII, с. 541); *малюва́льник – малюва́льниця* (НТЕ, 68, № 4, с. 47); *глазурува́льник – глазурува́льниця* (Піст.; Оп). Не утворюються, як правило, назви жінок від агентивно-професійних назв апозитивного типу. Зафіксовано лише одне співвідносне з чоловічим найменування *– худо́жниця-кераміст* (Дн., 66, № 5, с. 135), причому другий його компонент, незважаючи на те, що в українській термінолексиці кераміки є іменник жіночого роду *керамістка*, має форму чоловічого роду.

Зауважу, що стародавні назви ремісника, зайнятого гончарством, корелятивних утворень жіночого роду не мали. За допомогою фемінних суфіксів, які в сучасній українській мові утворюють професійні назви жіночого роду, від давніх назв утворили слова з предметним або речовим значення, наприклад *скудельник* ‘гончар’ і *скудельниця* ‘загальна могила, яку влаштовували під час мору’ (Срезн., III, с. 396), а також *гончар* ‘ремісник, що простежується виготовленням глиняного посуду’ і *гончарка* ‘гончарна глина’ (Яворн., с. 151; РУТС, с. 92). Однак, за нашими спостереженнями, загальна мовна тенденція, що простежується в зростанні кількості співвідносних із чоловічими агентивно-професійними назвами жіночого роду, впливає і на ті давні за походженням слова, які активно функціонують у сучасній українській мові. Так, зафіксовано випадок, коли для позначення жінки, зайнятої гончарним промислом, вживають слово *гончáрка*: *«Павлина Свіздранюк – косівська* ***гончарка*** *з діда-прадіда»* (Лащ., І, с. 13).

Порушуючи питання нормалізації й стандартизації агентивно-професійних назв в українській термінолексиці кераміки, необхідно вказати на таку негативну їхню рису, як дублетність. Наприклад, робітника, який розмальовує гончарні вироби, можна позначити словами *розпи́сувач, малюва́льник, рисува́льник*, серед співвідносних жіночих найменувань трапляються ще *обрисува́льниця, розмальо́вниця*. Вочевидь, функцію терміна може виконувати тільки слово *розпи́сувач*, яке перебуває в системних, деривaційних відношеннях з іншими термінами в досліджуваній терміносистемі: *розписувати, розписування, розпис*.

Неунормованістю цього розряду слів можна пояснити наявність великої кількості кальок із російської мови, наприклад *обпалювальник, обпалювач* і рос. *обжигальщик* при нормативній формі *випалювач*, зафіксованій у словниках; обрисувальниця і рос. *обрисовщица, розмальовниця* і рос. *разрисовщица* заодно з літературно-нормативними *обрисовувальниця* (РУТС, с. 295), *розмальовувачка* (РУТС, с. 450), *розрисовувачка* (РУТС, с. 450). Калькування російських агентивно-професійних найменувань призводить до ще більшого зростання кількості лексичних дублетів і словотвірних варіантів, що мають загальне значення ‘робітниця, яка розмальовує керамічні вироби’.

Не є літературно-нормативною і форма *ліпщи́к*, яка з розмовно-професійного мовлення керамістів проникає в писемні жанри мови, наприклад: *«праця гончаря,* ***ліпщика*** *іграшок, розписувача сувенірів і посуду – ручна праця»* (НТЕ, 68, № 4, с. 50). Лексикографічні джерела української мови наводять форму *ліпни́к* (СУМ, IV, с. 521; РУТС, с. 213). Піклуючись про культуру як писемної, так і усної мови фахівців-керамістів, не варто ігнорувати особливості словотворення іменників у таких споріднених мовах, як українська й російська.

Здійснений аналіз дозволяє констатувати, що назви осіб за родом діяльності в гончарстві є одним із найбільш специфічних розрядів у термінолексиці української кераміки. Для цих найменувань характерні кілька розрядів номінації. Майже всі назви професій у досліджуваній термінолексиці можуть бути розподілені на дві групи: іменного й дієслівного семантичного типів. Характерно, що до іменного семантичного типу належать усі давні назви й більшість розмовно-діалектних професіоналізмів, в основу їх покладено найменування предмета: а) основного предмета, який є продуктом праці; б) основного матеріалу, який обробляють. До дієслівного семантичного типу належать сучасні назви професій в українській термінолексиці кераміки, в основу яких покладено найменування основного виробничого процесу.

1. *Дідківська Г. Г. Назви осіб за професією у сучасній українській мові / Г. Г. Дідківська // Мовознавство. – 1969. – № 5. – С. 18-23.*
2. *Клименко Н. Ф. Морфологічна будова композитів / Н. Ф. Клименко // Морфологічна будова сучасної української мови. – К. : Наукова думка, 1975. – С. 5-34.*
3. *Недбайло Л. І. Утворення іменників жіночого роду – назв осіб за професією / Л. І. Недбайло // Питання мовної культури. – К. : Наукова думка, 1970. – Вип. 4. – С. 26-33.*
4. *Рыбаков Б. А. Ремесло древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М. : Издательство АН СССР, 1948. – 792 с.*
5. *Трубачов О. Н. Ремесленная терминология в славянских языках / О. Н. Трубачов. – М. : Наука, 1966. – 415 с.*

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ:

Вас. – Василенко В. И. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии... / В. И. Василенко // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1902. – Т. 13. – С. 177-183.

Гр. – Грінченко Б. Словарь української мови : у 4 т. / Б. Грінченко. – К. : Редакція журнала «Кіевская Старина», 1907–1909. – Т. 1-4.

Данч. II – Данченко О. С. Народна кераміка Наддніпрянщини / О. С. Данченко. – К. : Мистецтво, 1969. – 140 с.

Данч. I – Данченко Л. С. Народна кераміка Середнього Придніпров'я. – К. : Мистецтво, 1974. – 191 с. : іл.

Дм. – Дмитрієва Є. М. Мистецтво Опішні / Є. М. Дмитрієва. – К. : Видавництво Академії архітектури УРСР, 1952. – 60 с.

Дн. – журнал «Дніпро».

Жел. – Малорусько-німецький словар / Є. Желеховський. – Львів : Друкарня товариства імені Шевченка, 1886. – Т. 1 : А-О. – VIII + С. 1-590 + 10 с.

Кос. – м. Косів Івано-Франківської обл.

Кути – Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

Лащ. I – Лащук Ю. П. Гуцульська кераміка / Ю. П. Лащук. – К. : Держбудвидав, 1956. – 82 с.

Лащ. I – Лащук Ю. П. Гуцульська кераміка / Ю. П. Лащук. – К. : Державне видавництво літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1956. – 84 с.

Лащ. II – Лащук Ю. П. Закарпатська народна кераміка / Ю. П. Лащук. – Ужгород, 1960. – 63 с.

Лащ. III – Лащук Ю. П. Косівська кераміка / Ю. П. Лащук. – К. : Мистецтво, 1966. – 98 с. : іл.

Лащ. IV – Лащук Ю. П. Українська народна кераміка XIX–XX ст. : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства : 17.00.06 / Ю. П. Лащук. – Львів, 1969. – 625 с.

Майол. – Логвинська Л. П. Майоліка / Л. П. Логвинська, О. Р. Тищенко. – К. : Мистецтво, 1966. – 125 с. : іл.

Ман. – с. Маньківка Маньківського р-ну Черкаської обл.

Мирг. – м. Миргород Полтавської обл.

НТЕ – журнал «Народна творчість та етнографія».

Оп. – смт Опішне Зіньківського р-ну Полтавської обл.

Піст. – с. Пістинь Косівського р-ну Івано-Франківської обл.

РУТС – Російсько-український науково-технічний словник / [укл. М. М. Матійко, О. М. Матійко, Н. С. Родзевич та ін.]. – К. : Державне видавництво технічної літератури УРСР, 1961.

СДЛ – Лисенко П. С. Словник діалектної лексики середнього і східного Полісся / П. С. Лисенко. – К. : Видавництво АН УРСР, 1961. – 72 с.

СПГ – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наукова думка, 1974. – 260 с.

Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка / И. И. Срезневский. – М. : Госиздат словарей, 1958. – Т. 1-3.

СУМ – Словник української мови : у 11-ти т. – К. : Наукова думка, 1971–1981.

Тимч. – Історичний словник українського язика / за ред. Є. Тимченка. – Харків – Київ : Державне видавництво України, 1930–1932. – Т. 1 : А-Ж. – XXIV+948 с.

Фм. – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1964–1973.

Цв. – с. Цвітне Олександрійського р-ну Кіровоградської обл.

Щерб. – Щербак В. А. Сучасна українська майоліка / В. А. Щербак. – К. : Наукова думка, 1974. – 190 с.

Яворн. – Яворницький Д. І. Словник української мови / Д. І. Яворницький. – Катеринослав : Слово, 1920. – Т. I : А-К. – 411, [1] с.

© Nina Levun, 2019

NAMES OF PERSONS ACCORDING TO THEIR ACTIVITY IN POTTERY CRAFT

Agency-professional names in Ukrainian pottery lexis have been analyzed, including words of different chronological sections. Semantic types of names of persons engaged in pottery are defined. The author has found out that all the ancient names and the majority of spoken and dialect professionalisms, which are based on the name of the object that is the product of labor or the material that they process, belong to the nominal semantic type. Modern names of professions in the Ukrainian terminology of ceramics, which are based on the name of the main production action, represent the verbal semantic type

[Received November 20, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, ceramolinguistics, pottery lexis, terminology, names of persons, agential and professional names, nomination, semantic type*

УДК 738:001.4(091)

© **Олена Клименко**, 2019

Кандидат мистецтвознавства,
науковий співробітник Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України,
науковий співробітник Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному,
науковий співробітник Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України.
o.klymenko54@gmail.com (Київ, Україна)

ГОНЧАРСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ В МИСТЕЦТВОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ: ІСТОРИЧНИЙ РОЗРІЗ, СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто деякі термінологічні проблеми сучасної мистецтвознавчої керамології. Головну увагу зосереджено на термінах, які застосовують мистецтвознавці в процесі дослідження українського гончарства на означення технік оздоблення гончарних виробів, як теракотових, так і полив'яних

[Одержано 10 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, мистецтвознавча (художня) керамологія, керамолінгвістика, гончарська термінологія, декор, писання, малювання, писати, розмальовувати, розпис, мальовка*

Мета публікації – розглянути деякі терміни, які використовують сучасні мистецтвознавці в процесі вивчення українського гончарства, спробувати з'ясувати початковий етап їхнього використання.

Вочевидь, можна виділити кілька тематичних груп термінів:

- терміни на означення різновидів і технік декору глиняних виробів;
- назви частин окремих посудин;
- термінологія в працях з теорії народного мистецтва (традиції/інновації; особистісне/індивідуальне; колективне/надіндивідуальне).

Докладніше зупинимося на першій. Українські гончарі в процесі оздоблення глиняних виробів використовують такі технологічні прийоми, як: писання, малювання, ритування, відбитки штампа, ум'ятини, пластичний декор (рельєф і скульптурні наліплення).

Керамолог Олесь Пошивайло зазначив: «*...в наукових публікаціях на розрізнення неполив'яного і полив'яного орнаментованого посуду доцільне застосування термінів «писання» і «малювання»* [5, с. 57]. Із цим твердженням не можна не погодитися.

Найпопулярнішим різновидом декору неполив'яної кераміки в більшості осередків України XVII – першої третини XX століття було **писання**. Іноді зустрічаються

терміни *«описування», «писати», «пишуть»* [4]. У мистецтвознавчій літературі другої половини ХХ століття на означення цієї техніки поширився термін *«описка»* [3, с. 43; 1, с. 35]. У публікаціях я раніше також часто послуговувалася цим терміном, спираючись на досвід своїх вчителів – Юрія Лащука й Лесі Данченко. Під час польових обстежень гончарних осередків мені вдалося з'ясувати, що його використовували лише стосовно назви темно-брунатної фарби [4]. Олесь Пошивайло цю техніку назвав *«писанням»* [5, с. 57]. Терміни *«писати», «писання», «писання посуду», «писання пером»* зафіксувала Лідія Шульгина в Бубнівці, що в Поділлі [9, с. 131-135]. Іван Зарецький оздоблення простого посуду назвав *«писанням»* горщиків [2, с. 57]. Тож термін *«писання»* щодо оздоблення теракоти, вочевидь, можна застосовувати на загальноукраїнському рівні.

Водночас, у мистецтвознавчих працях, присвячених кераміці, як народній, так і, особливо, академічній, не можна обійтися без терміна *«розпис»* на означення загального поняття низки технік оздоблення неполив'яних (*«писання»*) і мальованих виробів (контурне малювання, фляндрування, малювання із застосуванням ритованого контуру, *«уріз»*). Незважаючи на те, що слово *«розпис»* є порівняно новим для української мови, повністю *«викинути»* його з мистецтвознавчих текстів неможливо. До того ж воно наявне в сучасних словниках української мови.

Іван Зарецький розрізняв терміни *«мальовка»* і *«писання»*: *«У гончара горшечника рядом с водой стоят небольшие сосуды с красками для* ***«писания»*** (тут і далі виділення моє. – *О. К.*) *горшков; в каждом сосуде находится «пензелек» и «перо». Не снимая с круга изделия, гончар вращает круг медленнее и в то же время* ***пишет*** *изделие»* [2, с. 57]; *«…Лохвицкие мисочники, как и Миргородские горшечники, завидуют* ***малевке*** *и* ***писанью*** *Зеньковских гончаров»* [2, с. 60].

Лідія Шульгина подала термін *«писати»* щодо оздоблення як теракотового, так і мальованого посуду, використавши лексику гончарів: *«писання посуду», «писати миски та горшки», «писання пером», «техніка писання простого неполив'яного посуду дуже примітивна. Пишуть його на дві фарби…», «писання до поливи», «писання ріжками», «ганчар починає писати», «писання кожного гончаря», «порядок писання», «пише побілкою», «писання нинішніх ганчарів», «теперішнє писання пусте», «гарне писання», «миски пописані», «попишуться усі миски»* [9, с. 131-135].

Ще дослідниця застосувала термін *«розписувати»*: *«простий неполив'яний посуд дуже скромно* ***розписаний****», «полив'яний* ***нерозписаний*** *посуд», «поллятий під рідке або під сухе поливо», «полив'яний писаний посуд з рясним орнаментом»* [9, с. 145].

Євгенія Спаська також використовувала обидва терміни: *«полив'яного* ***писаного*** *посуду»* і *«…****малювання*** *на горщиках і баньках було зроблене скоріш пером або квачиком, а ніяк не ріжком»* [7, с. 207].

Марія Фріде зазначила: *«Самі гончарі спеціалізуються, виробляючи такий чи такий посуд, – що можна з місцевої глини, – й рідко котрий білий гончар потрапить зробити* ***писану*** *миску, а посудник, коли й робить горщики, то тільки про свою потребу»* [8, с. 82].

«Опискою» гончарі в Україні називають темно-брунатну фарбу з болотяної руди, яку на Поділлі називають *«рудка»*: *«Фарб усіх мають п'ять – із них три*

«земляних», тобто три глини, а дві з металів. Кольорів маємо з-поміж них чотири – червоний, білий, чорний (двох відтінків) та зелений. Червінь – червона земля, побілка – біла глина, рудка – чорна земля /мабуть = описка/, циндра – чорна, ковальська – від заліза, мідянка – зелена, з міді» [9, с. 127]. *«Рудка, грудка, грудь – чорна фарба, чорна земля»* [9, с. 129]. *«На фарбу на червоний колір іде вохра або глина з великим відсотком вохри у свойому складі, так звана «червінь», на чорний колір беруть залізну жужелицю («циндру») або болотяну руду (**«рудку»**), або ж навіть манганову руду, що її звуть «броштан», яка дає найглибший найрівніший чорний колір»* [8, с. 85].

Термін *«описка»* на означення декорування теракотових виробів використовували Леся Данченко та Юрій Лащук: *«У наддніпрянських селах підполив'яні розписи робили лише ріжком. Пензликом, пір'їнкою або квачиком розписували тільки неполив'яний посуд (**«описка»**)»* [1, с. 55]; *«На зміну ритованим прикрасам приходить кольоровий розпис. Запроваджується техніка **описки** – малювання зовні підсушених виробів глинами, забарвленими окисами заліза широкої гами кольорів; від вохри і цеглясто-червоного до темно-бурого і чорного. Ця фарба, яку гончарі звуть опискою, була відома вже майстрам трипільської культури. Крім неї, вживалась і біла глина – «побілка»* [3, с. 43].

Цікаві свідчення щодо термінології подільських гончарів подав Олександр Прусевич: *«Простую посуду расписывают – «делают **описку**». Сырые горшки расписывают белой и красной **«опиской»**». Белая делается из белой глины и распространена на юго-востоке губернии, а красная – из красной глины или красного жженого камня – распространена на северо-западе. Приготовление краски весьма незамысловато: растирают с водою в макотре красный жженый камень, белую или красную глину, смотря по тому, какая **«описка»** требуется – и краска готова»* [6, с. 53]. Тобто синонім ангобу. І далі: *«Для **«описки»** употребляют «квач» – самодельную кисточку, сделанную из свиной щетины, гусиных или куриных перьев. Производится **«описка»** следующим образом. При нанесении прямых линий и полос рука с «квачем» держится прямо, размеренное же дергание или дрожание руки оставляет на посуде волнообразные линии или зигзаги, наз. «кривульками». Такой орнамент называется техническим»* [6, с. 54-55]; *«...линейный и ломаный орнамент, красный и белый или **«описка»** встречается только на посуде без глазури»* [6, с. 76]; *«…для **«описки»** неглазурованной посуды употребляется красная или белая глины…»* [6, с. 87]; *«Раскрашиваются или **«пишутся»** миски тремя красками <…> «Пишутся» миски следующим образом <…> обливка употребляется как фон для узоров на кувшинах и мисках. Изделия эти подвергаются двойному обжигу»* [6, с. 55].

У 1920-х роках дослідники часто використовували термін *«розпис», «писати»* на означення як теракотового, так і мальованого посуду: *«...орнаментовано подільський посуд тільки **розписом** <…> щодо **розпису** посуд звичайний і полив'яний дуже різняться між собою»* [8, с. 84]; *«…Поставці, як і миски для приносу, **розписують** із зовнішнього боку; всередині здебільшого **пишуть** побілкою хреста»* [9, с. 152]. *«У Бубнівці знаємо кілька способів **писати** посуд, простий посуд «мережать» або **пишуть** пірцем, під поливо розписують посуд ріжками,*

крім того, ще вживають полив'яного ***неписаного*** *посуду. Поливи вживають рідкої та сухої»* [9 , с. 179].

Чи не вперше в літературі стосовно опішненської кераміки термін *«мальовка»* застосував Іван Зарецький. Враховуючи наукову сумлінність вченого, запідозрювати його в штучно придуманому терміні не доводиться. Вірогідно, саме так наприкінці XIX столітті опішненські гончарі називали мальовану кераміку або ж техніку підполив'яного малювання, як щодо контурного малювання, так і фляндрування. Дослідник визначав мальовку як техніку оздоблення мальованих виробів, розглядаючи її переважно на прикладі декорування мисок, які наприкінці XIX століття найчастіше прикрашали фляндруванням або смугами геометричного орнаменту. Зокрема, він писав: *«…миски же и прочую (красную) посуду, предназначаемую для* ***«малевки»*** *яркими красками под поливо…», «…обе части работы – выделка изделий и* ***малевка*** *– должны производиться часто одновременно…»* [2, с. 58]; *«для* ***малевки*** *у мисочного малевщика стоят на особой подставке три рожка с красками»* [2, с. 59]; *«…Лохвицкие мисочники, как и Миргородские горшечники, завидуют* ***малевке*** *и писанью Зеньковских гончаров»* [2, с. 60]; *«…коровий рожок, употребляемый только мисочниками для* ***малевки****»* [2, с. 39].

Марія Фріде часто використовувала терміни *«малювати», «помальований», «розпис», «розписувати»* без урахування техніки: *«У Гайсині по темному тлу* ***малюють*** *білою фарбою, але миски криють зеленою поливою такого легкого тону, що помітно його тільки на білому* ***малюнкові****, а на темному він зовсім гине. Отож чорні гайсинські миски видаються* ***помальованими*** *на зелено»* [8, с. 86]; *«Усіх фарб уживають рідкими і щоб* ***розписувати*** *полив'яний посуд, наливають їх у ріжки, та й* ***малюють*** *ними орнамент <…> Найповнішого свого розквіту дійшов мисковий* ***розпис****»* [8, с. 87]; *«Останніми роками (5-6 літ) з'явилася у Смотричі нова комбінація* ***розпису****: всю миску поділяють на три або чотири смуги, пофарбованих неоднаково, по цих смугах* ***пишуть*** *найпростіший лінійний орнамент і тільки на самому денці миски* ***малюють*** *невеличку галузку або пташку»* [8, с. 89]; *«Таку саму суцільну квіткову композицію {як в Бубнівці} знаходимо ми на північному сході Поділля в селі Майдан-Бобр, де* ***розпис*** *на мисці складається з квітки на тоненькому перехиленому стеблі з чашечкою, намальованою у профіль, а не в розгорнутому вигляді, як повелося. На більшу миску такий малюнок занадто був би вбогий, а тому замість його беруть три такі самі квітки, що радіусами розходяться з центру миски. З орнаментального погляду* ***розпис*** *у Майдані-Бобрі значно біднішій від* ***розпису*** *на Західному Поділлі та й у Бубнівці»* [8, с. 90].

Євгенія Спаська також використала ці терміни: *«…такими найближчими сусідами до Бубнівки, що мали поливу й* ***розмальований посуд*** *раніше ніж вона, були місто Гайсин, м. Киблич і села Жерденівка, Куни, де кріпак-ганчар Лавренюк-Полив'яний постачав своєму панові дідичеві Ярошинському полив'яний посуд»* [7, с. 207]; *«…Найчастіше колір тла цього посуду буває червоно-брунатний, а фарби* ***малювання*** *– чорна в двох відтінках, зелена, біла, жовтувата. Отже, ця кольорова гама в загальних рисах є типова й для бубнівського, жерденівського, гайсинського посуду; знає її і Киблич, хоча він і вживає охоче білого тла та зелено-чорно-брунатних фарб* ***малювання****. Бубнівка визначається переважно*

червонястим, яскравим тлом, заспіль вкритим орнаментом інтенсивно зеленої, чорної двох відтінків і білої, то білої, як сніг, то жовтуватої, фарби. Ця гама залишається незмінною для всієї маси посуду від найстарішого до сучасного» [7, с. 209]; «*Миска на принос, з обох боків рясно* ***розмальована****, що, без сумніву, виникла з простої миски-вазки (спочатку* ***розмальованої*** *тільки всередині, а потім із додатком невеликого* ***малювання*** *ще й по верху зовнішнього краю), – могла бути матір'ю поставця, рясно* ***розписаного*** *зовні, іноді трохи й усередині»* [7, с. 208-209].

Таким чином, можна стверджувати про умовність термінів на означення різноманітних технік оздоблення кераміки й певну плутанину в їхньому застосуванні. Тож необхідно їх уніфікувати.

1. *Данченко Леся. Народна кераміка Середнього Придніпров'я / Леся Данченко. – К. : Мистецтво, 1974. – 192 с.*
2. *Зарецкий И. А. Гончарный промысел в Полтавской губернии / И. А. Зарецкий. – Полтава : Типография Л. Фришберга, 1894. – 3 нен., II, 126, XXIII, VI, 11 с.*
3. *Лащук Ю. П. Кераміка / Ю. П. Лащук // Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1969. – С. 43-46.*
4. *Польові матеріали автора (1985–2018).*
5. *Пошивайло Олесь. Українська академічна керамологія XXI сторіччя. Теорія, історія, сучасний ужинок, майбутній поступ. Книга 1 (2001–2005) / Олесь Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 2007. – 776 с. : іл.*
6. *Прусевич А. Гончарный промысел в Подольской губернии / А. Прусевич // Кустарные промыслы Подольской губернии. – К. : Типо-литография С. В. Кульженко, 1916. – С. 9-116.*
7. *Спаська Є. Орнамент бубнівського посуду / Євгенія Спаська // Матеріяли до етнології. – К. : видання Музею антропології та етнології імені Хв. Вовка Всеукраїнської академії наук, 1929. – Вип. II. – С. 201-228.*
8. *Фріде М. Форма й орнамент посуду з Поділля / М. Фріде // Науковий збірник Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови. – К. : з друкарні Української академії наук, 1928. – Вип. II. – С. 81-92.*
9. *Шульгина Л. Ганчарство в с. Бубнівці на Поділлі / Лідія Шульгина // Матеріяли до етнології. – К. : видання Музею антропології та етнології імені Хв. Вовка Всеукраїнської академії наук, 1929. – Вип. II. – С. 111-190.*

© Olena Klymenko, 2019

POTTERY TERMINOLOGY IN ART STUDIES: HISTORICAL CONTEXT, CURRENT PROBLEMS, AND PERSPECTIVES

Some terminological problems of modern art of ceramology have been considered. The main focus is on the terms used by art critics in the studies of Ukrainian pottery to identify techniques for decoration of pottery items, both terracotta and glazed ones [Received October 10, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, art critical (artistic) ceramology, ceramolinguistics, pottery terminology, decoration, painting, drawing, paint, colour, painting*

УДК 801.81:398.21-053.2(=161.2)"17/18"

© **Марія Пошивайло**, 2019

Кандидат філологічних наук,
науковий співробітник Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному,
молодший науковий співробітник Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України,
старший науковий співробітник
Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара».
zest7@ukr.net (Київ, Україна)

НОМІНАЦІЯ ГОНЧАРНИХ ВИРОБІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ДИТЯЧОМУ ФОЛЬКЛОРІ

Порушено питання вивчення гончарства через призму фольклорних текстів. Проаналізовано тексти дитячого фольклору на наявність гончарської термінології. Виявлено назви глиняного посуду, який перебував у широкому вжитку українського населення XVIII–XIX століть, подано регіональні відповідники цих назв, які фіксували збирачі й дослідники дитячого фольклору

[Одержано 2 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, керамофольклористика, керамолінгвістика, фольклористика, дитячий фольклор, колискові, забавлянки, закличкі, ігри, гончарство, глиняні вироби, гончарська термінологія*

Дитячий фольклор є одним із важливих компонентів традиційного побуту українців і унікальним історичним джерелом для вивчення етнічної культури. Колискові, забавлянки, заклички, ігри, супроводжувані фольклорними текстами, допомагають дітям опановувати лексичне й поетичне розмаїття рідної мови, засвоювати основні етноідентифікуючі поняття. Дитина отримує необхідні знання про загальний уклад життя та оточуючий світ.

Чимало текстів дитячого фольклору містять гончарську термінологію з побутової сфери діяльності, тобто назви посуду, якими найбільше користувалися в домашньому вжитку [19, с. 9]. Їх аналіз дозволяє виявити гончарську лексику з регіональними особливостями і пояснити використання саме того чи іншого виробу, відповідно до контексту.

За віднайденими творами дитячого фольклору, які відображають побутові аспекти повсякденного життя народу, зокрема використання глиняного посуду в культурі харчування, ***«горщик»*** і ***«миска»*** були найбільш поширеним посудом української селянської родини XVIII–XIX століть. Саме тому вони й постають провідними мотивами, за допомогою яких моделюються повчальні життєві ситуації в багатьох колискових і забавлянках. Наприклад:

«Варила мишичка кашичку,
Варила та й поїла.
Та ішла през лавочку –
Згубила ***мисочку****.*

Ішла през поточок –
Згубила ***горночок****.*
Ішла, ішла, ішла аж ту» [6, с. 356];
«…Бити кота по хвостику,
Нех не лазит по ***горщику****»* [6, с. 234];
«…Я дам тобі молочка

І трошечки масличка,
І сметанки ***горщечок***
За здоров'є діточок» [6, с. 284];

«…Тільки баба від колиски
Дід за ложку та й до ***миски****»* [6, с. 299];

«Тому лижку, тому лижку,
А Ганнусі цілу ***миску****»* [6, с. 355].

У творах дитячого фольклору, здебільшого в колискових і забавлянках подається назва посуду в зменшувально-пестливій формі (***«горщаті», «горщечок», «горнятка», «горночок», «мисочки», «дзбаночку»*** тощо): *«…Тому дала в* ***мисочку****, Тому в* ***горщичок****, Тому в* ***черепочок****…»* [6, с. 355]; *«…Геть побив* ***горнятко****, Сполохав курчатко…»* [6, с. 395]; *«Був собі раз горобець, Бабі збив новий* ***горнець****»* [6, с. 391, 356]. Таким чином, маємо приклад того, як у фольклорній творчості навіть через зменшувальні форми назв глиняного посуду намагалися адекватно враховувати середовище побутування фольклору чи аудиторію, на яку вони були спрямовані.

В одній із забавлянок зустрічається назва дерев'яної полички для столового посуду, яку вішали збоку від вхідних дверей, – ***«мисник»***. Миски, які розміщували на цій полиці, окрім побутового й ритуального призначення, виконували ще й важливу естетичну функцію: слугували окрасою хати [див., напр.: 15]. Деякі із забавлянок слугують підтвердженням використання таких мисників у побуті. Щоправда, в окремих із них змінено первинне призначення мисника, а саме – замість мисок і горщиків на ньому лежить шматок сала. Ймовірно, мисник був своєрідним місцем-схованкою якихось невеликих речей дорослих від дітей:

«Миша, миша, де була?
– В бога, в бога.
– Що робила?
– Сукно ткала.
– Що заткала?
– Кусок сала.
– Де положила?
– На ***мисничку****.*
– Куди впало?
– В помийничку» [6, с. 329, 330].

Гончарні вироби, окрім свого прямого призначення, через згадки їх назв у фольклорних творах, слугували символічним мірилом для пояснення речей довколишнього світу. Згадування їх у колискових піснях було поширеним

дидактичним прийомом усної народної творчості. Водночас ці історичні свідчення й донині допомагають з'ясовувати, в яких випадках і для яких продуктів застосовували ту чи іншу посудину.

Часто в текстах дитячого фольклору (забавлянки, ігри-заклички) подається вказівка на розмір, стан, колір чи орнаментацію глиняних виробів. Наприклад, у забавлянках мовиться про малий, новий і мальований горщик:

*«…У **новенькому горщаті***
Маленькому дитяті» [6, с. 114];

*«…В **маленькому горщаті***
Маленькому дитяті» [6, с. 61];

«Ой ну, коту, люлесі,
Зварю тобі кулесі
*В **мальованім горщесі**…»* [6, с. 114].

У дитячих іграх-закличках на припинення чи отримання дощу горщик має бути малим, новим, зеленим або полив'яним:

«Дощику, дощику! Зварю тобі борщику
***в новенькому горщику**…»* [11, с. 471; 14, с. 7: № 330; див. також: 5, с. 105];

«Дощику, дощику,
Дам тобі борщику
В маленькому горщику:
Тобі борщ – мені каша» [11, с. 7: №330];

«Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику
***В зеленому горщику**…»* [25, с. 107; див. також: 9, с. 334; 11, с. 7: № 330];

«Не йди, не йди, дощику,
Наваримо борщику
*В поливанім **горщику**…»* [8, с. 597; див. також: 24, с. 104; 26, с. 110].

Така деталізація зовнішнього вигляду горщика була невипадковою, оскільки правильний вибір посудини сприяв кращому розвитку дитини чи отриманню позитивного результату під час ритуальних дій закликання/відганяння дощу.

Зокрема, новий горщик, на відміну від старого, який був у вжитку, уявлявся ритуально *«чистим»*, неопоганеним дотиком до різних страв чи участю в *«гріховних»* справах. У ньому повністю зберігалася магічна сила, яка переходила йому від гончаря й священного вогню [18, с. 313]. У народній приказці мовиться: *«Чим горщик накипів, тим буде смердіти»* (Умань) [14, с. 116], що підтверджує вищесказане. Саме тому для новонародженого брали лише новий горщик, що символізувало початок нового життя в усіх його виявах.

Маленький посуд з барвистим декором для годування дітей сприяв загостренню їхньої уваги. Під час споживання їжі дитина вивчала кольори, запам'ятовувала традиційні для етнічної групи посудні форми, отримувала перші уроки етнічного кольорознавства й долучалася до осмислення орнаментальної символічної мови.

Вибір зеленого чи полив'яного горщика пояснюється особливим впливом на природні явища. За народними уявленнями, *«магічний зв'язок обраного кольору з рослинністю підсилював ритуальну дію жертовної страви»* [18, с. 287-288; 20].

Полив'яний горщик зустрічаємо і в дитячій грі *«Шкопирть»*, поширеній в Куп'янському повіті Харківської губернії, яку в другій половині 1880-х років записав Петро Іванов. У ній теж засвідчено особливий сакральний статус страви в полив'яному горщику. Гравець, який закинув палицю найдалі, тер палицями всіх гравців спину того учасника, чия палиця впала найближче, при цьому примовляючи: *«Сморщику, сморщику! Звари мені борщику, в* ***полив'янім горщику****!»*, а тоді питав: *«Чи почухати, чи побити?»*. Той, хто лежав ниць, повинен був відгадати, кому належить палиця, якою торкалися його спини. Лежачий називав імена гравців, їм роздавали палиці й гру починали знову [10, с. 20].

Загалом, ***горщик*** зустрічається в іграх і забавлянках з обігруванням базарно-ярмаркової ситуації, де визначальним дійством є купівля-продаж посуду (***«Кумки», «Горщечки», «По горшки»***), а в сюжетах з обігруванням домашньої ситуації частіше фігурує ***глечик***.

Вибір саме цього виду глиняних виробів зі значного асортименту продукції українських гончарів XIX – початку XX століття був цілком закономірним явищем. Глечики були спеціалізованим посудом для тримання, кип'ятіння, заквашування молока, а також головною місткістю в процесі приготування й зберігання молочних страв для дітей, а тому, за ознакою безпосередньої причетності до традиційної дитячої культури, й стали головним атрибутом однієї з найбільш популярних народних ігор, яка так і називалася ***«Глечики»***. За сюжетом цієї гри кіт чи наймичка перевертали глечик із молоком, тим самим вказуючи на використання в побуті гончарного посуду. Роль глечиків чи горщиків виконували маленькі діти (здебільшого хлопці): *«Один играющий представляет «маты», другой «кота» (или «наймычку»), иногда ещё и «дочка», все остальные* ***«глэчыкы»****, садятся рядом на землю, изображая кувшины с молоком, поставленные на полку. «Маты» уходит «на базар» и «кот», пользуясь её отсутствием,* ***«пэрэвертае глэчыкы»****. Все опрокидываются на спину, дрыгают ногами и, подражая звуку разлившегося молока, кричат: «буль, буль». «Маты» возвращается, всплескивает руками и, посадив всех опять на землю, гонится за «котом»* [21, с. 204].

Передовсім, важливою була як належність глечиків до *«жіночого»* світу, так і уособлення ними того ж таки феномена. Інакше й не могло бути, адже перші роки зростання дитини відбуваються під невпинним наглядом матері. Тому всі речі, з якими вона пов'язана в побуті, були включені в процес активної соціалізації спадкоємців роду. Вона також навчала дітей контролювати ситуацію в хаті, як у традиційному середовищі буття людини, щоб подібне не повторилося. Водночас гра відображала й побутові звичаї зберігання глечиків з молоком: на полиці чи в погребі.

Для кожного регіону України були характерні свої локальні назви виробів. Деякі види посуду набули значно більшого ареалу поширення, не обмеженого одним лише регіоном, а тому інколи уподібнюються за формою, але різняться лексикою чи оздобленням. Таким чином, в іграх зустрічаються різні назви **глечика**

– «кувшин», «криночка», «дзбан». Про це свідчать зафіксовані фольклористами в різних регіонах України варіанти назви гри *«Глечики»*:

- ***«Глечики», «Кувшини»*** – у Полтавщині [21, с. 204];
- ***«Глечики», «Кувшинчики»*** – у Харківщині [10, с. 60];
- ***«Кувшинчики»*** – на українських етнічних землях Кубані та ***«Кумки»*** – у Чернігівщині (у цій грі діти називаються ***«криночками»***) [16, с. 110].

За локальними (діалектними) назвами глиняних виробів можна достовірно визначати регіон походження й побутування фольклорних творів. Наприклад, в одній із забавлянок мовиться про ***«дзбан»*** – назва глечика, поширена в Західній Україні:

*«У **дзбаночку** молочко…*
Ох то штука ловка!
Як його покуштувати?
Не влізе головка…
Наша кицька дуже мудра,
Способу добрала –
*У **дзбаночок** цей вузенький*
Хвостика вмочала…
Киця кухлик не звалила,
Зробила обачно.
Тепер хвостик витягає,
Облизує смачно!
Ня-а-а-в!» [1, с. 62; 4, с. 19].

Цей фольклорний текст є підтвердженням функціонального використання дзбанка в побуті (для зберігання молока). Слова *«у дзбаночок цей вузенький»* акцентують увагу на специфічній формі верхньої частини цієї посудини – завуженій горловині. У забавлянці ще згадується спеціальна посудина для вживання різних напоїв – ***«кухлик»***, але тут він набуває значення, синонімічного до дзбанка.

Серед великого розмаїття глиняного посуду в дитячому фольклорі зустрічаємо згадку й про сам матеріал для гончарювання – глину. Вона слугувала узагальнюючим символом інтегрування підлітків у доросле життя, натомість для дітей уведення у світ дорослих реалізовувалося, насамперед, через маніпуляції з глиняними виробами. Глина набувала значення не як матеріальна річ, а, головним чином, як ритуальна субстанція – м'яка, пластична, піддатлива, з якої боги створили першолюдину. Ця піддатливість розкривала широкі можливості для образотворення, але водночас і переховувала в собі численні ризики, пов'язані з невмінням скористатися унікальним природним даром. З огляду на це, закономірно й повчально в грі ***«Дуб чи глина»*** невміння забезпечити міцність, стійкість і певну форму як основу побудови того чи іншого стереотипного образу асоціювалося з втратою рівноваги, падінням, розчаруванням і, загалом, недосягненням значущої мети, поставленого завдання.

«Грають парубки, які парами по черзі повинні перенести один одного на спині певну відстань. Той, кого несуть на спині, запитує:

*– Дуб, чи **глина**?*

Якщо парубок, який несе іншого на спині, не падає з ношею, то він відповідає:

– Дуб.

І так повторюється кілька разів. Якщо парубок, який несе іншого, падає, то всі парубки, які грають гру, сміються з нього і кричать:

*– **Глина, глина**!*

Виграють сильніші» [12, с. 101].

Дослідники українського фольклору зафіксували чимало дитячих ігор, пов'язаних із використанням частин розбитого посуду – **черепків**. Вони стали головним атрибутом однієї з найбільш поширених серед дітей гри ***«Крем'яхи»***. Дослідники вважають її найдавнішою в людській цивілізації [2; 3]. У ній використовували маленькі, оброблені по краях чи ні, глиняні черепочки – ***«крем'яхи», «креймахи»***. Залежно від різновиду гри, їх робили різної форми:

*«Брали **черепки**, їх витирали до каменю так, щоб утворилися круглі фігурки, схожі на монети»* [12, с. 83];

*«З **глиняного посуду** вибивають товсті круглячки, які називають «бардами»* [12, с. 92];

*«Набивають кубики з **черепків**, підкидають їх; щоразу треба спіймати певну кількість (2-4)»* [12, с. 93];

*«**Креймашки** делаются из разбитой **глиняной посуды** и **кафлей**; округливают их величиною с грош, но не более пятака медного. Делают круглые, величиною с голубиное яйцо, камешки»* [23, с. 41-42].

Часто гра складалася з кількох етапів, які мали свої найменування, серед них є назва предмета, який призначений для накривання горщика, а саме – ***«покришечка»*** [4, с. 370-374]. Роль покришки в грі виконувала рука, якою гравець мав накрити крем'яхи в певний момент.

У процитованих вище текстах мовиться про те, що креймахи для гри робили з битої посуди або кахлів. Таким чином, у поле зору потрапляє ще одна назва, пов'язана з гончарною культурою, оскільки кахлі – це спеціальної форми глиняна плитка для личкування печей.

Гра з черепками широко побутувала в різних куточках України. При цьому виявлено певні відмінності в правилах гри й локальній варіативності назв:

- Полтавщина: ***«Креймахи», «Кремки», «Крем'яхи», «Кремушки»***;
- Харківщина: ***«Креймашки», «Креймухи»***, *«Слишки»*;
- Хмельниччина: *«Камінці», «Камінчики», «Каниці», «Цвейлики», «Баби», «Ґончики»*, ***«Кремушки», «Крем'яхи»***, *«Кубики», «Лижки», «Одиначок», «Барди»*;
- Тернопільщина: *«Канички»/«Дзятки», «Камінчик», «Камінчики», «Камінці», «Розкиданка», «Фасольки», «Фасолька», «Шпак»*;
- Вінниччина: *«Барди», «Камушки»*, ***«Черепки»***, *«Кури», «Квочки»*;
- Чернігівщина: ***«Крем'яхи»*** [10; 22; 13, с. 85; 21, с. 207].

Використання черепочків зафіксовано і в забавах, пов'язаних із хліборобською працею, коли хлопці брали вогку землю з того місця, де молотили, *«насипають її в **черепочки**, стискують і викладають – це хліб»* [9, с. 312]. Подібні дії прикметні й для ігор, що відображали основні життєві цикли людини (народження, одруження, смерть). Так, на імпровізованих похоронах ляльки обід подавали в **черепках** чи склянках, насипаючи туди пісок, який ототожнювали з борщем чи кашею (коливом) [9, с. 312]. У дитячій закличці, записаній у Волині, черепок осмислюється не посудиною для їжі, а, передовсім, гніздом чайки: *«Кі-гі, чайка! Де твої яйка? На горбочку, В **черепочку**. Хлопці горали, Яйця забрали»* [7, с. 102]. Як бачимо, після пошкодження/розбиття посуд частково втрачав своє першопочаткове призначення і в дитячій ігровій культурі набував інших значень та функцій у вигляді черепка.

Отже, проведене дослідження наочно виявляє в текстах дитячого фольклору використання гончарської термінології, яка представлена назвами ужиткових глиняних виробів, серед яких – **горщик, глечик, миска, кухоль**, крім того згадується **глина, черепок** і **мисник.** Варто зазначити, що в дитячих іграх, закличках, забавлянках, колискових відсутня гончарська лексика, пов'язана з технологією виробництва посуду. Загалом, через згадки глиняних виробів у дитячому фольклорі відображалися побут і професійні заняття людей, стосунки між членами сім'ї й стереотипи поведінки дорослих, основні життєві цикли людини, діти отримували перші відомості про глиняний посуд (його форму, декор і побутове призначення), актуалізувалася фізична й інтелектуальна готовність *«інтегруватися»* в доросле життя.

1. *Верховинець В. М. Весняночка. Ігри з піснями для дітей дошкільного віку та молодших школярів / Василь Миколайович Верховинець. – К. : Музична Україна, 1969. – 3-є вид. – Вип. 1. – 124 с.*
2. *Гейко А. Застосування оброблених уламків глиняного посуду доби пізньої бронзи – раннього заліза (за матеріалами Більського городища) / Анатолій Гейко, Петро Гавриш // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 1. – С. 37-44.*
3. *Гейко Анатолій. Гра «Крем'яхи» як джерело наукових студій / Анатолій Гейко. – Опішне : Українське Народознавство, 2015. – 320 с. : іл.*
4. *Дзиґа : Українські дитячі й молодечі народні ігри та розваги / композ. Петра Черемського ; уклад. Віктор Семеренський, Петро Черемський. – Харків : Друк, 1999. – 528 с.*
5. *Дитина в звичаях і віруваннях українського народу : матеріали з полудневої Київщини / зібрав М. Грушевський ; обробив др. Зенон Кузеля // Матеріали до українсько-руської етнології. – 1907. – Т. IX. – С. 1-144.*
6. *Дитячий фольклор : колискові пісні та забавлянки / упоряд., прим. Г. В. Довженок. – К. : Наукова думка, 1984. – 472 с.*
7. *Довженок Г. В.Український дитячий фольклор (віршовані жанри) / Галина Василівна Довженок. – К. : Наукова думка, 1981. – 172 с.*
8. *[Доленга-Ходаковський Зоріан]. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського. (З Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся) / Зоріан Доленга-Ходаковський ; [упоряд., текстологічна інтерпретація і комент. О. І. Дея ;*

атрибуція автографів і копій та передм. Л. А. Малаш, О. І. Дея]. – К. : Наукова думка, 1974. – 780, [1] с.

9. *Заглада Ніна. Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля / Ніна Заглада // Народна культура українців: Життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження : у 5-ти т. / за ред. доктора історичних наук, професора Марини Гримич. – К. : Дуліби, 2008. – Т. 1 : Діти. Дитинство. Дитяча субкультура. – С. 214-395.*
10. *Иванов П. Игры крестьянских детей в Купянском уезде / Пётр Васильевич Иванов ; сост. П. В. Иванов ; авт. предисл. Н. Ф. Сумцов. – Харьков : Типография К. Счасни, 1889. – 84 с.*
11. *Максимович М. А. Собрание сочинений / Михаил Александрович Максимович. – К. : Типография М. П. Фрица, 1877. – Т. 2. – VII, 524 с.*
12. *Матеріали навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / упоряд. В. В. Щегельський. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2011. – Вип. 3 : Народні дитячі ігри і забави пастухів Поділля та околиць. – 360 с.*
13. *Несен Ірина. До питання про вивчення гончарства на півдні України / Ірина Несен // Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. Науковий збірник за минулі літа / упоряд. Олеся Пошивайла. – Київ – Опішне : Молодь – Українське Народознавство, 1993. – Кн. 1. – С. 321-326.*
14. *[Номис М.]. Українські приказки, прислів'я і таке інше : збірники О. В. Марковича та ін. / спорудив [з передм.] М. Номис. – СПб. : Друк. Тиблена і Комп. И. Куліша, 1864. – VII, 304, XVII с.*
15. *П. П. Некоторые детские игры в Маяках, Херсонской губ. (Материалы к изучению игр) / П. П. // Киевская старина. – 1902. – Т. LXXVIII. – № 9. – С. 401-407.*
16. *Покровский Е. А. Детские игры, преимущественно русские. (В связи с историей, этнографией, педагогией и гигиеной) / Егор Арсеньевич Покровский. – М. : Типография А. А. Карцева, 1887. – 368 с.*
17. *Пошивайло Олесь. Гончарство в системі традиційно-побутової культури українців / Олесь Пошивайло // Українці : історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Опішне : Українське Народознавство, 1999. – Кн. 1. – С. 306-338.*
18. *Пошивайло Олесь. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна / Олесь Пошивайло. – К. : Молодь, 1993. – 408 с.*
19. *Пошивайло Олесь. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України: Гетьманщина / Олесь Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 1993. – 280 с.*
20. *Рахно Костянтин. Відгомін антропогонічних міфів на європейській кераміці / Костянтин Рахно // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 1. – С. 97-101.*
21. *Русов М. Игры детей в Полтавщине / Михайло Русов // Народна культура українців: Життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження : у 5-ти т. / за ред. доктора історичних наук, професора Марини Гримич. – К. : Дуліби, 2008. – Т. 1 : Діти. Дитинство. Дитяча субкультура. – С. 190-211.*
22. *Сільські забави в Чернігівщині // Матеріали до української етнології. – Львів, 1918. – Т. 18. – С. 123-141.*
23. *Терещенко А. Быт русского народа / Александр Терещенко. – СПб. : Типография военно-учебных заведений, 1848. – Ч. 4 : Забавы : I. Игры; II. Хороводы. – [4], 338 с.*

24. *Толстые Н. И. и С. М. Заметки по славянскому язычеству. 2. Вызывание дождя в Полесье / Никита Ильич и Светлана Михайловна Толстые // Славянский и балканский фольклор: Генезис, архаика, традиции. – М. : Наука, 1978. – С. 95-130.*
25. *[Чубинский П. П.]. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел : материалы и исследования : [в 7 т.] / собрал д. чл. П. П. Чубинский. – СПб. : Типография В. Безобразова и Комп., 1872. – Т. III : Народный дневник / изд. под наблюдением действ.-чл. Н. И. Костомарова. – VIII, 486 с.*
26. *Щербак Інна. Обрядові функції дітей і підлітків / Інна Щербак // Народна культура українців: Життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження : у 5-ти т. / за ред. доктора історичних наук, професора Марини Гримич. – К. : Дуліби, 2008. – Т. 1 : Діти. Дитинство. Дитяча субкультура. – С. 96-116.*

© Mariya Poshyvailo, 2019

NOMINATION OF POTTERY WARE IN THE UKRAINIAN CHILDREN'S FOLKLORE

The problem of studying pottery through the prism of folklore texts has been raised. The texts of children's folklore for the presence of pottery terminology have been analyzed. The names of earthenware, which were widely used by the Ukrainian population of the 18th-19th centuries, have been identified, and regional correspondences of these names, which were recorded by collectors and researchers of children's folklore, have been given in the article

[Received October 02, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, ceramofolkloristics, ceramolinguistics, folklore studies, children's folklore, lullabies, jingles, incantations, games, pottery craft, earthenware, pottery terminology*

УДК 81'373.234:738(477.53)

© Жанна Чечель, 2019

Старший науковий співробітник
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.
oposhnya2007@ukr.net (Опішне, Україна)

ПРЕДСТАВНИКИ СУЧАСНОГО ПОКОЛІННЯ ГОНЧАРІВ ОПІШНОГО ЯК НОСІЇ ТРАДИЦІЙНОЇ ГОНЧАРСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

Про використання професійної гончарської лексики сучасними гончарями Опішного. Проаналізовано терміни й поняття, якими послуговуються в родинах Варвинських і Лобойченків на позначення виробничого процесу, глиняних виробів і їхніх частин тощо

[Одержано 24 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, керамолінгвістика, гончарська термінологія, лексика, гончарство, майстер, музей, терміни, глина, гончарний круг, Микола Варвинський, Валентина Лобойченко, Іван Лобойченко, Опішне*

Професійна лексика гончарів Опішного (Полтавщина) формувалася й видозмінювалася, вбираючи новотвори, асимілюючи їх під місцеву говірку не один десяток років. На початку XXI століття збереглися як давні терміни й поняття, так і з'явилися новотвори. Щоб з'ясувати, яка гончарська лексика нині побутує в Опішному, було проведено опитування тих небагатьох гончарів, які залишилися в Опішному (100 років тому в містечку налічувалися сотні гончарів) і розвивають гончарне виробництво. Зумисно було обрано тих майстрів, які почали свій професійний шлях по-різному: Микола Варвинський – потомственний гончар, закінчив Опішнянську філію Решетилівського СПТУ № 28, працював у Опішнянському заводі *«Художній керамік»*; Іван Лобойченко – після навчально-виробничої практики в заводі *«Художній керамік»* працював там творчим майстром, пізніше – головним художником, майстром-модельщиком, *«ліпщиком»* у Опішнянському заводі *«Керамік»*; Валентина Лобойченко – випускниця Миргородського керамічного технікуму імені Миколи Гоголя, працювала в заводі *«Художній керамік»*, у Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному.

Спілкуючись з майстрами, я звернула увагу, що вони послуговуються гончарською термінологією, описуючи не тільки процеси виготовлення, а й вироби загалом. Терміни, які вони використовують, різняться.

Дослідження приватного гончарного виробництва в сучасному Опішному спершу привело до майстра Миколи Варвинського, одного з небагатьох талановитих гончарів, які залишилися в колись потужному осередку.

Розмова відбулася в майстерні, коли Микола вправними рухами формував величезну макітру. Щоб відволіктися від проблем чи обміркувати якесь питання,

майстер завжди сідає за гончарний круг, бере грудку глини й *«точить»* миски. Завчені рухи допомагають зосередитися й прийняти правильне рішення. Головним моїм завданням було з'ясувати, чи майстер знає гончарську термінологію. Він чи не єдиний в Опішному, хто досконало володіє гончарним кругом і може створити будь-які глиняні вироби: миски, глечики, тикви, тиквасті глечики, пасківники, кухлі, куманці, плесканці, свічники тощо. Нині його типові для Опішного форми перейшли в розряд декоративних. Вони вишукані й легкі, як були колись.

На запитання, яка форма найулюбленіша, майстер відповів, що миска. Микола повідомив, що пробував відтворити давню миску Опішного з альбому *«Опішнянська мальована миска»*, але високі вінця давали усадку, унаслідок чого форма псувалася. Причиною цього є низька якість глини, яку він брав до роботи. Тож існує потреба в сучасному фільтрі й пресі, щоб забезпечити майстра якісною сировиною.

Аналізуючи розмову, я звернула увагу на вимову окремих слів, які використовує Микола. Замість звичного *«гончарі»*, він вживає *«ганчарі», «ганчарювати», «ганчарний круг»*, активно користується народною гончарською термінологією, описуючи процес добування глини: *«Потрібно мнути пласти «шмердеги», «чорнухи»*. Про поетапний процес підготовки сировини до роботи говорить: *«роблю грудку», «піднімаю і опускаю грудку», «звожу точанку»* (грудку, на якій точили посуд), *«проколюю грудку»*, а сам процес формування глиняного виробу називає *«підбираю»*. Увесь процес Микола означує як *«горшки точу»*. Описуючи назви частин виробів, він не оперує однаковими назвами, наприклад нижню частину глечика чи горщика називає *«дно», «донишко», «денце»*. Також він не має усталеної назви на означення горщика, паралельно вживаючи *«горшок», «горщечок», «чавунчик»*. Характеризуючи окремі вироби, Микола пояснив не лише їхні технологічні особливості, а й назвав частини посуду. Наприклад, у макітри й горщика верхня частина вінець – *«край»*, випукла частина вінець – *«криса»*, перехід від вінець до тулуба – *«зарізь»*. Як пояснив майстер, *«зарізь»* у макітри й горщика робили для зручності перенесення посуду. З-поміж давніх форм, які гончар виготовляє на продаж, *«заминачки»* або *«макітерки-заминачки»* з прямим *«краєм»* (його мати зауважила, що потрібно робити з *«крисою»*, як раніше). Аналізуючи глечик, Микола назвав такі конструктивні частини цієї посудини: *«горло»* – отвір посудини, *«шия»* – вся циліндрична частина посудини до тулуба, *«носик», «пипка»* – місце для зливу рідини, *«утор», «дно»* – нижня *«обточена»* частина посудини. Щодо миски повідомив, що робить на ній *«утор», «підточуючи»* (*«обточуючи»*). Покришки називає *«кришка»*, наголошуючи, що на ній *«криси»* протирає від *«глазурі»*. Слово *«полива»* у вжитку не використовує. Описуючи посуд для напоїв, розрізняє *«стаканчик»* (на копитцеві) і *«чарочка»*.

Серед яскравих спогадів майстра – час роботи в цеху № 3 *«Художнього кераміка»*, зокрема процес, коли малювальниці (*«мальовщиці»*) збирали грудочки *«червіньки»* на дорозі, щоб зробити описку. Аналізуючи процес видобування глини в заводі, згадав, як працював поряд із досвідченими майстрами, що в заводі *«шахту»* копали три чоловіки цілий місяць, бо складно було пробити пласти *«шмердеги»*, а коли доходили до *«сірої глини»*, то можна було *«брати»* звичайною лопатою.

Микола Варвинський володіє не тільки теоретичними знаннями, а й практичними навичками – від видобування глини до випалювання (власноруч зробив муфельні печі і горно – найбільше в Опішному, яке, на жаль, розібрав цього року). На замовлення може виготовити не тільки будь-яку глиняну форму, а й гончарний круг чи муфельну піч.

Ще одна родина, яка погодилася розповісти про свою роботу й життя – Валентина та Іван Лобойченки. Подружжя спеціалізується на виготовленні дрібної пластики, оскільки не має умов для випалювання великих за розміром робіт. Одразу зазначу, що оскільки вони самі не видобувають глину для роботи, то й не вживають гончарську термінологію на позначення пластів мінералу чи знарядь праці.

Іван Лобойченко почав розповідь з того, як потрапив на роботу в *«Художній керамік»*, як спілкувався з Олександрою Селюченко, Трохимом Демченком, Іваном Біликом тощо. Було помітно, що розмова про життя велася не вперше. Щоб виявити гончарську термінологію, варто було докласти зусиль, аби направити розмову в конструктивне русло. Допомагала аналізувати вироби, які виготовляла колись і нині, його дружина Валентина. В її лексиконі зустрічалися керамологічні визначення, які нині використовують у наукових публікація. Вона, не підбираючи слів, вільно оперує такими поняттями, як *«композиція», «колористика», «гончарний круг», «гончарювати», «полива», «полив'яний», «декоративна скульптура», «мальовка», «музейні експонати», «орнамент», «елементи орнаменту»* (листя, квіти, птахи тощо), *«фляндрівка», «монетка»* і т. д. Зауважу, що Валентина, крім фахової професійної освіти, має досвід роботи в Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному, де щоденно чула в ужитку керамологічну термінологію. Водночас вона зауважила, що цікавилася науковими публікаціями щодо гончарного виробництва України, що, вірогідно, і мало вплив на формування її гончарської термінології. Іван Лобойченко в розмові ніби уникав використання гончарської термінології, лише, коли показував роботи в приватному музеї, використовував окремі терміни: *«бродильник», «турочка», «чайник», «сільнички», «цукорнички», «барани», «пепельниці», «юбки для баришень», «глечички», «витягувати ручки для глечиків»* тощо. У його вжитку було чутно й давню народну, й видозмінену сучасну лексику.

Нині доля Опішного як гончарного осередку цілком залежить від співпраці Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (далі – Музей гончарства), Державної спеціалізованої художньої школи-інтернату I–III ступенів *«Колегіум мистецтв у Опішному»* імені Василя Кричевського (далі – Колегіум мистецтв) і приватних майстрів-гончарів. Унікальним є той факт, що на одній території зосереджено важливі ланки одного ланцюга: теоретичне навчання, виготовлення глиняних виробів, збут, їх збереження й популяризація. Здається, що створено всі умови для успішного розвитку гончарства, але в селищі немає молодих перспективних майстрів, які б перейняли естафету від випускників Опішнянської філії Решетилівського СПТУ № 28. Наразі не вдалося зафіксувати жодного випускника Колегіуму мистецтв, який би працював у власній майстерні в Опішному і продовжував творити бренд – опішненську кераміку, який щороку гучніше лунає з промов наших можновладців. Серед випускників спеціалізованого навчального закладу є ті, хто присвятив себе мистецтву, у тому числі народному,

але гончарями стали лише двоє – Іван Окара та Євген Євтушенко, які нині мешкають і працюють у Полтаві.

У майстерні Музею гончарства також працюють випускники Опішнянської філії Решетилівського СПТУ № 28, які досконало володіють гончарним кругом і гончарською мальовкою, щоденно показуючи свої знання й уміння відвідувачам музею. У вільний від екскурсій час вони створюють унікальні глиняні вироби, удосконалюючи свої професійні навички. На ятках музею можна побачити їхні довершені роботи.

На території Опішного успішно розвивається базар кераміки. Здається, що є всі передумови для розвитку приватних майстерень і популяризації опішненської кераміки далеко за її межами, як це було ще 100 років тому.

Аналізуючи гончарські терміни, можна зробити такі висновки. По-перше, на формування професійної лексики впливає оточення, в якому перебуває майстер під час професійного становлення. Працюючи з матеріалом, гончар не лише опановує нові прийоми, він підсвідомо запам'ятовує назви виробничих процесів, назви виробів тощо, які йому нав'язують (озвучують) інші. Водночас впливає коло спілкування: чи то родина, чи трудовий колектив, де зайняті однією справою. По-друге, керамологічна лексика може змінюватися під дією вагомих чинників (професійна освіта – самоосвіта): потрапляючи в середовище, де потрібно підвищувати свій професійний рівень, майстер долучається до спеціалізованої літератури й частково чи повністю відходить від вживання раніше засвоєної термінології. По-третє, є випадки, коли майстер настільки часто повторює одну й ту ж інформацію для різних слухачів, що весь фактаж видає майже слово в слово, повторюючи одні й ті самі назви чи процеси (щось схоже на затверджений текст екскурсій). У цьому випадку дуже складно визначити, яку професійну термінологію майстер використовує насправді, а яку завчив для постійних слухачів. Та навіть при невеликій кількості майстрів, які нині працюють в Опішному в приватних майстернях, можна виокремити гончарську лексику, яка була поширена в осередку впродовж 50-60 років, особливо в тих випадках, коли ремесло було і є родинною справою. Зумисно до уваги не беру ні майстерню Музею гончарства, ні Колегіуму мистецтв, оскільки працівники, задіяні у виробничому процесі, не лише отримали фахову освіту, а отже, і термінологічну підготовку, а й постійно підвищують свій рівень, опановуючи новітні технології.

© Zhanna Chechel, 2019

REPRESENTATIVES OF THE MODERN GENERATION OF OPISHNE POTTERS AS CARRIERS OF TRADITIONAL POTTERY LEXIS

The article deals with the usage of professional pottery vocabulary by modern Opishne potters. The terms and concepts used in the Varvynsky and Loboychenko families for designation of the industrial process, earthenware, and their parts, etc., have been analyzed by the author

[Received October 24, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, ceramolinguistics, pottery terminology, lexis, pottery, master, museum, terms, clay, pottery, Mykola Varvynsky, Valentyna Loboychenko, Ivan Loboychenko, Opishne*

УДУ 81'373.237:738]:069.1

© Оксана Ликова, 2019

Науковий співробітник
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.
ox.likova@ukr.net (Опішне, Україна)

ДО ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ КЕРАМОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ МУЗЕЄЗНАВСТВІ

Порушено питання наукового опису кераміки в музейній документації (інвентарні книги, картки наукового опису). Охарактеризовано ключові помилки, яких припускаються музейні працівники в зазначених документах, зокрема акцентовано увагу на помилках, допущених при формуванні етикетажу в експозиційному просторі окремих музеїв

[Одержано 2 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, музеєзнавча крамологія, керамологічна термінологія, музейна документація, експозиція, кераміка, глиняний виріб*

В основі створення й розвитку музеїв лежить комплектування фондів – *«цілеспрямований, плановий процес, що ґрунтується на методологічних принципах профільних дисциплін та музеєзнавства, процес виявлення і збирання предметів музейного значення для поповнення музейної збірки»* [2, с. 4]. Щоправда, майже всі колекції кераміки в Україні наприкінці XIX й упродовж XX століття формувалися безсистемно, в основному зусиллями ентузіастів і випадковими надходженнями. Здебільшого, особи, які передавали речі до музеїв і які комплектували музейні фонди кераміки, не мали фахових керамологічних знань [8, с. 7], що, відповідно, позначилося на атрибуції глиняних виробів.

Як зазначила головний зберігач фондів Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України Людмила Булгакова, *«музеї України вже давно стали своєрідними банками даних, а матеріали, що в них зберігаються, використовуються для проведення різного роду досліджень. З часом вони набуватимуть усе більшого значення, особливо щодо мистецтв і ремесел... Предмети, зібрані в музеях,.. є неоціненним джерелом інформації при вивченні відповідних технологій та особливостей декору»* [1, с. 42]. Оскільки ж фондові збірки кераміки стали однією з невід'ємних складових дослідження розвитку гончарства, активне комплектування фондів потребує добре організованого обліку.

На початку 1970-х років на проблему непрофесійного опису кераміки в музеях почали звертати увагу російські дослідники. Зокрема, Ігор Суслов писав про низький рівень науковості в процесі музеєфікації кераміки. Основною причиною такого процесу він назвав відсутність необхідної літератури: *«Колекції пам'яток кераміки, що зберігаються в музеях СРСР, є найціннішим національним надбанням радянського народу. Збереження і можливість вивчення цих колекцій багато в чому залежить не лише від їх ретельного обліку та зберігання,*

але і від їх правильного науково обґрунтованого опису. На жаль, не завжди і не скрізь збереження, вивчення і опис кераміки, як і інших музейних предметів, здійснюється на відповідному рівні. Багато в чому це пояснюється тим, що в існуючих виданнях та інструкціях про облік, збереження та опис музейних колекцій, власне кераміці, майже не приділено уваги. Є лише окремі згадки й розділи, що стосуються, головним чином, умов збереження та реставрації кераміки» [9, с. 13].

Нині ситуація суттєво не змінилася. Спеціалізованих керамологічних словників, якими можна було б користуватися музейним працівникам, так і не з'явилося. Перший *«Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України: Гетьманщина»* [7], підготовлений керамологом Олесем Пошивайлом, опубліковано 1993 року у видавництві *«Українське Народознавство»*. Донині цей словник – єдиний у керамологічній галузі довідник такого типу. Як зазначив сам автор, словник *«включає в себе лексику, пов'язану з гончарним промислом, предметами його виробництва й особливостями застосування, що побутувала на Лівобережжі, зокрема в тій його частині, яка в XVII–XVIII ст. становила самобутній історико-географічний регіон, відомий в історії під назвою «Гетьманщина». За сучасним адміністративно-територіальним поділом це території Полтавської, Чернігівської, північно-західних районів Сумської, східних Київської, північно-східних Черкаської, північних Дніпропетровської, південно-західних Харківської, південних районів Брянської (Російська Федерація) областей»* [7, с. 8].

Сучасні довідкові видання загального характеру могли б стати в нагоді музейним працівникам під час опису глиняних виробів. Однак не всі вони містять достовірну інформацію. Наприклад, 2013 року групою авторів було опубліковано *«Словник-довідник музейного працівника»* [6], де зазначалося, що *«в українському музеєзнавстві ця праця є першою спробою зібрання і згрупування не лише наукової термінології, а й понятійного апарату повсякденної музейної практики. Словник-довідник є також концентрованим вираженням через професійні дефініції досвіду, атрибуції, наукового опрацювання, каталогізації та введення до широкого громадсько-суспільного обігу даних про пам'ятки історії та культури від найдавніших днів та наших днів. <…> Причому укладачі намагалися охопити якомога більший масив типів категорій музейних матеріалів»* [6, с. 3]. Ця праця одночасно може бути використана як довідкий матеріал для музейних співробітників у процесі атрибутування й опису виробів. Проте, коли починаєш ближче знайомитися з матеріалом на сторінках словника-довідника, то розумієш, що цим виданням не варто послуговуватися під час наукового опису музейних предметів. Зверну увагу на окремі керамологічні терміни, які часто є неправильними. Наприклад, автори вводять поняття *«глазурований (поливний) випал»* [6, с. 48], хоча правильно – *«випалювання полив'яних виробів»*. Пояснюючи термін *«ріжкування»* [6, с. 121], нічого не згадується, наприклад, про *«фляндрівку»*. Очевидно, за їхньою класифікацією, – це різновид *«розпису»*. Є описи *«півня»* [6, с. 113] і *«баранця»* [6, с. 28], але немає інших *«тварин» – «коня», «козла»* тощо, які також зустрічаються в гончарстві. Так само і з посудом – згадано лише окремі форми.

Є терміни, які пояснюються неправильно або неповністю. Наведу деякі з них:

- *«полива – у технології художньої кераміки – шар рідкої глазурі, нанесеної на поверхню виробу способом поливки; легко розпізнається за вільними патьоками та неоднаковою товщиною, чим відрізняється від покривання пензлем або пульфоном, звідси – политий випал, поливні кахлі»* [6, с. 115]. По-перше, *«глазур»* – це і є полива, але російською мовою; по-друге, нічого не сказано про поливу в народному гончарстві, хоча там також поширені полив'яні вироби;
- *«глечичок – чайничок у вигляді самовара»* [6, с. 48] – це що?

Подібних непорозумінь на сторінках словника-довідника чимало. Проблема полягає в тому, що цим аматорським виданням реально можуть користуватися музейні працівники під час наукових описів глиняних виробів, гончарних інструментів та інших музейних експонатів. Це один із шляхів появи нісенітниць і фальсифікацій на сторінках музейної фондової документації.

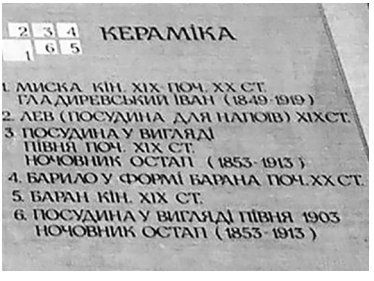
Опрацювавши інвентарні книги кількох музеїв України, в яких зберігаються найбільші колекції кераміки, зверну увагу на типові помилки, допущені працівниками музеїв у процесі опису глиняних виробів:

- неповний опис або взагалі його відсутність в інвентарних книгах, використання некерамологічної термінології. Ще на початку 1970-х років Ігор Суслов зазначав, що це один із найбільш складних і важливих моментів наукової атрибуції предмета. Він стверджував, що *«опис пам'яток кераміки не завжди легко дається навіть досвідченим музейним працівникам. Але він в різних музеях ведеться по-різному і часто довіряється непідготовленим особам»* [9, с. 38]. У результаті примітивного опису, не маючи перед собою самої речі або її зображення, часто дуже важко, а інколи й зовсім неможливо скласти чітке уявлення про предмет, який описано. Наприклад: *«Монетка у вигляді миски мальованої, Омеляненко»* [5, КС-3421] (опис відсутній); *«Свищик у вигляді ведмедика з жбаном, Омеляненка»* [5, КС-3451] (опис відсутній, правильно писати *«свистунець»; «жбан»* – це регіональна назва виробу); *«Чайник; опис: полив'яний жовтий»* [5, КС-355], *«Барильце; опис: полив'яне, синього кольору, глина»* [5, КС-456] (описи поверхові);
- неправильно зазначено назви виробів, які атрибутують. Наприклад: *«Алегорична фігура на брунатній підставці»* [3, ЕП-44134] (що таке алегорична фігура? – О. Л.); в описові *«супника»*, виготовленого Михайлом Китришем у 1970-х роках у заводі *«Художній керамік»*, виріб названо *«макітра»*; в описові *«тареля»* того ж автора зазначено *«таця»*;
- одна форма в різних описах одного музею має різні варіанти назв, що пояснюється вживанням регіональних термінів. Наприклад, у Музеї етнографії та художнього промислу на означення *«двійнят»* читаємо: *«двоєчки»* [3, ЕП-67262] (Гаваречина), *«двояки»* [3, ЕП-68027], *«двоячки»* [3, ЕП-67993], *«близнюки»* [3, ЕП-68501] (Адамівка), *«близнята»* [3, ЕП-69365] (Хмельниччина). Така ж ситуація і в Національному центрі народної

1

2

Мал. 1
Фрагмент експозиції (1) **та етикетаж** (2)
Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Полтава. 09.01.2014.
Фото Оксани Ликової

1

2

Мал. 2
Фрагмент експозиції (1) **та етикетаж** (2)
Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Полтава. 09.01.2014.
Фото Оксани Ликової

культури *«Музей Івана Гончара». «Глечик»* названо різними термінами – *«гладилка»*, *«гладущик», «глек», «глечик», «глечичок», «збанок», «кувшинчик», «молочник», «пивник», «питун»* [4]. Загалом, ця проблема існує в усіх музеях. Однак під час занесення інформації в інвентарні книги потрібно спочатку зазначити загальну назву, а далі в дужках вказувати її локальні варіанти.

Проблема неправильного використання керамологічної термінології простежується і в експозиційному просторі сучасних музеїв, зокрема в оформленні етикетажу (анотацій). Немає усталеності щодо подання інформації; окремі відомості неповні або неправильні. Наприклад:

- *«барило у формі барана»* і *«баран»* (мал. 1) – однотипні вироби анотовані по-різному;
- на мал. 2 представлено кераміку, яку номіновано як *«миска», «ваза», «куманець», «ваза», «куманець», «глечик»,* тоді як *«куманець»* представлено один, інша форма – *«плесканець»,* і немає жодного *«глечика»*;

1

2

Михайло Китриш (1936 р.н.). Таріль декоративний «Дерево життя». 1996.
Глина, полива, точіння, ліплення, розпис.

Мал. 3
Таріль (1) **Михайла та Галини Китришів і анотація** (2)
в експозиції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського. Полтава. 09.01.2014.
Фото Оксани Ликової

Мал. 4
Фрагмент експозиції Національного музею українського народного декоративного мистецтва. Київ. 06.06.2010. *Фото Оксани Ликової*

- в експозиції подано таріль (мал. 3), виготовлений Михайлом і Галиною Китришами, та її анотацію: *«Михайло Китриш (1936 р. н.). Таріль декоративний «Дерево життя». 1996. Глина, полива, точіння, ліплення, розпис»*. Тут кілька помилок: не зазначено ім'я малювальниці та використання ангобів; правильно не *«точіння»*, а *«формування на гончарному крузі»* або *«гончарний круг»; не «розпис»*, а *«мальовка»; «ліплення»* взагалі відсутнє в представленій роботі;
- на мал. 4 представлено п'ять виробів у експозиції музею, до яких є дві анотації. Одна до глиняної миски: *«Миска. Поч. XX ст. Ніжин, Чернігівщина. Глина, формування на крузі, розпис ангобами, полива»*, інша – до решти виробів: *«Керамічні вироби. XIX – поч. XX ст. Харківщина. Глина, ліплення, підглазурний розпис»*. Тут кілька помилок: вироби не *«керамічні»*, а *«глиняні»*; не *«глазур»*, а *«полива»*; не вказано формування на гончарному крузі, яке характерне для всіх експонованих творів, і наявність поливи; *«підглазурний розпис»* на цих творах взагалі відсутній; час їх виготовлення – не раніше початку XX століття, тобто не в XIX столітті.

Загалом, таких і подібних помилок багато як у музейній документації, так і в етикетажі експозицій. Пояснюється це відсутністю спеціалізованої літератури, зокрема керамологічних словників-довідників і методичних рекомендацій з атрибуції керамологічних колекцій. Неабияке значення має й малочисельність або

взагалі відсутність спеціалістів-музеєзнавців, які власне й займалися б музеєфікацією і науковим описом музейних керамологічних колекцій. Тож проблема підготовки довідкових видань і відповідних методичних рекомендацій нині є вкрай актуальною.

1. *Булгакова Людмила. Роль музеїв у збереженні й розвитку художніх ремесел / Людмила Булгакова // Українська керамологія : національний науковий щорічник. 2002 / за ред. доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2002. – Кн. 2. – С. 41-43.*
2. *В'ялець А. Ф. Актуальні проблеми науково-фондової роботи музеїв / А. Ф. В'ялець, Є. В. Чернявська // Актуальні проблеми фондової роботи музеїв : тематичний збірник наукових праць. – К. : видання Державного історичного музею УРСР, 1988. – С. 4-14.*
3. *Інвентарні книги // Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України.*
4. *Інвентарні книги // Національний центр народної культури «Музей Івана Гончара».*
5. *Інвентарні книги (кераміка, скло) // Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського.*
6. *Овчарова О. В. Словник-довідник музейного працівника / Ольга Овчарова, Раїса Яушева-Омельянчик, Людмила Сургай. – К. : Кий, 2013. – 464 с., іл.*
7. *Пошивайло Олесь. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України: Гетьманщина / Олесь Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 1993. – 280 с. : іл.*
8. *Пошивайло Олесь. Музейний ландшафт гончарської України / Олесь Пошивайло // Український керамологічний журнал. – 2003. – № 2-4. – С. 5-24.*
9. *Суслов И. М. Изучение и научное описание памятников керамики / И. М. Суслов // Изучение и научное описание памятников материальной культуры. – М. : издание Научно-исследовательского института культуры, 1972. – С. 13-69.*

© Oksana Lykova, 2019

TOWARDS THE QUESTION OF THE USE OF CERAMIC TERMINOLOGY IN MODERN MUSEUM STUDIES

The issue of scientific description of ceramics in museum documentation (inventory books, cards with scientific description) has been raised. The key mistakes which could be made by museum curators in above-mentioned documents have been characterized; in particular, the errors made during the making of labeling in the exposition space of certain museums are emphasized

[Received October 02, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, museological ceramology, ceramic terminology, museum documentation, exposition, ceramics, earthenware*

УДК 81'373.237:738.3

© **Ольга Яшна**, 2019

Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному,
молодший науковий співробітник Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України.
yashnaya.olga@gmail.com (Опішне, Україна)

ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕРМІНОЛОГІЮ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЙ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КЕРАМІКИ НА ПРИКЛАДІ ЧЕРВОНОЛАКОВОГО ПОСУДУ З РОЗКОПОК МОГИЛЬНИКА В БАЛЦІ АЛМАЛИК-ДЕРЕ (ПІВДЕННО-ЗАХІДНИЙ КРИМ)

Порушено питання термінології для визначення категорій глиняного посуду, знайденого під час археологічних розкопок. Як приклад взято червонолаковий посуд із могильника в балці Алмалик-Дере (Південно-Західний Крим). Як допоміжний запропоновано метод, заснований на врахуванні пропорцій і абрису посудин. Кількісні параметри, які використані для відображення пропорцій та визначення основних категорій посуду, базуються на вимірюванні діаметрів і висоти посудин, їхньому співвідношенні, а також обчисленні індексів. За допомогою цього методу визначено категорії посуду з могильника в балці Алмалик-Дере: таріль («*блюдо*»), миска, тарілка, чашка, сільничка, кубок, глечик

[Одержано 29 вересня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, археологічна керамологія, гончарська термінологія, археологічна кераміка, червонолаковий посуд, метод визначення категорії посуду, Південно-Західний Крим*

Останнім часом збільшилася кількість типологій різноманітних категорій глиняних виробів, які трапляються під час археологічних розкопок. Це призвело до того, що стала значно ширшою термінологічна база, якою послуговуються дослідники. Проте терміни не завжди уніфіковані, оскільки під час створення регіональних класифікацій посуду вчені, як правило, застосовують розподіл на типи й варіанти на основі аналізу якісних і кількісних ознак. Передусім, це стосується опису форми виробу та його частин. Зокрема, характеризуючи вінця, як і інші частини посуду, використовують терміни, притаманні геометрії (трикутникоподібні, округлі), або якісь асоціативні (метафоричні) визначення (дзьобоподібні, валикоподібні, рельсоподібні). Іноді, щоб описати форму вінець, послуговуються такими визначеннями, як *«загострені», «потовщені», «двочастинні»*. У відкритих типах посуду, якщо вінця не чітко виражені, часто вживають термін *«край»*. Тулуби закритих форм посуду можуть бути біконічними, усічено-конічними, еліпсоїдними, овалоїдними, морквоподібними,

сигароподібними, округлими або яйцеподібними. Подібна ситуація і з денцями, ручками (вушками) та іншими частинами посуду.

Іншою проблемою є те, що для археологічної кераміки не завжди є уніфіковані назви на означення різних категорій посуду. Зокрема, немає чіткого розмежування між тим, що називати тарелем (*«блюдом»*), мискою або тарілкою – для відкритих форм посуду, та глеком, глеком зі зливом або ойнохоєю – для закритих форм. Це пов'язано з тим, що давні назви цих посудин не завжди відомі (виняток становлять деякі античні вироби), а в літературі немає єдиних нормативів щодо їхньої термінології. Тому дослідники, які не можуть спиратися на етнографічні назви, дають дефініції посуду, обмежуючись сприйняттям і схожістю із сучасними формами.

Зважаючи на це, актуальною проблемою, яку, передусім, необхідно вирішувати під час систематизації археологічної кераміки, є уніфікація назв категорій посуду.

Мета цієї публікації – уніфікувати назви червонолакового посуду на прикладі посуду з розкопок могильника в балці Алмалик-Дере.

Некрополь розташований на південно-східній периферії плато Мангуп-Кале (Південно-Західний Крим) [9; 13]. Під час систематизації червонолакової кераміки, що була опублікована, проаналізовано 104 цілих, археологічно цілих і фрагментарно збережених посудин [3]. У процесі створення типології використано морфологічну класифікацію, яка базується на абрисі й пропорціях посудин. Ми застосували цей метод, зіставляючи, за можливості, виділені форми з типологіями Кшиштофа Домжальського [8, p. 106-107; 7, p. 161-168; 6, p. 415-491; 4, c. 73-81] і Джона Хейса [12, p. 323-370; 10, p. 525-527; 11, p. 92-96]. Однак більшість форм червонолакових посудин, знайдених на Алмалицькому некрополі, не мають аналогій в існуючих типологіях, тому в статті було створено нову класифікацію. При систематизації червонолакового посуду використано такий набір ознак: колір і структура черепка, домішки у формувальній масі, обробка поверхні (лакове покриття) виробу, орнаментація, форма вінець (краю), горла та вуха (для закритих посудин), тулуба, дна. Аналіз форми посуду, а також кольору й структури черепка та характеру лакового покриття відіграє важливу роль для визначення регіону виготовлення посуду. Також вимірювалися параметри виробів: діаметри вінець (краю), денця, висота посудини загалом.

На могильнику в балці Алмалик-Дере траплялися такі форми червонолакового посуду, як тарелі (*«блюда»*), миски, тарілки, чашки, кубки, сільнички, глечики. Кожен дослідник користується своїми критеріями для визначення категорії посуду, які ґрунтуються на формі й пропорціях виробів, а також візуально-інтуїтивному сприйнятті. Це інколи призводить до того, що навіть у всесвітньо відомих і поважаних дослідників, зокрема в Джона Хейса, зустрічаються досить дивні категорії посуду, наприклад *«блюдо/миска»* (dish/bowl – Late Roman C form 3) [12, p. 329].

В опублікованій класифікації червонолакової кераміки з Алмалицького некрополя [3], ми, як і багато інших дослідників, не характеризували окремо критерії визначення категорій посуду, тому в цій публікації вирішили виправити цей недолік.

Чимало дослідників під час морфологічної класифікації кераміки використовували метод, заснований на врахуванні пропорцій і абрису посудин [2; 5].

Вірогідно, цей метод слід застосовувати, передусім, для визначення належності посуду до тієї чи іншої категорії. У цьому дослідженні його використано для характеристики категорій червонолакових посудин із розкопок Алмалицького некрополя. Ми не стверджуємо, що визначені за допомогою вказаного методу категорії червонолакового посуду можна застосовувати для ліпленого й виготовленого на гончарному крузі без покриття або покритого ангобом, чорним лаком, поливою. Однак, за виконання певних умов і адаптації до кожного технологічного виду глиняного посуду, метод є універсальним.

Кількісні параметри, які використано для відображення пропорцій і визначення основних категорій посуду, формуються на вимірюванні діаметрів і висоти посудин, їхньому співвідношенні, а також вирахуванні індексів. За основу взято схему Володимира Власова, розроблену для ліпленої кераміки Булганацького городища [1]. Ми доповнили її, зробивши актуальною для червонолакової кераміки Алмалицького могильника. Керуючись цими індексами й візуально-інтуїтивним сприйняттям для з'ясування функціонального призначення посудин, було виділено категорії посуду, які мають такі визначення.

Таріль (*«блюдо»*) – велика плоска посудина, призначена для подачі їжі, з вертикальними, загнутими або широкими відігнутими вінцями, усічено-конічним або округлим тулубом, дном на невисокому кільцевому піддоні. Таріль (*«блюдо»*) має розміри: dк≥20 см; h/dк≤0,25* (мал. 1). До тарілей (*«блюд»*), за нашою класифікацією, належать вироби *«понтійського»* виробництва форм 1-3, 7 [3, с. 29-39, 45-46, рис. 2-9, 12, 65, 66], а також вироби групи Late Roman C forms 1, 2, 5, за Джоном Хейсом, які також були виявлені на Алмалицькому некрополі (мал. 2, 3) [3, с. 55-56, 59-60, рис. 15, 94, 16, 95-97, 103].

Миска – посудина для прийому їжі з вертикальним, загнутим, дещо відігнутим, дуже відігнутим округлим або загостреним краєм, округлим або усічено-конічним тулубом, дном на кільцевому піддоні. Зустрічаються посудини з дзьобоподібними вінцями. Розміри: dк≥11 см; 0,25≤h/dк≤0,75. До категорії миски, за нашою класифікацією, належать форми *«понтійського»* виробництва 4-6, 12**, 13 [3, с. 39-45, 48-49, рис. 10, 11, 13, 72-76] та *«блюдо/миска»* групи Late Roman C form 3, за Джоном Хейсом, знайдені в комплексах могильника в балці Алмалик-Дере (мал. 4) [3, с. 56-59, рис. 15, 98-102].

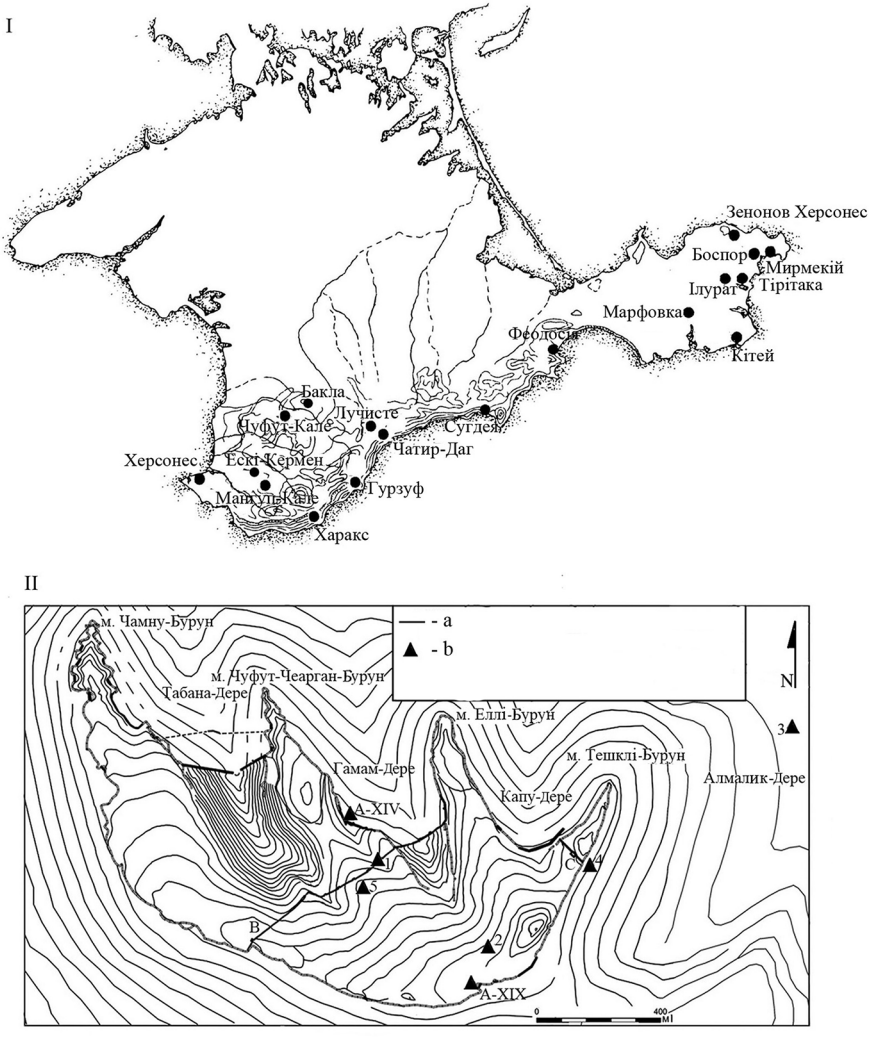
Тарілка – плоскіша, ніж миска, посудина для прийому їжі, як правило, з відігнутим краєм, округлим тулубом, пласким дном або дном на невисокому кільцевому піддоні. Розміри: dк≤20 см; h/dк≤0,25. За нашою класифікацією, до тарілок було віднесено форми 8, 11 (мал. 5: 1, 2) [3, с. 46-48, рис. 13, 67, 70, 71].

Чашка – посудина для пиття з вертикальним або трохи відігнутим краєм, округлим або напівсферичним тулубом, дном на кільцевому піддоні. Розміри:

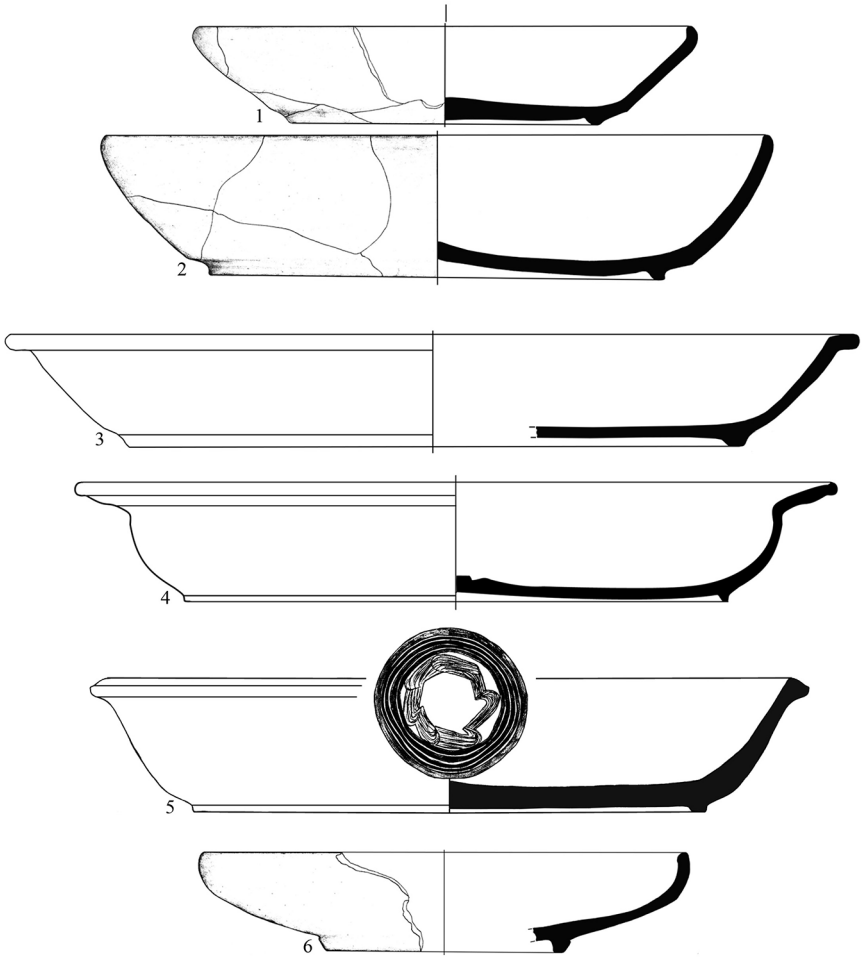
---

* *Тут і далі dк – діаметр краю (у деяких випадках використовується позначення dв – діаметр вінця), h – висота посудини.*

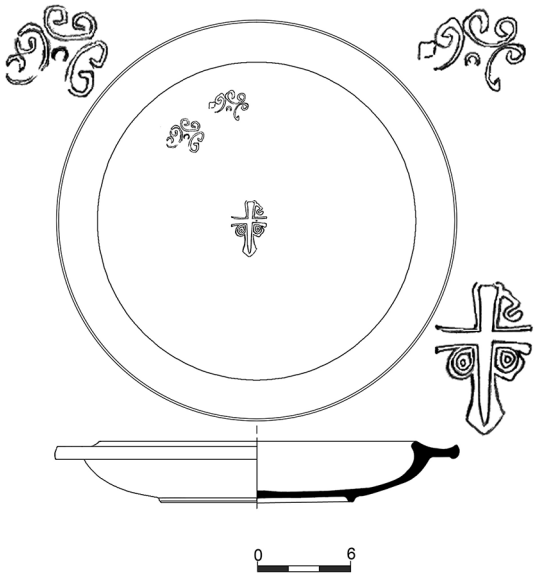
** *У цьому випадку в нашій класифікації 2009 року допущено помилку, оскільки миски форми 12 названо «тарілками» [3, с. 48-49]*

Мал. 1
I – розташування Мангуп-Кале на карті Криму;
II – план плато Мангуп-Кале з позначенням ділянок дослідження.
Умовні позначення:
A – головна лінія оборони; B – друга лінія оборони; C – цитадель; a – оборонні стіни; b – об'єкти археологічних досліджень: 1 – Лагерна балка; 2 – церква Св. Костянтина; 3 – могильник у балці Алмалик-Дере; 4 – стратиграфічний розкоп на схилі мису Тешклі-Бурун; 5 – базиліка.
Реконструкція Ольги Яшної

Мал. 2
Червонолакові тарелі (*«блюда»*) з розкопок могильника в балці Алмалик-Дере (Південно-Західний Крим):
1, 2 – форма 1; 3 – форма 2; 4 – форма 3; 5 – форма 7; 6 – Late Roman C form 1.
1-5 – За класифікацією Ольги Іванової [3, с. 29-39, 45-46, 55, рис. 2, 9, 10, 4, 26, 5, 34, 12, 65, 15, 94]**;**
6 – За класифікацією Джона Хейса [12]

Мал. 3
Червонолаковий таріль (*«блюдо»*) Late Roman C form 5 з розкопок могильника в балці Алмалик-Дере (Південно-Західний Крим). За класифікацією Джона Хейса [12]

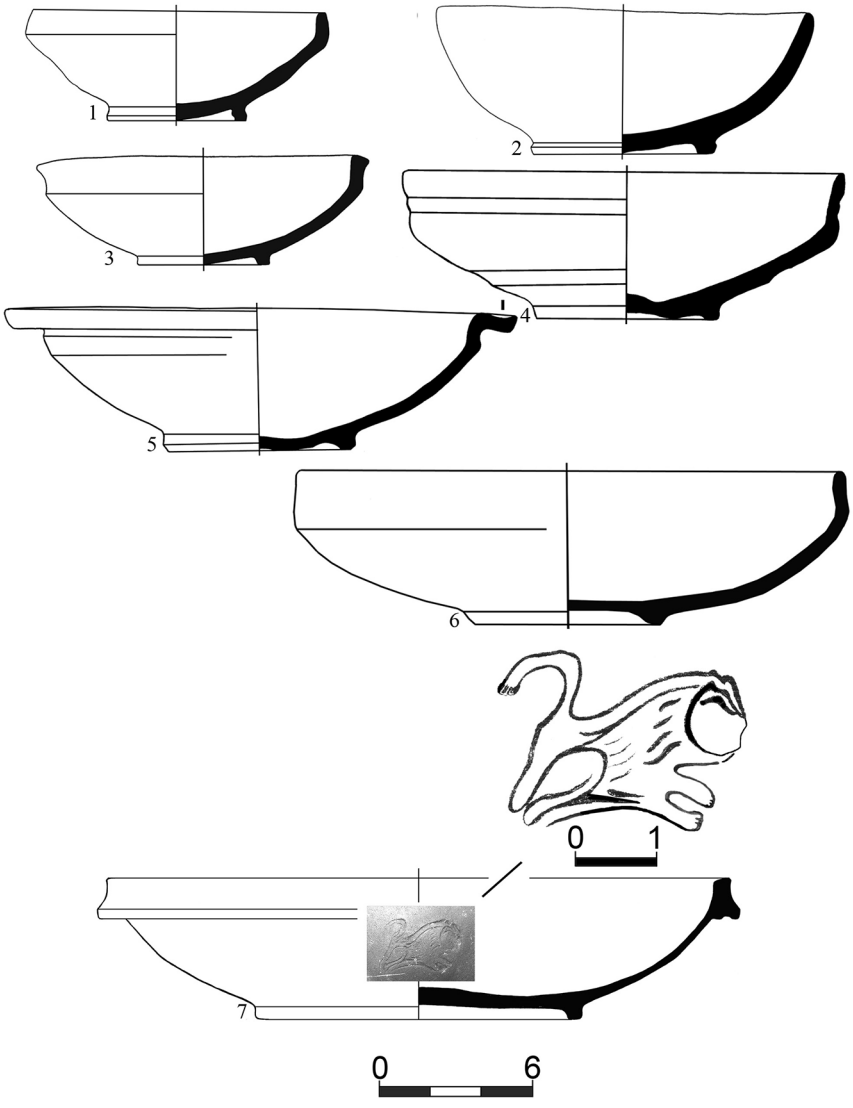
dк≤11 см; 0,25≤h/dк≤0,75; h≥5 см. За нашою класифікацією, до категорії чашки належить виріб форми 9 (мал. 5: 4) [3, с. 46-47, рис. 13, 68].

Сільничка – мініатюрна посудина, що відрізняється від миски меншими розмірами, із загнутим округлим краєм, усічено-конічним тулубом, плоским дном. Розміри: h≤5 см; dк≤9 см; 0,25≤h/dк≤0,75. За нашою класифікацією, сільничкою є виріб форми 10 (мал. 5: 3) [3, с. 47, рис. 13, 69].

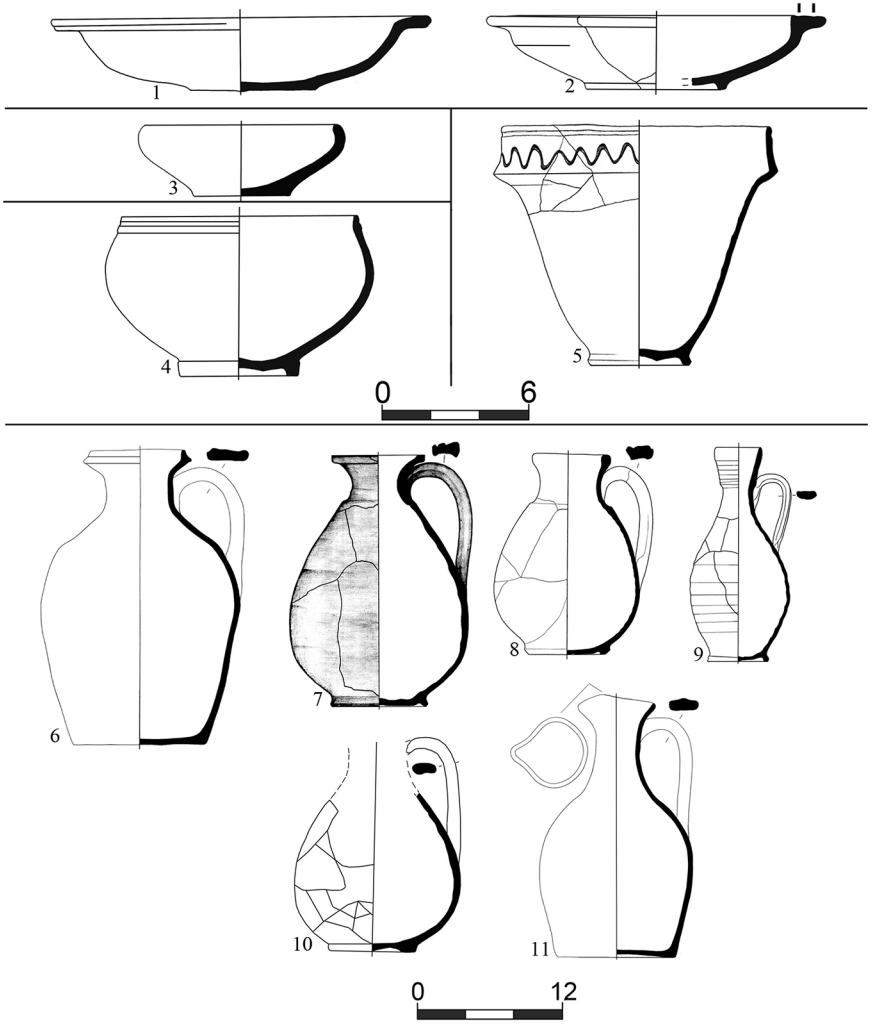
Кубок – посудина для пиття з вертикальним округлим краєм, усічено-конічним тулубом і дном на кільцевому піддоні. Розміри: dк≤12 см; h/dк≥0,75. За нашою класифікацією, до кубків належить посудина форми 14 (мал. 5: 5) [3, с. 49, рис. 13, 77].

Глечик – висока посудина для нетривалого зберігання й подачі на стіл рідини. Глечик, на відміну від перерахованих вище категорій посуду, має дзьобоподібні, валикоподібні, округлі або прямокутні в перерізі вінця, усічено-конічне, циліндричне горло, двоскладний овалоїдний, грушоподібний, каплеподібний тулуб, плоске дно або дно на кільцевому піддоні, а також прямокутноподібне в перерізі, часто жолобчасте вухо. Якщо глечик має явно виражений злив, його називають глечиком-ойнохоєю. Розміри: h>dт*. За нашою класифікацією, до глечиків зараховували

* *dт – максимальний діаметр тулуба*

Мал. 4
Червонолакові миски з розкопок могильника в балці Алмалик-Дере (Південно-Західний Крим): 1, 2 – форма 4, 2 та 3; 3 – форма 5; 4 – форма 6; 5 – форма 12; 6 – форма 13; 7 – Late Roman C form 3. 1-6 – За класифікацією Ольги Іванової [3, с. 39-45, 48-49, 56-59, рис. 10, 50, 11, 54, 63, 64, 13, 75, 76, 15, 101]**; 7 – За класифікацією Джона Хейса** [12]

Мал. 5
Червонолакові посудини з розкопок могильника в балці Алмалик-Дере (Південно-Західний Крим): 1, 2 – тарілки форм 8 та 11; 3 – сільничка форми 10; 4 – чашка форми 9; 5 – кубок форми 14; 6-10 – глечики типів 1, 2, 3, 4, 6; 11 – глечик-ойнохоя типу 5.
За класифікацією Ольги Іванової [3, с. 46-54, рис. 13, 67, 68, 69, 71, 77, 14, 78, 81, 82, 83, 85, 86].

посудини типів 1-4, 6 (мал. 5: 6-10). Виріб типу 5 увійшов до категорії глечиків-ойнохой (мал. 5: 11) [3, с. 50-53, рис. 14].

Таким чином, для уточнення дефініцій при визначені категорій археологічного посуду потрібно:

- використовувати автентичні терміни, які зустрічаються в писемних джерелах, якщо існує така можливість. В іншому випадку – використовувати для визначення назв різних категорій археологічного посуду як допоміжний метод, заснований на вимірюванні параметрів виробів та обчисленні індексів. Цей метод можна спробувати адаптувати до посуду регіональних культур різного часу;
- надати уніфіковані назви різним категоріям археологічного посуду, беручи до уваги функціональне призначення, технологію виготовлення, обробку, декор, морфологічні характеристики виробів.

1. *Власов В. П. Лепная керамика позднескифского Булганакского городища / В. П. Власов // Бахчисарайский историко-археологический сборник. – Симферополь : Таврия, 1997. – Вып. 1. – С. 204-302.*
2. *Генинг В. Ф. Программа статистической обработки керамики из археологических раскопок / В. Ф. Генинг // Советская археология. – 1973. – № 1. – С. 114-136.*
3. *Иванова (Яшна) О. С. Краснолаковая керамика из раскопок могильника в балке Алмалык-Дере (Мангуп) / О. С. Иванова // Материалы по археологии, истории, этнографии Таврики. – Симферополь, 2009. – Вып. XV. – С. 26-88.*
4. *Крапивина В. В. Позднеантичная Ольвия в свете находок краснолаковой керамики / В. В. Крапивина, К. Домжальский // Боспор и Северное Причерноморье в античную эпоху : материалы юбилейного международного круглого стола, посвященного 10-летию конференции «Боспорский феномен». – СПб. : Нестор – История, 2008. – С. 73-81.*
5. *Обломский А. М. Классификация керамики верхнеднепровского варианта зарубинецкой культуры (по материалам Чаплинского могильника) / А. М. Обломский // Советская археология – 1985. – № 1. – С. 90-109.*
6. *Arsen'eva T. M. Late Roman red slip pottery from Tanais / T. M. Arsen'eva, K. Domzalski // Eurasia antique. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens. – Berlin, Mainz-am Rhein, 2002. – Band 8. – P. 415-491.*
7. *Domzalski K. Notes on Late Roman Red Slip Wares in the Bosporan Kindom / K. Domzalski // Rei Cretarle Romane Favtorvm. – 2000. – Acta 36. – P. 161-168.*
8. *Domzalski K. Terra sigillata from Nymphaion. Survey 1994 / K. Domzalski // Archeologia. – Warszawa : Wydawnictwo IAE Pan, 1996. – XLVII. – S. 95-112.*
9. *Gercen A. Ein Frühvölkerwanderungszeitliches Kammergrab aus dem Gräberfeld Almalyk-dere bei Mangup aus der Krim / A. Gercen, M. Mączyńska // Die spätrömische Kaiserzeit und die frühe Völkerwanderungszeit in Mittel- und Osteuropa / herausgeber M. Mączyńska, T. Grabarczyk. – Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2000. – S. 522-544.*
10. *Hayes J. W. A Supplement to Late Roman Pottery / J. W. Hayes. – London, 1980. – P. 479-551.*
11. *Hayes J. W. Sigillate Orientali / J. W. Hayes // Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale. – Roma : Instituto Poligrafico e Zecca Dello Stato, 1985. – P. 1-96.*

12. *Hayes J. W. Late Roman Pottery / J. W. Hayes. – London, 1972. – 478 p.*
13. *Mączyńska Magdalena and all. Das frühmittelalterliche Gräberfeld Almalyk-dere am Fuße des Mangup auf der Südwestkrim / Magdalena Mączyńska, Alexandr Gercen, Olga Ivanova and all. – Mainz : Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2016. – 390 s. (Series : Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums ; band 115).*

© Olha Yashna, 2019

TOWARDS THE QUESTION OF THE TERMINOLOGY FOR THE DEFINITION OF THE CATEGORIES OF ARCHAEOLOGICAL CERAMICS ON THE EXAMPLE OF RED-GLAZED WARE FROM THE EXCAVATION OF THE CEMETERY IN THE GULLY OF ALMALYK-DERE (THE SOUTHWESTERN CRIMEA)

The issue of the terminology for determining the categories of earthenware found during archaeological excavations has been raised. The red-glazed ware from the cemetery in the gully of Almalyk-Dere (the Southwestern Crimea) is taken as an example. A method based on taking into account the proportions and the outline of vessels is proposed as an ancillary one. The quantitative parameters used to reproduce the proportions and determine the main categories of crockery are based on the measurement of the diameters and height of the vessels, their correlation, and the calculation of the indices. Using this method, the categories of utensils from the burial ground in the gully of Almalyk-Dere have been determined: a plate (dish), a bowl, a plate, a cup, a salt pan, a cup, a jug

[Received September 29, 2018]

Keywords: *Ukrainian ceramology, art critical ceramology, pottery, ceramics, art education, artistic schools, artistic and industrial education, pottery school education*

УДК 81'374:738

© **Людмила Гусар**, 2019

Завідувач Науково-видавничого відділу
«Видавництво «Українське Народознавство»
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.
gusliuda@ukr.net (Опішне, Україна)

ПАСТКА ДЛЯ РЕДАКТОРА, АБО КІЛЬКА СЛІВ ПРО НАБОЛІЛЕ

Порушено проблему керамологічного термінотворення. Наголошено на необхідності формування відповідного наукового словника. Побіжно згадано окремі недоліки в сучасній термінологічній системі об'єднаних керамологією наук

[Одержано 02 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, керамолінгвістика, термінологія, редагування, термінологічний словник*

Поміж вимог, які висуваються до літературних редакторів наукових видань, обов'язковим є знання термінології двох-трьох суміжних наук, дотичних до тематичного наповнення видання. Тож перед фахівцями видавництва *«Українське Народознавство»* Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, яке спеціалізується на підготовці керамологічної літератури, стоїть завдання оволодіти фаховою лексикою пов'язаних із керамологією дисциплін: мистецтвознавства, етнографії, археології, реставрації тощо. Самі того не усвідомлюючи, редактори потрапляють у пастку: суміжні науки (чи точніше – пов'язані одним спрямуванням: дослідження кераміки) – і відсутність термінологічного словника, який би дозволив повноцінно виконувати професійні обов'язки. Отже, редагування перетворюється на квест, де, здолавши одну перешкоду, неодмінно потрапляєш у тенета іншої.

Питання необхідності такого словника неодноразово порушував керамолог, доктор історичних наук, професор Олесь Пошивайло, але суттєвої підтримки від колег у виконанні цього надважливого завдання так і не отримав: більшість науковців продовжують використовувати звичні терміни, які іноді не підпорядковуються жодному мовотворчому закону, таким чином забруднюючи свою *«солов'їну»* мову й ламаючи її структуру.

Наведу лише кілька прикладів: досить часто археологи на позначення тієї чи іншої форми предмета використовують терміни *«підтрикутний», «підквадратний», «підциліндричний»*. Ці слова-покручі утворилися внаслідок перекладу російськомовних термінів *«подтреугольный», «подквадратный», «подцилиндрический»,* шляхом поєднання прикметників із префіксом *під-*. Проте їх творці, певно, не знали, що в українській мові переклад не завжди буває дослівний, а згаданий префікс служить для словотвору, передовсім, дієслів

та іменників, і аж ніяк не прикметників (прикметник як частина мови сформувався на базі давнього імені, тож закономірно, що префікс *під-* зустрічається в його складі, проте не є словотвірним). У сполученні з дієсловами цей префікс може надавати значення наближення до чогось [1], саме це й мають на увазі науковці, використовуючи вищезгадані слова, – наближення до певної форми, але ж дія й форма – це абсолютно різні, несумісні поняття! У таких випадках варто вести мову про трикутникоподібні й т. д. вироби або ж розповідати про близькість (схожість) форми до певної геометричної фігури.

І тут на згадку приходить нещодавня розмова з археологом, кандидатом історичних наук Ольгою Яшною, під час якої обговорювався один зі способів термінотворення у світовій археології. Досить часто науковці позначають форму посудин не математичними поняттями, а візуально-інтуїтивними – за схожістю з формою предметів, рослин, частинами тіл тварин, птахів тощо. Дослідниця розповіла історію появи назви амфор типу *«Carrotes»* [4]. Виявивши амфору досі невідомого виду, дослідники Ж. І. Амперер, М. Пікон та А. Земер помітили її схожість з класичною (тобто конусоподібною) формою моркви, що й спонукало дати їй відповідну назву. Нині археологи багатьох країн світу послуговуються цим терміном, навіть не замислюючись над тим, що раніше *«класична»* морква була зовсім іншою. *«Корнеплоды, потребляемые европейцами, вплоть до XVII века, были тонкими, сильно разветвленными и совсем не сочными»* [2] – таку інформацію знаходимо на сторінках Всесвітньої мережі Інтернет. Нині селекційно виведено чимало сортів моркви, яка має не лише форму конуса, а й круглу, циліндричну. Ніхто не знає, якою вона буде завтра. А якщо квадратною? То як через 200-300 років дізнатися про те, що ж це за амфора *«Carrotes»*?

У термінах *«чорнолощений», «сіролощений»* норми словотворення, на перший погляд, не порушено – слова утворено шляхом складання основ за допомогою сполучного голосного *«о»*. Але давайте заглибимося в їхній зміст. Якщо на хвилину забути, що під цими термінами розуміють лискований посуд із чорним чи сірим кольором черепка, який є наслідком безкисневого способу випалювання, то можна подумати, що таке забарвлення виріб отримав у процесі лискування. Отже, термін дає підґрунтя для помилкового розуміння технологічних процесів гончарства.

Незрозумілим видається паралельне використання різних термінів на позначення одних і тих же конструктивних елементів виробів, приміром: *«шия»* – *«горло», «вухо»* – *«ручка»*. Можливо, між ними і є якась відмінність, проте мовнику, який особисто не займається дослідженням кераміки, це невідомо.

Подивування викликають вислови *«сильнопрофільований», «слабопрофільований»*. Згідно з *«Академічним тлумачним словником»,* слово *«профільований»* означає *«який має певний профіль, форму»* [3]. Тож про яку *«слабу»* або *«сильну»* форму йдеться, незрозуміло.

І таких прикладів безліч.

Розрізненість, неоднотипність у виборі підходів, тимчасовість, яка набуває ознак сталості, – усе це викликає плутанину на сучасному етапі наукових студій. То чи не стане це прірвою між знаннями здобутими й ще не напрацьованими?

Настав час, аби виробити єдині критерії опису як давньої, так і етнографічної кераміки. Уже є певні здобутки, а попереду ще так багато нових відкриттів. Тож невідкладним завданням для науковців є не лише фіксація й обробка матеріалів на сучасному рівні знань, а й забезпечення розуміння напрацьованої інформації в майбутньому. Я не пропоную відмовитися від тих термінів, які міцно увійшли у світову практику, лише закликаю за допомогою словників зафіксувати їх, шляхом обговорення звузити кількість термінів на позначення одного й того ж явища, *«вичистити»* наукову мову від недолугих гібридів, що руйнують лінгвістичні норми.

Одній людині не під силу зробити це, до того ж у межах кількох наукових дисциплін. Доречно було б започаткувати інтернет-проект, де кожен зможе висловити свою думку про те чи інше термінологічне явище, запропонувати власні напрацювання для наповнення контенту, а після обговорення статті з описами певних керамологічних понять увійдуть до онлайн-словника. Формування такого *«живого»* термінологічного словника – справа тривала й багато в чому залежить від прагнення самих науковців уніфікувати мову для уникнення різнотлумачення наукової інформації. Та його створення – на часі!

Редактори не лише керамологічних, а й інших видань будуть вдячні за якісний продукт, який допоможе підвищити науковий і водночас мовний рівень публікацій.

1. *Грицик Н. І. Значення дієслівних префіксів наближення [Електронний ресурс] / Н. І. Грицик. – Режим доступу : http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine21-14.pdf*
2. *Многоцветная история моркови [Электронный ресурс] // GLAV-DACHA : главный дачный портал. – Режим доступу : http://www.glav-dacha.ru/mnogocvetnaya-istoriya-morkovi/*
3. *Профільований [Електронний ресурс] // Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) [сайт]. – Режим доступу : http://sum.in.ua/s/profiljovanyj*
4. *Яшная О. С. Амфоры типа «Carottes» из раскопок Мангуп-Кале (Юго-Западный Крым) / О. С. Яшная // Stratum plus: Археология и культурная антропология. – Санкт-Петербург – Кишинев – Одесса – Бухарест, 2016. – № 4 : Круг земной. Рим и варвары. – С. 241-260.*

© Lyudmyla Husar, 2019

A TRAP FOR AN EDITOR, OR A FEW WORDS ABOUT THE PAINFUL ONE

The problem of ceramological termination has been raised in the article. The necessity of formation of the corresponding scientific dictionary has been emphasized. Some shortcomings in the modern terminology system of the sciences consolidated by ceramology

[Received October 02, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, ceramolinguistics, terminology, editing, terminological glossary*

УДК 81'373.21:738(477)

© Інна Прокопенко, 2019

Молодший науковий співробітник
Меморіального музею-садиби філософа й колекціонера
опішненської кераміки Леоніда Сморжа
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.
smorzh-museum@ukr.net (Опішне, Україна)

ГОНЧАРНІ НАЗВИ В ТОПОНІМАХ УКРАЇНИ

Проаналізовано топоніми й мікротопоніми України, пов'язані з гончарством

[Одержано 01 листопада 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, керамолінгвістика, гончарська термінологія, топоніми, глина, гончарство*

Вивчаючи топоніми, можна дізнатися багато важливих фактів з історії як найменшого села, так і країни загалом. У цій розвідці йдеться саме про гончарні топоніми, адже дуже часто про те, що певний населений пункт у минулому був гончарним осередком, нам повідує тільки його назва, а також назви водойм, урочищ, вулиць чи кутків у ньому.

На карті України існують сотні топонімів і мікротопонімів, які певною мірою стосуються гончарства. Приклади таких топонімів, наведені в статті, – це лише один-два відсотки від усього розмаїття гончарських назв у нашій країні.

Чимало топонімів і мікротопонімів із топоосновою *Глин-*. Це, наприклад, ойконіми **Глинськ, Глинське, Глиняне, Глинне** [27], гідроніми **Глинна, Глинська, Глинник, Глинянка** тощо [29, с. 136-137]. Загалом 38 населених пунктів у 18 регіонах України (АР Крим, Донеччина, Львівщина, Чернівеччина, Житомирщина, Івано-Франківщина, Рівненщина, Тернопільщина, Хмельниччина, Вінниччина, Сумщина, Полтавщина, Кіровоградщина, Чернігівщина, Черкащина, Закарпаття, Волинь, Луганщина). А мікротопонімів і мікрогідронімів з основою *Глин-* теж є чимало. Такі назви населених пунктів означають *«поселення на глинистій землі»*, а назви річок походять від слова глина – *«земельна ділянка з глиняним ґрунтом»*. В Україні відомо три таких гончарних осередки: село **Глинськ** (Роменський район, Сумщина), село **Глинське** (Зіньківський район, Полтавщина) та село **Глинськ** (Жовківський район, Львівщина) [17].

Низка топонімів, зокрема селище **Глинокар'єр** (Попаснянський район, Луганщина), село **Глиняна Балка** (Шполянський район, Черкащина) [27], та мікротопонімів, наприклад кутки **Глиниська** (село Зубильне, Локачинський район, Волинь), **Глинисько** (селище Торчин, Луцький район, Волинь), **Глинище** (село Ветли, Любешівський район, Волинь), урочища **Глинка** (село Боголюби, Луцький район, Волинь), **Глиниськи** (село Озерце, Ківерцівський район, Волинь), означають місце, де, як колись, так і нині, копають глину [31, с. 168-170].

Цікавою є історія походження назви міста **Глиняни** (Золочівський район, Львівщина). Спочатку так звали жителів цієї місцевості за їхній спосіб будівництва хат. На відміну від інших поселень і незважаючи на навколишні ліси, свої помешкання вони зводили з глини [41, с. 98].

На глинистий ґрунт місцевості, де розташовані населений пункт чи водойма, вказують і топоніми з іншими основами. Так, назви річки **Глеюватa** (село Шепіт, Путильський район, Чернівеччина) [29, с. 132], поля **Глеї** (село Комарове, Маневицький район, Волинь), урочища **Глей** (село Сварицевичі, Дубровицький район, Рівненщина) [31, с. 167] походять від слова глей *«клейка, волога глина»,«намул»*. На наявність у певній місцевості білої глини вказують такі мікротопоніми: річка **Біла** (село Мирне, Горохівський район, Волинь), джерело **Біленьке** (село Садів, Луцький район, Волинь), **Біле** поле (село Липне, Ківерцівський район, Волинь) [31, с. 45-47], а також село **Білоглинка** (Сімферопольський район, АР Крим) [27]. Про поклади жовтої глини свідчать топоніми типу куток **Рудий** (село Борове, Сокальський район, Львівщина), гора **Руда** (село Красне, Млинівський район, Рівненщина), урочище **Рудий Кут** (село Новий Двір, Турійський район, Волинь) [32, с. 301-302]. Однією з версій походження назв селищ **Чорнухи** (Полтавщина) та **Чорнухине** (Попаснянський район, Луганщина) є та, що ойконіми походять від діалектного *«чорнуха»* – *«чорна жирна глина»* за особливостями місцевого ґрунту [19].

Проте наявність на тій чи іншій території покладів глини ще не засвідчує того факту, що там розвивалося гончарне ремесло. А оскільки темою цього дослідження є саме гончарські назви в топонімах, то й більш цікавими з цього погляду є топоніми, які походять від слова гончар – *«майстер, який виготовляє вироби з глини»*. Таких в Україні теж достатньо: 23 населені пункти в 15 областях, серед них – села **Гончари** (Пустомитівський район, Львівщина), **Гончариха** (Катеринопільський район, Черкащина; Млинівський район, Рівненщина; Старосинявський район, Хмельниччина), **Гончарі** (Шишацький район, Полтавщина), **Гончарів** (Перемишлянський район, Львівщина; Тлумацький район, Івано-Франківщина), **Гончарівка** (Білгород-Дністровський район, Одещина; Золочівський район, Львівщина), **Гончарка** (Солонянський район, Дніпропетровщина), **Гончарки** (Теребовлянський район, Тернопільщина), **Гончарне** (Балаклавський район, АР Крим), **Гончарове** (Біловодський район, Луганщина; Софіївський район, Дніпропетровщина), **Нові Гончарі** (Путивльський район, Сумщина), **Руденки-Гончарі** (Зіньківський район, Полтавщина), **Старі Гончарі** (Путивльський район, Сумщина) [27] та селище **Гончарне** (Білозерський район, Херсонщина) [28]; вулиці, кутки, річки **Гончарівка** (Ріпкинський район, Чернігівщина) [3], **Гончарівщина** (село Черняхів, Кагарлицький район, Київщина) [3], **Гончарка** (Черкащина) [29, с. 148]; гори **Гончариха** (місто Канів, Черкащина) [10], **Могила-Гончариха** (Волноваха, Донеччина) [21], балки, урочища тощо. Напевно, кожен знає місто чи село, в якому є куток Гончарівка, а то й не один.

Багато *«гончарних»* топонімів з'явилося в ХХ столітті, а є й ті, які існували ще раніше. Так, у *«Літописі Самовидця»* є такі рядки: *«… боярин Шеремет на Котельню пойшол шляхом, а Хмелницкій гетман **Гончариским**»* [18]. Або, наприклад, усі знають п'єсу Григорія Квітки-Основ'яненка *«Сватання на **Гончарівці**»* (1835).

Здебільшого топоніми з основою *Гончар-* вказують на основне заняття першопоселенців. Проте не всі. Так, приміром, село **Гончарівка** (Золочівський район, Львівщина) раніше називалося Белзець. З післявоєнного часу його перейменовано на Гончарівку – на честь льотчика Гончарова, який у роки Другої світової війни загинув неподалік від села [8]. Куток **Гончарівка** (село Жидичин, Ківерцівський район, Волинь) названо так тому, що під час розкопок там було знайдено гончарні вироби [31, с. 178]. Болото **Гончарівщина** (село Ставки, Турійський район, Волинь) отримало свою назву через те, що біля нього жила родина з прізвищем Гончарук [31, с. 178]. На горі **Могила-Гончариха** (Волноваха, Донеччина) [33], кутку **Гончарка** (село Городище, Луцький район, Волинь) [31, с. 178] у минулому брали гончарну глину. Вулиця **Гончарна** (Житомир) виникла як шлях до хутора, де жили гончарі [25], **Гончарова** долина (село Стодоли, Ніжинський район, Чернігівщина) належала сільській громаді, з дозволу якої тут зупинялися гончарі, випасали своїх коней і продавали глиняні вироби [34].

Мал. 1
Знак при в'їзді в село Гончарівське. Чернігівщина [2]

Мал. 2
Зупинка в селі Глинівці. Житомирщина [22]

Мал. 3
Герб села Гончарівка.
Тернопільщина [9]

Мал. 4
Прапор села Гончари.
Львівщина [24]

Зазначу, що топоніми від *Глина* й *Гончар* найбільш поширені в регіонах, де гончарство було широко розвиненим. У південних регіонах такі назви є, але вони поодинокі.

Згідно з довідниками *«Українська РСР : адміністративно-територіальний поділ»* (1947, 1987) та *«Українська РСР : адміністративно-територіальний устрій»* (1969) кількість *«глинських»* та *«гончарних»* назв із роками зменшується. Так, *«глинських»* 1947 року було 52 (з них у Львівщині – 10, Рівненщині – 6, Вінниці – 5), 1969 – 41, 1987 – 36, нині – 36. *«Гончарівок»* 1947 року значилося 29 (найбільше у Львівщині – 5), 1969 – 24, 1987 – 23, нині – 20 [35, с. 37, 39; 36; 37, с. 379-380]. Зменшення кількості таких назв зумовлено, по-перше, зникненням самих населених пунктів (наприклад село Глинче, Рожищенський район, Волинь), по-друге, їх перейменуванням (наприклад село Яглуш, Рогатинський район, Івано-Франківщина 1946 року було перейменовано на село Гончарівка, а 1993 року селу повернено історичну назву [40]), по-третє, звісно ж, пов'язано із занепадом гончарного ремесла. Згідно із законом *«Про декомунізацію»* 2015 року з'явилося тільки село **Глинянка** (колишнє село П'ятирічка Баранівського району Житомирської області), а *«Гончарівки»* не з'явилося жодної [23].

У XX столітті з появою керамічних заводів на карті України почали з'являтися топоніми з основою від *Кераміка-*. Їх значно менше, ніж топонімів з основою *Гончар-*, але також достатня кількість. Здебільшого, це назви вулиць **Керамічна** (Опішне, Полтавщина [5], Львів [4], Хуст, Закарпаття [6], Харків [14], Костянтинівка, Донеччина [3]) і провулків **Керамічний** (Київ [15], Полтава [16]). У місті Городище (Черкащина) є провулок **Кераміївський**, названий так 2016 року у зв'язку з розробкою глиняного кар'єру й колишнім виробництвом кераміки [26]. У Донеччині навіть існує село **Керамік** (Ясинуватський район), засноване 1957 року в зв'язку з будівництвом керамічного заводу [41, с. 171].

Особливу увагу привертають топоніми, які походять від назв гончарних виробів: глечик, макітра, горщик, барило тощо. Це здебільшого мікротопоніми. Такі назви з'явилися за подібністю форми водних об'єктів чи гір до глиняного посуду.

Напевне, найпоширенішим гончарним виробом у топонімах України є *макітра*. Це, наприклад, гора **Макітра** (Бродівський район, Львівщина), яка знаходиться на території однойменного заказника місцевого значення [20]. На Керченському півострові (АР Крим) є гора, офіційна назва якої **Манітра**, а побутова – **Макітра** (Макітра Руська). Вірогідно, помилка була допущена при перенесенні назви з топографічної карти [11]. Також багато мікрогідронімів **Макітра** (балка), **Макітри** (яр), **Макітрина** (балка), **Макітрища** (річка), **Макортет** (балка, штучна водойма в селі Лозуватка, Олександрійський район, Кіровоградщина) [30, с. 342], **Макортеть** (балка), **Макорти** (балка, яр), **Макотертина** (балка), **Макотерть** (яр, балка) [29, с. 337], **Макітерка** (озеро між селами Балки й Скельки, Василівський район, Запоріжжя) [30, с. 208]. У селі Олика (Ківерцівський район, Волинь) є **Макітрин** горб, названий так, тому що там жив чоловік із прізвиськом Макутра [32, с. 56]. Характерно, що такі мікротопоніми й мікрогідроніми більш поширені на сході України [19].

Мал. 5
Гора Макітра біля міста Броди. Львівщина [20]

Не менш цікавими є топоніми, які походять від слова *горщик*. Наприклад, село **Горщик** (Коростенський район, Житомирщина) назване так тому, що там у минулому робили глиняний посуд [12]. Слово *«горщики»* (*«горшки»*) вживалося не лише на означення виду посуду, але й як узагальнююча назва глиняного посуду та на означення гончарного виробництва. Також є кілька мікротопонімів: пагорб **Горщик** (село Здомишель, Ратнівський район, Волинь), який схожий на горщик; урочище **Горщок** (село Замшани, Ратнівський район, Волинь), у якому в минулому добували глину; хутір **Горщок** (село Замшани, Ратнівський район, Волинь), де жив гончар [31, с. 187]; болото **Горшкове** (село Свидівок, Черкащина) [30, с. 407].

Топонімів, які походять від *Глечик*, вдалося віднайти один. Це долина **Глечиків** у селі Зорівка (Золотоніський район, Черкащина), де ростуть квіти під назвою глечики. Квіти названо так, напевно, через форму, подібну до глечика [13].

Мал. 6
Знак при в'їзді в село Горщик. Житомирщина [12]

У Сумщині також є село **Барило** (Білопільський район). У минулому це був хутір, який називався Корчма Барили [1]. Цей ойконім має антропонімічне походження.

В Україні поширеним було також черепичне й цегельне виробництво, що можна простежити в таких топонімах: урочище **Черепичне** (місто Острог, Рівненщина) [32, с. 475], вулиця **Черепична** (село Супрунівка, Полтавщина [7]; місто Запоріжжя [39]); **Цегельня** – вулиці (Ощів, Горохівський район, Волинь), урочища (село Доротище, Ковельський район, Волинь), кутка (село Несвіч, Луцький район, Волинь), ставка (Камінь-Каширський, Волинь), долини (село Пісочне, Ковельський район, Волинь), парку (село Новосілки, Демидівський район, Рівненщина); **Цегельне** – урочища (село Годомичі, Маневицький район, Волинь), кутка (Луків, Турійський район, Волинь); **Цегельний** – район (Луцьк, Волинь); **Цегельнівський** – ліс (село Вовковиї, Млинівський район, Рівненщина) [32, с. 457-458].

Отже, з вищезазначеного можна зробити висновок, що гончарні назви в топонімах України поширені переважно в регіонах, де в минулому було розвинене гончарне ремесло. Вони вказують на те, що гончарі переважно жили групами (деякі з них мали й спільні горни) в місцевостях, де були поклади гончарної глини. Населений пункт чи куток отримував назву *«Гончарівка»*, коли більшість або значна частина їх мешканців були гончарями.

1. *Барило (село) [Електронний ресурс] // Wikipedia [сайт]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Барило_(село)*
2. *Відомі подробиці нещасного випадку в Гончарівському [Електронний ресурс] // ЧEline [сайт]. – Режим доступу : https://cheline.com.ua/news/crime/vidomi-podrobitsi-neshhasnogo-vipadku-v-goncharivskomu-10312*
3. *Вулиця Керамічна. Костянтинівка. Донецька область. 85105 [Електронний ресурс] // Карти Google [сайт]. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/maps/place/вулиця+Керамічна,+Костянтинівка,+Донецька+область*
4. *Вулиця Керамічна. Львів. Львівська область. 79000 [Електронний ресурс] // Карти Google [сайт]. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/maps/place/вулиця+Керамічна,+Львів,+Львівська+область*
5. *Вулиця Керамічна. Опішня. Полтавська область. 38164 [Електронний ресурс] // Карти Google [сайт]. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/maps/place/вулиця+Керамічна,+Опішня,+Полтавська+область*
6. *Вулиця Керамічна. Хуст. Закарпатська область. 90401 [Електронний ресурс] // Карти Google [сайт]. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/maps/place/вулиця+Керамічна,+Хуст,+Закарпатська+область*
7. *Вулиця Черепична 1-а. Супрунівка. Полтавська область. 38714 [Електронний ресурс] // Карти Google [сайт]. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/maps/place/вулиця+Черепична+1-а,+Супрунівка,+Полтавська+область*
8. *Гончарівка (Золочівський район) [Електронний ресурс] // Wikipedia [сайт]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Гончарівка_(Золочівський_район)*
9. *Гончарівка (Монастириський район) [Електронний ресурс] // Wikipedia [сайт]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Гончарівка_(Монастириський_район)*
10. *Гора Гончариха [Електронний ресурс] // Wikimapia [сайт]. – Режим доступу : http://wikimapia.org/17068145/ru/Гора-Гончариха*
11. *Гора Манитра (Макитра Русская) [Електронний ресурс] // Wikimapia [сайт]. – Режим доступа : http://wikimapia.org/6224968/ru/Гора-Манитра-Макитра-Русская*
12. *Горщик (село) [Електронний ресурс] // Wikipedia [сайт]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Горщик_(село)*
13. *Денисенко З. М. Ороніми в онімному просторі Черкащини / З. М. Денисенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Mv_2015_20_5*
14. *Керамічна вулиця. Харків, Харківська область 61000 [Електронний ресурс] // Карти Google [сайт]. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/maps/place/Керамічна+вулиця,+Харків,+Харківська+область*
15. *Керамічний провулок. Київ. 02000 [Електронний ресурс] // Карти Google [сайт]. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/maps/place/Керамічний+провулок,+Київ*
16. *Керамічний провулок. Полтава. Полтавська область. 36000 [Електронний ресурс] // Карти Google [сайт]. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/maps/place/Керамічний+провулок,+Полтава,+Полтавська+область*
17. *Лащук Ю. П. Українська народна кераміка XIX–XX ст. : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства : 07.00.05. – Львів, 1969 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 16/1. – 633 арк.*

18. *Літопис Самовидця [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.hainyzhnyk.in.ua/downloads/1971.litopys.pdf*
19. *Лучик Василь. Етимологічний словник топонімів України [Електронний ресурс] / Василь Лучик. – Режим доступу : http://chtyvo.org.ua/authors/Luchyk_Vasyl/Etymolohichnyi_slovnyk_toponimiv_Ukrainy/*
20. *Макітра (заказник) [Електронний ресурс] // Wikipedia [сайт]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Макітра_(заказник)*
21. *Могила-Гончариха [Електронний ресурс] // Wikipedia [сайт]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Могила-Гончариха*
22. *На Житомирщині жителі сіл проводять роботи по благоустрою зупинок. ФОТО [Електронний ресурс] // Dks. Новини[сайт]. – Режим доступу : http://www.news.dks.ua/index.php/news/zhitomir/26954-na-zhitomirshchini-zhiteli-sil-provodyat-roboti-po-blagoustroyu-zupinok-foto*
23. *Постанова Верховної Ради України «Про перейменування окремих населених пунктів та районів» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: Законодавство України [сайт]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1377-viii*
24. *Прапор села Гончари Пустомитівського району Львівської області України [Електронний ресурс] // Знаменосец [сайт]. – Режим доступу : https://zname.com.ua/ua/flags/fus159.html*
25. *Расовська Ольга. Годоніми міста Житомира [Електронний ресурс] / Ольга Расовська. – Режим доступу : http://eprints.zu.edu.ua/15882/1/Ящук%20Расовська%20181-185.pdf*
26. *Розпорядження – Городищенська міська рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.gormrada.gov.ua/news/1.doc*
27. *Села України [Електронний ресурс] // Wikipedia [сайт]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Категорія:Села_України*
28. *Селища України [Електронний ресурс] // Wikipedia [сайт]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/w/index.php?title=Категорія:Селища_України&from=Г*
29. *Словник гідронімів України. – К. : Наукова думка, 1979. – 882 с.*
30. *Словник мікрогідронімів України. Волинь, Житомирщина, Запоріжжя, Київщина, Кіровоградщина, Полтавщина, Черкащина / за ред. О. П. Карпенко. – К. : Обереги, 2004. – 448 с. – (Серія «Abecadarium»).*
31. *Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель. – Луцьк : редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2006. – Т. 1.– 408 с.*
32. *Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель. – Луцьк : редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2006. – Т. 2.– 536 с.*
33. *Топонимический словарь Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://translate.google.com.ua/translate?hl=ru&sl=uk&u=http://archive.li/eYqJB&prev=search*
34. *Топоніміка як джерело вивчення рідного краю [Електронний ресурс] // Навчальні матеріали онлайн [сайт]. – Режим доступу : https://pidruchniki.com/16280414/kulturologiya/toponimika_dzherelo_vivchennya_ridnogo_krayu*
35. *Українська РСР : адміністративно-територіальний поділ. – К. : Видавництво політичної літератури, 1969. – Т. ІІ. – 632 с.*

36. *Українська РСР : адміністративно-територіальний поділ: на 1 вересня 1946 року [Електронний ресурс] // Інститут історії України [сайт]. – Режим доступу : http://resource.history.org.ua*
37. *Українська РСР : адміністративно-територіальний устрій: на 1 січня 1987 року. – К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1987. – 504 с.*
38. *Файл: Гора Макітра на Бріджині.jpg [Електронний ресурс] // Wikipedia [сайт]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Файл:Гора_Макітра_на_Бріджині.jpg*
39. *Черепичная ул. Запорожье. Запорожская область. 69000 [Електронний ресурс] // Карти Google [сайт]. – Режим доступу : https://www.google.com.ua/maps/place/Черепична+ул.,+Запорожье,+Запорожская+область*
40. *Яглуш [Електронний ресурс] // Wikipedia [сайт]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Яглуш*
41. *Янко М. Т. Топонімічний словник України : словник-довідник / М. Т. Янко. – К. : Знання, 1998. – 432 с.*

© Inna Prokopenko, 2019

POTTERY NAMES IN THE TOPONYMS OF UKRAINE

The author analyzes toponyms and microtoponyms of Ukraine related to pottery craft

[Received November 01, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, ceramolinguistics, pottery terminology, place names, clay, pottery craft*

УДК 81'28:738]:069(477.53)

© Наталя Стеблівська, 2019

Завідувач Науково-пошукового відділу керамологічних джерел
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.
natapich@ukr.net (Опішне, Україна)

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОНЧАРСЬКОЇ ЛЕКСИКИ В КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВУ УКРАЇНСЬКОГО ГОНЧАРСТВА

Про керамолінгвістичні матеріали, які зберігаються у фондах Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному

[Одержано 15 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, керамолінгвістика, гончарська термінологія, документи, листи, фотоматеріали, відеоматеріали, аудіоматеріали, дисертації, Національний архів українського гончарства*

У фондах Науково-пошукового відділу керамологічних джерел *«Національного архіву українського гончартва»* Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному зберігаються наукові праці, присвячені гончарській лексиці різних регіонів: Юрія Лащука – *«Українська народна кераміка XIX–XX ст.»* [13], Любові Спанатій – *«Гончарна лексика в говорах української мови»* [22], Марії Кривчанської – *«Лексика гончарного промислу Полтавської області»* [12], Олеся Пошивайла – *«Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна»* [21], Валентини Бережняк – *«Гончарська лексика східнополіського діалекту»* [3], Олександра Тищенка – *«Древнерусская и украинская керамика X–XVII вв. (особенности и принципы декорирования)»* [23], Олени Клименко – *«Народна кераміка Опішні (до проблеми традицій та інновацій у народних художніх промислах)»* [10], Віктора Міщанина – *«Гончарство північної групи малих осередків Опішненського гончарного району (друга половина XIX – XX ст.)»* [20], Людмили Меткої – *«Гончарство Слобожанщини в другій половині XIX – першій половині XX століття»* [19], Олександри Данченко – *«Народна кераміка Середньої Наддніпрянщини (історичний розвиток та локальні особливості)»* [4], Галини Істоміної – *«Мистецтво народної кераміки Волині другої половини XIX – XX століття (типологія, стилістика, художні особливості)»* [8], Катерини Матейко – *«Українська народна кераміка XIX–XX ст. : історико-етнографічне дослідження»* [18], дипломна робота Лідії Айзікової – *«Гончарна лексика Миколаївщини»* [1] та інші.

Також серед матеріалів архіву зберігаються звіти наукових співробітників Музею-заповідника, які займаються дослідженням гончарської лексики України, фотоматеріали та аудіозаписи як результат лінгвістично-керамологічних експедицій

до колишніх гончарних осередків Полтавської області. Наприклад: Світлана Литвиненко. *«Звіт про лінгвістично-керамологічну експедицію до колишніх осередків Полтавського області»* [17]. Окрім того, у каталозі періодичних публікацій про гончарство вміщено статті, присвячені тим чи іншим термінам гончарного промислу та археології, як, наприклад, дослідження Олени Клименко *«Гончарі кінця XIX – початку XX ст.»* [9], Оксани Коваленко *«Про особливості посуду Полтавського гончарного осередку XVIII століття»* [11] та А. А. Алєновського *«Про термін «Корчаги типу Вілланова»* [2] та інші.

Сформовано приватний фонд дослідниці гончарської термінології Марії Кривчанської, який містить 29 одиниць збереження (трудова книжка, дипломи, атестати, робочі записи, нагороди, посвідчення, фото та інше).

Унікальний фонд керамолога й мистецтвознавця, професора Юрія Лащука, за матеріалами якого можна вивчати народні промисли різних регіонів України. Дослідник розділив усі матеріали по областях на текстову та ілюстровану частини, проаналізував різні форми й назви посуду, сфотографував їх, зробив їхній опис.

За листуванням із приватних фондів гончарів також можна дослідити гончарську лексику, наприклад *«...можна підібрати вдало розквітку і не малювати складних орнаментів, а з пасочків, кривульок, крапок можна робити красиві орнаменти...»* [14, арк. 64]; *«...хотілось би макітку не величку, щоб була з двома ушками і з кришечкою...»* [15, арк. 32].

Фонд відеозаписів містить записи інтерв'ю з гончарями різних осередків України, де також простежується говірна лексика, що також допомагає під час дослідження гончарської термінології.

Отже, з-поміж документів Науково-пошукового відділу керамологічних джерел є значний масив матеріалів, які можуть стати в нагоді під час дослідження керамолінгвістичної проблематики загалом.

1. *Айзікова Лідія. Гончарна лексика Миколаївщини [Машинопис] // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 33. – 120 арк.*
2. *Алєновський А. А. Про термін «Корчаги типу Вілланова» // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 8. – Од. зб. 446. – С. 145-146.*
3. *Бережняк Валентина. Гончарська лексика східнополіського діалекту : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : 10.02.01 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 60. – 223 арк.*
4. *Данченко Олександра. Народна кераміка Середньої Наддніпрянщини (історичний розвиток та локальні особливості) : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства : 17.00.06 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 18. – 351 арк.*

5. *Інформацію подано Китришем Михайлом. 2004 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Інв. № 54.*
6. *Інформацію подано Омеляненком Василем. 2004 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Інв. № 8, 105.*
7. *Інформацію подано Пошивайлом Миколою. 2004 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Інв. № 110.*
8. *Істоміна Галина. Мистецтво народної кераміки Волині другої половини XIX – XX століття (типологія, стилістика, художні особливості) : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства : 17.00.06 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 85. – 344 арк.*
9. *Клименко Олена. Гончарі кінця XIX – початку XX ст. // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 8. – Од. зб. 73.*
10. *Клименко Олена. Народна кераміка Опішні (до проблеми традицій та інновацій у народних художніх промислах) : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства : 17.00.06 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 36. – 342 арк.*
11. *Коваленко Оксана. Про особливості посуду Полтавського гончарного осередку XVIII століття // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 429. – 15 арк.*
12. *Кривчанська Марія. Лексика гончарного промислу Полтавської області : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : 10.02.01 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 38. – 332 арк.*
13. *Лащук Юрій. Українська народна кераміка XIX–XX ст. : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора мистецтвознавства // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 16. – 468 арк.*
14. *Лист Назарчук Мотрони до Селюченко Олександри. 1980-ті // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 136. – 2 арк.*
15. *Лист Пащенко Ольги до Селюченко Олександри. 1980-ті // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 5. – Оп. 4. – Од. зб. 145. – 2 арк.*
16. *Литвиненко Світлана. Діалектна лексографія // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 2. – Оп. 1. – Од. зб. 158. – 1 арк.*
17. *Литвиненко Світлана. Звіт про лінгвістично-керамологічну експедицію до колишніх осередків Полтавської області // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 86. – 76 арк.*

18. *Матейко Катерина. Українська народна кераміка XIX–XX ст. : історико-етнографічне дослідження : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 1. – 284 арк.*
19. *Метка Людмила. Гончарство Слобожанщини в другій половині XIX – першій половині XX століття : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 73. – 199 арк.*
20. *Міщанин Віктор. Гончарство північної групи малих осередків Опішненського гончарного району (друга половина XIX – XX ст.) : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 90. – 178 арк.*
21. *Пошивайло Олесь. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна [Рукопис] // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончатсва. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 21. – 287 арк.*
22. *Спанатій Любов. Гончарна лексика в говорах української мови : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : 10.02.01 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 31. – 217 арк.*
23. *Тищенко Александр. Древнерусская и украинская керамика X–XVII вв. (особенности и принципы декорирования) : диссертация на соискание ученой степени кандидата исскуствоведения // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 15. – 569 арк.*

© Natalya Steblivska, 2019

LINGUISTIC STUDIES OF POTTERY LEXIS IN THE COLLECTION OF THE NATIONAL ARCHIVES OF UKRAINIAN POTTERY

The article deals with ceramolinguistic materials stored in the funds of the National Museum of Ukrainian Pottery in Opishne

[Received October 15, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, ceramolinguistics, pottery terminology, documents, letters, photographic materials, video materials, audio materials, dissertations, National Archives of Ukrainian Pottery*

УДК 81'373.7(=161.2):666.32

© **Лариса Гавриш**, 2019

Вчений секретар
Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України,
екскурсовод Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному.
larisagavrish@meta.ua (Опішне, Україна)

ГЛИНА Й ВИРОБИ З НЕЇ В УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ

Узагальнено й проаналізовано інформацію про фразеологічні звороти української мови, що містять у своєму складі лексему «глина» та інші поняття, пов'язані з нею

[Одержано 02 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, керамолінгвістика, гончарська термінологія, фразеологічний зворот, глина, вінця, дно, покришка, баняк, блюдце, глечик, горщик, макітра*

«*Фразеологізми — це своєрідні мовні знаки, які становлять основу національного обличчя кожної мови, бо в них, як ні в жодній іншій мовній одиниці, яскраво виявляється специфічний національний колорит, особливості образного народного мислення, власне національне сприйняття «мовної картини світу», віддзеркалення характерних особливостей культури й побуту, народних звичаїв, історичного минулого тощо»* [2, с. 3]. Частина цих сталих словосполучень мають у своєму складі лексему *«глина»* а також інші слова на позначення виробів із неї та їхніх частин. У пропонованій публікації виокремлено й погруповано такі фразеологічні звороти. Джерелом дослідження став підготовлений науковцями Інституту мовознавства імені Олександра Потебні *«Фразеологічний словник української мови»* у двох книгах, що побачив світ 1993 року. Це видання стало *«першим академічним словником, у якому найповніше відображено загальновживану фразеологію української мови і подано її всебічну лексикографічну характеристику»* [2, с. 3]. Особливістю видання стало те, що матеріали було подано не за традиційним алфавітним принципом, а *«структурно-граматичним, який передбачає подання кожної одиниці стільки разів, скільки в її складі повнозначних компонентів з усіма їх лексичними, видовими та словотворчими варіантами»* [3, с. 4]. Такий спосіб дозволив максимально точно виділити й погрупувати потрібні фразеологізми.

Лексема ***«глина»*** в складі фразеологічного звороту зустрічається лише двічі. На позначення чогось уявно величного, міцного, а насправді слабкого, нестійкого використовується стійке словосполучення *«колос на глиняних ногах»* [3, с. 173, 387; 4, с. 554]. Удруге – уживається як прокляття й виражає побажання кому-небудь нещастя, усього недоброго: *«А щоб побила руда глина!»* [3, с. 173].

Лексему ***«полив'яний»*** у складі сталого звороту зустрічаємо лише в фразеологізмі *«тютя з полив'яним носом»* з лайливим відтінком на позначення нетямущої, безхарактерної людини [4, с. 559, 669, 905]: *« – Тютя ти з полив'яним носом!.. Вона ж [Марися] дума, що ти її по волі береш»* [4, с. 905].

Таку частину глиняного посуду, як ***«вінця»***, представлено у двох стійких словосполученнях, одне з яких багатозначне:

- **по [самі] вінця.**

1. Повністю, до кінця: *«Десять чорних кімнат, налитих пітьмою по самі вінця. Вони облягають мою кімнату»* [3, с. 130].
2. З словом повний *чого*. До крайньої межі: *«По вінця повні ярості й любові Стояли ми, Замислені й тяжкі»* [3, с. 130].
3. Дуже багато: *«Я втратив сім'ю. Мій будинок згорів. Я горя незнаного звідав по вінця, яке не оплаче і сто матерів»* [3, с. 130].

- **переливати/перелити чашу через вінця:** досягати найвищого рівня, найбільшої міри [3, с. 130; 4, с. 618]: *«У кімнаті стихло, тільки годинник настирливо цокав, доливав смутку до того, що переливалося вже через вінця»* [4, с. 618].

Лексема ***«дно (денце)»*** самостійно представлена в кількох фразеологізмах:

- **золоте дно.**

1. Невичерпне джерело збагачення, прибутків: *«Торфово-болотні землі справедливо в народі називають… «золотим дном»* [3, с. 251].
2. Дуже багате на що-небудь місце: *«Берегам річки нададуть плавного заокруглення. Для аматорів-рибалок це буде справжнє «золоте дно»»* [3, с. 251].

- **догори дном**. У перевернутому, перекинутому вигляді [3, с. 251, 257]: *«Але Горпина вже несе, прикриваючи рукою, каганчик і ставить його на перевернутий догори дном полумисок»* [3, с. 257].
- **вильнути наверх денцем**, *рідко*. Померти, загинути [3, с. 95, 226]: *«Фарона першого погладив По тім'ю гострим кладенцем [мечем] І добре так його уладив, Що сей вильнув наверх денцем»* [3, с. 95].

Разом із лексемою ***«покришка»*** використовується в стійкому словосполученні *«бодай він не знав ні дна, ні покришки»* й уживається як прокляття, виражаючи недоброзичливе ставлення до кого-небудь [3, с. 130, 250, 251; 4, с. 667]: *«Давай мені [папір],* – сказала Соломія. – *Бодай він [Заруба] не знав ні дна, ні покришки. Нехай я його припечатаю!»* [3, с. 130].

Самостійно лексему ***«покришка»*** використовують у виразі *«стригти (стригтися, обчикрижити і т. ін.) під покришку»* на позначення зачіски, зробленої суцільною рівною лінією на лобі й потилиці: *«Тато, обчикривши його «під покришку», та, надивившись на той череп'яний комір, сказав: «Знімай, Марку, сорочину, хай баби виперуть, а мою надінеш»»* [4, с. 667].

Варто зауважити, що фразіологізм із тотожним значенням частіше виукористовується із лексемою ***«макітра»***, хоча у фразеологічному словнику він не зафіксований. Словосполучення *«стрижений (острижеений) під макітру*

(макітрою)» подано в 11-ти томному *«Словнику української мови»*: *«стрижені під макітру хлопчаки місили глину»* [1, с. 602].

Значно більше в словнику зустрічаються фразеологізми, які містять назви глиняного посуду.

На позначення кого-небудь розумного, кмітливого, хто добре розуміє що-небудь, орієнтується в чомусь, використовують словосполучення *«**баняк** (казанок, **макітра**) варить»* [3, с. 67, 181, 361]: *«І в них [дорослих] теж чогось... губились ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі»* [3, с. 361].

Лексему *«**блюдечко (блюдо, тарілочка)**»* використовують у таких сталих словосполученнях:

- **підносити (подавати і т. ін.) / піднести (подати і т. ін.) на блюдечку (на блюді, на тарілці і т. ін.).** Давати можливість кому-небудь мати щось без будь-яких затрат, зусиль [3, с. 36; 4, с. 638]: *«До всього треба рук прикласти… А ми що такого зробили, що вимагаємо все на тарілочці? Нічого ми не зробили поки що»* [4, с. 638].
- **як на блюдечку**, з сл. видно. Чітко, ясно, дуже добре: *«День був чудовий, ясний і не гарячий; всі гори видно, як на блюдечку»* [3, с. 36].

Лексему ***«миска»*** зустрічаємо у двох сталих зворотах, які мають негативний відтінок. На позначення людини, що нічого не вміє робити і є дармоїдом, використовують вираз *«знає [тільки] з миски та в рот»* [3, с. 341; 4, с. 762]: *«Ти тільки знаєш, що з миски та в рот»* [3, с. 341]. Якщо ж ідеться про того, хто стежить, як хто-небудь їсть, то говорять *«заглядає в миску»* [3, с. 302].

Дериват ***«глек»*** (від *«глечик»*) вживається у фразеологізмі з жартівливо-іронічним значенням *«нате і мій глек на капусту»* як примовка, коли хтось несподіваний чи непроханий втручається в справу чи розмову [3, с. 173; 4, с. 536]: *«Біжу вже до вас та й підскакую, а тут, чую, співи: нате ж і мій глек на капусту!»* [4, с. 536]. Цю ж лексему (як варіанти – **горщик, макітра**) використовують у багатозначному фразеологізмі *«розбити (побити) глек»*. Його застосовують, коли потрібно вказати на порушені дружні стосунки чи коли мовиться про розлучення, тобто розірвання сімейних вуз [4, с. 651, 743, 744]: *«Зі своєю свахою Марія Дмитрівна не стрічається: розбила глека під час першого же знайомства»* [4, с. 743].

Лексема ***«горщик»*** зустрічається і в багатьох інших сталих словосполученнях. Коли йдеться про невелику, низьку на зріст людину, говорять *«від горшка два (три) вершка»* [3, с. 75, 192; 4, с. 895]: *«Тобі вже одинадцять років, а ти від горшка – два вершка, – продовжував знущатися Маслюк»* [3, с. 75]. Якщо з кимось не можна порозумітися, дійти згоди, то використовують фразеологізм *«горшка не зліпиш»* [3, с. 337].

Майже тотожні за значенням фразеологічні звороти *«сунути носа в чужі горшки»* і *«заглядати (зазирати) в горшки»*. Перший використовують, коли хтось безцеремонно втручається в що-небудь, переважно в те, що його не стосується: *«Я ж чужа в цьому селі… Може, й нагорить мені, коли суну свого носа в чужі горшки»* [3, с. 156]; другий – коли виявляють зайву, надмірну цікавість до кого-, чого-небудь, втручаються без потреби в чужі справи [3, с. 192, 302, 305]:

«Яке тобі діло до того, що в нашій хаті робиться? Нащо заглядати в наші горшки?» [3, с. 302].

Якщо потрібно вказати на дуже малу кількість чогось, говорять *«як (мов, ніби і т. ін.) у дірявому горшку»* [3, с. 192, 248]: *«В тебе вже розуму, як у дірявому горшку»* [3, с. 192].

З-поміж фразеологічних зворотів із назвами глиняного посуду, найбільше з лексемою ***«макітра»***. Пояснити це, вочевидь, можна тим, що в народних уявленнях макітру ототожнюють з головною частиною людського тіла – головою. Через це серед зворотів цієї групи часто зустрічаються такі, що відображають емоційний, психологічний чи фізичний стан:

- **голова …/закрутилася… замакітрилася.**

1. Кого-небудь охоплює такий стан, при якому втрачається рівновага й все навколо ніби хитається, перебуває в круговому русі [3, с. 182, 311; 4, с. 461, 510]: *«Я ж уроки вчив аж голова замакітрилась»* [3, с. 182].
2. Хто-небудь втрачає здатність розумно міркувати, тверезо ставитися до навколишнього, правильно розуміти, оцінювати дійсність [3, с. 182, 311; 4, с. 461, 510]: *«Голова замакітрилась, для мене весь світ, усе життя Ярина…»* [3, с. 182].

Замакітрити голову (світ) *кому*. Заплутати кого-небудь у думках, діях, позбавити здатності розумно, логічно міркувати [3, с. 186, 311; 4, с. 783]: *«Як стануть тебе відсилати від дверей до дверей, від номера до номера, то в кінці так замакітрять тобі голову, що вже сама не знаєш, чого від тебе хочуть і чого тобі від них треба»* [3, с. 311].

- **світ… замакітрився** [3, с. 311; 4, с. 782, 783].

1. Хто-небудь відчуває головокружіння від втоми, хвороби і т. ін.: *«Неборакові одразу світ замакітрився»* [4, с. 782].
2. Хто-небудь втрачає здатність нормально, чітко мислити, правильно сприймати дійсність від сильного хвилювання, переляку, життєвих потрясінь тощо: *«Та ну, годі, на милость бога! Тут своя оказія, просто аж світ в очах макітриться, а вона ще з якимись там спектаклями!»* [4, с. 782].

- **замакітрився світ** *кому*. Хто-небудь сп'янів: *«А як трапиться у вас зайвий карбованець, ви й пришліть його мені, я зараз вип'ю, щоб світ мені замакітрився»* [4, с. 783].

Із зневажливим відтінком використовують багатозначне стійке сполучення *«втовкти (втокмачити/втовкмачувати) в голову (в довбешку, в макітру)»,* коли йдеться про часте повторення чи пояснення, яке спонукає кого-небудь зрозуміти або засвоїти щось; також у значенні переконати, запевнити кого-небудь у чомусь [3, с. 158, 461]: *«Отаке-о вибухалось прездорове одоробло, а мати повинна втокмачувати в його дурну макітру, як годиться вестися гречному козакові з добрими людьми!»* [3, с. 158].

На лексему *«макітра»* можна натрапити в антонімічних за значенням фразеологізмах. Коли йдеться про розумну, розсудливу, кмітливу людину, говорять: *«макітра зварила»* [3, с. 325, 461], *«макітра розуму»* [3, с. 440, 443, 461; 4, с. 761]:

«Так не можна, Онисіє Степанівно. Давайте поради! В вас же розуму добра макітра» [2, с. 461].

І на противагу, про легковажних, несерйозних, нерозумних і нерозсудливих кажуть, що в них *«горобці цвіринькають у макітрі (у голові)»* [3, с. 191, 461]: *«Тобі, чоловіче, на старість горобці в голові цвіринькають. Де то видано, де то чувано, аби зернина вміла говорити!»* [3, с. 191]; або що *«мають порожню макітру на плечах»* [3, с. 181, 228, 361, 470, 472, 474, 476, 478; 4, с. 646, 677]: *«Як маєш порожню макітру на плечах, стріляй! – бунтувався професор»* [3, с. 474].

Також цю лексему паралельно з іншими використовують у вищезгаданому фразеологізмі *«розбити (побити) глек (глека, горщик, горщика, макітру і т. ін.)»*: *«Вість, що приїхали з «Зірки» за позичкою і що по цій причині голова колгоспу й директор школи розбили макітру між собою, безумовно, просочилася… у масу»* [4, с. 743].

Підсумовуючи вищесказане, приходимо до висновку, що глина й вироби з неї нерідко зустрічаються у фразеологічних словосполученнях. Найбільше серед них таких, що пов'язані з назвами посудних форм, зокрема з макітрою.

1. *Словник української мови / ред. копія І. К. Білодід та ін. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. : 4. – 840 с.*
2. *Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук. – К. : Наукова думка, 2003. – 788 с.*
3. *Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 1993. – Кн. 1. – С. 1-528.*
4. *Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 1993. – Кн. 2. – С. 529-980.*

© Larysa Havrysh, 2019

CLAY AND CLAYWARE IN UKRAINIAN PHRASEOLOGY

Information on phraseological turns of the Ukrainian language containing lexeme clay and other related concepts has been summarized and analyzed

[Received October 02, 2018]

Keywords: *Ukrainian ultural ceramology, ceramolinguistics, pottery terminology, phraseological turn of speech, clay, brim, bottom, tire, banyak, saucer, jug, pot, poppy-basin*

УДК 930.2:003.071(0923)

© **Наталя Гринь**, 2019

Завідувач Меморіального музею-садиби гончарської родини Пошивайлів
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.
nataligrin@ukr.net (Опішне, Україна)

МАЛА ЕПІГРАФІКА ГОНЧАРСЬКОЇ РОДИНИ ПОШИВАЙЛІВ

Про епіграфічні написи на глиняних виробах трьох поколінь гончарської родини Пошивайлів

[Одержано 11 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, музеєзнавча керамологія, епіграфіка, підписи, Меморіальний музей-садиба гончарської родини Пошивайлів, Гаврило Пошивайло, Явдоха Пошивайло, Микола Пошивайло, Юрко Пошивайло*

Важливим джерелом для атрибуції глиняних виробів є авторські підписи, які допомагають визначити місце, час виготовлення й автора. Підписаний виріб значно спрощує роботу колекціонерів і музейників. Підписи засвідчують індивідуальність майстра, його особистість.

Користуючись виробами з колекції Меморіального музею-садиби гончарської родини Пошивайлів та Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, розглянемо детальніше підписи представників трьох поколінь гончарської родини Пошивайлів.

Потомственний гончар, заслужений майстер народної творчості України, член Спілки художників УРСР Гаврило Пошивайло (1909–1991) свої вироби підписував. Він завжди працював у тандемі зі своєю дружиною – малювальницею Явдохою Пошивайло (1910–1994). Тому на виробах, які розмальовувала його дружина, він ставив її ініціали. Написи були різноманітні за інформативністю, але обов'язково нанесені ритуванням на денце виробу. Хронологічно вони охоплюють кінець 1950-х – 1980-ті роки.

За своє творче життя майстер виготовив чимало творів, за якими можна простежити всі типологічні групи української народної кераміки: мальований посуд (миски, горщики, глечики, тикви, тарелі, куманці тощо), зооморфний посуд (барани, леви, бики, птахи, лисиці), ритуальні вироби (куришки, свічники), декоративну антропоморфну скульптуру на теми народного побуту (барині, вершники, сюжетні композиції), дрібну пластику (свистунці, монетку, *«солов'ї»*).

Підписи майстер наносив здебільшого на посуд (тарелі, миски, глечики, тикви, барила) і декоративні композиції. Варіював їх. Іноді спочатку ставив прізвище, а потім ініціали або навпаки (***«Робота Пошивайла Г. Н. Опішня. Тарека 30.9.68 р.»,*** *або* ***«Г. Н. Пошивайло 30/III.70 Опішні», «Пошивайли Г. Н. R. Д. 76 р», «Пошивайли Г. Н. R. Д. 77 р», «Пошивайло Г. Н.»***). Саме за такими підписами можна з'ясувати,

1 2

Мал. 1
Гаврило Пошивайло. Таріль (1).
Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, ритування, мальовка, 5,4х36,4 см;
на денці – ритований напис: «*робота Пошивайла Г. Н. Опішняні івска 30/9.68 р.*» (2).
Опішне, Полтавщина. 30.09.1968.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-19662/К-17977.
Фото Тараса Пошивайла

1 2

Мал. 2
Гаврило Пошивайло (форма, ліплення), **Явдоха Пошивайло** (мальовка). **Таріль** (1).
Глина, ангоби, полива, гончарний круг, формування, ліплення, мальовка, 4,8х33,8 см;
на денці – ритований напис: «*Г. Н. Пошивайло 30/III-70 Опішні*» (2). **Опішне, Полтавщина. 30.03.1970.**
Меморіальний музей-садиба гончарської родини Пошивайлів, КН-22088/К-19669.
Фото Тараса Пошивайла

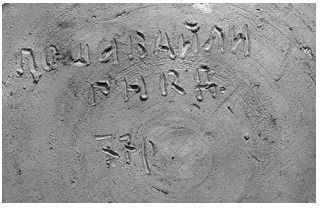

1 2

Мал. 3
Гаврило Пошивайло (форма), **Явдоха Пошивайло** (мальовка). **Рукавиця-кашпо** (1). Глина, ангоби, полива, ліплення, мальовка, 14х11 см; на зворотньому боці – ритований напис: «*ПОШИВАЙЛИ ГН РД 76 р*» (2). **Опішне, Полтавщина. 1976.** *Меморіальний музей-садиба гончарської родини Пошивайлів, НД-5401 (ко.11). Фото Тараса Пошивайла*

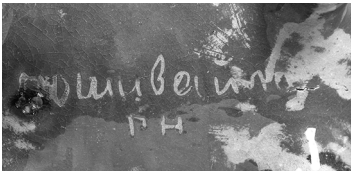

1 2

Мал. 4
Гаврило Пошивайло (форма), **Явдоха Пошивайло** (мальовка). **Таріль** (1).
Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 7х44,5 см;
на денці – ритований напис: «*ПОШИВАЙЛИ ГН РД. 77 р*» (2). **Опішне, Полтавщина. 1977.**
Меморіальний музей-садиба гончарської родини Пошивайлів, КН-9367/К-8674. Фото Тараса Пошивайла

1 2

Мал. 5
Гаврило Пошивайло (форма), **Явдоха Пошивайло** (мальовка). **Барило** (1).
Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 25,5х20,5х18,5 см;
на денці – ритований напис: «*Пошивайло Г Н*» (2). Опішне, Полтавщина. 1960-ті – 1970-ті.
Меморіальний музей-садиба гончарської родини Пошивайлів, КН-1025/К-979. Фото Тараса Пошивайла

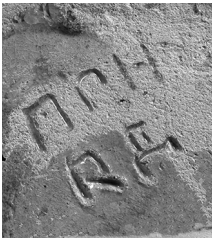

1 2

Мал. 6
Гаврило Пошивайло (форма), **Явдоха Пошивайло** (мальовка). **Миска** (1).
Глина, ангоби, полива, гончарний круг, вдавлювання, мальовка, 9,2х20,6 см;
на денці – ритований напис: «*ПГН ПЯД*» (2). Опішне, Полтавщина. 1970-ті.
Меморіальний музей-садиба гончарської родини Пошивайлів, КН-9204/К-8498 (ко.11). Фото Тараса Пошивайла

1

2

Мал. 7
Гаврило Пошивайло (форма), **Явдоха Пошивайло** (мальовка). **Тиквастий глечик** (1).
Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, ритування, мальовка, 27,5х17,3 см;
на денці – ритований напис: «*ПГН РД*» (2).
Опішне, Полтавщина. 1980-ті. *Меморіальний музей-садиба гончарської родини Пошивайлів, КН-9324/К-8631. Фото Тараса Пошивайла*

1

2

Мал. 8
Гаврило Пошивайло (форма), **Явдоха Пошивайло** (мальовка). **Таріль** (1).
Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 6х38,2 см;
на денці – ритований напис: «*ПГН РД Опішні 82 р*» (2). **Опішне, Полтавщина. 1982.**
Меморіальний музей-садиба гончарської родини Пошивайлів, НД-5709. Фото Тараса Пошивайла

1

2

Мал. 9
Гаврило Пошивайло (форма), **Явдоха Пошивайло** (мальовка). **Чайник** (1).
Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 22,7x17,4 см;
на денці – ритований напис: *«ПГН ПЯД 78 р»* (2). **Опішне, Полтавщина. 1978.**
Меморіальний музей-садиба гончарської родини Пошивайлів, НД-5722. Фото Тараса Пошивайла

1

2

Мал. 10
Гаврило Пошивайло (форма), **Явдоха Пошивайло** (мальовка). **Тиква** (1).
Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 15,7x16,5 см;
на денці – ритований напис: *«ПГН РД 80 р»* (2). **Опішне, Полтавщина. 1980.**
Меморіальний музей-садиба гончарської родини Пошивайлів, КН-9323/К-8630 (к.о.11). Фото Тараса Пошивайла

1

2

Мал. 11
Гаврило Пошивайло (форма), **Явдоха Пошивайло** (мальовка). **Скульптура «Хата скриня»** (1).
Глина, ангоби, ліплення, проколювання, ритування, мальовка, 16,8х15,2х13,4 см;
на денці – ритований напис: «*ПГН ЯД 78*» (2). **Опішне, Полтавщина. 1978.**
Меморіальний музей-садиба гончарської родини Пошивайлів, НД-5478 (к.о.11). Фото Тараса Пошивайла

1

2

Мал. 12
Гаврило Пошивайло. Ринка (1).
Глина, полива, гончарний круг, ліплення, вдавлювання, 11,5х21,5х19,5 см;
на денці – ритований напис: «*ПГН прівет с полтавщини*» (2).
Опішне, Полтавщина. 1960-ті.
Меморіальний музей-садиба гончарської родини Пошивайлів, ТЗ-34/1-18. Фото Тараса Пошивайла

1

2

Мал. 13
Гаврило Пошивайло (форма), **Явдоха Пошивайло** (мальовка).
Супник (1). Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 13х24х21,5 см;
на денці – ритований напис: «*ПГН ПЯД привіт с полтавщини*» (2). **Опішне, Полтавщина. 1960-ті.**
Меморіальний музей-садиба гончарської родини Пошивайлів, ТЗ-34/8-18. Фото Тараса Пошивайла

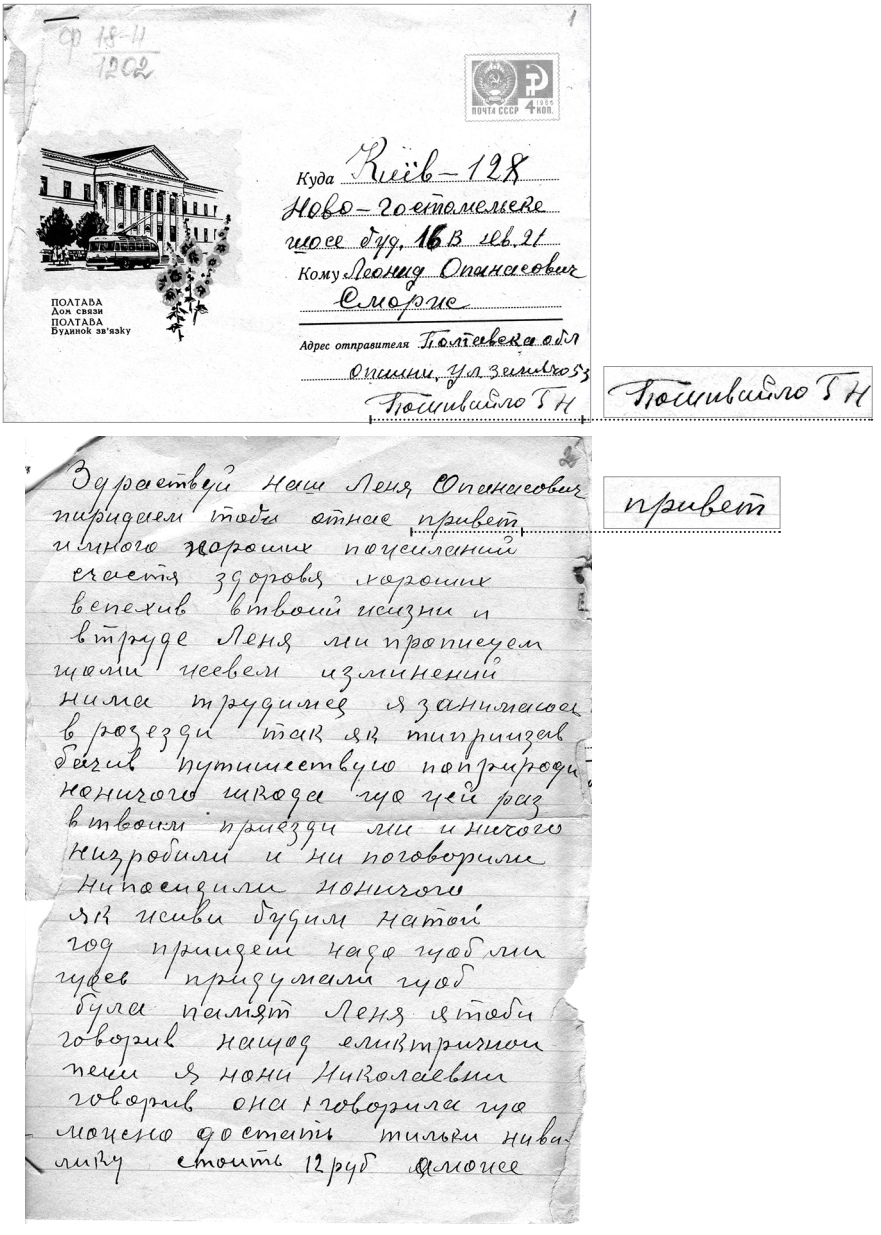
хто автор, час і місце виготовлення. Такі підписи є значно інформативнішими за інші.

Зазвичай, Гаврило Пошивайло ставив тільки ініціали (шість літер, рідше – п'ять): (***«П. Г. Н. П. R. Д.», «П. Г. Н. R. Д»***), іноді – ініціали, місце й рік виготовлення (***«П. Г. Н. R. Д. Опішні 82 р»***) або ініціали й рік виготовлення (***«П. Г. Н. П. R. Д 78», «П. Г. Н. R. Д 80»***). Особливістю було те, що в літері *«Я»* він хвостик ставив з іншого боку, що відповідає англійській літері *«R»*. Це було авторське бачення. Цікавим є той факт, що на одній із робіт літеру *«Я»* нанесено правильно.

Деякі вироби мають інші написи (***«П. Г. Н. прівет с полтавщини», «П. Г. Н. П. R. Д привіт с полтавщини»***). Ймовірно, ці вироби майстер виготовляв на виставки, які експонувалися за межами Полтавщини, або ярмарки. У Національному архіві українського гончарства Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному зберігаються матеріали, з-поміж яких – листи, написані рукою Гаврила Пошивайла, за якими почерк майстра можна візуально порівняти з написами на кераміці.

Отже, підписи на роботах гончарського подружжя Гаврила та Явдохи Пошивайлів різноманітні.

Підписи на виробах Миколи Пошивайла (1930–2017) – відомого опішненського гончаря (посудника й мисочника), заслуженого майстра народної творчості України, лауреата Всеукраїнської літературно-мистецької премії імені Івана Нечуя-Левицького, члена Національної спілки художників України й Національної спілки майстрів народного мистецтва України, нанесені ритуванням і ангобами. Микола Пошивайло пригадував: *«Малювати і підписувати свої вироби я почав, як поступив у Спілку»*. Якщо простежити за роками, то можна з'ясувати, що Микола Пошивайло почав підписувати свої твори, починаючи з кінця 1960-х років. Спочатку ставив повністю прізвище й ініціали, місце виготовлення

Мал. 14
Конверт з листом Гаврила Пошивайла до Леоніда Сморжа. 12.09.1969
// Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 18. – Оп. 4. – Од. зб. 1202. – Арк. 1-2.

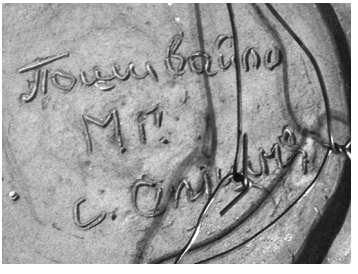

1 2

Мал. 15
Микола Пошивайло. Скульптура *«Козел»* (1).
Глина, поливи, гончарний круг, ліплення, ритування, вдавлювання, 18,3х18,9х8,7 см;
знизу – ритований напис: *«Пошивайло М.Г.»* (2). **Опішне, Полтавщина. Кінець 1960-х.**
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, ТЗ-45/1-18. Фото Тараса Пошивайла

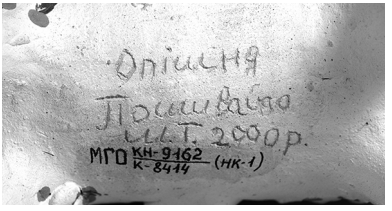

1 2

Мал. 16
Микола Пошивайло (форма), **Явдоха Пошивайло** (мальовка). **Таріль** (1).
Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 5,3х32,5 см;
на денці – ритований напис: *«Пошивайло М. Г. с. Опішня»* (2). **Опішне, Полтавщина. 1970-ті.**
Меморіальний музей-садиба філософа й колекціонера опішненської кераміки Леоніда Сморжа, КН-17671/К-16079. Фото Тараса Пошивайла

1 2

Мал. 17
Микола Пошивайло. Вершник із композиції «*За Незалежну Україну*» (1).
Глина, ангоби, гончарний круг, ліплення, проколювання, мальовка, 26x25,5x11,8 см;
знизу – ритований напис: «*Опішня Пошивайло М. Г. 2000 р.*» (2). **Опішне, Полтавщина. 2000.**
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-9162/К-8414. Фото Тараса Пошивайла

1 2

Мал. 18
Микола Пошивайло. Миска (1).
Глина, ангоби, полива, гончарний круг, мальовка, 7,5x29,5 см; на денці – ритований напис: «*П. М. Г.*» (2).
Опішне, Полтавщина. 1980-ті. *Меморіальний музей-садиба гончарської родини Пошивайлів, КН-12457/К-11967. Фото Тараса Пошивайла*

1 2

Мал. 19
Микола Пошивайло. Барило «*На риболовлі*» (1).
Глина, ангоби, гончарний круг, ліплення, проколювання, вдавлювання, мальовка, 24,5x19,4x15,1 см;
знизу – напис чорним ангобом : «*П. М. Г.*» (2). **Опішне, Полтавщина. 2006.**
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-14714/К-14077/1. Фото Тараса Пошивайла

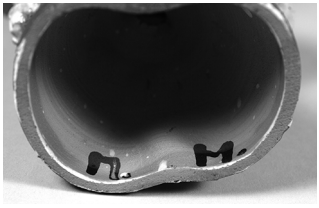

1 2

Мал. 20
Микола Пошивайло. Баранчик-свистунець (1).
Глина, ангоби, ліплення, проколювання, вдавлювання, мальовка, 10,1x8,5x8,6 см;
знизу – напис чорним ангобом: «*П. М.*» (2). **Опішне, Полтавщина. 2013.**
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-23368/К-20771. Фото Тараса Пошивайла

1

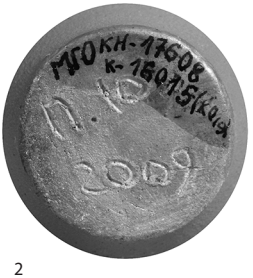

2

Мал. 21
Микола Пошивайло. Свистунець «*Козак з гармошкою*» (1).
Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, вдавлювання, мальовка, 16,6x12x10,8 см;
знизу – напис чорним ангобом : «*П. М.*» (2). **Опішне, Полтавщина. 2014.**
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-23630/К-21040.
Фото Тараса Пошивайла

й час у техніці ритування (***«Пошивайло М. Г.»*; *«Пошивайло М. Г. с. Опішня»; «Пошивайло М. Г. 2000 р. Опішня»; «Пошивайло М. Г.»; «П. М. Г.»***). Починаючи з початку 2000 років, майстер здебільшого почав застосовувати маркування ангобами. Підписуючи іграшку, ставив ініціали (***«П. М. Г.», «П. М.»***). Вірогідно, ставив тільки ініціали, тому що на той час ім'я автора було впізнаване й вистачало ініціалів.

Нині спадкоємцем і продовжувачем гончарного ремесла свого РОДУ є гончар, художник, фотохудожник, заслужений працівник культури України Юрко Пошивайло

1

2

Мал. 22
Юрко Пошивайло. Глечик-монетка (1).
Глина, ангоби, гончарний круг, ліплення, мальовка, 7,1x5,5 см; на денці – ритований напис: «*П. Ю. 2009*» (2).
Опішне, Полтавщина. 2009. *Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному,*
КН-17608/К-16015. Фото Тараса Пошивайла

1 2

Мал. 23
Юрко Пошивайло. Горщик-монетка (1).
Глина, гончарний круг, ліплення, 4,5х5,9 см; на денці – ритований напис: «*П. Ю. 2009*» (2).
Опішне, Полтавщина. 2009. *Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-17589/К-15993. Фото Тараса Пошивайла*

1 2

Мал. 24
Юрко Пошивайло. Миска-монетка (1).
Глина, ангоби, гончарний круг, мальовка, 3,1х7,2 см; на денці – ритований напис: «*П. Ю 2010*» (2).
Опішне, Полтавщина. 2010. *Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-18871/К-17305. Фото Тараса Пошивайла*

1 2

Мал. 25
Юрко Пошивайло. Глечик-монетка (1).
Глина, ангоби, полива, гончарний круг, ліплення, мальовка, 6,2х6,1х4,6 см;
на денці – ритований напис: «*Ю. П. 2013*» (2). **Опішне, Полтавщина. 2013.**
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опіному, КН-23464/К-20872. Фото Тараса Пошивайла

Мал. 26
Юрко Пошивайло (форма),
Світлана Пошивайло (мальовка).
Миски-монетки.
Глина, ангоби, гончарний круг, мальовка, 3,1х7,2 см (1-3);
на денцях – написи, виконані ритуванням *«Ю.П 2011»* *(1-2)* ,
на боках – ангобом *«С.»* *(1-3)*.
Опішне, Полтавщина. 2011.
Приватна колекція Юрка та Світлани Пошивайлів. Фото Юрка Пошивайла

(1968 р. н.). Його творчим уподобанням здебільшого є виготовлення посуду-*«монетки»*. Це – мініатюрні горщики, глечики, макітри, ринки, мисочки. Ініціали з двох літер і рік виготовлення на свої вироби Юрко Пошивайло наносить ритуванням (***«П. Ю. 2009»***). На перших своїх виробах автор ставив спочатку початкові літери прізвища та імені, рік (***«П. Ю. 2010»***), починаючи з 2011 року, – ініціали імені, прізвища, рік виготовлення (***«Ю. П. 2011»***). За традицією твори майстра розмальовує його дружина Світлана Пошивайло й ставить ангобами літеру ***«С.»***.

Отже, дослідивши глиняні вироби родини Пошивайлів із колекції Меморіального музею-садиби гончарської родини Пошивайлів і Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, з'ясовано, що частина виробів підписана авторами. На прикладі трьох поколінь можна простежити, що підписувати свої вироби вони почали з 1950-х років, здебільшого це були ініціали.

© Natalya Hryn, 2019

MALL EPIGRAPHY OF THE POTTERY POSHYVAILO FAMILY

The article deals with epigraphic inscriptions on earthenware of three generations of the Poshyvailo pottery family

[Received October 11, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, museological ceramology, epigraphy, signatures, Memorial Museum and Estate of the Poshyvailo Pottery Family, Havrylo Poshyvailo, Yavdoha Poshyvailo, Mykola Poshyvailo, Yurko Poshyvailo*

УДК 666.71:738(092)

© **Богдан Пошивайло**, 2019

Молодший науковий співробітник
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.
bpg1984@ukr.net (Опішне, Україна)

ОПІШНЕНСЬКА ТАВРОВАНА ЦЕГЛА ЯК ЕПІГРАФІЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ КЕРАМОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ

Про тавровану цеглу як джерело епіграфічної інформації для досліджень керамологічної біографістики. За цеглою з колекції Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному виділено основні групи відтисків

[Одержано 02 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, музеєзнавча керамологія, гончарська термінологія, цегла, тавро, відтиск, епіграфіка, Опішне*

Нині все більше уваги музейні заклади й колекціонери звертають на давню тавровану цеглу, адже вона містить інформацію про майстра чи майстерню, де її було виготовлено. Спеціальні відтиски вирізняють її з-поміж інших, візуально схожих цеглин.

До цього часу вчені вивчали тавровану цеглу, а саме відтиснуті тексти на її поверхні, як ідентифікуючі матеріали для подальших досліджень керамологічної біографістики. Проте з огляду на кількість і розмаїття таких текстів на межі різних історичних епох, тавровані цегли стала значущим джерелом не лише для керамологів, але й для науковців, які досліджують різні аспекти мовлення й написання самих текстів.

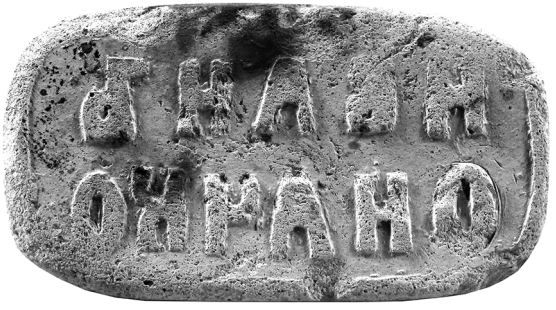
Метою цієї публікації є введення до наукового обігу текстів на тавруваній цеглі як епіграфічного джерела для керамологічних досліджень. На прикладі цегли з Опішного можна виділити основні види відтисків, за якими варто здійснювати епіграфічно-керамологічні дослідження.

Нині серед наукової літератури немає жодного спеціалізованого видання, присвяченого цьому питанню. Лише в статті керамолога Олеся Пошивайла є згадка про помилки, які зустрічаються на опішненській цеглі [3, с. 386-400].

Опішненську цеглу виготовляли впродовж другої половини XIX – першої половини XX століття. Використовували для викладання топкових камер, іноді – коминів, різного роду теплотехнічних споруд. Ця цегла (від білого кольору до блідо-рожевих відтінків) має вогнетривкі властивості. Її розміри – у середньому 20x10x2,5 см. Здебільшого така цегла містить на поверхні відтиск від тавра.

Опішненську цеглу таврували методом вертикального механічного вдавлення тавром по ще вологій поверхні. Тавро не мало сталої форми, матеріал, з якого його виготовляли, був різний. Зокрема, в опішненського цегельника Івана Гладиревського було металеве тавро із зображенням медалей, отриманих ним за участь у кустарно-

промислових виставках. У фондовій колекції Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному зберігається глиняне тавро цегельника Івана Оначка, яке містить зображення овалу з написом всередені тексту російською мовою *«Иванъ Оначко»*. Вочевидь, цегельники Опішного використовували тавра з дерев'яною основою з написами. Зокрема, на окремих цеглинах з боків тавра можна простежити сліди від цвяхів, якими кріпили дерев'яну основу до поверхні тавра.

Мал. 1
Тавро для цегли.
Опішне, Полтавщина.
Глина, формування, відтискування; 6,3x12x6,7 см.
Кінець XIX – початок XX століття.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-7386/К-6834. Фото Тараса Пошивайла

Мал. 2
Цегла з текстовим відтиском «ИВАНЪ ОНАЧКО».
Глина, формування, відтискування; 4,3x18,5x10,8 см.
Опішне, Полтавщина.
Кінець XIX – початок XX століття.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-7603. Фото Тараса Пошивайла

Мал. 11
Цегла з текстовим відтиском «ИВАНЪ ОНАЧКО».
Глина, формування, відтискування; 2,6x19,5x11,2 см.
Опішне, Полтавщина.
Кінець XIX – початок XX століття.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-4413. Фото Тараса Пошивайла

Мал. 3
Цегла з текстовим відтиском «ГЛАДЫРЕВСКІЙ ОПОШНЯ».
Глина, формування, відтискування; 2,5x18,8x10,7 см.
Опішне, Полтавщина. Початок XX століття.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-3924/К-3496
Фото Тараса Пошивайла

Мал. 4
Цегла з текстовим відтиском «ФИЛИПЪ МЯКОСТУПЪ».
Глина, формування, відтискування; 3,2x21,4x11,3 см.
Опішне, Полтавщина. Кінець XIX – початок XX століття.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-4616/К-4443.
Фото Тараса Пошивайла

Мал. 5
Цегла з текстовим відтиском «ХІрКНС».
Глина, формування, відтискування; 3,9x18,7x9,9 см.
Опішне, Полтавщина. 1934–1948.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-4034.
Фото Тараса Пошивайла

Мал. 6
Цегла з текстовим відтиском «МИЩЕНКО МИТРО.».
Глина, формування, відтискування; 3,7х19,1 х10,3см. **Опішне, Полтавщина. 1920-ті – 1930-ті.**
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-15448/К-14694.
Фото Тараса Пошивайла

Мал. 7
Цегла з текстовим відтиском «Художний Керамік. ОПІШНЯ. Харківської обл.».
Глина, формування, відтискування; 3,7х18х10,1 см.
Опішне, Полтавщина. 1930-ті.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-2013.
Фото Тараса Пошивайла

Мал. 8
Цегла з текстовим відтиском «ЄМЕЛІАНЪ ЛИНИКЪ».
Глина, формування, відтискування; 3х19,3х11 см.
Опішне, Полтавщина. Кінець XIX – початок XX століття.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-18577/К-16917.
Фото Тараса Пошивайла

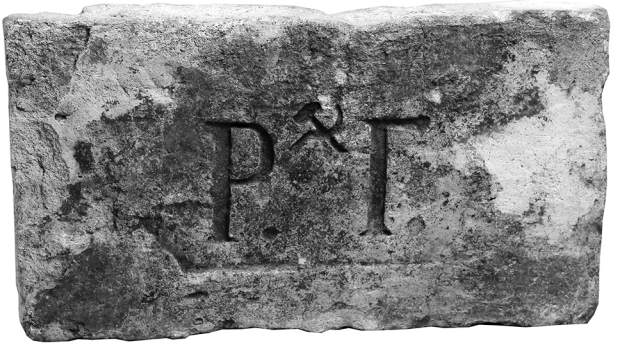
Мал. 9
Цегла з перевернутим текстовим відтиском «КЛИМЕНТІ БАЙБУЗА».
Глина, формування, відтискування; 2,6x20,2x9,9 см. **Опішне, Полтавщина.**
Кінець XIX – початок XX століття. *Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, КН-15456/К-14702. Фото Тараса Пошивайла*

Мал. 10
Цегла з текстовим відтиском «КЛИМЕНТІ БАЙБУЗА».
Глина, формування, відтискування; 2,7x19,4x9,8 см. **Опішне, Полтавщина. Кінець XIX – початок XX століття.**
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-4831.
Фото Тараса Пошивайла

Мал. 12
Цегла з текстовим відтиском «ОПІШНЕ И.М.Ш.».
Глина, формування, відтискування; 3,7x16,5x10,4 см.
Опішне, Полтавщина.
1920-ті – 1930-ті.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-5371.
Фото Тараса Пошивайла

Мал. 13
Цегла з текстовим відтиском «Р. Г.». Глина, формування, відтискування; 2,6х18,8х10,2 см. **Опішне, Полтавщина. 1920-ті – 1930-ті.** *Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-4983. Фото Тараса Пошивайла*

Мал. 14
Цегла з текстовим відтиском «МИРНЫЙ МИХАИЛЪ ПАНТЕЛРМ».
Глина, формування, відтискування; 2,3х18,8х10,5 см. **Опішне, Полтавщина. Кінець XIX – початок XX століття.**
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-5354.
Фото Тараса Пошивайла

Мал. 15
Цегла з текстовим відтиском «Я. В. Штанько. Опошня».
Глина, формування, відтискування;
2,9х17,4 х9,7см.
Опішне, Полтавщина.
Кінець XIX – початок XX століття.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, НД-4816.
Фото Тараса Пошивайла

Мал. 15
Цегла з текстовим відтиском «К П Ж».
Глина, формування, відтискування; 3,7х19,3х10,2 см.
Хижняківка, Полтавщина. Кінець 1940-х – початок 1950-х.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, ТЗ-62/13-19.
Фото Тараса Пошивайла

Здебільшого написи на опішненській цеглі були російською та українською мовами, що свідчить про тогочасні історичні реалії, адже землі містечка входили до складу Російської імперії. Що ж до української, то це розмовна рідна мова населення цього осередку.

У текстах російською мовою на опішненській цеглі можна простежити використання російської дореформенної орфографії, а саме твердий знак «ъ» та літеру *«і»* (Иванъ Оначко, Филипъ Мякоступъ, Гладыревскій).

У більш пізній радянський період для тавр опішненської цегли було властиво використання рядянської символіки (зірка, серп і молот, колосок), абревіатур (*«ХІ КНС»* – 11-річчя Комітету незалежних селян, у післявоєнний період – *«КПЖ»* – колгосп імені Жданова) [2, с. 11-15].

Щодо вживання українських слів і самої назви *«ОПІШНЕ»* варто зазначити, що такі відтиски з'явилися після революційних подій 1917 року. Адже, як згадував публіцист, український громадсько-політичний діяч і науковець Іван Майстренко, в Опішному 1918 року проукраїнсько налаштовані працівники пошти власноруч виготовляли тавра з написом *«ОПІШНЕ»* для своїх виробничих потреб [2, с. 3]. Подібна ситуація була і в цегельників, які могли змінювати свої тавра. У згаданого Івана Оначка їх було кілька. До того ж використання українського правопису можна пояснити історичними реаліями, адже хронологічний період з 1920 – початок 1930 років носить назву *«коренізація»*. Це лояльна політика окупаційної більшовицької влади щодо розвитку національних традицій. З початку 1930-х років на зміну їй прийшла репресивна політика, що забороняла всі прояви національних традицій, оскільки вони суперечили концепції розвитку СРСР – індивідуальне (кустарне)

гончарство обкладалося значними податками, а нерідко – заборонялося, щоб загнати гончарів до гончарних артілей. За таких умов цегельник попадав у поле зору репресивних органів влади. Цеглу таврували лише в колгоспних і заводських цегельнях, що були безпосередньо контрольовані владою.

Відтиски лише з ініціалами авторів є не менш інформативними, проте за ними іноді складно з'ясувати авторство й належність до хронологічного періоду. Іноді на цеглі, де зазначено ініціали, простежуються помилки в написанні. Наприклад, зустрічаються літери без крапок наприкінці (за аналогією зі скороченням слів) або ж із крапкою лише після першої чи другої літери.

Загалом, написи на опішненській цеглі є значущим історичним джерелом не лише для керамологів як фахівців у цій галузі, а й для науковців, які займаються епіграфічними дослідженнями. У цій праці подано лише основні види написів на опішненській цеглі, проте для більш ґрунтовного аналізу необхідно проводити подальші дослідження із залученням фахівців-філологів, адже саме завдяки співпраці науковців, які вивчають різні аспекти окремого об'єкта, з'являється можливість зібрати максимально повну інформацію для подальших досліджень у напрямку історичних реконструкцій.

1. *Майстренко І. Історія мого покоління : спогади учасника революційних подій в Україні / І. Майстренко. – Едмонтон : Канадський інститут українських студій, 1985. – 416 с.*
2. *Міщанин Віктор. Малобудищанське колгоспне гончарство (1930-ті – 1950-ті роки) / Віктор Міщанин. – Миргород : Миргород, 2010. – 54 С.*
3. *Пошивайло О. Народне цеглярство Полтавщини XIX – першої половини XX ст. / О. Пошивайло // Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. Науковий збірник за минулі літа / упоряд. Олеся Пошивайла. – Київ – Опішне : Молодь – Українське Народознавство, 1993. – Кн. 1. – С. 386-400.*

© Bohdan Poshyvailo, 2019

OPISHNE BRANDED BRICKS AS AN EPIGRAPHIC SOURCE FOR CERAMIC STUDIES

The article deals with the branded bricks as a source of epigraphic information for the research of ceramological biographistics. Basing on bricks from the collection of the National Museum of Ukrainian Pottery in Opishne the author singles out the main groups of prints

[Received October 02, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, museological ceramology, pottery terminology, brick, brand, print, epigraphy, Opishne*

УДК 929.6:738(477)

© Світлана Пругло, 2019

Редактор Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному.
svitlanapruglo@ukr.net (Опішне, Україна)

ГЛИНЯНІ ВИРОБИ НА ГЕРБАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Про форми глиняних виробів як першооснову геральдичних символів поселень сучасної України, у яких здавна розвивалося гончарство або ж були поклади гончарної глини

[Одержано 05 листопада 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, керамолінгвістика, геральдика, герб, знаки, горщик, глечик, куманець, глина, гончарство*

Герб – емблема, усталений відповідно до законів геральдики символічний знак (зображення), що належить державі, населеному пункту, дворянському роду або окремій особі.

Оскільки люди здавна працюють із глиною, глиняним посудом, упродовж віків він асоціюється з чимось традиційно незмінним у житті людства. Саме тому глиняні форми (глечики, горщики, куманці тощо) стали першоосновою геральдичних символів окремих поселень, де з давніх-давен розвивалося гончарство або ж були поклади гончарної глини.

Герб села Басань (Пологівський район, Запорізька область) (мал. 1).

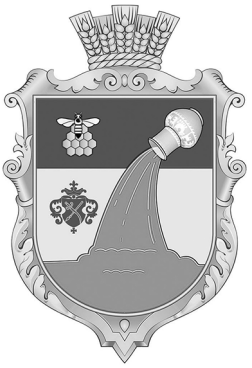
На синьому полі – золота бджола на золотих сотах, правіше від неї – **глечик**, з якого ллється вода. На золотому полі під бджолою – герб Кальміутської Паланки.

Бджола – уособлює працьовитість, а ще – чистий степ, пишні трави й квіти. **Глечик** вказує на поклади гончарної глини, а ще він є символом злагоди. Вода, що витікає з глечика, басанська, з чудовими властивостями, – це джерело життя.

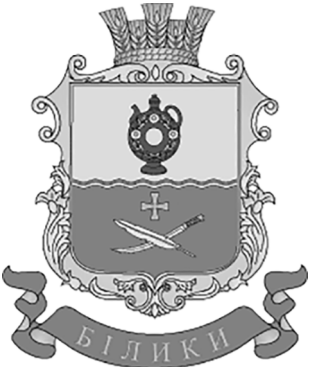
Герб Кальміутської Паланки свідчить про те, що в селі було чимало козаків, тому донині збереглися козацькі традиції й назви. Герб увінчано короною із золотих колосків, що вказує на сільський характер поселення [4].

Герб села Білики (Миргородський район, Полтавська область) (мал. 2).

Щит хвилеподібно поділено на дві частини – срібну й лазурову. У срібній частині – **червоний куманець** із золотим і срібним рослинним орнаментом, супроводжуваний знизу вузькою хвилястою лазуровою балкою. У лазуровій частині розташовані перехрещені срібне перо й перекинута шашка із золотим руків'ям, супроводжувані зверху золотим розширеним хрестом. Щит вписано в золотий декоративний картуш й увінчано золотою короною. На блакитній девізній стрічці – золотий напис *«БІЛИКИ»* [5].

Мал. 1
Герб села Басань [4]

Мал. 2
Герб села Білики [5]

Мал. 3
Герб села Глинки [6]

Мал. 4
Герб села Гончари [7]

Мал. 5
Герб села Гончарівка [8]

Мал. 6
Герб Дубрівської сільської об'єднаної територіальної громади [1]

Герб села Глинки (Рівненський район, Рівненська область) (мал. 3).

У зеленому полі – **золотий горщик** на срібному вишитому рушнику. Посередині – срібний хрест. Щит обрамлено золотим декоративним картушем і увінчано золотою сільською короною За народними переказами, назва села «Глинки» – від наявності значних покладів гончарної глини. Нині в селі є кар'єр, де беруть пісок і гончарну глину [6].

Герб села Гончари (Пустомитівський район, Львівська область) (мал. 4).

На зеленому полі – **глечик**. По обидва боки – руки. Сама назва села свідчить про ймовірність розвитку в ньому гончарства й наявність гончарів у минулому [7].

Герб села Гончарівка (Монастириський район, Тернопільська область) (мал. 5).

На синьому тлі – **глечик** як символ місцевого ремесла – гончарства. Власне, від цього й походить назва села, яка зазначена зверху. Внизу зазначено першу назву села, яка була до 1946 року – Вичілки.

Праворуч – золотий колос, ліворуч – вогонь [8].

Герб Дубрівської сільської об'єднаної територіальної громади (Баранівський район, Житомирська область) (мал. 6).

Символікою територіальної громади, що відображає його історичні, культурні, соціально-економічні та інші особливості й традиції, є герб Дубрівської сільської громади.

Герб представляє собою геральдичний щит, посередині якого на зеленому тлі розмішено **білий глечик**, що символізує щедрі поклади природних копалин (біла глина). Глечик, оповитий золотим колоссям пшениці й голубими квітами льону, – символами землеробства й достатку поліського краю, без яких неможливо уявити сучасний стан економіки й господарства; зелене листя дуба відображає лісові багатства краю. Гербовий щит має форму чотирикутника з півколом в основі. Щит обрамлено золотим декоративним бароковим картушем і увінчано золотою короною [1].

Герб Зіньківського району (Полтавська область) (мал. 7).

Щит чотиричасний з червоним щитом, на якому перехрещені золоті кадуцей і ріг достатку.

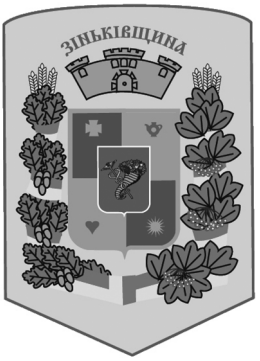
На першій лазуровій частині – золотий лапчастий хрест; на другій золотій – **червоний куманець**, який став своєрідним символом опішненського гончарства другої половини XX століття (Опішне знаходиться в Зіньківському районі); на третій золотій – червоне серце; на четвертій лазуровій – золоте сонце.

Щит увінчано мурованою короною з написом над нею *«Зіньківщина»*. Справа щит обрамлено зеленими дубовими листками з жолудями, зліва – листками калини з червоними гронами, оповитими синьо-жовтою стрічкою. Наявні поклади гончарної глини (Опішненське родовище) [2].

Герб селища міського типу Нова Водолага (Нововодолазький район, Харківська область) (мал. 8).

Герб селища міського типу Нова Водолага представляє собою щит, розділений навпіл по горизонталі.

У верхній частині розташовані перехрещені ріг достатку з кадуцеєм, що символізує належність селища до Харківської області.

Мал. 7
Герб Зіньківського району [2]

Мал. 8
Герб селища міського типу Нова Водолага [11]

Мал. 9
Герб селища міського типу Опішного [12]

Мал. 10
Герб Печенізького району [3]

Мал. 11
Герб села Сухоріччя [9]

Мал. 12
Герб села Цвітне [10]

У нижній – гілочка з трьома листками шовковиці з ягодою червоно-чорного кольору та метеликом шовкопряда, що є символом розвитку ремесел у Новій Водолазі.

Блакитна хвиляста стрічка, що розділяє щит навпіл, позначає річку Водолажку, від якої пішла назва поселення.

Внутрішні сторони щита обрамлені каймою чорного кольору, зовнішні – золотого.

З трьох боків щит обрамлено вінком, що складається з дубового листя, перев'язаного блакитною стрічкою. Золотий колір символізує велич і багатство. Блакитна стрічка – духовність і вірність.

Вінця герба прикрашено зображенням **горщика** й колосків пшениці, що свідчить про розвиток гончарного ремесла й працьовитість мешканців містечка [11].

Герб селища міського типу Опішне (Опішня) (Зіньківський район, Полтавська область) (мал. 9).

На щиті, переділеному на золоте й зелене поля, в обернених кольорах на семи пагорбах стоїть **червоно-золотий куманець** із рослинним орнаментом. Куманець – символ всесвітньо відомої столиці українського гончарства, джерела якої сягають у глибочінь століть. Щит обрамлено декоративним картушем і увінчано срібною міською короною [12].

Герб Печенізького району (Харківська область) (мал. 10).

Щит переділено на дві частини – зелену й золоту, яка у свою чергу переділена ще на дві. На зеленій частині перехрещені золотий ріг достатку й кадуцей; на золотій – символічне зображення опішненського козака-гончаря за виготовленням **глечика**;в його основі – емблема Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, автором якої є головний художник музею-заповідника Юрко Пошивайло; за переказами, поселення Печеніги засновано в середині XVII століття переселенцями з Опішного; на іншій золотій – самець дрофи, під яким два лазурових нитяних укорочених хвилястих пояси. По краях щит обрамлено золотою облямівкою та золотим вінком з дубових листків, перев'язаних лазуровою стрічкою, і увінчано лазуровим напівозгорнутим рулоном металопрофілю з п'ятьма золотими колосками [3].

Герб села Сухоріччя (Пустомитівський район, Львівська область) (мал. 11).

На лазуровому полі – три срібні **горщики** над двома золотими хвилястими балками. Щит обрамлено декоративним картушем й увінчано золотою сільською короною.

Балки символізують висохлі річки, а глечики – брак води. Через Верхню й Нижню Білки протікає річка Білка, до Сухоріччя відходять канали сусідніх річок, які повисихали, тому й назва – Сухоріччя [9].

Герб села Цвітне (Олександрівський район, Кіровоградська область) (мал. 12).

Щит розділено на дві частини – синю й червону. У червоній частині розміщено **горщик срібного кольору** як символ того, що жителі села займалися гончарним ремеслом, у синій частині – три геральдичні срібні троянди, які відображають красу села й пояснюють його назву. Червоний колір означає хоробрість, безстрашність; синій – духовність і вірність; срібло – благородство й чистоту [10].

Узагальнюючи описи гербів, приходимо до висновку, що їх основними символічними знаками, гончарського походження, є глечик, горщик і куманець.

1. *Герб Дубрівської сільської об'єднаної територіальної громади [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Файл:Герб_Дубрівська_сільська_громада.png*
2. *Герб Зіньківського району [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Герб_Зіньківського_району*
3. *Герб Печенізького району [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Герб_Печенізького_району*
4. *Герб села Басань [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Басань_(Пологівський_район)*
5. *Герб села Білики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Білики_(Миргородський_район)#Герб*
6. *Герб села Глинки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Глинки_(Рівненський_район)*
7. *Герб села Гончари [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Гончари*
8. *Герб села Гончарівка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Гончарівка_(Монастириський_район)*
9. *Герб села Сухоріччя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.heraldry.com.ua/index.php3?lang=U&context=info&id=3610*
10. *Герб села Цвітне [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://sites.google.com/site/oleksandrivskijmuzej/vse-pro-oleksandrivsinu-1/simvolika*
11. *Герб селища міського типу Нова Водолага [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Герб_Нової_Водолаги*
12. *Герб селища міського типу Опішного [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Герб_Опішні*

© Svitlana Pruhlo, 2019

EARTHENWARE ON THE ARMS OF ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL UNITS OF MODERN UKRAINE

The article deals with the forms of earthenware as the primary basis of heraldic emblems of settlements of modern Ukraine, where pottery has long developed or where were pottery clay deposits

[Received November 05, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, ceramolinguistics, heraldry, coat of arms, signs, pot, jug, pitcher, clay, pottery craft*

УДК 81'373.237:738.3(477.53)"1950/1999"

© **Марія Яценко**, 2019

Молодший науковий співробітник
Меморіального музею-садиби гончарської родини Пошивайлів
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.
poshyvailo-potters@ukr.net (Опішне, Україна)

ДО ПИТАННЯ ПОЯВИ НОВИХ ТЕРМІНІВ У ГОНЧАРНОМУ ПРОМИСЛІ ОПІШНОГО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ (за архівними й польовими матеріалами)

За польовими й архівними матеріалами проаналізовано гончарські терміни в колишньому Опішнянському заводі «Художній керамік», діалектні назви гончарних професій, рідко вживані назви посуду

[Одержано 02 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, керамолінгвістика, гончарська термінологія, гончарний промисел, лексика, Опішнянський завод «Художній керамік», Опішне*

«*Гончарська термінологія України виявляє не тільки лексичне багатство української мови, а й рівень розвитку ремесла, його історичні корені, місце й роль в системі традиційно-побутової культури Українців. У ній тісно сплелися архаїзми й новоутворення останніх сторіч: за походженням маємо одні слова, що сягають своїми витоками індоєвропейської спільности, другі – праслов'янської культури, треті – доби середньовіччя й новітніх часів*», – зазначив керамолог Олесь Пошивайло [12, с. 9].

Вивчення гончарської лексики має важливе значення не лише для мовознавства, а й для пізнання джерел формування й особливостей історичного розвитку української культури, з'ясування етногенези, етнічної історії українців.

Гончарську термінологію можна поділити на дві тематичні групи. До першої належить професійна лексика, що сформувалася в середовищі гончарів. Вона тісно пов'язана з виробничими процесами, задіяними в них матеріалами й інструментами. До другої – широкий пласт побутової лексики, що виник унаслідок особливостей використання в побуті предметів гончарного виробництва.

У другій половині XX століття під впливом розвитку науково-технічного прогресу гончарний промисел Опішного зазнав істотних змін у своїй структурі. У гончарській професійній лексиці з'явилися нові слова на означення обладнання, матеріалів, професій. Зі спогадів колишніх працівників Опішнянського заводу *«Художній керамік»,* вдалося зафіксувати такі терміни:

Мал. 1
Колишні працівники заводу «*Художній керамік*» (зліва направо): **Микола Пошивайло, Галина Денисенко, Марія Шаблій, ? Скрипник, (?), Григорій Чирвенко, Євдокія Варвинська, Лідія Гриб. Опішне, Полтавщина. 1956–1957.** *Автор фото невідомий. Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Публікується вперше*

- *«тунельна піч»* (пристрій для першого й другого випалювання кераміки газом);
- *«сушильня»,* або *«сушило»* (камера для сушіння виробів);
- *«шарова мельниця»* (пристрій для перемелювання глини);
- *«грейфер»* (пристрій для подачі глини);
- *«мембранний насос»* (пристрій для подачі рідкої глини);
- *«фільтр»* (прес для проціджування шлікерної маси);
- *«шпиндельний станок»* (пристрій для виготовлення кераміки у формах) [3].

З 1982 року в заводі *«Художній керамік»* розпочала свою роботу *«Технологічна лабораторія»*, метою якої було спрямувати діяльність на поліпшення якості гончарної продукції. Зі свідчень головного технолога заводу Антоніни Пругло, тоді й було впроваджено нові терміни:

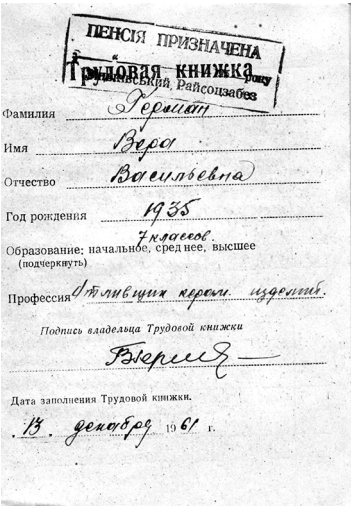
- *«ареометр»* – закрита трубка зі шкалою, один кінець якої заповнено свинцевим дротом (прилад для вимірювання густоти глини);
- *«реактив»* (прилад для аналізу ангобів і поливи);
- *«індикатор»* (пристрій для вимірювання щільності ангобів і поливи);
- *«сушильна шафа»* (камера для визначення вологості глиняних виробів);
- *«аналітичні ваги»* (пристрій для зважування глини);
- *«муфельна піч»* (пристрій для електричного випалювання зразків кераміки) [6].

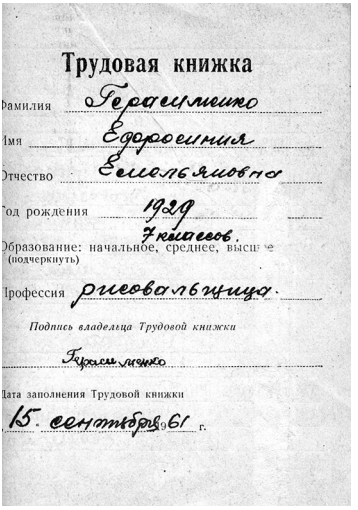
Мал. 2
Параска Яценко.
Опішне, Полтавщина. 12.08.2015.
Фото Людмили Меткої.
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. Публікується вперше

Мал. 3
Марія Яценко (ліворуч)
та Євдокія Варвинська
Опішне, Полтавщина. 15.02.2018.
Фото Наталі Гринь. Публікується вперше

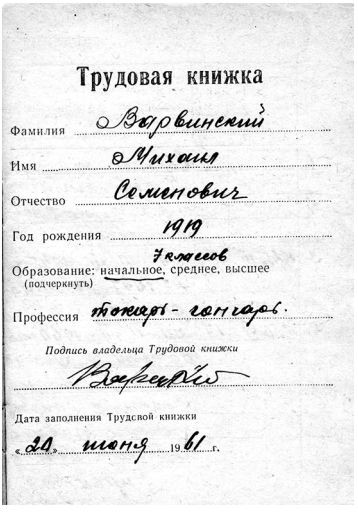

ПЕНСІЯ ПРИЗНАЧЕНА
Трудовая книжка
Фамилия Герман
Имя Вера
Отчество Васильевна
Год рождения 1935
Образование: начальное, среднее, высшее (подчеркнуть) 7 классов.
Профессия Отливщик керам. изделий.
Подпись владельца Трудовой книжки
Дата заполнения Трудовой книжки. 13. декабря 1961 г.

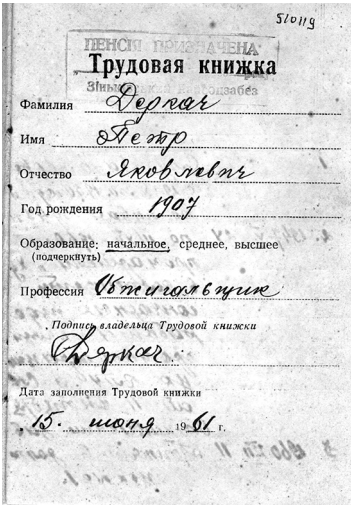
Мал. 4
Трудова книжка Віри Герман (фрагмент).
13.12.1961. *Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства* [11. – Од. зб. 25]

Трудовая книжка
Фамилия Герасименко
Имя Ефросиния
Отчество Емельяновна
Год рождения 1929
Образование: начальное, среднее, высшее (подчеркнуть) 7 классов.
Профессия рисовальщица.
Подпись владельца Трудовой книжки
Дата заполнения Трудовой книжки 15. сентября 61 г.

Мал. 5
Трудова книжка Єфросинії Герасименко (фрагмент).
15.09.1961. *Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства* [11. – Од. зб. 21]

Трудовая книжка
Фамилия Варвинский
Имя Михаил
Отчество Семенович
Год рождения 1919
Образование: начальное, среднее, высшее (подчеркнуть) 7 классов
Профессия токарь - гончар.
Подпись владельца Трудовой книжки
Дата заполнения Трудовой книжки «20» июня 1961 г.

Мал. 6
Трудова книжка Михайла Варвинського (фрагмент).
10.06.1961. *Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства* [11. – Од. зб. 19]

ПЕНСІЯ ПРИЗНАЧЕНА
Трудовая книжка
Фамилия Деркач
Имя Петр
Отчество Яковлевич
Год рождения 1907
Образование: начальное, среднее, высшее (подчеркнуть)
Профессия Обтиральщик
Подпись владельца Трудовой книжки
Дата заполнения Трудовой книжки 15. июня 1961 г.

Мал. 7
Трудова книжка Петра Деркача (фрагмент).
15.06.1961. *Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства* [11. – Од. зб. 14]

Терміни на означення матеріалів, які застосовували для декорування виробів:

- *«фріта»* (полива зі скла);
- *«гльот»* (свинцева полива);
- *«фарби»* (рідка глина з хімічними барвникам) [8].

У публікаціях мовознавця Ніни Левун подано назви професій гончарів кустарного промислу [9, с. 59-67; 10, с. 70-78]. Однак під впливом артільно-заводського виробництва з його розділом праці на окремі виробничі етапи їх перелік значно розширився. Для з'ясування назв гончарних професій було переглянуто значну кількість *«Трудових книжок»* колишніх працівників заводу *«Художній керамік»*. Прикметно, що записи в трудових книжках велися російською мовою, тож україномовні кальки назв гончарних професій з'явилися невипадково: *«отливщица гончарных изделий», «литейщик в гипсовых формах», «доглядщица», «токарь-ганчар», «ганчар-формовщик», «рисовальщица», «рисовальщица гончарных изделий», «лепщик детской игрушки», «лепщик керамических изделий», «лепщик», «наладчик-штамповщик», «ангобировщица», «глазуровщица», «обжигальщик», «нормировщица», «лаборант», «технолог»* [11].

Колишня працівниця заводу *«Художній керамік»* Парасковія Яценко, яка сорок років пропрацювала *«формовщицею»,* пригадала: *«Прийшла на завод у 1951 році, трудових книжок тоді ще не видавали, а дали багатьом у 1961 і стали записувати, хто ким робе, я – формовщиця. Демченко Трохим Назарович зробить матрицю сам, покаже, як виливати форму; кожна виливала собі заготовки на баранчиків, куманці, підсвішники, потом доліплювали…»* [7]. У її *«Трудовій книжці»* записано: *«отливщица гончарных изделий»* (1961), *«отливщица гончарной посуды»* (1982), *«литейщица в гипсовых формах»* (1989). Упродовж багатьох років роботи в одному підприємстві працівники заводу засвоювали кілька гончарних професій, наприклад Євдокія Варвинська була *«доглядщица», «мастер детской глиняной игрушки», «шлифовальница», «контролер-приемщик готовой продукции», «рисовальщица», «ангобировщица»*. У середовищі гончарів побутували й діалектичні назви гончарних професій: *«формовщиця»*, *«ангобіровщиця»*, *«мальовщиця»*, *«глазуровщиця», «доглядщиця», «пальщик», «лєпщик»* [1].

У другій половині ХХ століття, завдяки механізації гончарних процесів у заводі *«Художній керамік»*, значно збільшився обсяг продукції й розширився асортимент виробів, зокрема посуду. Унаслідок з'явилися нові назви. З 1980-х років почали випускати набори для сипучих продуктів, вареників, галушок, води, горщики для печені, супниці, кавові й чайні сервізи тощо. Заодно з нововведеними гончарними термінами побутували рідко вживані народні назви, зафіксовані під час польових експедицій:

- *«заминачка»* (макітра. – М. Я.), *«тазок»* (пасківник – М. Я.) [14];
- *«станок»* (гончарний круг. – М. Я.), *«бочонок»* (барило – М. Я.) [4];
- *«кашпо», «копілка»* (скарбниця. – М. Я.) [5];
- *«попільниця», «карман»* (кашпо. – М. Я.) [13];
- *«варенишниця», «галушниця», «фруктовниця»* [1];
- *«букетниця»* (кашпо. – М. Я.), *«цвітошник», «підсвішник»* [7];
- *«глиняники»* (узагальнююча назва глиняних виробів. – М. Я.) [15];

- *«молошник»* (прості глечики для молока, які виготовляли на замовлення в промкомбінаті *«Керамік»* у 1960-х роках. – М. Я.) [2].

Отже, інформацію з означеної теми, здобуту під час польових експедицій, можна використати для укладання словника місцевої термінолексики й написання загальної історії гончарного промислу Опішного другої половини ХХ століття – найбільшого гончарного осередку України. Вивчення діалектної гончарської лексики, на прикладі діяльності Опішнянського заводу *«Художній керамік»* нині є актуальним і важливим фактором із двох основних причин: суттєвого занепаду гончарного промислу Опішного наприкінці ХХ століття та зменшення кількості респондентів.

1. *Інформацію подано Варвинською Євдокією (1925 р. н.). Опішне, Полтавщина. 2018 // Польові матеріали Яценко Марії.*
2. *Інформацію подано Діденко Ганною (1943 р. н.). Опішне, Полтавщина. 2018 // Польові матеріали Яценко Марії.*
3. *Інформацію подано Микитенко Тетяною (1962 р. н.). Опішне, Полтавщина. 2018 // Польові матеріали Микитенко Тетяни.*
4. *Інформацію подано Омеляненком Василем (1925 р. н.). Опішне, Полтавщина. 09.12.2008 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українсього гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 115. – Арк. 1-8.*
5. *Інформацію подано Пошивайлом Миколою (1930 р. н.). Опішне, Полтавщина. 2016 // Польові матеріали Яценко Марії.*
6. *Інформацію подано Пругло Антоніною (1961 р. н.). Опішне, Полтавщина. 2018 // Польові матеріали Пругло Антоніни.*
7. *Інформацію подано Яценко Парасковією (1935 р. н.). Опішне, Полтавщина. 2018 // Польові матеріали Яценко Марії.*
8. *Інформацію подано Яценком Семеном (1926 р. н.). Опішне, Полтавщина. 2018 // Польові матеріали Панасюк Світлани й Ібрагімової Наталі.*
9. *Левун Н. Агентивно-професійні назви у термінології гончарного промислу / Н. Левун // Сучасне українське мовлення. – Дніпропетровськ, 1975. – С. 59-67.*
10. *Левун Н. Віддієслівні утворення термінології художньої кераміки / Н. Левун // Питання словотвору і граматичної структури української мови. – Дніпропетровськ, 1976. – С. 70-78.*
11. *Польові матеріали автора // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 24. – Оп. 1. – Од. зб. 13-26.*
12. *Пошивайло Олесь. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України (Гетьманщина) / Олесь Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 1993. – 280 с.: іл.*
13. *Спогади жителів Опішного Зіньківського району Полтавської області Панченка Віктора (1948 р. н.), Панченко Лідії (1954 р. н.) від 2011 року // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 151. – 6 арк.*

14. *Спогади жительки Опішного Зіньківського району Полтавської області Гайдари Марії (1930 р. н.) від 2010 року // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 150. – 8 арк.*
15. *Спогади жительки Опішного Зіньківського району Полтавської області Кизименко Марії (1943 р. н.) від 2010 року // Національний музей-заповідник українського гончарства, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 147. – 4 арк.*

© Mariya Yatsenko, 2019

TOWARDS THE QUESTION OF THE EMERGENCE OF NEW TERMS IN THE POTTERY CRAFT OF THE OPISHNE OF THE LATE 20TH CENTURY (BASING ON ARCHIVAL AND FIELD MATERIALS)

Basing on field and archival materials, pottery terms in the former Opishne factory Khudozhniy Keramik, dialect names of pottery professions, rarely used tableware names have been analyzed

[Received October 02, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, ceramolinguistics, pottery terminology, pottery craft, vocabulary, Opishne factory Khudozhniy Keramik, Opishne*

УДК 81'373.611:903.02

© **Валентина Троцька**, 2019
Старший науковий співробітник
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.
val_trocka@ukr.net (Опішне, Україна)

НАЗВИ ДАВНЬОРУСЬКИХ ГЛИНЯНИХ ВИРОБІВ (за писемними джерелами)

Проаналізовано назви глиняного посуду доби Руси за писемними джерелами, де засвідчено використання його для приготування, споживання їжі й напоїв, зберігання й транспортування продуктів харчування

[Одержано 03 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, керамолінгвістика, гончарська термінологія, писемні джерела, глиняні вироби*

У писемних пам'ятках доби Руси зустрічається чимало термінів, пов'язаних із назвами глиняних виробів, зокрема посуду, що було зумовлено розмаїттям його асортименту.

Відомо чимало літописних джерел, у яких міститься гончарська термінологія Руси [3; 7; 9;10; 11; 12; 15]. Усі вони увійшли до *«Словаря древнерусского языка»* Ізмаїла Срезневського, ученого-славіста XIX століття, який публікувався окремими випусками впродовж 22 років уже після смерті вченого [17-22]. Лексикограф російської мови Степан Бархударов, який упродовж 1975–1979 років очолював підготовку до перевидання цієї унікальної праці, у передмові зазначив: *«Словарь И. И. Срезневского – величественный памятник русской исторической лексикографии. Как всякий классический труд, он никогда не утратит своего исторического значения, даже тогда, когда будут изданы более совершенные словари древнерусского языка»* [17, с. 5].

Терміни Руси на означення глиняного посуду є також у працях істориків і археологів: В'ячеслава Ржиги [14, с. 34-40], Бориса Рибакова [16, с. 354-355], Михайла Каргера [1, с. 416-435], Олександра Моці [5, с. 198-207] та інших учених. Щоправда, археологи здебільшого використовують для опису давніх глиняних виробів сучасні етнографічні назви.

У цьому дослідженні основну увагу приділено назвам глиняного посуду Руси, зафіксованим у писемних джерелах.

Майже в усіх писемних пам'ятках на означення глиняного посуду використано назви *«ск&дълница»*, *«съсудъ глиненъ»* [17, с. 519] або *«глиняный сосудъ»* [21, с. 396]. Така назва зустрічається в *«Юрьевском евангелии после 1119 г.»*: *«Въ скоудѣльницѣ водоу носѧ»*; в *«Уставе Студийском»* (XII століття): *«Съсоудъ скоудѣлънъи станеть на огнищи до вечерѧ»*; у *«Вопрашании Кириковом»*

(до 1136 року): *«Достоить ли, рече, глиньну съсоудоу молитву дѧти…»* [21, с. 396, 397, 834].

Писемні джерела засвідчують використання глиняного посуду для приготування й споживання їжі, зберігання продуктів харчування й різних цінностей, а також у звичаях і обрядах населення Руси. Глиняний посуд зафіксовано в побуті як бідних прошарків населення, так і заможної знаті. Такі свідчення знаходимо в повідомленні арабського мандрівника X століття Ібн-Фадлана, який описав приміщення *«для банкетів»* князя Володимира, де на полицях між золотим, срібним, дерев'яним посудом стояли й глиняні *«гръньцы», «крьчага», «крины», «плошки»* [4, с. 111].

Частіше зустрічаються терміни *«горнець», «гърнъць»* [17, с. 616]. Наприклад, в *«Изборнике Святослава»* (до 1073 року) згадується *«злато въ гръньци»* [17, с. 616], що засвідчено й археологічними розкопками [1, с. 416]. Термін *«гърнецъ»* (*«горнець из зелием»*) згадується в *«Студейском Уставе»* (XII століття): *«Да варѧть сочива же и зелиѧ, пѣрвѣѥ оубо ѥдино само, по семъ* въ *ѥдинъ гърньць обоѥ да вълиѧжть»* [17, с. 616, 617]; в *«Русской правде»* (XI–XII століття) – *«гърнець масла»*: *«А от того скота сыровъ 300 и 60 сыровъ, а масла 300 гърнъцевъ...»* [6, с. 169]; в *«Пандектах Антиоха»* (XI століття) – *«Коѥ, бо рѥче, причастьѥ гръньцю съ котъломь»* [17, с. 616]. Крім зазначених пам'яток, *«гърньць»* зустрічається в *«Літописі Руському за Іпатіївським списком 1217 року»*, де літописець повідомив про Філю Пригордого, який, відправляючись у військовий похід, своїх ворогів назвав *«горьнцами»: «Единъ камень много горньцевъ избиваеть»* [3, с. 377]; у *«Новгородському Літописі» – «Иде пидьблянинь рано на ръку, хотя горънци везти въ городъ…»* [12, с. 207].

На означення глекоподібних посудин зафіксовано кілька назв: *«кринъ»* [18, с. 1324], *«окринъ»* [19, с. 648-649], *«глекъ»* [17, с. 519], *«комърогъ»* і *«коморогь» («кувшинъ»)* [18, с. 1268]. *«Кринъ»* зустрічається в православній богослужебній *«Минеи»* (за 1096 рік): *«Кринъ же проливающе потокъ исѣцлениї»*; в *«Юрьевском евангелии»* (XII століття): *«Поставляють подъ криною»* [18, с. 1324]. *«Окринь»* згадується в списку старозавітних пророків *«упиря Лыхого»* (до 1047 року): *«Исплнть wкріны елея ѩко олтарь»* [19, с. 648].

«Глекъ» (*«гълекъ»*) зустрічається в збірнику правил чернечого життя *«Пандекти Никона»* (1296): *«Десять глекъ вина»* [17, с. 519]. В *«Юрьевском евангелии после 1119 г.»* на означення такого посуду подано назви: *«комьрогъ», «коморогъ»* (*«глиняный сосудъ», «кувшинъ»*) [18, с. 1266]: *«Въдасть комърогы тъща, свѣща же среде комърогъ»* [18, с. 1268]. Слово *«комъргъ»* зустрічається в джерелах XIV століття, зокрема в *«Евангилии 1307 г.»*: *«Въ коморзѣ водоу несыи»* [18, с. 1266].

Проте, незважаючи на те, що в писемних джерелах на означення горщикоподібного й глекоподібного посуду подано назви *«гърньць»* і *«глекъ»*, у публікаціях археологів часто зустрічається такий їх опис: *«Глечики – це горщики з вузькою (7-12 см) циліндричною шийкою, висотою 3,5-5 см»* або *«Горщики-глечики – амфори, витягнутих пропорцій з двома ручками-вушками»* [8, с. 115].

Хоча загальновідомо, що горщик і глечик – це різні типи посуду, які мають різну форму й функціональне призначення [13, с. 127, 129].

У *«Повести временных лет»* згадується глиняна посудина *«латъка», «ладька»*: *«Приведоша ѭ къ кладѧзю, идѣже цѣжь, и почерпоша вѣдромъ и льѭша в латки»* [9, с. 353; 19, с. 12]. У словнику Ізмаїла Срезневського *«латька»* значиться як *«горшокъ», «горнецъ»* [19, с. 12]. У *«Книге Левить по списку XIV в. Троице-Сергиевой лавры»* зазначено як *«Пещь (и) латки да ся очистять»* [19, с. 12]. В'ячеслав Ржига *«латку»* назвав простою, примітивною посудиною, яка за формою нагадує сковороду [14, с. 36]. Термін *«сковрада», «сковърада»* зафіксовано в *«Новгородской книге Кормчая»* (1280): *«Аще разбьѥть гърньць или котльць или сковрадоу или инъ сосоудъ варенияѭ w небреженияѭ, да поклонитьсѧ»* [21, с. 377].

Для черпання рідини в *«Изборнике до 1300 г.»* згадано посуд *«чърпало»*, (*«ковшъ, чаша»*): *«Вы же, оставльшии мѧ... и готовающии трѧпезоу родоу и рожѧницѧмъ, напълнѧюще бѣсомъ чьрпала»* [22, с. 1567]; в *«Остомировом Евангелии»* (XI століття) – *«почьрпальникъ»: «Ни почрьпальника имаши, и стоуденьць глжбокъ ѥсть»* [20, с. 1330].

У *«Житии Феодосия Нестора до 1093 року»* зафіксовано посудини для пиття вина – *«викия», «викияѭ» («чаша»): «Абиѥ блаженъыи призъвавъ строителяѭ цркъвнаго повелѣ налияѭти вина юже ношаше викию и дати ѥмоу...»* [17, с. 257]. *«Чьванъ», «чаша»* згадується в *«Юрьевском евангелии около 1120 г.»*: *«Дьржите прѣданиѥ члвчьско, омъыванияѭ чьванъ и чашь и ина подобьна»*; *«чьбанъ»* в *«Четвероевангелии 1144 г.»: «Хрщньѧ чьбаномъ и стькѧницѧмъ»* [22, с. 1554]. *«Чару»* хмільного меду згадує Андрій Ковалевський у *«Книзі Ахмеда Ибн Фадлана о его путишествии на Волгу в 921–922 гг.»* [2, с. 142-143]. *«Синодский список XI века»* повідомляє про посудину для вина під назвою *«кърчажьць»: «Възимати... по кръчажьцю вина»* [18, с. 1412]. Дослідники зазначали, що, на відміну від великої корчаги, в яку вміщувалося від 15 до 20 літрів рідини, *«кърчажьць»* становив собою міру вина, призначену для одного чоловіка; його ставили перед кожним, хто сидів за столом. У ньому могло поміститися до літра вина, квасу, хмільного меду [23, с. 103-137].

Поширеним глиняним посудом для тримання вина й масла на території Руси була *«кърчага»* (*«къръчага», «корчага»*) [18, с. 1411], яка здебільшого згадується в багатьох писемних пам'ятках: *«Житии святого Феодосия Печерского»* (XI століття) – *«Привезоша .г. возъı, пълънъı кръчагъ съ винъмь», «И се нѣкъто w богатъıихъ принесе кръчагоу великоу зѣло пълъноу масла дрѣвѧнаго»* [18, с. 1411], у *«Вопрошении Кириковом»* (XII століття) – *«А вино своѥ держи, купивъ корчагоу»* [18, с. 1411], у Літописі Руському за Іпатіївським списком (1146) – *«...И ту дворъ Святославль раздели на четыре части,.. и в погребѣхъ было 500 берковъсковъ меду, а вина 80 корчаг»* [3, с. 205; 16, с. 372; 18, с. 1412]. *«Корчага»* згадується в *«Повести временных лет»* у легенді про білгородський кисіль: *«Людье же нальѭша корчагу цѣжа и сыты w колодзѧ, вдаша Печенѣгомъ»* [9, с. 72-73, 80; 18, с. 1411]. Про назву цього посуду засвідчує й фрагмент посудини XI століття з написом *«корчага»,* виявлений під час розкопок [16, с. 368].

Назву *«миса»* (блюдо) згадано в *«Сборнику Воскресных поучений»* (XII століття): *«Абиє положь хлѣбъ на стѣи мисѣ…»* [19, с. 153].

У *«Пандектах Никона Черногорца по Синодскому списку»* (1296) повідомляється про купівлю *«плоскы»: «Купити плосковъ»* [20, с. 968]. За Ізмаїлом Срезневським – посуд у вигляді невеликих мисок або горщиків використовували як світильники.

У *«Псалтыре толкования Феодорита»* (XI століття) згадується *«рѹкомъна», «рѹкомоѫ»* – посудина для вмивання рук: *«Сщенныа роукомоѫ»* [21, с. 194]. Крім того, у писемних джерелах зафіксовано й інші терміни, пов'язані з гончарством. Наприклад, у словнику Ізмаїла Срезневського зафіксовано *«глина»* [17, с. 519], *«съсоудъ гърньчаря»* [17, с. 617], *«плинтъ», «плинфъ», «плинфа» («кирпич»)*: *«створимъ плинфы»* [20, с. 965], в *«Русской правде»* – *«пещь плинфъяна»* [15, с. 357]. *«Юрьевское евангелие после 1119 г.»* згадує *«свѣтильникъ»*: *«Ни въжагаютъ свѣтильника и подставлѧютъ є подъ крино҃»* [21, с. 291] тощо.

Отже, пам'ятки доби Руси свідчать про широке побутування глиняних виробів, назви яких постають одним із джерел для реконструювання гончарської термінології, яку нині майже не використовують вчені-археологи для опису знахідок, пов'язаних із тогочасним гончарством.

1. *Каргер М. К. Древний Киев (очерки по истории материальной культуры древнерусского города) / М. К. Каргер. – Москва – Ленинград : Издательство АН СССР, 1958. – Т. 1. – 580 с.*
2. *Ковалевский А. П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг. : статьи, переводы и комментарии / А. П. Ковалевский. – Харьков : Издательство Ордена трудового красного знамени Государственного университета имени А. М. Горького, 1956. – 348 с.*
3. *Літопис Руський за Іпатіївським списком / пер. з давньоруського Л. Махновця. – К. : Дніпро, 1990. – XVI+591 с.*
4. *Мавродин В. В. Древняя Русь. Происхождение русского народа и образование Киевского государства / В. В. Мавродин. – Ленинград : Госполитиздат, 1946. – 310 с.*
5. *Моця О. П. Світогляд сільського люду в давньоруські часи / О. П. Моця // Село Київської Русі. – К. : Шлях, 2003. – С. 198-207.*
6. *Орлов Р. С. Правда Руська і керамічне виробництво XI–XII ст. / Р. С. Орлов // Старожитності Русі-країни. – К. : Академія євробізнесу, 1994. – С. 165-173.*
7. *Патерик Киевского Печерского монастыря. – СПб. : Типография М. А. Александрова, 1911. – 276 с.*
8. *Петрашенко В. О. Кераміка і гончарна справа / В. О. Петрашенко // Село Київської Русі (за матеріалами південно-руських земель). – К. : Шлях, 2003. – С. 111-121.*
9. *Повесть временных лет. По Лаврентьевской летописи 1377 г. / подгот. текста, ст. и коммент. Д. С. Лихачева ; пер. Д. С. Лихачева и Б. А. Романова ; под ред. В. П. Адриановой-Перетц. – Москва – Ленинград : Издательство АН СССР, 1950. – Ч. 1. – 408 с.*

10. *Повесть временных лет. По Лаврентьевской летописи 1377 г. / подгот. текста, ст. и коммент. Д. С. Лихачева ; пер. Д. С. Лихачева и Б. А. Романова ; под ред. В. П. Адриановой-Перетц. – Москва – Ленинград : Издательство АН СССР, 1950. – Ч. 2. – 556 с.*
11. *Полное собрание русских летописей. – СПб. : Типография М. А. Александрова, 1908. – Т. 2 : Ипатьевская летопись. – XVI+938+87+IV с.*
12. *Полное собрание русских летописей. – СПб. : Типография Эдуарда Праца, 1841. – Т. 3 : Новгородские летописи. – 306 с.*
13. *Пошивайло О. М. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України (Гетьманщина) / О. М. Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 1993. – 280 с. : іл.*
14. *Ржыга В. Очерки из истории быта домонгольской Руси / В. Ржыга. – М. : Издательство Государственного исторического музея, 1929. – 100 с.*
15. *Русская Правда / под ред. Б. Грекова. – Москва – Ленинград : Издательство АН СССР, 1940. – Т. 1. – 860 с.*
16. *Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М. : Издательство АН СССР, 1948. – 792 с.*
17. *Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка (репринтное издание 1893, 1902, 1912 гг.) : в 3 т / И. И. Срезневский. – М. : Книга, 1989. – Т. 1. – Ч. 1 – 806 с.*
18. *Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка (репринтное издание 1893, 1902, 1912 гг.) : в 3 т / И. И. Срезневский. – М. : Книга, 1989. – Т. 1. – Ч. 2. – С. 807-1419.*
19. *Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка (репринтное издание 1893, 1902, 1912 гг.) : в 3 т / И. И. Срезневский. – М. : Книга, 1989. – Т. 2. – Ч. 1. – 851 с.*
20. *Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка (репринтное издание 1893, 1902, 1912 гг.) : в 3 т / И. И. Срезневский. – М. : Книга, 1989. – Т. 2. – Ч. 2. – С. 851-1802.*
21. *Срезневский И .И. Словарь древнерусского языка (репринтное издание 1893, 1902, 1912 гг.) : в 3 т / И. И. Срезневский. – М. : Книга, 1989. – Т. 3. – Ч. 1. – 910 с.*
22. *Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка (репринтное издание 1893, 1902, 1912 гг.) : в 3 т / И. И. Срезневский. – М. : Книга, 1989. – Т. 3. – Ч. 2. – С. 911-1683.*
23. *Тищенко А. Древнерусская и украинская керамика X–XVII вв. : диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения. – К., 1969 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 151. – 569 арк.*

© Valentyna Trotska, 2019

NAMES OF ANCIENT RUTHENIAN EARTHENWARE (ON THE BASE OF WRITTEN SOURCES)

The names of the earthenware of the Rus epoch are analyzed on the base of written sources, which could serve the evidences of its use for the preparation, consumption of food and drinks, storage and transportation of food stuff

[Received October 03, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, ceramolinguistics, pottery terminology, written sources, earthenware*

УДК 81'373.237:903.02

© Юрій Пуголовок, 2019

Кандидат історичних наук,
науковий співробітник Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України,
старший науковий співробітник Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному.
raudbard@ukr.net (Опішне, Україна)

МІРАЖ ІДЕАЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ: ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ ЕКСТРАПОЛЯЦІЇ ЕТНОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ У СУЧАСНУ АРХЕОЛОГІЧНУ КЕРАМОЛОГІЮ

Порушено питання про доцільність прямого перенесення етнологічних термінів на матеріальну культуру давнього населення. З'ясовано, що така безпосередність повертає до наукових концепцій еволюціоністів XIX століття. На сучасному етапі необхідним є більш чіткий і диференційований підхід до цієї проблематики

[Одержано 25 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, археологічна керамологія, керамолінгвістика, гончарська термінологія, археологія, етнологія, терміни, історія науки*

Археолог, зацікавлений у розвитку своєї науки, безумовно, піклується про якісне визначення термінів, понять і дефініцій. Звісно, немає впевненості в тому, що ці терміни будуть повсюдно прийнятні, що вони є єдино правильними, однак хочеться вірити, що з часом можна буде зменшити плутанину в археологічній термінології. Найбільш часті форми небезпечної термінології в археологічному обговоренні відносяться до трьох класів: *«оціночні судження», «неспецифічні узагальнення» і «двозначності»*. Єдиний засіб боротьби з цим явищем – уникати й виявляти їх в аргументах інших. У зв'язку з цим, постає питання про джерела для пошуку й формування специфічної археологічної термінології. На думку Світлани Локайчук, українська археологічна терміносистема нині є сформованим явищем [1]. Утім, з огляду на той факт, що мова, у тому числі й професійна, не є статичною, необхідним є розширення низки джерел для створення тематичних словників, зокрема з археологічної кераміки. Одним із напрямків для пошуку термінів, що можна використовувати в археологічній керамології, є етнологія.

У пошуках необхідних механізмів для створення повноцінної картини історичного минулого людства археологи часто звертаються до етнографічних джерел, у тому числі й до термінів і понять. На різних етапах взаємодія цих двох історичних дисциплін здійснювалася по-різному. Еволюціоністи були першими,

хто став широко зіставляти археологічні й етнографічні матеріали. Дотримуючись віри в абсолютність універсальних законів й ігноруючи місцеві й етнічні відмінності, вони довільно пов'язували схожі явища з обох сфер, звідки завгодно набирали *«приклади»,* лише б дотримувалася сінстадіальность, яка, у свою чергу, формувалася на основі загальних міркувань з неабияким суб'єктивізмом [4, с. 139].

Критика еволюціонізму з боку діффузіоністів, функціоналістів та інших шкіл спонукала накладати все нові й нові обмеження на залучення етнографічних матеріалів для пояснення археологічних. До середини XX століття це зумовило скептицизм і навіть призвело до повного заперечення можливості реконструювати минуле за допомогою таких зіставлень [див., напр.: 9].

Особливий інтерес у цьому контексті становить англо-американська археологія, яка в 1960-х роках з метою розробки методологічних прийомів, що забезпечують перевірку ідей і оцінку їх реальності, звернулася до культурної антропології й етнології через *«етноархеологію», «археологію дії»* і *«живу археологію»*, акцентуючи увагу на аналізі механізмів археологізації живої культури. Відомий англійський археолог Грем Кларк, автор кількох книг, у яких він використав етнографічні паралелі й теоретично розглянув перспективи їх застосування, зазначив: *«Подібно до того, як геологи, які вивчають заледеніння епохи плейстоцену, досліджують існуючі в даний час льодовики, або як палеонтологи вивчають копалини, кістки, порівнюючи їх зі скелетом нині живих тварин, так і археологи мають реконструювати зниклі стародавні світи, спираючись на вивчення існуючих товариств»* [8, p. 50]. Ставлення вченого до етнографічних паралелей як до джерела нових можливостей у сфері археології було загалом позитивно сприйнято багатьма провідними англійськими й американськими археологами – від Гордона Чайлда до Льюіса Бінфорда [2, с. 89]. Водночас Гордон Чайлд зазначав, що етнографічні паралелі, пов'язані з тими ж регіонами, де розташовані археологічні пам'ятки, надійніші й перспективніші, аніж *«екзотичні»*. Етнографічні паралелі тільки вказують напрямок, у якому потрібно шукати пояснення археологічним фактам, але не пропонують готових відповідей. Жодне існуюче суспільство не подібне на доісторичне, і сучасні *«первісні»* суспільства виявляють нескінченну різноманітність форм [7, p. 36].

Проблему етнографічних аналогій розглянув у серії праць Льюіс Бінфорд – один із представників американської *«нової археології»* [5]. Він зауважив, що матеріали етнографії можуть і повинні бути використані для моделювання соціальних і культурних систем первісності, хоча основою реконструкції повинні залишатися матеріали археології. Він закликав до подолання обмеженості археології та етнографії й розробки методів їх взаємодії. І ця тенденція в сучасній західній науці нині переважає. За твердженням Володимира Кабо, з етнографії повинні братися не окремі факти, подібні до археологічно зафіксованих, а тип, система, теоретичний концепт – результат узагальнення й пояснення досить різноманітних проявів однієї закономірності або однієї структури в різних умовах. Археологічні матеріали повинні вписуватися в цю систему, але можуть і не збігатися з жодною з них [2].

На думку Лева Клейна, саме тут криється ключ до реконструкції тих структур минулого, яким немає прямих паралелей у сучасності. Виокремлення

окремих компонентів і ситуацій дозволяє поширити цю методику й на вивчення культур палеоліту. Можливість археологічно-етнографічних паралелей залежить від реалізації всередині етнографічних паралелей. Проблема зіставлень, таким чином, є не тільки міждисциплінарна, але, в іншому аспекті, і власне етнографічна. Необхідно зауважити, що й археолог не має права висувати до зіставлення окремий конкретний фрагмент матеріалу. *«Спочатку потрібно включити його в археологічну систему, об'єднати з сполученими, узагальнити, звести в типове, виявити всі потенції ув'язки останнього (так би мовити, визначити валентність) і лише потім результат зіставляти з етнографічними даними»* [4, с. 140].

Тобто на сучасному етапі розвитку історичної науки все більше дослідників схиляються до комплексного використання етнографічних та археологічних матеріалів. Йдеться не просто про прийоми й методи дослідження, а про самостійну наукову теорію зі своєю низкою завдань – про теорію реконструкції первісності. Перед нами вимальовуються контури особливого напрямку наукових досліджень, що ставить собі за мету взаємодію археології та етнографії не тільки для інтерпретації окремих археологічних пам'яток або для інших обмежених дослідницьких завдань, але й здебільшого для вирішення фундаментальних проблем історії первісності.

Проте повернімося до слів і речей: чи повинні етнологічні терміни бути адекватні археологічним? Оскільки археолог не працює з живою культурою, то оптимальним є звернення до живих культурних типів і як наслідок залучення давньої термінології. На думку Лева Клейна, логіка таких дій проста й зрозуміла: ті, хто створював речі, наслідуючи певний уявний шаблон, звісно, повинні були мати у своєму мисленні відповідну ідею й поняття і, відповідно, визначення для цього поняття [3, с. 99].

Звісно, у розпорядженні етнологів є те, чого немає в археологів: системи слів досліджуваного народу. Дійсно, коли йдеться про пізні культури, маємо в розпорядженні матеріали хронік, епіграфіки тощо. Коли ж ідеться про більш ранні культури, то можна лише звернутися до лінгвістичної етимології, що реконструює давні терміни, й до етнографічних паралелей. Тобто до таких етнографічних ситуацій, в яких такими самими (що й знайдені археологами), схожими даними в матеріальній культурі відповідають стандартні визначення в мові. Цієї думки, зокрема, дотримувався китайський археолог Чжан Гуанчжі [6].

Однак цей метод має деякі вади, на які звертали увагу американські й російські археологи. Передусім, робити висновки на таких аналогіях означало б сприймати за ідеал для вчених логічні операції давніх людей.

Навіть там, де давню номенклатуру можна передбачати, вона не підходить для ідеального орієнтира культурного осмислення емпіричних явищ, оскільки вона не має чіткого зв'язку з емпіричним досвідом археолога (чи його абстракціями) [3, с. 100-101]. Тому виникає питання, чи необхідно орієнтувати абстракції сучасного вченого на звірку з абстракціями давньої людини?

Таким чином, використання етнологічних паралелей в археологічній керамології є питанням відкритим і таким, що потребує переважно методологічної узгодженості й наявності певних принципів і закономірностей. До таких здебільшого

повинні належати відповідність і близкість в історичному, територіальному тощо контекстах населення, етнологічні паралелеі з якого переносяться на більш давні культури.

1. *Локайчук С. М. Сучасна українська археологічна терміносистема (структурно-семантичний аспект) : автореферат дисертації кандидата філологічних наук : 10.02.01 / Світлана Михайлівна Локайчук. – Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2009. – 19 с.*
2. *Кабо В. Р. Теоретические проблемы реконструкции первобытности / В. Р. Кабо // Этнография как источник реконструкции истории первобытного общества. – М., 1979. – С. 60-107.*
3. *Клейн Л. С. Археологическая типология / Л. С. Клейн. – Ленинград : Ленинградский филиал Центра научно-технической деятельности, исследований и социальных инициатив, Ленинградское научно-исследовательское археологическое объединение, 1991. – 448 с.*
4. *Клейн Л. С. Археолого-этнографические сопоставления / Л. С. Клейн // Методологические аспекты археологических и этнографических исследований в Западной Сибири. – Томск, 1981. – С. 138-140.*
5. *Binford L. R. Methodological Considerations of Archaeological Use of Ethnographic Data / L. R. Binford // Current Anthropology. – 1967. – Vol. 8. – No. 3. – P. 59-67.*
6. *Chang K. C. Major Aspects of the Interrelationship of Archaeology and Ethnology / K. C. Chang // Current Anthropology. – 1967. – Vol. 8. – No. 3. – P. 227-243.*
7. *Childe V. G. Piecing Together the Past / V. G. Childe. – London : Routledge and Kegan Paul, 1956. – 154 p.*
8. *Clark J. G. D. Folk Culture and the Study of European Prehistory / J. G. D. Clark // Aspects of Archaeology in Great Britain and Beyond. – London : Edwards, 1951. – P. 49-65.*
9. *Leroi-Gourhan A. Les religions de la Préhistoire (Paléolithique) / Andre Leroi-Gourhan. – Paris : Presses Universitaires de France, 1964. – 152 p.*

© Yuriy Puholovok, 2019

MIRAGE OF IDEAL TERMINOLOGY: THE FEASIBILITY OF THE EXTRAPOLATION ETHNOLOGICAL TERMS IN MODERN ARCHEOLOGICAL CERAMOLOGY

The article deals with the question of expediency of direct transference of ethnological terms on the material culture of the ancient population. It is ascertained that such immediacy returns to the scientific concepts of evolutionists of the 19th century. At the present stage, a clearer and differentiated approach to these issues is needed

[Received October 25, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, archeological ceramology, ceramolinguistics, pottery terminology, archeology, ethnology, terms, history of science*

УДК 82-1:738(477.53)

© Тетяна Хрипун, 2019

Бібліотекар Гончарської Книгозбірні України
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.
librury.museum@ukr.net (Опішне, Україна)

ГОНЧАРСЬКА ЛЕКСИКА В АМАТОРСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ОПІШНОГО

Про аматорську поезію Опішного, в якій використано гончарську термінологію

[Одержано 02 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, керамолінгвістика, гончарська термінологія, аматорська поезія, глина, глиняні вироби, гончар, гончарство, Опішне*

У гончарних осередках мешкає багато обдарованих людей. Особлива атмосфера й природа надихають на творчість. Народні поети, а саме аматори, здебільшого залишаються поза увагою дослідників. Хоча в кожному селі, селищі чи містечку є такі самородки, які мають потребу зафіксувати в поетичних рядках свої думки, переживання. Розглянемо поезію кількох опішненських поетів-аматорів, присвячену прадавньому гончарському ремеслу, де використано гончарську лексику.

Молода поетеса-аматорка співробітник Центру розвитку духовної культури Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному Олена Носач упродовж 15 років пише вірші на різну тематику. До теми гончарства вона звернулася нещодавно. 2018 року написала дві пісні й вірш *«Балада про гончаря»* [8], в яких використала гончарську лексику: *«гончар», «гончарство», «гончарний круг», «глина», «ангоби»*.

Балада про гончаря

Всі насміхалися над ним:
«Дивіться, божевільний»!
Роботи іншої не мав, –
А він ногами круг гончарний,
як у вальсі дівчину кружляв.
Він не образився –
куди їм грішним знати,
що це кохання вічнеє його:
ангоби, глина, круг гончарний –
не зрадять вже товариша свого.
Не зрадять так, як зрадила дівчина,
І порожнеча утворилася в душі.

Та тільки сіра і незбагненна глина
Змогла і заспокоїти, і зрозуміть.
А він її, як ту дівчину,
До серця вже свого тулив.
Кохання й біль, і ніжність й зраду
З гончарним кругом він ділив.
А люди ті ніколи не тримали
шматочок вічності в руках.
І тільки круг гончарний з розумінням
Намотував його життєвий шлях [8].

Про плинність буття й гончарство, яке *«непідвладне подиху часу»,* писав головний художник Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному Юрко Пошивайло [1]. Його вірш став епіграфом до статті *«Відкриття Меморіального музею-садиби гончарської родини Пошивайлів»* у Національному культурологічному щорічнику *«Українське гончарство»*.

Час іде. І немає йому вороття,
віковічному людському шляху.
Тільки наше гончарство,
як буття-небуття,
непідвладне подиху часу.
Радість, горе, зустрічі й розлуки
завжди йдуть, обнявшись біля нас.
Не відкидай же їхні поцілунки –
Лиш істину зумій знайти всякчас!
Безсмертний, хто засіяв ниву
зерном любові й доброти.
Хто народив на світ дитину,
щоб знищить зародок пітьми!
І най вогонь не вмре ніколи,
і слава наша ще жива!
Щось не народиться з нічого,
А народившись – не вмира! [1].

Опішненська поетеса-аматорка Світлана Мойшевич також написала чимало віршів [7]. Деякі з них – посвята гончарству: *«Глина»* (квітень 2009), *«Родина»* (травень 2009), *«Глечик»* (2010). Її поезія *«Чудо-перлина»* (березень 2011) 2011 року була відзначена дипломом *«Перлина України – XXI»* Національного мистецького конкурсу *«Національний музей гончарства – перлина України XXI сторіччя!»*. Авторка присвятила вірш Музею гончарства в Опішному і досить широко використала гончарську лексику, зокрема назви на означення глиняних виробів, які зберігаються у фондовій колекції Музею-заповідника: *«тарелі», «куманці», «горщики», «свистунці», «барила», «леви», «вази», «макітри»* тощо.

Чудо-перлина

Хай не хизуються моря,
Перлина є у нас своя.
І не манірна та холодна,
Перлина наша – рукотворна!
В ній руки й душі всіх майстрів,
Людей від Бога – гончарів.
Несе Ворскла води свої неспішно,
А поруч Ворскли лежить Опішне –
Село відоме із віків, столиця славних гончарів.
Родин гончарських тут багато,
І кожна хоче щось віддати
На згадку людям, на добро,
Щоб їхня праця не пропала,
А довго-довго слугувала
І рід гончарський прославляла.
То ж люди, серцем не байдужі,
Не довго думали, журили,
Музей гончарства тут відкрили,
Створили людям диво-казку,
Із глини зроблену та ласки.
Живуть тут різнії скульптури
І чудернацькії фігури:
Тут на ставочку мама-качка
За дітьми справно доглядає.
Тут рицар ставної статури
На охороні походжає.
Стоїть тут лев, аж двометровий,
Та непростий, а двоголовий.
Тут віз загружений нівроку
Готовий вирушить в дорогу.
А ось козак, аж мружить очі,
Мов щось смішне сказати хоче,
Що знає тільки він один.
Тут чудні мавки, дивні коні,
Музики тут троїсті грають,
Коти пісень гучних співають.
Тарелі тут і куманці,
Тут горщики і свистунці,
Барила, леви, вази, макітри.
Червонощокі баринi, смішні чорти.
І серед усього цього розмаїття
Красується горно, що не одне століття
Дарує людям глиняну красу.

Тут кожен знайде для душі спочинок,
Напитись можна тут води з криниці,
Побігати босоніж по травиці,
Помріяти в тиші біля ставка,
Бо в нас природа тут така,
Якої Ви не знайдете ніде.
Тож хай скоріше Вас дорога приведе
До нашої перлини яснолицьої,
До славної гончарської столиці!

27 березня 2011 року [7]

Заслужений учитель України, педагог із понад півстолітнім стажем Галина Редчук виховала не одне покоління опішненців, які свого часу навчалися в мистецькому закладі – Державній спеціалізованій художній школі-інтернаті I-III ступенів *«Колегіум мистецтв у Опішному»* імені Василя Кричевського. У доробку поетеси є 4 збірки. Її вірші – про життя, кохання, любов до рідної України, зокрема Опішного. Посвятою гончарству є вірш: *«Щось неземне в земній, звичайній глині…»* (квітень 2004) [12]. Вірш *«Гончарівна»* присвячено пам'яті видатної опішненської майстрині глиняної іграшки Олександри Селюченко. У рядках цієї поезії простежується захоплення творчістю мисткині, повага й глибокий сум від того, що вона полишила земне життя [10]. Вірш *«Закінчилося свято»* написаний після проведення Національного свята відродження гончарських традицій *«День Гончаря»*:

Закінчилося свято. Спорожніли гончарські ряди.
Лиш трава ще прим'ята, і на ній ще від глини сліди.
Тут усе вирувало, кожен виріб тут був на виду.
Тут майстри показали майстер-класи у кожнім ряду.
Зараз – ранок і тиша. Де вже прибрано. Де – іще ні.
Мікрофони спросоння ще бурмочуть вчорашні слова,
Та роса на осонні керамічним намистом сплива.
Тут усе продавали – від підсвічників до куманців,
Різних глеків чимало, та найбільше було свистунців.
Із великої миски ті тяглися до всіх, як могли.
Тут від свисту до писку на всі ноти музики були.
Навіть дути не треба – лиш торкнися і він заспіва.
Здійме галас до неба, навіть обертом йде голова.
А найменший старався, мабуть, більше за інших усіх,
Так свистів, надривався, що навколо лунав щирий сміх.
А як стали згортатись, легко вислизнув він із руки.
Закотився у квіти, так малого знайти й не змогли.
Вже як стало сіріти, всі, стомившись, додому пішли.
Тільки вранці хлопчина, що ходив тут учора не раз,
Нахилився без причини, а побачив бешкетника враз.
Просвітлів, нахилився, від роси і від пилу обтер,

Півник співом залився… І живе у хлопчини тепер.
Тільки вже не хлопчина досі ліпить оті свистунці,
А поважна людина робить глечики і куманці.
Але рано-раненько ту свистульку бере до руки
І свистить потихеньку, як бувало в дитячі роки.
5 липня 2009 [11]

Вірш Галини Редчук *«Відома усім з давніх пір Полтавщина…»* [9] теж був написаний під враженням від Національного *«Дня Гончаря»* 2009 року.

Відома усім з давніх пір Полтавщина.
Опішня тут є. Для мистців просто рай.
Направо – картина, наліво – картина,
А прямо – вірші, як гриби їх збирай.

Базарчик у центрі, там вишня й малина,
Порічки й смородина, ось – вибирай.
А те, що добряче кусаються ціни,
Так то вже, пробачте, націнка за рай.

Куди не поткнешся, тут – глина і глина,
Берись до роботи і часу не гай.
Гончарство сформує тут з тебе людину.
Круг крутиться сам, лиш йому помагай.

Тут зліпить свистунчика кожна дитина,
І дуже цікаво тут міряють зріст, –
Бо скільки б не мав собі років хлопчина,
А виріс тоді, як до круга доріс.

Тут слово гончар – це уже нагорода.
І гендерна рівність давно уже є.
Гончар і Гончарка, від роду до роду
Таке творять диво. І кожен своє.

Тут з глиною вміють усі працювати.
І день гончаря тут практично щодня.
Але як разом відзначаємо свято,
То вся Україна Опішні рідня.

Ще одна дуже талановита опішненська поетеса Валентини Матущак має у своєму доробку 4 збірки поезій, незабаром світ побачить і п'ята. Загальна кількість її поезій – 1500 одиниць. Вірші почала писати у віці 70 років. 2018 року їй виповнилося 77, вона й донині не полишає цієї справи. Поетична майстерність Валентини Матущак була гідно поцінована: 2013 року вона стала лауреатом літературного конкурсу імені братів Тютюнників за збірку *«Я стою на краю…»* [3]. У кожному її вірші простежується невичерпна любов до України, українського села, людей, їх звичаїв, найбільшого національного багатства – рідної землі й своєї родини.

Гончарям і гончарству Опішного вона приурочила вірші: *«Посвята гончарям Опішні»* (2012) [5], *«Моя Опішня»* (2012) [4], *«Жаль за минулим»* (2012) [2], *«Останній акорд»* (2017) [6]. Поезія *«Екскурсія в безсмертя»* [3], вочевидь, містить найбільшу кількість гончарської лексики. Вірш починається рядками: *«На Гончарівці навіть глеки розмовляють...».* Назва кутка говорить сама за себе – там роками жили й працювали гончарі, які творили славу опішненського краю.

Екскурсія в безсмертя

Творчому генію керамології
Олесю Пошивайлу присвячується

На Гончарівці навіть глеки розмовляють,
Лиш придивіться, як з-під кожного куща
Вони розбиті боки виставляють,
І ви повірите, що в них живе душа.

Якогось майстра, що давно відпочиває
Від справ земних, нужди та холодів.
Сьогодні він усіх благає,
Щоб захистили те, що заповів.

Насамперед, хотів переконатись,
Чи й далі круг невтомний десь спішить,
Чи є бажаючі гончарству ще навчатись,
А може, втратили й таку щасливу мить.

Та враз відчує, що традиції живуть
Й свої таїни глина вже роздала,
Бо до Опішні звідусіль охочі йдуть,
Щоб ця столиця все їм показала.

І вона має що, повірте, показать:
Зібрав Музей усе це воєдино
У виставкових залах, щоб сказать:
«Дивіться, люди, на цю мудрість, що не згине…».

Наче живі, он Китришеві коні,
Як блискавки, летять десь у віки.
А он все те, що довго було в схроні:
Бродильники, кандійки, квашники.

Сьогодні вас вітає все начиння,
Чим завше так гордились гончарі:
Друшляк, барильце, люлька для куріння
Й декоративна миска угорі.

Розгляньте добре і запам'ятайте
Прекрасний посуд, що потрібен нам усім –
Це тикви та макітри й поважайте
Простенький горщик, і несіть його в свій дім.

А на підставці влаштувалася малеча:
Ляпошниця, куришка, куманець,
Не до душі їм зовсім холоднеча,
То вже під ними примостився й каганець.

Он у куточку, ніби друзі, потіснились
Двійнята, глеки та зольник, й поставець,
Дві риночки з баклагою вмостились,
Носатка, бариня, дійничка й баранець.

А трішки далі бачите лохані,
Ще кухлики, гладущик, плесканці.
Ці речі хтось зібрав, як зовсім ранні,
А все довершують невтомні свистунці.

Та не забудьтеся десь покришку придбати,
Щоб горщику не соромно було,
Бо буде в піч все вариво втікати –
Це дуже добре знає все село.

І пам'ятайте, що всіх глина полікує,
Вона завжди здоров'я лиш додасть,
А квітничок вам радість подарує
Й своєю зеленню наснаги ще придасть.

Жіноцтво мріє мати пасківник,
Бо в ньому паска не пристане й дуже гарна.
А на завершення – великий кашківник
Придбайте всі, то й каша буде славна.

А глина нам дарує втіху знов
В оцій земній щоденній круговерті:
З глибин морських всі амфори з вином
Приготували крок їй у безсмертя.

Від себе я скажу лиш кілька слів –
Подякувати щиро хочу глині:
Її не було б – то не було б і майстрів,
Й всього того, що бачимо тут нині [3].

Подані твори аматорської поезії виявляють, що джерела наснаги для віршів із гончарською лексикою в кожного автора різні.

У молодих поетів, які працюють або колись були працівниками Музею гончарства, – це практика спілкування з майстрами, можливість постійно бачити глиняні твори, які зберігаються у фондах Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.

Галина Редчук мала багаторічний досвід спілкування з опішненськими гончарями: Миколою Пошивайлом, Василем Омеляненком, Олександрою Селюченко та іншими. Вони були для неї першоджерелом гончарської лексики.

Валентина Матущак використовувала довідкові джерела, зокрема *«Ілюстрований словник гончарської термінології Лівобережної України (Гетьманщина)»* керамолога Олеся Пошивайла, з метою залучити якнайбільше назв глиняних виробів у своїх поезіях.

Науковцям, які досліджують гончарську лексику, слід зважати й на таке унікальне явище, як *«аматорська поезія»*, адже такі вірші можуть містити важливу для досліджень інформацію.

1. *Відкриття Меморіального музею-садиби гончарської родини Пошивайлів // Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. За роки 1996–1999 / за ред. доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 1999. – Кн. 4. – С. 474-477.*
2. *Матущак В. Жаль за минулим / В. Матущак // Матущак В. Моя душа захована у віршах : поезія. – Полтава : АСМІ, 2012. – С. 195.*
3. *Матущак В. Екскурсія в безсмертя / В. Матущак // Матущак В. Я стою на краю : поезія. – Полтава : АСМІ, 2013. – С. 81-83.*
4. *Матущак В. Моя Опішня / В. Матущак // Матущак В. Моя душа захована у віршах : поезія. – Полтава : АСМІ, 2012. – С. 171.*
5. *Матущак В. Посвята гончарям Опішні / В. Матущак // Матущак В. Моя душа захована у віршах : поезія. – Полтава : АСМІ, 2012. – С. 41-42.*
6. *Матущак Валентина. Останній акорд / Валентина Матущак // Матущак В. Усе, що маю : поезія. – Харків : НТМТ, 2017. – С. 491-492.*
7. *Приватний архів Мойшевич Світлани.*
8. *Приватний архів Носач Олени.*
9. *Редчук Г. Відома з давніх пір Полтавщина… / Г. Редчук // Редчук Г. Допоки вистачить наснаги : вірші. – К. : Фенікс, 2011. – С. 59.*
10. *Редчук Г. Гончарівна // Редчук Г. Тополі ще тримають оборону : поезія, живопис. – К. : Фенікс, 2009. – С. 88-91.*
11. *Редчук Г. Закінчилося свято / Г. Редчук // Редчук Г. Допоки вистачить наснаги : вірші. – К. : Фенікс, 2011. – С. 56-57.*
12. *Редчук Г. Щось неземне в земній звичайній глині… / Г. Редчук // Редчук Г. Тополі ще тримають оборону : поезія, живопис. – К. : Фенікс, 2009. – С. 92.*

© Tetyana Hrypun, 2019

POTTERY LEXIS IN THE AMATEUR POETRY OF OPISHNE

The article deals with the Opishne amateur poetry, where pottery terminology has been used

[Received October 02, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, ceramolinguistics, pottery terminology, amateur poetry, clay, clay products, potter, pottery, Opishne*

УДК 81'373.237:738(092)

© Вікторія Короткевич, 2019

Молодший науковий співробітник
Музею мистецької родини Кричевських
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.
(Опішне, Україна)

КЕРАМОЛОГІЧНІ ТЕРМІНИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО ТА ВАДИМА ЩЕРБАКІВСЬКОГО

Про використання Василем Кричевським і Вадимом Щербаківським лексем на означення назв, форм, функцій, деталей і видів глиняних виробів, типів і елементів їх декорування. Подано аналітичну таблицю з виявленими і згрупованими лексемами. Спираючись на опубліковану термінологію сучасних керамологів, комплексно проаналізовано зібраний матеріал

[Одержано 10 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, мистецтвознавча (художня) керамологія, керамолінгвістика, гончарська термінологія, лексеми, глиняні вироби, Василь Кричевський, Вадим Щербаківський*

Творчі здобутки Василя Кричевського – значне явище в українській культурі. Він захоплювався різними видами творчості (архітектура, живопис, графіка, колекціонування творів народного мистецтва тощо). Кераміка, гончарство, гончарні осередки теж відіграли чи не визначальну роль у його житті.

Спільно з Василем Кричевським свої творчі ідеї реалізовував і відомий діяч культури, мистецтва й науки Вадим Щербаківський. Їх об'єднувало зацікавлення народною творчістю, зокрема гончарством. Вадим Щербаківський був свідком формування, використання й, на жаль, знищення унікальної колекції творів народного мистецтва Василя Кричевського в Києві 2018 року, а згодом був одним із тих, хто, вдаючись у подробиці, які не кожен може знати й розуміти, описав і охарактеризував її [11; 9, с. 30]. Саме тому використані ними лексеми на означення назв, форм, функцій, деталей і видів, типів і елементів декорування є важливим джерелом для вивчення керамологічної термінології.

Мета цього дослідження – виявити, систематизувати й комплексно проаналізувати керамологічну термінологію у творчості Василя Кричевського та його сучасника й однодумця-науковця Вадима Щербаківського.

Для реалізації поставленої мети було створено аналітичну таблицю (див. табл. 1), в яку вміщено виявлені лексеми.

Таблиця складається з чотирьох вертикальних колонок:

1. Порядковий номер.

2. Керамологічна термінологія, опублікована в статтях керамологів Світлани Пошивайло «*Українські назви глиняних іграшок»* [3] та Оксани Коваленко «*До питання про уніфікацію назв структурних частин гончарних виробів»* [2], а також у виданні *«Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України (Гетьманщина)»* Олеся Пошивайла [4].
3. Лексеми, які використав Василь Кричевський у публікаціях і назвах картин.
4. Лексеми, які використав Вадим Щербаківський у власних статтях.

Горизонтально лексеми погруповано відповідно до їхнього значення:

I. Виготовлення глиняних виробів.
II. Види гончарних виробів.
III. Оздоблення глиняних виробів.
IV. Елементи орнаментики гончарних виробів.
V. Назви частин глиняних виробів.

Василь Кричевський використовував глиняні вироби в архітектурі, зображував їх у графічних і живописних творах; вони становили значну частину колекції творів народного мистецтва; особисто навчався гончарній справі, а згодом передавав набуті знання й уміння в гончарських навчальних закладах. Переглядаючи його художню спадщину, особливе захоплення викликають зображення глиняних виробів. Деякі з них мають відповідну назву: *«Макітри», «Гончарка на ярмарці», «Гончарская посуда», «Опішнянські мальовані миски»* тощо.

Гончарські лексеми в його публіцистичній спадщині використані опосередковано, з незначним повторенням, вочевидь, випадково. Проте, завдяки таблиці зібраних матеріалів, можна обґрунтувати свідоме використання Василем Кричевським переважної частини термінів.

Наприклад, лексеми *«горщик»* (№ 17), *«посуд»* (№ 26), *«миски»* (№ 31), *«макітра»* (№ 33) і *«мальовка»* (№ 42) знаходять підтвердження в сусідніх колонках № 2 і № 4. Схожу ситуацію можна простежити і з лексемами *«гончарка»* (№ 3), *«чашечка»* (№ 22) і *«ваза»* (№ 23), обґрунтування їм бачимо лише в одній колонці. До цієї групи належить і термін *«кафлі»* (№ 20) іншомовного походження. Оскільки є україномовний аналог *«кахлі»*, використаний у двох інших колонках, то варто використовувати саме його.

У наукових працях Вадима Щербаківського простежується ґрунтовне дослідження гончарства й глиняних виробів. У дослідженнях з питань українського мистецтва окремі розділи присвячено гончарству: *«Керамічна оздоба хати»* [9, с. 29], *«Гончарство»* [9, с. 30], *«Українська кераміка»* [7, с. 27], *«Техніка виробу»* [7, с. 28], *«Монументальна старовинна українська кераміка»* [7, с. 31], *«Українські пізні емалі та порцеляни»* [7, с. 33]. Автор цілеспрямовано зафіксував народні назви глиняних виробів: *«Горщик, гладущик, глечик, макітра (макотерть), ринка, баняк, банька (або тиква), близнюки, миска, полумисок, покришка, пательня (або сковорода). І є ще обрядові або оздобні: Баранець, куманець, вазон для квітів і форма для баб (для печива)»* [9, с. 31]. Він подав детальний опис глиняних виробів з використанням керамологічної термінології, якою навіть нині не всі науковці користуються: *«Глечики мають дуже довгу циліндричну шию і одне велике вухо, яке*

одним кінцем починається трошки нижче вінця, а другим опирається на плече глечика» [9, с. 31-32].

Неабияке зацікавлення становлять лексеми Вадима Щербаківського, що відрізняються від сучасних термінів (у таблиці виділені жирним шрифтом). Наприклад: *«близнюки»* в сучасній термінології – *«двійнята»* (№ 19); *«взір»* – *«мальовка»* (№ 42); *«хвилька»* – *«кривулька»* (№ 50); *«спіраль»* – *«опускання»* (№ 52). До окремої групи відносяться лексеми, які використані кілька разів і не мають підтвердження та аналогій у колонці № 2 (у таблиці виділені жирним курсивом): *«баняк»* (№ 5), *«банька»* (№ 6), *«пательня»* (№ 24), *«сковорода»* (№ 29), *«емаль»* (№ 37), *«оздоба»* (№ 44).

Нині науковці сперечаються, який термін доречніше вживати на означення ручки в глиняних виробах: *«вухо»* чи *«ручка»*. Вадим Щербаківський використовував лексему *«вухо»* (№ 57), коли ручка була дійсно схожа за формою на вухо. На означення ручок, які візуально не схожі на вухо, а саме в ринки й двійнят, використовував лексему *«ручка»* (№ 58).

Отже, виявлено, погруповано й комплексно проаналізовано керамологічну термінологію у творчості Василя Кричевського та його сучасника-однодумця Вадима Щербаківського й таким чином сформовано лексичну базу для подальшого опрацювання її мовознавцями.

Таблиця 1

№	Терміни, зафіксовані в працях керамологів	Лексеми Василя Кричевського	Лексеми Вадима Щербаківського
1	2	3	4
І. Виготовлення глиняних виробів			
1	**Горно** [4, с. 112]		**Горно**: *«горно»* (11)* [7, с. 28; 9, с. 30, 31, 33, мал. 66, 67, 68] *«горні»* (5) [7, с. 28; 9, с. 31] *«горна»* [9, с. 33] та інші
2	**Ганчар** [4, с. 44]		**Ганчар**: *«ганчарів»* [9, с. 30] *«ганчарі»* (3) [9, с. 30, 31, 33] *«ганчара»* [9, с. 30] *«гончар»* [9, с. 33]
3	**Гончарка** [4, с. 175]	**Гончарка**: *«гончарка»* [1, с. 293]	

* *Вказано кількість*

4	**Гончар** [4, с. 44]		**Гончар**: *«гончарів»* (3) [7, с. 30; 9, с. 10] *«гончар»* (5) [7, с. 28, 30; 9, с. 34, мал. 65] *«гончарі»* (3) [7, с. 28] та інші
II. Види гончарних виробів			
5			**Баняк:** *«баняк»* (3) [7, с. 29; 9, с. 31, 32]
6			**Банька:** *«банька»* (тиква) (4) [7, с. 29; 9, с. 31, 32]
7	**Баран** [4, с. 123]		**Баранець:** *«баранці»* (6) [7, с. 31; 9, с. 10, 32, 33] *«баранець»* (2) [7, с. 29; 9, с. 31]
8	**Баришня** [3, с. 59]		*«жінки»* [9, с. 34]
9			*«вазон»* (2) [7, с. 29; 9, с. 31]
10			*«верхівці»* (дитячі забавки) [9, с. 34]
11	**Гладишка** [4, с. 127]		*«гладишках»* [9, с. 32]
12	**Гладущик** [4, с. 127]		**Гладущик**: *«гладущик»* (3) [7, с. 29; 9, с. 31, 32]
13	**Глек** [3]		Глечик: *«глечики»* (4) [7, с. 29; 9, с. 25, 31, 32, 34] *«глечиками»* [9, с. 29] *«глечик»* (3) [7, с. 29; 8, с. 31, мал. 50] *«глечика»* (2) [9, с. 32] *«глечиках»* [9, с. 32]
14	**Торохтушки** [4, с. 60]		*«головочки»* (дитячі забавки) [9, с. 34]
15	**Горшок** [4, с. 129]		**Горшок**: *«горшок»* (2) [7, с. 28; 9, с. 21] *«горшки»* (8) [7, с. 27, 28; 9, с. 25, 31, мал. 66] *«горшках»* (2) [7, с. 27; 9, с. 29] *«горшків»* (5) [7, с. 28; 9, с. 31, 32] та інші
16	**Горня**, **горща** [4, с. 165]		**Горня**: *«горня», «горнятко»* [7, с. 29]
17	**Горщик** [3]	**Горщик**: *«горщиками»* [1, с. 28]	**Горщик**: *«горщик»* (6) [7, с. 28, 29; 9, с. 31, 32] *«горщечки»* [9, с. 32]
18	**Грубка** [4, с. 114]		**Грубка**: *«грубка»* [9, с. 10] *«грубки»* (2) [7, с. 31; 9, с. 34]

19	**Двійнята** [4, с. 130]		**Близнюки:** *«близнюки»* (4) [7, с. 29; 9, с. 31, 32, мал. 49]
20	**Кахля** [2]	**Кафлі:** *«кафлі»* [1, с. 26] *«кафельного»* (рос.) [1, с. 68]	**Кахля**: *«кахлями»* (3) [9, с. 15, 30, 34] *«кахлі»* (10) [7, с. 32; 9, с. 15; с. 30, 34, 35, мал. 53] *«кахель»* [7, с. 32] *«кахлями»* (2) [9, с. 29, 35] *«кахлева»* [9, мал. 53]
21	**Куманець** [2]		**Куманець**: *«куманець»* (2) [7, с. 29; 9, с. 31] *«куманці»* (2) [9, с. 32]
22	**Чашечка** [4, с. 151]	*«чашечок»* [1, с. 57]	
23		**Ваза:** *«ваза»* [1, с. 55] *«вази»* [1, с. 66]	**Ваза:** *«ваз»* [9, с. 10] *«вазах»* [9, с. 23] *«вазами»* [9, с. 29] *«вази»* [9, с. 29, 32]
24			**Пательня:** *«пательня»* (3) [7, с. 29; 9, с. 31]
25	**Полумисок** [4, с. 142]		**Полумисок**: *«полумисок»* (2) [7, с. 29; 9, с. 31] *«полумиски»* [9, с. 32]
26	**Посуд** [4, с. 143]	**Посуд**: *«посуды»* (рос.) [7, с. 613] *«посуд»* [1, с. 299] *«посуд»* (рос.) [1, с. 301] *«посуда»* (рос.) [1, с. 318]	**Посуд**: *«посуди»* (2) [7, с. 28; 9, с. 15] *«посуду»* (3) [9, с. 30, 31] *«посуд»* (3) [9, с. 31, 34] *«посуда»* (3) [7, с. 28, 29; 9, с. 31]
27	**Ринка** [2]		**Ринка**: *«ринка»* (4) [7, с. 29; 9, с. 31, 32] *«ринки», «ринок»* [9, с. 32]
28	**Свистунець** [4, с. 146]		*«свистунці»* [9, с. 34]
29			**Сковорода:** *«сковорода»* (2) [7, с. 29; 9, с. 31] *«сковороди»* [9, с. 32]
30	**Тиква** [4, с. 148]		**Тиква**: *«тиква»* (3) [7, с. 29; 9, с. 31, 32]

31	**Миска** [2]	**Миски**: *«миски»* [1, с. 301, 315] *«миски»* (рос.) [1, с. 67]	**Миски**: *«мисок»* (3) [7, с. 27, 28; 9, с. 10] *«мискам»* (2) [7, с. 28; 9, с. 14] *«миски»* (13) [7, с. 27, 28; 9, с. 21, 25, 29, 30, 32-34] *«мисках»* (2) [9, с. 23, 29] *«миска»* (18) [9, с. 31, 32, мал. 33-48, 51, 52] та інші
32	**Мисник** [4, с.177]		**Мисник**: *«мисничками»* [4, с. XIX] *«мисник»* (3) [9, с. 14, 20, 25] *«мисники»* [7, с. 28] *«миснику»* (3) [9, с. 21, 29, 34] *«мисника»* [9, с. 29] *«мисником»* [9, с. 34]
33	**Макітра** [2]	*«макітри»* [1, с. 301]	**Макітра**: *«макітра»* (3) [7, с. 29; 9, с. 31, 32] *«макітри»* [9, с. 32]
34	**Макотерть** [4, с. 139]		**Макотерть**: ***«макотерть»*** (2) [7, с. 29; 9, с. 31]
35		*«плиток»* (рос.) [6, с. 613]	
III. Оздоблення глиняних виробів			
36			*«витисненими»* [9, с. 15]
37			**Емаль:** *«емалями»* (3) [7, с. 32; 9, с. 30] *«емаль», «емалі», «емалей», «емальовані», «емальованими», «емальованих»* [7, с. 32]
38	**Полива** [4, с. 108]		**Полива**: *«поливи»* [9, с. 15] *«поливою»* (6) [7, с. 28; 9, с. 30, 32, 33] *«полива»* [7, с. 28]
39	**Полив'яний** [4, с. 108]		**Полив'яний**: *«полив'яних»* [7, с. 29; 9, с. 29] *«полив'яні»* (2) [7, с. 29; 9, с. 30] *«полив'яну»* [7, с. 29] *«полив'яними»* [9, с. 35]
40	**Поливаний** [4, с.108]		**Поливаний**: *«поливаний»* [9, с. 32] *«поливані»* (4) [9, с. 30, 31] *«поливою»* [7, с. 29] *«поливаної»* [9, с. 30] *«поливання»* [9, с. 32]

41	**Ріжок** [4, с.70]		**Ріжок**: *«ріжка»* (3) [9, с. 32, 33] *«ріжком»* (2) [7, с. 29; 9, с. 34] *«ріжок»* [7, с. 29]
42	**Мальовка** [4, с.65]	***«мальовані»*** [1, с.315]	**Мальовка**: *«мальованих»* (2) [7, с. 27; 9, с. 10, 29] *«мальованої»* (2) [9, с. 11, 34] *«мальовані»* (5) [9, с. 21, 25, 29, 33, 34] *«мальований»* (2) [9, с. 34] *«намальовані»* (3) [7, с. 27, 28] та інші
43	**Мальовка** [5, с. 65]	**Орнамент:** *«орнамент»,* *«орнаментація»,* *«орнаментировались»* (рос.) [1, с. 67]	**Взір, рисунок, малюнок**: *«взорами»* (2) [7, с. 27; 9, с. 15, 35] *«взорів»* (2) [7, с. 27, 30] *«взір», «взори», «взорах»* [7, с. 28] *«рисунками»* [9, с. 35] *«малюнками»* [7, с. 28] та інші
44			**Оздоба:** *«оздоблювані»* [9, с. 15] *«керамічні оздоби»* [9, с. 25] *«оздоб»* [7, с. 32]
IV. Елементи орнаментики гончарних виробів			
45			*«баранці»* [7, с. 30]
46	**Віночки довгасті** [5, с. 75]		*«віночки з крапок»* [9, с. 33]
47	**Карась** [5, с. 81]		*«рибу»* [9, с. 34]
48	**Квіти**, **квітки** [5, с. 82]		**Квіти, квітки**: *«квітках», «квіти»* (2)*, «квіток»,* *«квіткові», «квітів»* (2) [9, с. 34, 35] *«квітками»* [9, с. 35]
49			**Кінь**: *«коня»* [9, с. 34] *«коники»* [7, с. 30]
50	**Кривулька** [5, с. 83]		**Хвилька:** *«хвилькою»* (2), *«хвильові»* [9, с. 31] *«хвильки», «хвильовий»* [7, с. 29]
51			*«оленя»* [9, с. 34]
52	**Опускання** [5, с. 93]		**Спіраль:** *«спіралі»* (6) [9, с. 32, 33] *«спіраля»* (2) [7, с. 29; 30] *«спіралевих»* [7, с. 30]
53	**Пасок** [5, с. 193]		**Пасок**: *«паскове»* (2) [9, с. 31, 32] *«паскові», «пасковим»* [9, с. 32]

54	**Півень** [5, с. 95]		**Півень**: *«півня»* [9, с. 34] *«півні»* [7, с. 30]
55			*«чотирираменна зірка»* [9, с. 33]
V. Назви частин глиняних виробів			
56	**Вінця** [3; 5, с. 303]		**Вінця**: *«вінця»* (2) [9, с. 31, 32] *«вінце»* [9, с. 31] *«вінці»* (2) [9, с. 32] *«вінцями»* [7, с. 30]
57	**Вухо** [3; 5, с. 303]		**Вухо**: *«вухо»* (2) [9, с. 31] *«уха», «вуха», «вушко»* [9, с. 32] *«вух»* (2) [9, с. 32; 33] *«вухом»* [9, с. 32]
58	**Тулійка** [3; 5, с. 303]		**Ручка:** *«ручка»* (у ринки) [9, с. 32] *«ручка»* (у двійнят) [9, с. 32]
59	**Дно** [3; 5, с. 303]		**Дно**: *«дна»* [9, с. 32] *«дні»* [9, с. 33]
60	**Покришка** [3]		**Покришка**: *«покришка»* (3) [7, с. 29; 9, с. 31, 32] *«покришки»* [9, с. 32]
61	**Плечі** [3; 5, с. 303]		**Плечі**: *«плеча»* [9, с. 31] *«плече»* [9, с. 32] *«плечах»* [7, с. 29]
62	**Тулуб** [3]		*«тулуб»* [9, с. 32]
63	**Шия** [3; 5, с. 303]		**Шийка, шия**: *«шийкою»* (2) [9, с. 31, 32] *«шию»* (2) [9, с. 31, 32] *«шиї»* [9, с. 32] *«шийки»* (2) [7, с. 29]

1. *Василь Григорович Кричевський : хрестоматія : у 2-х т. / передм. І. О. Ходак ; упоряд. О. О. Савчук. – Харків : Видавець Савчук О. О., 2016. – Т. 1 : 1891–1943 рр. – 532 с., 472 іл. – (Серія «Слобожанський світ» ; вип. 10).*
2. *Коваленко Оксана. До питання про уніфікацію назв структурних частин гончарних виробів / Оксана Коваленко // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007: Атрибуція кераміки в Україні / за ред. доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. ІІІ. – Т. 2. – С. 131-139.*

3. *Литвиненко С. Г. Українські назви глиняних іграшок / С. Г. Литвиненко // Проблеми ревалоризації феномена української народної іграшки у сучасних культурно-освітніх умовах : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Полтава : ПДПУ, 2004. – С. 58-60.*
4. *Пошивайло Олесь. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України (Гетьманщина) / Олесь Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 1993. – 280 с., іл.*
5. *Пошивайло Світлана. Назви частин глиняного посуду / С. Г. Пошивайло // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007: Атрибуція кераміки в Україні / за ред. доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. ІІІ. – Т. 2. – С. 300-304.*
6. *Рубан-Кравченко Валентина. Кричевські і українська художня культура ХХ століття. Василь Кричевський / Валентина Рубан-Кравченко. – К. : Криниця, 2004. – 704 с. : іл.*
7. *Щербаківський В. М. Українське мистецтво / В. М. Щербаківський ; редкол. : В. А. Андрієць, Г. П. Білоус, Ю. В. Волошин та ін. ; підг. до друку, прим. та коммент. : В. О. Мокляк, Т. Ю. Супрун, К. Б. Фесик. – Полтава : Дивосвіт , 2006. – 146 с.*
8. *Щербаківський Вадим. Українське мистецтво : у 2 ч. / Вадим Щербаківський. – Львів – Київ : [б. в.], 1913. – Ч. 1 : Деревляне будівництво і різьба на дереві. – ХХ, 62, [4] с. : іл.*
9. *Щербаківський Вадим. Українське мистецтво : у 2 ч. / Вадим Щербаківський. – Рим : [б. в.], 1980. – Т. 2 : Орнаментація української хати. – 46 с., [3] с., [26] арк. іл. – (Українське народне мистецтво ; Т. 3).*
10. *Щербаківський Д. Українське мистецтво. Буковинські і Галицькі деревляні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці : у 3-х т. / Данило Щербаківський. – Київ – Прага : Український громадський видавничий фонд, 1926. – 102 с., іл.*
11. *Эрнст Ф. Художественные сокровища Киева, пострадавшие в 1918 году / Ф. Эрнст // Василь Григорович Кричевський : хрестоматія : у 2-х т. / передм. І. О. Ходак ; упоряд. О. О. Савчук. – Харків : Видавець Савчук О. О., 2016. – Т. 1 : 1891–1943 рр. – 2016. – С. 105-106. – (Серія «Слобожанський світ» ; вип. 10).*

© Viktoriya Korotkevych, 2019

CERAMOLOGICAL TERMS IN THE CREATIVE HERITAGE OF VASYL KRYCHEVSKY AND VADYM SHCHERBAKIVSKY

The article deals with the use of lexemes for the designation of names, forms, functions, details, and types of earthenware, types and elements of their decoration by Vasyl Krychevsky and Vadym Shcherbakivsky. An analytical table with identified and grouped lexemes is provided. Basing on the published terminology of modern ceramologists, a comprehensive analysis of the collected material has been made

[Received October 10, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, art critical (artistic) ceramology, ceramolinguistics, pottery terminology, lexemes, earthenware, Vasyl Krychevsky, Vadym Shcherbakivsky*

УДК 027.6:069]:738(477.53)

© Оксана Андрушенко, 2019

Завідувач Керамологічною бібліотекою України
Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, бібліотекар
Гончарської Книгозбірні України
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.
ksushk-an77@ukr.net (Опішне, Україна)

ЛІТЕРАТУРА З ПРОБЛЕМАТИКИ ГОНЧАРСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У ФОНДАХ ГОНЧАРСЬКОЇ КНИГОЗБІРНІ УКРАЇНИ

Подано огляд літератури з проблематики гончарської термінології з фондів Гончарської книгозбірні України Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному

[Одержано 26 вересня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, керамолінгвістика, гончарська термінологія, література, Гончарська книгозбірня України, Опішне*

Гончарська Книгозбірня України – всеукраїнська спеціалізована бібліотека з проблематики українського та світового гончарства – є одним із підрозділів Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному. Це єдина в Україні книгозбірня, де в значній кількості сконцентрована фахова керамологічна література.

Гончарська термінологія України виявляє не тільки лексичне багатство української мови, а й рівень розвитку ремесла, його історичні корені, місце й роль в системі традиційно-побутової культури українців [32]. Її досліджують у різних аспектах уже понад століття, зокрема на етимологічному, історичному, лексикографічному, етнолінгвістичному, лінгвогеографічному рівнях [8].

У фондах книгозбірні є автореферати дисертацій з проблематики гончарської термінології Анатолія Мединського, Валентини Бережняк, Ніни Левун, Любов Спанатій, Павла Михайлова:

• **Анатолій Мединський:** *«Структурна організація і семантика гончарської лексики у подільських говірках».* Присвячено вивченню семантичної структури, складу, структурної організації гончарської лексики в подільських говірках, її відношення до лексики інших українських діалектних зон. У дисертації здійснено системний опис гончарської лексики подільських говірок, проаналізовано репертуар, структурну організацію номенів, виділено тематичні й лексико-семантичні групи досліджуваної лексики, подано її словотвірний аналіз. Простежено гончарську лексику подільського говору в контексті суміжних говорів [25].

• **Валентина Бережняк:** *«Гончарська лексика східнополіського діалекту».* Присвячено дослідженню лексики гончарного промислу Східного Полісся з точки

зору змісту і семантики, структурної організації та походження. У роботі визначено відношення гончарної лексики східнополіського діалекту до аналогічної лексики цієї ж тематичної групи суміжних діалектних українських, російських, білоруських зон. Прослідковується динаміка розвитку древніх та більш пізніх за походженням аналізованих найменувань [1].

• **Ніна Левун:** *«Семантическая и словообразовательная структура украинской терминолексики художественной керамики».* Присвячено проблематиці гончарської термінології. Подано системний аналіз термінолексики українських гончарів, проведених за тематичними й лексико-семантичними групами. Описано зміст, виявлені семантичні зв'язки всередині груп. Охарактеризовано основні способи словотворення аналізованих термінів [10].

• **Любов Спанатій:** *«Гончарна лексика в говорах української мови».* Про дослідження української гончарської лексики в говорах української мови в порівнянні з іншими слов'янськими мовами та їх діалектами. Зроблено спостереження та узагальнення з різних питань лінгвогеографії, міждіалектного і міжмовного контактування, а також з етимології та історії матеріальної культури [38].

• **Павло Михайлов:** *«Лексика белорусских гончаров».* Зібрано, систематизовано й піддано різносторонньому лінгвістичному аналізу лексику білоруських гончарів. Автор зібрав матеріали під час експедицій на території Республіки Білорусь (1976–1979) [26].

Фундаментальна праця **Олеся Пошивайла** *«Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України (Гетьманщина)»* охоплює лексику, пов'язану з гончарним промислом, предметами його виробництва й особливостями застосування, що побутували в Лівобережжі, зокрема в тій його частині, яка в XVII–XVIII століттях становила самобутній історико-географічний регіон, відомий в історії під назвою *«Гетьманщина»*. За сучасним адміністративно-територіальним поділом це території Полтавської, Чернігівської, північно-західних районів Сумської, східних Київської, північно-східних Черкаської, північних Дніпропетровської, південно-західних Харківської, південних районів Брянської (Російська Федерація) областей [30]. У передньому слові *«Гончарство і Українська Мова»* подано інформацію про Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, який відродив започатковану ще в другій половині XIX століття діяльність земських статистів і етнографів зі збирання ремісничої термінології, відновивши пошуки лексичних матеріалів для узагальнюючого *«Словника народної гончарської термінології України»*. Першим із них став саме *«Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України (Гетьманщина)»* [30]. У публікації *«Атрибуція кераміки як підґрунтя правдивої історії українського гончарства»* Олесь Пошивайло окреслив актуальність проведення семінару з проблем атрибуції керамологічних колекцій в Україні, подав інформацію про його учасників і порушені теми, охарактеризував окремі аспекти (географічні, локальні, теоретичні, практичні) й основні проблеми атрибуції кераміки [27]. Наступна стаття Олеся Пошивайла *«До питання наукової термінології в українській археології: по-українськи «кружало», а не «пряслице»* [29] – про актуальність утвердження української наукової термінології у вітчизняній археології. Звернено увагу, що

в українській мові слово *«прясло»* означує зовсім інший предмет, аніж той, що його уявляють археологи. Уже в другій половині XIX століття було здійснено підміну слів російської мови: на означення частини веретена, замість терміна *«прясло»,* почали застосовувати термін *«пряслиця»* (*«пряслице»*), який насправді означував днище. За російськомовними публікаціями, помилку повторили й україномовні вчені, які почали вживати слово *«пряслиця»* як український відповідник російського *«пряслица»*. На основі аналізу довідкової й словникової літератури зроблено висновок, що в українській керамології науковими термінами, а отже й відповідними мовним традиціям українців, на означення предмета з наскрізним отвором для насаджування на веретено є *«кружало», «кочало», «кочальце», «кільце», «кулька»*. У російськомовній науковій літературі мають вживатися тотожні російські відповідники – *«прясло», «пряслень», «пряслешек»*. У статті *«Керамологічні сюжети в постсовєтській археологічній науковій літературі: домінанта профанного»* [31] подано аналіз керамологічних сюжетів і професійної мови археологів в українській археологічній літературі на прикладі статей у фаховому журналі *«Археологія»* 2003 року. Метою дослідження було з'ясувати їх відповідність сучасному рівню розвитку керамологічної науки. Звернено увагу на накопичені в археології хибні уявлення й стереотипи, на типові помилки в означуванні явищ і предметів гончарства. Виявлено відсутність уніфікованої термінологічної системи для опису глиняних виробів і сформульовано завдання верифікації керамологічної термінології.

У публікаціях **Світлани Пошивайло** *«Варіанти українських назв глиняних іграшок», «Українські назви глиняних іграшок», «Мотивація назв українських глиняних іграшок»* [15; 14; 23] проаналізовано лексико-семантичні особливості назв українських глиняних іграшок; подано їх фонетичні варіанти. Охарактеризовано номени, що вказують на загальну назву іграшки (іграшка, виграшка, забавка) та лексеми на означення різних видів іграшок, які умовно поділено на такі групи: свистуни, барині, торохтушки й посуд-монетка. У статті *«Стан і перспективи підготовки регіональних і національних словників гончарської лексики України»* [13] йдеться про спроби зібрати гончарську термінологію української мови, здійснені в різні часи вченими-філологами. Авторка занепокоєна тим, що останнім часом традиційна гончарська лексика знаходиться на межі зникнення, і тому вкрай актуальним сьогодні постає питання дослідження складу гончарської лексики як важливого елемента цілісної системи опису гончарської культури. У наступній статті Світлани Пошивайло *«Гончарська лексика як об'єкт лексикографічного опису»* [19] подано дослідження української гончарської лексики. Повна фіксація гончарської термінології та її аналіз є першочерговим завданням дослідників-діалектологів – вважає автор. Стаття *«З гончарської лексики східностепових говірок»* [12] про гончарську лексику, зібрану під час керамологічно-лінгвістичної експедиції до колишніх гончарних осередків Луганщини, зокрема села Пархоменко Краснодонського району та сіл Брусівка, Литвинівка, Євсуг Біловодського району Луганської області. Інша стаття *«Діалектна лексикографія»* [20] про роботу семінару *«Діалектна лексикографія»*, який відбувся 5-6 липня 2002 року в селі Криворівня Верховинського району Івано-Франківської області, де автором статті було виголошено доповідь про гончарську лексику в лексикографічних

студіях. Публікація *«Всеукраїнські семінари «Актуальні питання української лінгвогеографії»* та *«Актуальні проблеми української діалектології»* [16] про всеукраїнські наукові семінари *«Актуальні питання української лінгвогеографії»* (07-08.12.2001, Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка) та *«Актуальні проблеми української діалектології»* (05-07.07.2001, Інститут українознавства НАН України), на яких порушувалися проблеми вивчення гончарської професійної лексики. У статті дослідниці *«До історії деяких гончарських термінів»* [21] подано аналіз найбільш поширених у гончарській лексиці термінів, зокрема *«горно», «горщик», «гончар»*, а в публікації *«Гончарська лексика»* [11] простежено формування деяких назв, які входять до гончарської лексичної групи. Стаття *«Назви частин глиняного посуду»* [24] – про проблему використання назв на означення частин глиняного посуду в музейних книгах опису й керамологічних публікаціях. Запропоновано один із шляхів її розв'язання – виокремлення з-поміж функціонуючих лексем найбільш усталених, їх унормування й термінологізація. У публікації *«Назви глин Опішного : історіографічний огляд»* [34] представлено джерела, в яких зафіксовано назви глин Опішного. Унаслідок аналізу, з'ясовано, що саме ця семантична група гончарської лексики Полтавщини не зазнала ніяких змін, її лексеми стало збігаються вже понад 120 років. У статті *«Аспекти парадигматичного аналізу народних назв дій, процесів у гончарному виробництві Полтавщини»* [33] з'ясовано склад лексикосемантичної групи, визначено її мікрогрунт; охарактеризовано особливості лексем, що становлять аналізовану групу [35]. У публікації *«Лексика гончарів у діалектах української мови»* [23] на основі проаналізованих гончарських термінів з'ясовано, що ці слова виникли на базі індоєвропейських коренів. Акцентовано увагу на тій обставині, що гончарська термінологія займає чільне місце в діалектах української мови, виявляє рівень розвитку ремесла, його історичні корені, місце й роль у системі традиційно-побутової культури українців. У статті *«Гончарний, гончарський чи гончарів?»* [17] з'ясовано особливості термінологічного використання прикметників: гончарний, гончарський, гончарів. Авторка порівнює тлумачення лексем, уміщених у мовознавчих словниках. Розмежовано використання описуваних прикметників відповідно до значення їх словотворчих формантів. У рецензії *«Про керамологічні терміни в довідковій літературі початку XXI століття»* [37] і публікації *«Неправильне використання керамологічної термінології в наукових публікаціях: (ліпний чи ліплений?)»* [35] порушено питання правильного використання керамологічної термінології, зокрема професійної лексики гончарів у довідковій літературі. Акцентовано увагу на помилках, допущених у словникових статтях на гончарську тематику. Подано кілька порад щодо правильності трактування гончарських термінів, наголошено на важливості й необхідності фахових рецензій спеціалістами з певної галузі, оскільки будь-яке видання за наявності помилок втрачає свою науковість. У статті *«Народні назви знарядь, споруд та інструментів, які використовуються у гончарному виробництві Полтавщини»* [36] розглядається лексико-семантична група (ЛСГ) гончарської лексики, що охоплює народні назви знарядь, споруд та інструментів, які використовуються в гончарному виробництві Полтавщини. Зокрема, подано

варіанти назв реалій та з'ясовано склад, структуру й семантичне наповнення даної ЛСГ. У дослідженні *«Назви оздоблення глиняних виробів у середньонаддніпрянських говірках Полтавщини (лексико-семантичний аспект)»* [32] розглядаються номени, що використовуються для називання елементів декору глиняних виробів. Авторка систематизувала номени й розподілила їх на мікрогрупи, що дає можливість простежити їх омонімічні, метонімічні, синонімічні зв'язки й зробити певні висновки. У публікації Світлани Пошивайло та Наталі Хобзей *«Гончарство в мові та культурі»* [18] подано терміни на означення глиняного посуду, зокрема охарактеризовано їхнє лексичне значення; у деяких номенах з'ясовано ареал поширення. Частково розглянуто номінацію й мотивацію лексем. Наведено ряд приказок і прислів'їв про гончарні вироби. Зроблено висновок, що склад і семантичні особливості аналізованої групи лексики свідчать про стійкість більшості назв та їх семантичну стабільність.

Любов Спанатій у статті *«Деякі назви орнаментації гончарських виробів Миколаївщини»* [39] розглянула терміни гончарської орнаментації Миколаївщини, які певною мірою споріднені з назвами інших осередків України, зокрема Полтавщини, Київщини, Чернігівщини, Поділля тощо. Подано історію назв гончарського орнаменту загалом, у степових говірках зокрема. У наступній статті *«Лексика черкаських гончарів»* [40] пропонуються діалектні матеріали, які містять нову лінгвістичну й лінгвогеографічну інформацію для вивчення лексичного рівня говірок Черкащини, більш ґрунтовного дослідження гончарської термінології даного ареалу. Інша публікація дослідниці *«Лінгвогеографічний аспект дослідження деяких назв знарядь праці українських гончарів»* [41] відображає синхронну ареальну проекцію лексики, пов'язану з гончарством, у говірках української мови. У статті *«Назви гончарного круга і його частин у говорах української мови»* [45] проаналізовано назви гончарного круга та його частин у говорах української мови, зокрема авторка досліджує етимологію гончарської термінології, фіксує ареали її поширення на етнічних українських землях. Стаття *«Термінолексика гончарів Миколаївщини»* [47] – про дослідження гончарської лексики Миколаївщини. У публікаціях *«Лінгвогеографічний аспект дослідження номінацій майстра посуду та інших виробів із глини в українській мові»* [44] та *«Лінгвогеографічний аспект дослідження номінацій майстра посуду з глини в українській мові»* [42] досліджено номінації майстра, який виготовляє глиняні вироби, що побутують у говорах української мови; подано етимологію цих назв. Простежено вплив фонетичних процесів на формування гончарських термінів. У процесі аналізу засобів словотворення зроблено висновок, що це слова, утворені переважно від іменникових і прикметникових основ за допомогою суфіксів – *-ар, - ер, - ик, - ник.* *«Програма для збирання гончарської лексики»* [46] охоплює 306 запитань, подано українську гончарську лексику. Матеріали будуть корисні не тільки для студентів, а й для керамологів, мовознавців, етнографів, істориків. На основі власних польових матеріалів і літературних джерел авторка статті *«Лінгвогеографічний аспект дослідження назв гончарських виробів і їх складових частин в українській мові»* [43] систематизувала назви гончарних виробів та їх складових частин в українській мові, подала значення термінів, відшукала лексичні паралелі в інших мовах,

зробила висновки про походження слів. Важливе значення мають карти поширення досліджуваної термінології.

У публікації **Ніни Левун** *«Назви глини у термінології гончарного виробництва»* [9] розглянуто назви гончарних глин, що входить до складу більш широкої групи професійних назв гончарного матеріалу, у якій, крім назв глин, можна ще виділити велику кількість назв матеріалів для декорування виробів.

Стаття **Оксани Коваленко** *«Гончарська термінологія кінця XVII – початку XVIII століття у творах Климентія Зіновієва»* [6] – про гончарську термінологію кінця XVII – початку XVIII століття, зафіксовану в творчій спадщині українського поета та автора соціально-побутових творів Климентія Зіновієва *«Вірші. Приповісті посполиті»*, які розширюють сучасні уявлення про формування та еволюцію гончарської лексики в Україні. У її статтях – *«Гончарська термінологія XVI–XVIII століть: проблеми історії та атрибутування»* [3] та *«Матеріали до гончарської термінології XVI–XVIII століть»* [8] – проаналізовано назви глиняного посуду XVI–XVIII століть. На основі діловодства, актових, літературних і публіцистичних джерел, документів фіскального й господарського обліків простежено етимологію й еволюцію назв глиняних виробів зазначеного історичного періоду. У наступних статтях – *«Проблема уніфікації назв структурних частин гончарних виробів»* [4] та *«До питання про уніфікацію назв частин структурних частин гончарних виробів»* [7] – йдеться про проблеми, які виникають під час атрибутування кераміки, що надходить до фондових колекцій музеїв. Наголошено на потребі уніфікації назв, що позначають структурні частини глиняних виробів. Запропоновано термінологічну систему, яка стане в нагоді під час опису зазначених предметів. У статті *«Глиняні люльки XVII–XVIII ст. (термінологічна розвідка)»* [2] та в монографії *«Глиняні люльки XVII–XVIII століть (за матеріалами Полтавщини)»* [5] авторка торкнулася питань, пов'язаних із термінологією, яка так чи інакше стосується глиняних люльок, зокрема й походження слів і назв структурних частин люльки.

Відсутність спеціалізованої термінологічної літератури – одна з найгостріших проблем, яка нині постає перед науковцями під час досліджень українського гончарства. У Гончарській книгозбірні України зберігаються автореферати дисертацій з проблем уніфікації гончарської термінології, хоча після захисту дисертацій науковці цією темою більше не займаються. Є лише праці вчених Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному та Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України. Це єдині установи, які системно займаються дослідженням українського гончарства, а тому тема розвитку керамолінгвістики для них залишається вкрай актуальною.

1. *Бережняк В. М. Гончарська лексика східнополіського діалекту : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / В. М. Бережняк. – К. : Український державний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 1996. – 25 с.*
2. *Коваленко О. Глиняні люльки XVII–XVIII ст. (термінологічна розвідка) / О. Коваленко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : збірка наукових статей. – К. : Часи козацькі, 2006. – Вип. 15. – С. 78-82.*

3. *Коваленко О. Гончарська термінологія XVI–XVIII століть: проблеми історії та атрибутування / О. Коваленко // Заповідна Хортиця : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорізького козацтва в пам'ятках та музейній практиці». Спец. випуск. – Запоріжжя : A&V.Art GROUP, 2012. – С. 74-78.*
4. *Коваленко О. В. Проблема уніфікації назв структурних частин гончарних виробів / О. В. Коваленко // Жовківські читання. 2011 : збірник статей першої наукової конференції «Музей у сучасному світі». – Львів : Растр-7, 2011. – С. 60-69.*
5. *Коваленко Оксана. Глиняні люльки XVII–XVIII століть (за матеріалами Полтавщини) / Оксана Коваленко. – Опішне : Українське Народознавство, 2008. – С. 28-30. – (Керамологічне двокнижжя «Люлька в історії та гончарстві України», Книга 1 ; Академічна серія «Українські керамологічні студії» ; вип. 1).*
6. *Коваленко Оксана. Гончарська термінологія кінця XVII – початку XVIII століття у творах Климентія Зіновієва / Оксана Коваленко // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 4. – С.85-87.*
7. *Коваленко Оксана. До питання про уніфікацію назв структурних частин гончарних виробів / Оксана Коваленко// Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007: Атрибуція кераміки в Україні / за ред. доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. ІІІ. – Т. 2. – С. 131-139.*
8. *Коваленко Оксана. Матеріали до гончарської термінології XVI–XVIII століть / Оксана Коваленко // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007: Атрибуція кераміки в Україні / за ред. доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. ІІІ. – Т. 2. – С. 272-278.*
9. *Левун Н. В. Назви глини у термінології гончарного виробництва / Н. В. Левун // Питання словотвору і граматичної структури української мови : збірник наукових статей. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет імені 300-річчя возз'єднання України з Росією, 1976. – С. 81-86.*
10. *Левун Н. В. Семантическая и словообразовательная структура украинской терминолексики художественной керамики : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук / Н. В. Левун. – Днепропетровск : ДГУ, 1983. – 22 с.*
11. *Литвиненко С. Гончарська лексика / С. Литвиненко // Народне мистецтво. – 2000. – № 1-2. – С. 60.*
12. *Литвиненко С. З гончарської лексики східностепових говірок / С. Литвиненко // Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – 2002. – № 4. – Квітень. – С. 146-149.*
13. *Литвиненко С. Стан і перспективи підготовки регіональних і національних словників гончарської лексики України / С. Литвиненко // Українські термінологічні словники з мистецтвознавства й етнології: досвід складання, проблеми та перспективи підготовки : науково-практична конференція, присвячена 100-річчю від дня народження Миколи Федоровича Трохименка (Київ, 19-20.12.1999). – К. : Редакція вісника «АНТ», 1999. – С. 33.*
14. *Литвиненко С. Г. Українські назви глиняних іграшок / С. Г. Литвиненко // Проблеми ревалоризації феномена української народної іграшки у сучасних культурно-освітніх умовах : матеріали Всеукраїнської конференції. – Полтава : ПДПУ, 2004. – С. 58-60.*

15. *Литвиненко Світлана. Варіанти українських назв глиняних іграшок / Світлана Литвиненко // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 4. – С. 79-84.*
16. *Литвиненко Світлана. Всеукраїнські семінари «Актуальні питання української лінгвогеографії» та «Актуальні проблеми української діалектології» / Світлана Литвиненко // Український керамологічний журнал. – 2002. – № 1. – С. 152-153.*
17. *Литвиненко Світлана. Гончарний, гончарський чи гончарів? / Світлана Литвиненко // Культура слова. – 2004. – Вип. 64. – С. 67-71.*
18. *Литвиненко Світлана. Гончарство в мові та культурі / Світлана Литвиненко, Наталя Хобзей // Діалектологічні студії 2: Мова і культура. – Львів : Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, 2003. – С. 81-96.*
19. *Литвиненко Світлана. Гончарська лексика як об'єкт лексикографічного опису / Світлана Литвиненко // Український керамологічний журнал. – 2002. – № 4. – С. 86-87.*
20. *Литвиненко Світлана. «Діалектна лексикографія» / Світлана Литвиненко // Український керамологічний журнал. – 2002. – № 3. – С. 113-114.*
21. *Литвиненко Світлана. До історії деяких гончарських термінів / Світлана Литвиненко // Український керамологічний журнал. – 2002. – № 1. – С. 23-24.*
22. *Литвиненко Світлана. Лексика гончарів у діалектах української мови / Світлана Литвиненко // Слов'янський збірник. – Полтава : Слов'янський клуб, 2003. – Вип. 2. – С. 162-170.*
23. *Литвиненко Світлана. Мотивація назв українських глиняних іграшок / Світлана Литвиненко // Лексикографічний бюлетень. – 2005. – Вип. 11. – С. 78-81.*
24. *Литвиненко Світлана. Назви частин глиняного посуду / Світлана Литвиненко // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007: Атрибуція кераміки в Україні / за ред. доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. ІІІ. – Т. 2. – С. 300-304.*
25. *Мединський А. М. Структурна організація і семантика гончарської лексики у подільських говірках : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / А. М. Мединський. – К. : Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова, 2006. – 20 с.*
26. *Михайлов П. А. Лексика белорусских гончаров : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук / П. А. Михайлов. – Минск : Институт языкознания имени Якуба Коласа, 1981. – 20 с.*
27. *Пошивайло Олесь. Атрибуція кераміки як підґрунтя правдивої історії українського гончарства / Олесь Пошивайло // Українська керамологія : національний науковий щорічник. За рік 2007: Атрибуція кераміки в Україні / за ред. доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2011. – Кн. ІІІ. – Т. 2. – С. 11-103.*
28. *Пошивайло Олесь. Гончарство і українська мова / Олесь Пошивайло // Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. За рік 1995. – Опішне : Українське Народознавство, 1996. – Кн. 3. – С. 13-17.*
29. *Пошивайло Олесь. До питання наукової термінології в українській археології: по-українськи «кружало», а не «пряслице» / Олесь Пошивайло // Український керамологічний журнал. – 2001. – № 2. – С. 5-10.*

30. *Пошивайло Олесь. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України (Гетьманщина) / Олесь Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 1993. – 280 с. : іл.*
31. *Пошивайло Олесь. Керамологічні сюжети в постсовєтській археологічній науковій літературі: домінанта профанного / Олесь Пошивайло // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 1. – С. 7-15.*
32. *Пошивайло С. Назви оздоблення глиняних виробів у середньонаддніпрянських говірках Полтавщини (лексико-семантичний аспект) / С. Пошивайло // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : збірник наукових праць. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 43. – С. 245-247. – (Серія «Філологічна»).*
33. *Пошивайло С. Г. Аспекти парадигматичного аналізу народних назв дій, процесів у гончарному виробництві Полтавщини / С. Г. Пошивайло // Мова і культура. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – Вип. 16. – Т. III. – С. 175-180.*
34. *Пошивайло С. Г. Назви глин Опішного : історіографічний огляд / С. Г. Пошивайло // Гуржіївські історичні читання. – Черкаси : Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2013. – Вип. 6. – С. 17-18.*
35. *Пошивайло С. Г. Неправильне використання керамологічної термінології в наукових публікаціях: (ліпний чи ліплений?) / С. Г. Пошивайло // Актуальні питання розвитку суспільних наук у XXI столітті : збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ : Наукове об'єднання «Відкрите суспільство», 2015. – С. 31-34.*
36. *Пошивайло Світлана. Народні назви знарядь, споруд та інструментів, які використовуються у гончарному виробництві Полтавщини / Світлана Пошивайло // Народознавчі зошити. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2014. – № 3. – С. 580-583.*
37. *Пошивайло Світлана. Про керамологічні терміни в довідковій літературі початку XXI століття // Культура слова. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – Вип. 72. – С. 117-121.*
38. *Спанатій Л. С. Гончарна лексика в говорах української мови : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / Л. С. Спанатій. – Ужгород : Ужгородський державний університет, 1997. – 23 с.*
39. *Спанатій Л. С. Деякі назви орнаментації гончарських виробів Миколаївщини / Л. С. Спанатій // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження : III Миколаївська обласна краєзнавча конференція. – Миколаїв : Атол, 2000. – С. 352-357.*
40. *Спанатій Л. С. Лексика черкаських гончарів / Л. С. Спанатій // Лінгвогеографія Черкащини : збірник матеріалів міжвузівської науково-практичної конференції (Умань, 25-26 травня 2000 р.) / редкол. : В. Г. Кузь та ін. – К. : Знання, 2000. – С. 16-18.*
41. *Спанатій Л. С. Лінгвогеографічний аспект дослідження деяких назв знарядь праці українських гончарів / Л. С. Спанатій // Актуальні проблеми історії та культури України : збірник наукових праць : у 2-х ч. – Миколаїв – Одеса, 2000. – Ч. 1. – С. 78-92.*
42. *Спанатій Л. С. Лінгвогеографічний аспект дослідження номінацій майстра посуду з глини в українській мові / Л. С. Спанатій // Актуальні проблеми славістики як інтерактивного напряму науки та освіти : науково-методичний збірник. – Миколаїв : ПСІКСУ, 2003. – С. 38-45.*

43. *Спанатій Любов. Лінгвогеографічний аспект дослідження назв гончарських виробів і їх складових частин в українській мові / Любов Спанатій // Українська керамологія : національний науковий щорічник. 2001 / за ред. доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2001. – Кн. 1. – С. 78-125.*
44. *Спанатій Любов. Лінгвогеографічний аспект дослідження номінацій майстра посуду та інших виробів із глини в українській мові / Любов Спанатій // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 4. – С. 75-78.*
45. *Спанатій Любов. Назви гончарного круга і його частин у говорах української мови / Любов Спанатій // Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. За роки 1996–1999 / за ред. доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 1999. – Кн. 4. – С. 188-203.*
46. *Спанатій Любов. Програма для збирання гончарської лексики : матеріали до проведення діалектологічної практики для студентів спеціальності «Українська мова і література та основи видавничої справи і редагування». – Миколаїв : МДУ, 2003. – 47 с.*
47. *Спанатій Любов. Термінолексика гончарів Миколаївщини / Любов Спанатій // Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. Науковий збірник за минулі літа. – Київ – Опішне : Молодь – Українське Народознавство, 1993. – Кн. 1. – С. 327-332.*

© **Oksana Andrushenko, 2019**

LITERATURE ON PROBLEMS OF POTTERY TERMINOLOGY IN THE COLLECTIONS OF THE POTTERY LIBRARY OF UKRAINE

A review of literature on pottery terminology from the collections of the Pottery Library of Ukraine of the National Museum of Ukrainian Pottery in Opishne has been given in the article

[Received September 26, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, ceramolinguistics, pottery terminology, literature, Pottery Library of Ukraine, Opishne*

УДК 81'373.21(477.53)

© **Антон Плохой**, 2019

Завідувач Музею мистецької родини Кричевських
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному,
аспірант Львівської національної академії мистецтв.
moyyashchik@i.ua (Опішне, України)

ВАРІАНТИ ПОХОДЖЕННЯ ТОПОНІМІВ ОПІШНОГО ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ

Розглянуто зв'язок назв населених пунктів опішненської округи з історією їх походження, особливостями ландшафту й іншими чинниками

[Одержано 20 жовтня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, гончарська термінологія, топонім, географічна назва, Опішне*

Оскільки географічні назви мають лінгвістичну природу, спостерігається тісний зв'язок між топонімікою й мовознавством. Але правильно пояснити ту чи іншу назву, з'ясувати її смислове значення й походження – означає отримати важливу інформацію про минуле свого краю, його природні ресурси, рельєф, флору й фауну, економіку, етнічний склад населення тощо.

Значна частина топонімів в усьому світі, зокрема і в Україні, своєю появою завдячує прізвищам або прізвиськам людей.

Хутір Хижняківка. За весь час існування хутора, як у народі, так і в літературних пам'ятках, його звали по-різному: Хижняківка, Кижняківка, Хижняки, Кижняки. Як свідчать перекази, своє ім'я він узяв від першого поселенця, засновника хутора – козака Хижняка. Пізніше козацькі сім'ї почали жити окремо від батьків. Уже був не один Хижняк, а ціле поселення Хижняків. Потім тут оселилися люди з іншими прізвищами. Проте історія зберегла ім'я засновника. Цю версію походження назви хутора підтвердив і хижняківський житель Прокіп Трохимович Федоша: *«Казали старі люди, що жив якийсь Хижняк, від якого й пішла назва хутора»* [4, с. 17].

Село Саранчівка (первинна назва – Степанівка). На межі XIX–XX століть село належало поміщику Саранчову Олександру Євменовичу, який займався садівництвом і виноградарством. 1893 року саранчівський виноград було нагороджено срібною медаллю на Всеросійській виставці в Петербурзі [1, с. 429].

1858 року поміщик збудував у селі Саранчівка Воскресенську церкву. На його честь і було перейменовано село.

Село Пишненки (первинна назва – Голубови Хутори). Це козацьке поселення, де осів козак Голуб, який видав одну з доньок за козака Пишненка, що оселився неподалік від Голубового Хутора. 1918 року було створено Пишненківську сільську раду [1, с. 421].

Село Кирякове. Назву село отримало від пана Кир'яка, який був власником навколишніх земель.

Село Заїченці засноване на березі річки Охлянь, яка з часом пересохла. Першопоселенцем був Заїка. Саме від цього прізвища походить назва села [1, с. 464].

Хутір Бугайське дістав назву від земель, які належали поміщику Бугаєвському.

Село Кирило-Ганнівка засноване поміщиком Кирилом Тимченком та його дружиною Ганною. Звідси й походить назва.

Село Більськ. Ще за часів великого князівства Литовського однією з найбільших фортець у Поворсклі була Більська, споруджена князями Бєльськими, звідси й походить назва села. Іван Юрійович Бєльський отримав у пожиттєве володіння ці землі [3, с. 24].

Хутори Гармаші, Сені. За переказами, обидва хутори дістали назву від першопоселенців на прізвища Гармаш і Сень. Переважна більшість населення мала прізвища Сень і Гармаш [4, с. 36].

Хутір Мажарівка. Назву хутір отримав від прізвища-етноніма Маджари, яке на території Полтавщини є порівняно давнім (Ілко Мажаренков – козак Санджарської сотні; Іван Маджаренко – козак Золотоніської сотні). Ймовірно, носії цього прізвища прибули в Полтавщину приблизно в XIV–XVI століттях із Північного Кавказу разом з іншими переселенцями, привнісши звідти й деякі власні географічні назви.

Хутір Карабазівка. Розташований неподалік Опішного. Можливе пояснення назви хутора від тюркського *«kara» – «чорний»* та *«abaza» – «назва абазинців»* (один із народів Північного Кавказу). Від цього етноніму утворилися прізвища, які побутували серед українців (рід Абазів – полтавських дворян; Абазин – брацлавський полковник XVII століття) та інших народів (Абази-Паша – турецький полководець). Отже, напевно, назва населеного пункту утворилася від прізвища власника [7, с. 318].

Село Лазьки. Існує дві версії походження назви: *«Це село отримало назву свою, за розповідями одних, від важкого, навіть і тепер, в'їзду в село, особливо, зі східного та південно-східного боку, де оточує село велика гора; так що, ймовірно, першим лазьківським жителям доводилося важкувато «лазити» по горі, щоб пробратися в село до своїх будівель або ж із села у поле. Інші ж, місцеві старожили, на основі переказу, стверджують, що на початку XVII століття, у часи польського свавілля, якийсь Лазько, виходець із-за Дніпра, знаменитий завзятістю й відвагою, жив у місцях, зайнятих нині лазьками, здійснюючи грабунки і розбої, тому від імені Лазька й місцевість отримала назву Лазьки»* [2, с. 59-61].

Варто зазначити, що й донині в зазначених місцевостях збереглися прізвища Пишненки, Гармаші, Сені, Мажари.

Хутір Безруки був заснований саме козаком Безруком. Від прізвища першого поселенця походить його назва. За роки існування в історичних документах зафіксовано назву хутора в різних варіантах: Безруків хутір, хутір Безруків, Безруки, Безручки. На початковому етапі поселення звалося хутором козака Безрука, або ж Безруковим хутором. Пізніше, коли козацькі сини одружувалися й селилися окремо, уже існувало ціле поселення Безруків. Відповідно, і хутір отримав назву Безруки. Щодо походження прізвища Безруків, то, напевно, якийсь козак десь у боях утратив

руку, тобто був без руки. Тож сусіди, які часто підмічали певні вади слабкості, якісь риси зовнішності, характеру чи звички людини, говорячи про нього між собою, почали називати його не на ім'я, а казали: *«Той, що без руки»*. Згодом ці два слова злилися в одне і вийшло *«безру́к»*, із наголосом на другому складі. Так у козака з'явилося прізвисько *«Безрук»*. Пізніше воно закріпилося як прізвище, яке почали носити нащадки цього козака. А ще згодом у прізвищі змінилося й місце наголосу. Наголошеним став перший склад *«Бѐзрук»*, як, до речі, звучить це прізвище й нині. От тільки, коли відбулася зміна наголосу в прізвищі? Адже залежно від місця наголосу в прізвищі по-різному звучить і назва хутора. Порівняймо: хутір козака Бе́зрука чи Безру́ка, чи Безрука́; Бе́зруків хутір, Безру́ків хутір, Безрукі́в хутір. Цікаві зміни відбуваються з прізвищем, якщо вживати його в однині чи множині. Так, один Бе́зрук і Безру́к. А два, три – Бе́зруки, Безру́ки і Безруки́. Саме останній варіант Безруки́ і є сучасною назвою хутора [1, с. 357].

Особливості ландшафту й природні багатства також часто впливають на появу похідних від них топонімів.

Хутір Говтва (Говтьва, Кратова Говтьва) отримав назву від річки Говтва, яка протікала неподалік від нього. Нині хутір зник із карти Полтавщини.

Село Батьки. За усними переказами, на території Батьків колись був великий ліс. Там переховувалися втікачі від панських утисків і свавілля. Перших поселенців у цьому лісі називали батьками, оскільки вони по-батьківськи приймали інших утікачів. Інша легенда оповідає, що в сиву давнину батько, опішненський козак, не помирившись із синами, залишив їх і оселився серед навколишніх гаїв невеликим хутором. Згодом сини помирилися з батьком, їздили до нього на гостини. Так і прижилося за хутором найменування Батьки [1, с. 197].

Село Глинське свою назву отримало від того, що в ньому та на околицях знаходяться поклади різноманітних глин. Неподалік від нього протікає й річка Глинка [1, с. 363].

Село Покрівське (первинна назва – Баличове). У другій половині XVIII століття відбулося заселення лісостепової слободи. У цей час і отримав пан Дмитро Баличов наділ із селом і кріпаками. Розпочавши велике будівництво церкви, він не зміг побачити свого творіння через хворобу. Відкриття церкви 1837 року співпало з великим православним святом Покровою Святої Богородиці, тому храм назвали на честь свята Покрови, а село перейменували на Покровське.

Село Попівка дістало назву від земель, на яких воно розташоване. Свого часу вони належали священикам. На території села чимало ярів, які переходять у глибокі балки [6, с. 38].

Село Яблучне. Офіційна назва села впродовж XIX–XX століть видозмінювалася, але завжди залишалася милозвучною: *«Яблочноє», «Яблочний», «Яблочне»*. Воно розташоване понад річками Ворскла й Куствиця в мальовничому куточку. Майже кожен господар мав свої сади, в яких переважали яблуні. Звідси й походить назва Яблучне [1, с. 172].

Село Діброва. За переказами старожилів, на цій території росло багато дубів.

Село Човно-Федорівка. У цій місцевості було 15 населених пунктів, з-поміж яких – 3 кріпосні хутори: Федорівка, Човнова, Пруглова (Шкурпели); 12 вільних

козачих хуторів: Грині, Лаврінці, Бабанське, Клименки, Кандзюби, Пацули, Нагірні, Тарани, Маньки, Мисики, Іващенки, Реви. На той час кожна община змушена була будувати церкву, проте бідній і розкиданій Федорівці з навколишніми хуторами це зробити було не під силу. І тоді 1892 року Федорівка й Човнова об'єдналися й люди почали називати село Човно-Федорівкою. На початку 1920 року назва була закріплена офіційно [1, с. 550].

Селище Опішне. Поширена думка, що назва селища походить від найменування гончарної глини *«опоки»*, яку населення нібито здавна добувало й використовувало в гончарному виробництві. Деякі джерела свідчать, що це тлумачення хибне, оскільки місцевому населенню невідома гончарна глина *«опока»*. За доби пізнього середньовіччя містечко було найбільшим населеним пунктом на межі з Диким полем (за картою французького інженера Гійома Левассера де Боплана). Більш правдоподібною є версія походження назви Опішне від слова *«опішитися»*, тобто відпочити, *«опочити»*, зупинитися, зійти з коня, адже містечко було на перехресті торговельних і транспортних шляхів, тому проїжджі часто зупинялися тут на відпочинок. У козацьких літописах і писемних документах XVII–XVIII століть трапляються назви *«Опушне», «Опушлинське», «Опочинське»*. Скажімо, за переписом 1654 року до Полтавського полку належало кілька міст, серед яких згадується й Опушлянське [5, с. 20].

Село Малі Будища. Звідки походить назва Малих Будищ, з великою вірогідністю не можна сказати, оскільки про це немає жодних писемних свідчень. Проте з покоління в покоління передається легенда про походження села. Ось як писав у своєму нарисі, опублікованому 1887 року в *«Полтавских епархиальных ведомостях»*, священик Малих Будищ Іоанн Михайлець: *«Наші старожили згадують, що начебто сюди приїхали вихідці з півдня кибитками, які вміщували три сім'ї. Прибулі з півдня, за розповідями тих же старожилів, були люди мирні і вірували в одного Триєдиного Бога, як і ми. Вони оселилися на одному із пагорбів – там, де тепер живуть Лисенки, і розкинули своє шатро чи намет, який називали будкою. Наші корінні жителі називали прибулих «будянами». Сторонні ж жителі і наших корінних мешканців з цього часу стали прозивати «будянами», а село назвали «Мала Будочка» інше «Мала Будищечка». Внаслідок цього в подальшому називали і писали «Мала Будичечка», «Мала Будищечка» і нарешті «Малі Будищечки», як називається це село і нині. Якщо вірити цьому народному переказу як такому, що має історичну основу, то цілком зрозуміло, чому в даний час у ділових паперах назва села пишеться неоднаково: і «Мала Будищечка», і «Малі Будищечки», ці назви вживаються як однозначні (остання, між іншим, більш уживана)»*. Існує й інша версія походження назви села. Так, в історичному нарисі про містечко Опішня В. Ю. Чубенко зазначив: *«Є багато сіл і містечок, що мають назву Будищ, Буд, Будищечок. Це від того назва така поширена, що було багато місць, де виробляли поташ. Ці місця звалися будами. Можна гадати, що назва села Малі Будища, що під Опішнем, має таке ж походження»* [3, с. 53].

Хутір Старі Млини. Назву хутір отримав від старих млинів, що були тут колись на старому руслі річки Ворскла, що протікає поруч. Пізніше, у 1930-х роках, він злився

з селом Глинське і став одним із кутків цього села, ще раніше, втративши частину назви *«Млини»*, залишилося лише *«Старі»*. Колись мальовничий і багатолюдний хутір нині обезлюднів [2, с. 119].

1. *Зіньківщина : історичні нариси. – Полтава : ІнтерГрафіка, 2006. – 640 с.*
2. *Міщанин В. Д. Північна група малих осередків гончарства Опішненського гончарного району (друга половина XIX – XX століття) / В. Д. Міщанин. – Опішне : Українське Народознавство, 2005. – 304 с. : іл.*
3. *Міщанин В. Д. Словник гончарів Глинського, Малих Будищ, Старих Млинів, Хижняківки : матеріали до Національного словника «Українські гончарі». Книга 1 / В. Д. Міщанин. – Опішне : Українське Народознавство, 1999. – 368 с.*
4. *Міщанин В. Д. Хутори ви мої, хутори… Минуле та сьогодення хуторів Безруки і Хижняківка / В. Д. Міщанин. – Полтава : Верстка, 2002. – 104 с.*
5. *Пошивайло О. М. Гончарська столиця України: по-українськи «Опішне», а не «Опішня» / О. М. Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 2000. – 24 с.*
6. *Цілуйко К. К. Топоніміка Полтавщини як джерело історії краю / К. К. Цілуйко // Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови : збірник статей. – К. : Видавництво Академії наук УРСР ; Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, 1954. – С. 34-46.*
7. *Янко М. Т. Топонімічний словник України : словник-довідник / М. Т. Янко. – К. : Знання, 1998. – 432 с.*

© Anton Plokhoy, 2019

VARIANTS OF THE ORIGIN OF TOPONYMS OF OPISHNE AND ITS ENVIRONS

The connection of the names of the settlements of the Opishne neighbourhood with the history of their origin, features of the landscape, and other factors has been considered in the article

[Received October 20, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, pottery terminology, place name, geographical name, Opishne*

УДК 81'373.235:738

© Галина Панасюк, 2019

Завідувач Гончарської Книгозбірні України
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.
library.museum@ukr.net (Опішне, Україна)

ТВОРЧІ ОСОБИСТОСТІ З ПРІЗВИЩЕМ ГОНЧАР

Про творчість відомих гончарів та інших мистців з прізвищем Гончар

[Одержано 05 листопада 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, керамолінгвістика, гончарська термінологія, гончар, гончарство, етнограф, колекціонер, художник, скульптор, народне мистецтво*

Прізвиська й прізвища є важливим джерелом для вивчення мови й історії. До скасування кріпацтва промисловість в українських містах перебувала в стані зародження. Ті нечисленні особистості, які займалися певним ремеслом, були помітними, вирізнялися з-поміж інших, тож невипадково назва їхньої професії ставала особистою назвою, прізвиськом, переходила до нащадків як родове прізвисько, а згодом – і як прізвище [7, с. 165].

Прізвище Гончар утворилося семантичним способом від апелятива гончар (назва професії). Його зафіксовано в 19 областях України [15, с. 288].

Керамолог Олесь Пошивайло в монографії *«Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна»* (2003) зазначив, що всі сучасні прізвища Гончар і від них похідні (Гончарик, Гончарук, Гончаренко) не тільки формально, термінологічно вказують на гончарне ремесло, а й засвідчують, що в генеалогії їх носіїв були особи, що в XVII–XVIII століттях займалися гончарством [14, с. 323].

У виданні мистецтвознавця Віталія Ханка *«Полтавіка. Полтавська Енциклопедія»* (2015) подано відомості про гончарів **Мишка (Маська) Гончара** й **Сашка (Сахна) Гончара**, які мешкали в сотенному містечку Лохвиця Лубенського полку й були наказними цехмістрами Лохвицького гончарного цеху в різні роки (1656, 1664). На жаль, їхні роки народження й смерті невідомі. Вони виготовляли традиційний глиняний полив'яний посуд, характерний для місцевого осередку [13, с. 324].

Один із нащадків гончарського роду, майстер художньої кераміки **Андрій Семенович Гончар (1823–1926)** народився в селі Бубнівка Гайсинського району, що у Вінниччині, – давньому гончарному осередку Поділля, що славиться глибокими традиціями, красою й своєрідним характером глиняних виробів.

Андрія Гончара вважають *«батьком»* бубнівського гончарства. Навчався й працював у місті Гайсин. Розмальовував свої вироби лише трьома фарбами:

чорною, білою й зеленою, техніками ріжкування та фляндрування. Серед виробів – полив'яні миски, полумиски, тарілки, баклаги, куманці, глечики, гладущики. Творчість Андрія Гончара вирізняється вишуканістю форм, розмаїттям орнаментальних мотивів [18, с. 145].

Він був заможною людиною, онуком Арехти Гончара, який був власником гончарної майстерні, у роботі якої брали участь найкращі бубнівські майстри-гончарі, наймані робітники-челядники та учні, яких в Арехти було чимало. Успадкував і продовжив справу батька син Семен, який був умілим майстром і доклав чимало зусиль для того, щоб гончарна майстерня успішно працювала [10, с. 248].

Андрій разом із братом Йосипом успадкував гончарну майстерню від діда. Наймав до 10 челядників, які виготовляли по 100 мисок у день. Андрій Гончар був неграмотним, тому облік вів за допомогою зарубок. Проте був глибоко віруючою людиною й неодноразово їздив до Єрусалима. На його кошти в селі Бубнівка було споруджено Свято-Троїцьку церкву, яка була освячена 1891 року. Він особисто доправив іконостас до храму: до Одеси – пароплавом, у село – на волах. Був церковним старостою й підтримував церкву коштами. Прожив Андрій Гончар довге, 103 роки, життя, своєю творчістю залишивши слід в історії бубнівського осередку та розвитку його давніх гончарських традицій [8, с. 49]. Його вироби зберігаються в Національному музеї українського народного декоративного мистецтва, музеях Вінниці, Полтави, Російському етнографічному музеї (Санкт-Петербург).

У Російському етнографічному музеї в Санкт-Петербурзі зберігається значна колекція скульптурних творів із с. Бубнівка колишньої Подільської губернії (придбана 1913 року, інв. № колекції 2693). Окремі з них, зокрема свистунці-коники, оздоблені стилізованим орнаментом, вважаються виробами відомого бубнівського майстра кінця минулого – початку нинішнього століття **Семена Гончара**. Рука зрілого ремісника відчувається в ліпленні й декоруванні цих виробів. Усі коники мають дещо приземкувату, важкувату масу, міцні короткі ноги. Передні ноги чіткими об'ємами переходять у приплющені груди, з яких піднімається міцна крута шия, що закінчується відносно невеликою головою. Незважаючи на малі розміри, фігури досить монументальні [16, с. 17].

Яскравою сторінкою в історії українського гончарства є творчість самобутнього майстра народної художньої кераміки **Івана Тарасовича Гончара (1888–1944)**. Народився він у селі Крищинці Тульчинського району, що у Вінниччині, у гончарській родині.

Спочатку Іван Гончар навчався ремесла у свого батька. Матері не пам'ятав, а вже в семирічному віці помер і його батько. Залишившись круглим сиротою, щоб якось прожити, він весь час проводив за гончарним кругом у Жерденівці Гайсинського району в знаменитих на всю тодішню губернію Лавренюків-Полив'яних, династії гончарів [6, с. 287]. Познайомившись з їхніми виробами, у нього виникло бажання працювати ще більше й краще. Він постійно шукав різноманітні прийоми й орнаменти для художнього оформлення посуду й побутових виробів. Незабаром у продажу з'явилися його обідні сервізи й супові вази, оздоблені наліпленим орнаментом.

1935 року під час підготовки до Української республіканської виставки народного мистецтва Івана Гончара запросили до Києва для участі в роботі школи майстрів народної творчості. Він наполегливо вчився ліпити з натури, вивчав композицію, багато малював ангобами, відвідував музеї, галереї.

Вивчаючи особливості народної іграшки, володіючи пластикою форми, він створив виразні глиняні статуетки. На багатьох виставках експонувалися його сатиричні багатофігурні твори: *«Один з сошкою – семеро з ложкою», «Пани втікають», «Піп та балда»*, що отримали назву об'ємної карикатури, а також роботи, що зображували тогочасну дійсність: *«Кіннота Будьонного», «Молодь танцює»* та інші [12, с. 123].

Новим словом в українській народній кераміці стали великі вази Івана Гончара, оздоблені ліпленими (горельєфними) жанровими і рослинними багатофігурними композиціями.

Упродовж недовгого життя Іван Гончар створив багато робіт, що експонувалися на різноманітних виставках, як в Україні, так і за її межами. Багато з них є експонатами колекцій різних музеїв і приватних осіб [6, с. 289-290].

Вислів – *«Якщо людина талановита, то вона талановита в усьому»* – про **Івана Макаровича Гончара (1911–1993)** – українського скульптора, графіка, етнографа й колекціонера, заслуженого діяча мистецтв Української РСР (1960), народного художника Української РСР (1991), лауреата Державної премії України імені Тараса Шевченка (1989), засновника приватного Музею українського народного мистецтва (з 1993 – Музей Івана Гончара, нині – Національний центр народної культури *«Музей Івана Гончара»*).

Іван Макарович Гончар народився 27 січня 1911 року в селі Лип'янка Чигиринського повіту, що в Київщині (нині – Шполянський район, Черкащина) у сім'ї селянина-бідняка, в якій було восьмеро дітей – дві сестри й шість братів. Його дитинство пройшло на лоні природи. Завжди ліпив, малював, вирізав із дерева й паперу, мандрував, співав.

Після закінчення Лип'янської семирічної школи навчався в Київській художній школі, учителював у селі Василькові Шполянського району, служив у армії, працював скульптором у Київському історичному музеї. 1936 року закінчив Київський інститут агрономії та ґрунтознавства. Під час ІІ Світової війни був старшим лейтенантом, командиром взводу зв'язку.

Іван Гончар побував у Польщі, Чехословаччині, Угорщині, Німеччині, Австрії, де і побачив, як там бережуть пам'ятки своєї культури. Подорожував Україною, досліджував народне мистецтво, змальовував з натури пам'ятники історії й культури, збирав експонати для власного громадського музею.

Як художник Іван Гончар особливо цікавився творами народного мистецтва, одним із найважливіших критеріїв відбору була художня значущість предметів. У коло його зацікавлень входили народне малярство, ткацтво, вишивка,гончарство, дереворізьблення, одяг, прикраси, музичні інструменти. *«Мій музей – це мета мого життя,* – говорив Іван Гончар. – *Прийду я з міста в свою рідну хату-музей, – і ніби прийду з чужої країни в свою рідну. Вирує Хрещатик, гомонять вулиці і установи сивого Києва чужою, хоч і сусідньою мовою, а моя хата дзвенить рідною мовою,*

рідною піснею. Скрізь по місту кують брехні проти мого народу, плюють йому в душу, ображають його. А в моїй хаті своя свята правда, палке серце народу, його теплий дух, що огріває наші змучені душі» [7].

У своєму музеї популяризував українське народне мистецтво й культуру, за що зазнав переслідувань і був виключений з мистецького життя (1971–1985).

Створив пам'ятники, композиції, портрети, дрібну пластику, живопис, графіку. Іван Гончар зробив значний внесок у скульптурну шевченкіану, також багато працював над образами простих українців. Він був одним із перших ініціаторів створення Товариства охорони пам'яток історії та культури, Музею народної архітектури та побуту УРСР у Пирогово.

Розробив живописно-графічні альбоми, в яких зафіксовано архітектурні пам'ятки та історичні пейзажі України, народний одяг різних регіонів, зразки народного мистецтва – вишивання, килимарства, ткацтва, гаптування; створив 18-томний історико-етнографічний художній альбом *«Україна й Українці»*, упорядкований на основі фотоматеріалів XX століття, історичних та етнографічних відомостей.

Іван Гончар – учасник всесоюзних і республіканських художніх виставок. Лише на початку 1988 року, у 77-річному віці, Іван Гончар, нарешті, дістав змогу влаштувати персональну виставку – першу за все своє життя. Це було свято для всіх шанувальників народного мистецтва.

У своїй статті *«Оберігати перлини народного генія»* він зазначив: *«Мистецькі скарби нашого народу, які я зібрав з усієї України, допоможуть вам познайомитися з мистецькою культурою його. Культура ця безмежно багата, розмаїта, високомистецька, волелюбна. Досліджуючи її довгі роки, я в цьому переконався на конкретних витворах, аналізуючи її розвиток, закономірність, характер…»* [3, с. 45-46].

Іван Макарович Гончар щиро вірив у відродження України, українського народу. І з цією вірою він прожив усе своє життя.

Ще одним носієм прізвища Гончар є педагог, гончар, заслужений працівник культури, член Національної спілки майстрів народного мистецтва України **Іван Іванович Гончар**.

Відомий буковинський майстер народився 19 червня 1940 року в селі Коболчин Сокирянського району Чернівецької області.

Буковинське гончарство пройшло свій шлях багатовікового розвитку, поступово удосконалюючись і успадковуючи досягнення попередніх поколінь. У кожному гончарному осередку Буковини виготовляли свої форми звичайного вжиткового посуду.

Нині єдиним діючим гончарським осередком є село Коболчин, що славилося своєю *«сивою»* (димленою) керамікою. Період його розвитку припав на кінець XIX – початок XX століття, коли червоний і чорний глиняний посуд користувався значним попитом у селах Бесарабії. Виробляли горщики, глеки, миски, макітри, друшляки, горнята, горщики-близнюки, гаваноси, будівельну кераміку, іграшки-свистунці, баньки тощо.

У 1930-х – 1940-х роках у Коболчині налічувалося 250 гончарів, тобто гончарювали в кожній третій хаті. У селі були давні гончарській династії [2, с. 2].

Про своє прізвище Іван Гончар зазначив: *«Споконвіку мої предки займалися гончарством, звідси й наше прізвище – Гончар. Адже раніше людина отримувала прізвище за родом свого ремесла. Тож я дуже пишаюся і своїм заняттям, і своїм прізвищем. Мій батько, дід і троє братів теж займалися гончарством»* [1, с. 18].

Брат Василь Іванович Гончар був відомим народним майстром. Його вироби зберігаються в різних музеях України [4, с. 60].

Після закінчення школи працював завклубом у рідному селі. Пізніше закінчив музичний відділ Чернівецького педагогічного училища й працював учителем музики, образотворчого мистецтва й фізичного виховання. Також закінчив факультет фізвиховання Кам'янець-Подільського педагогічного інституту (Хмельницька область). Створив у Новодністровську хор *«Калина»*, який став популярним і визнаним в Україні. Активно займається композиторською діяльністю, проявив себе здібним художником, маляром. Багато уваги приділяє відновленню гончарного ремесла. Створив гурток гончарства при Новодністровському будинку дитячої творчості, де займається 30 учнів.

Підготував до друку підручник *«Як навчитися гончарству»* й збірку пісень *«Співає хор «Калина»*.

Іван Іванович Гончар неодноразово приїжджав у Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному. У Гончарській Книгозбірні України цікавився літературою з проблем гончарства, робив ксерокопії, надіслав до книгозбірні статті про буковинське гончарство, опублікував у керамологічних журналах свої статті: *«З досвіду роботи гуртка «Кераміка» Новодністровського дитячого будинку творчості Сокирянського району Чернівецької області»* [4, с. 58-60], *«Хочу зробити музей гончарства Буковини!»* [5, с. 143-144], *«Музей у Коболчині буде!»* [11, с.152-154].

Листувався з доктором історичних наук Олесем Пошивайлом і дякував за поради щодо створення музею гончарства в Коболчині. У його статтях є такі рядки: *«Відчувається, що ми вболіваємо за гончарство, як за своє здоров'я. Мабуть, не так багато таких людей залишилося вже на нашій Україні. Таку справу, мабуть, робити нам велів сам Господь»* [5, с. 143].

«Я хочу рівнятися на Вас і не відставати! Тому Ви, по мірі можливостей, допомагайте мені, і в нашій області появиться непоганий, давно очікуваний, вкрай необхідний, особливо для молодого покоління, музей. Так що збуваються і мої мрії, ідеї, які зіллються в музейний ландшафт нашої України» [11, с. 154].

Свою діяльність майстер репрезентував на симпозіумах гончарства в с. Гавареччина Львівської області (2005), м. Чигирин Черкаської області (2006), на щорічних виставках у музеї Івана Гончара (Київ), на Петрівському ярмарку (Чернівці), на Прикарпатському вернісажі (Івано-Франківськ), на виставках у м. Чубинське Київської області, на святах народної творчості в Румунії (м. Радуць, м. Сучава) та інших культурно-мистецьких заходах.

2014 року на Дні гончаря в Опішному Іван Гончар проводив майстер-клас з виготовлення гончарних виробів, навіть привіз глину з Коболчина.

Іван Іванович Гончар є учасником районних, обласних, всеукраїнських мистецьких виставок від 1980-х років. Персональні виставки були представлені 2006 року в Києві й Чернівцях.

Відомий буковинський майстер гончарства передає свою майстерність усім бажаючим. Виготовляє переважно ужитковий посуд (горщики, макітри, мальовані миски, глечики, кухлі, димлені баньки), дрібну пластику (півників, коників, козликів, баранців), скульптуру (*«Співачка», «Дует співаків», «Вершник на коні»*), кахлі. Вироби Івана Гончара зберігаються в Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному, Чернівецькому краєзнавчому музеї, Музеї народної архітекрури та побуту у Чернівцях. Він прагне відродити виробництво димленої кераміки. *«Найбільшим своїм надбанням вважаю створення Музею гончарства в рідному селі Коболчин»* [17, с. 8].

Нині велику колекцію гончарних виробів коболчинських майстрів можна побачити в Музеї гончарства, який було відкрито 26 грудня 2008 року в Коболчині.

Прізвище Гончар в Україні дуже поширене серед українців. Його носіями є багато особистостей, з-поміж яких – скульптори, художники, актори, історики, поети, письменники, літературознавці, економісти, фізики, біологи, лікарі, спортсмени, фахівці в галузі лісництва тощо.

1. *Будна Надія. Чоловік може ліпити горщики із зав'язаними очима / Н. Будна // Молодий буковинець. – 2009. – № 63. – 11 червня. – С. 18.*
2. *Буковинські гончарні промисли // Буковинське віче. – 2009. – № 43. – 5 червня. – С. 2.*
3. *Гончар І. М. Оберігати перлини народного генія / І. М. Гончар // Народна творчість та етнографія. – 1989. – № 3. – С. 45-46.*
4. *Гончар Іван. З досвіду роботи гуртка «Кераміка» Новодністровського дитячого будинку творчості Сокирянського району Чернівецької області / Іван Гончар // Український керамологічний журнал. – 2001. – № 2. – С. 58-60.*
5. *Гончар Іван. Хочу зробити Музей гончарства Буковини / Іван Гончар // Український керамологічний журнал. – 2003. – № 2-4. – С. 143-144.*
6. *Гудак Василь. Історія і сучасність у народній тематичній пластиці малих форм (на прикладі творчості майстра народного мистецтва Івана Гончара) / Василь Гудак // Українська керамології : національний науковий щорічник. 2002 / за ред. доктора історичних наук Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2002. – Кн. 2. – С. 286-291.*
7. *Іван Гончар – митець та збирач творів української народного мистецва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: migraciya.com.ua*
8. *Коваль А. П. Життя і пригоди імен / А. П. Коваль. – К. : Вища школа, 1988. – 240 с.*
9. *Мельничук Лідія. Від роду до народу, від народу до роду : народознавчі студії / Л. Мельничук. – Вінниця : Книга-Вега, 2006. – Кн. 1. – 240 с.*
10. *Мельничук Лідія. Гончарство Поділля в другій половині XIX – XX століття : історико-етнографічне дослідження / Л. Мельничук. – К. : Унісерв, 2004. – 349 с.*
11. *Музей у Коболчині буде! // Український керамологічний журнал. – 2004. – № 4. – С. 152-154.*

12. *Нариси з історії українського декоративного мистецтва. – Львів : Видавництво Львівського університету, 1969. – 192 с.*
13. *Полтавіка : Полтавська енциклопедія. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2015. – Т. 9 : Образотворче і декоративне мистецтво. – Кн. 1 : А-Л. – 760 с.*
14. *Пошивайло О. М. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна / О. М. Пошивайло. – К. : Молодь, 1993. – 408 с.*
15. *Редько Юліан. Словник сучасних українських прізвищ : у 2-х т. / Ю. К. Редько. – Львів : Наукове товариство імені Шевченка, 2007. – Т. 1 : А-М. – XXVI, 720 с.*
16. *Сакович І. В. Народна керамічна скульптура Радянської України / І. В. Сакович. – К. : Наукова думка, 1970. – 152 с.*
17. *Чорней Валерія. У музеї гончарства можна самому зліпити горщик / В. Чорней // Молодий буковинець. – 2009. – № 2. – 8 січня. – С. 8.*
18. *Шпак Т. І. Гончар Андрій Семенович / Т. І. Шпак // Енциклопедія Сучасної України : у 12 т. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Т. 6 : Го-Гю. – С. 145.*

© Halyna Panasyuk, 2019

CREATIVE PERSONALITIES WITH THE SURNAME HONCHAR

The article deals with the work of famous potters and other artists named Honchar

[Received November 05, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, ceramolinguistics, pottery terminology, potter, pottery, ethnographer, collector, artist, sculptor, folk art*

МАТЕРІАЛИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ КЕРАМОЛІНГВІСТИКИ

УДК 94(477.53-22)

© Валентина Троцька, 2019

Старший науковий співробітник Відділу археологічної кераміки
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному.
val_trocka@ukr.net (Опішне, Україна)

ІСТОРИЧНІ КУТКИ ОПІШНОГО

За матеріалами дослідників кінця XIX століття та спогадами сучасних мешканців, з'ясовано назви кутків і підкутків Опішного, визначено їхні ареали

[Одержано 15 грудня 2018]

Ключові слова: *українська культурна керамологія, гончарська термінологія, кутки, підкутки, Опішне*

Селище міського типу Опішне Зіньківського району, що знаходиться на північному сході Полтавської області, неподалік від правого берега річки Ворскла, має цікаве історичне минуле.

Це старовинне козацьке містечко – один із найдавніших населених пунктів Лівобережної України – багате на поклади високоякісної глини, де на межі XIX–XX століть кілька сотен сімей займалися гончарством (близько тисячі осіб). Вважається найбільшим в Україні осередком традиційного гончарства [59, с. 748]. Знахідки фрагментів глиняних виробів, виявлені під час археологічних розвідок і розкопок на території Опішного та його околиць, свідчать про заселеність цієї території ще за неолітичної доби (IV–VI тис. до н. е.) [10]. Найвище поселення Полтавської області (208 м над рівнем моря) [54, с. 527]. Рельєф місцевості рівнинно-горбистий [55]. За документальними джерелами, уперше згадується в першій половині XVII століття. На карті Гійома Левассера де Боплана зазначено як місто *«Opoczinskỳ»* [1]. Назва селища походить від слова *«опішитися»*, тобто зупинитися, відпочити, опочити, що зумовлено розміщенням містечка на перехресті торговельних і транспортних шляхів [58, с. 14]. Більш детально історія Опішного, зокрема походження його назви, відображена в працях науковців та архівних джерелах Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України та Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному [56-58, с. 8-16; 59; 5; 6; 10; 51, с. 121-122; 63, с. 194-195].

Як і більшість населених пунктів України, Опішне умовно поділялося на кутки й підкутки. Походження їх назв здебільшого пов'язане з географічним розміщенням, особливостями ландшафту, домінуючими прізвищами й вуличними прізвиськами родин, що колись мешкали в певній частині містечка, місцями проживання гончарів тощо. Вони мали власні назви, які ще збереглися в пам'яті старожилів, хоча більша частина жителів їх майже не знає.

З-поміж місцевого населення поширеними до цього часу є назви кутків і підкутків: *«Яремівка», «Деркачівка», «Яри», «Гончарівка», «Швейцарія», «Їсіпівка», «Драний Кавказ», «Бабенкове», «Калюжа», «Тарапунька», «Боцьвівка», «Прогоня»,*

1. – Яремівка / Яремїівка
2. – Деркачівка (*підкуток*)
3. – Яри
4. – Гончарівка
5. – Швейцарія
6. – Їсіпівка
7. – Драний Кавказ
8. – Бабенкове
9. – Калюжа
10. – Тарапунька (*підкуток*)
11. – Прогоня
12. – Шкурпелівка
13. – Бубликівка
14. – Марехівка
15. – Птухівка
16. – Боцьківка (*підкуток*)
17. – Торбинівка
18. – Макухівка
19. – Липівці
20. – Вигін (*підкуток*)
21. – Заярський
22. – Гуринівка (*підкуток*)
23. – Сивашівка / «За Лисою Горою» (*підкуток*)
24. – Лікарський (*підкуток*)
25. – Лаврушине (*підкуток*)
26. – Костенщина (*підкуток*)
27. – Левадки (*підкуток*)
28. – Киселівщина (*підкуток*)
29. – Галаєвка / Федошівка
30. – Морозівка (*підкуток*)
31. – Зубанівка (*підкуток*)
32. – Маськівка (*підкуток*)

Мал. 1
Карта кутків Опішного. *Реконструкція Валентини Троцької*

«Марехівка», «Птухівка», «Торбинівка», «Шкурпелівка», «Макухівка», «Липівці» [11-17; 19; 21; 23; 24; 26-28; 31-36; 38-49].

За матеріалами дослідників кінця XIX століття й спогадами мешканців Опішного другої половини XX – початку XXI століття, з'ясовано назви та локації кутків і підкутків селища [3, с. 9; 11-17; 19; 21; 23; 24; 26-28; 31-36; 38; 40-49; 53, с. 443, 444; 60; 61]. Місця їх розташування подано на карті (мал. 1). Номери на карті позначено відповідно до номерів у тексті.

1. Куток *«Яремівка»* (*«Яремїівка»*) – крайній північно-східний куток селища, який охоплює територію нинішньої вулиці Виноградова (мал. 2). За однією з історичних версій, до входження в Опішне був окремим хутором, землями якого володів, найімовірніше, опішненський сотник на ім'я Ярема [31; 70, с. 51]. За іншою – куток отримав назву через проживання там родин із вуличним прізвиськом *«Ярема»* (прізвище Остапенко) [26; 27].

2. Підкуток *«Деркачівка»* розміщений у східній частині Опішного. Назва поширюється на кінець вулиці Ватутіна (мал. 3). Походить від прізвища Деркач. Окремі мешканці називають цей підкуток *«Кибальниківка»*, що походить від прізвиська *«Кибальник»* (прізвище Пошивайло) [41], або *«Лободівка»*, оскільки на підкутку росло багато лободи [26; 27; 46].

3. Куток *«Яри»* – у східній частині селища, охоплює частину сучасних вулиць Яранська й Гончарівка. Назва походить від яристої місцевості (мал. 4) [11-17; 19-28; 31-36; 38-49; 60; 61; 70, с. 53; 71].

4. Куток *«Гончарівка»* – у східній частині Опішного, межує з кутком *«Яри»*. Включає вулиці Яранську, Гончарівку (ту частину, яка не належить до кутка *«Яри»*), Богдана Хмельницького, Воздвиженську, частину вулиць Явдохи та Гаврила Пошивайлів, Агропунктівську, Ватутіна. Назва походить від гончарів, які здавна проживали на цьому кутку (мал. 5) [11-17; 19-28; 31-36; 38-49; 60; 61; 70, с. 53; 71]. Зі спогадів колишніх працівників заводів *«Художній керамік»* і *«Керамік»* там функціонувала артіль інвалідів *«Червоний гончар»* (з 1932 – до листопада 1960 року), яка знаходилася на межі сучасних вулиць Агропунктівська й Ватутіна [7, с. 30; 12; 14; 47; 48; 52, арк. 11, 15, 23; 68]. У зв'язку з реорганізацією, її було приєднано до Опішнянського райпромкомбінату, у складі якого вона діяла впродовж грудня 1960 – березня 1962 року [12; 14; 22; 39; 42; 45; 47; 48; 52, арк. 23; 64-66; 68]. Унаслідок об'єднання Опішнянського райпромкомбінату з артіллю *«Художній керамік»* у завод *«Художній керамік»,* його цех № 3 з березня 1962 до липня 1969 року розміщувався в приміщенні колишньої артілі *«Червоний гончар»* [12; 14; 22; 39; 42; 45; 47; 48; 52, арк. 23; 64, арк. 4; 66, арк. 3, 4; 68], з липня 1969 до 1985 року – у новозбудованому приміщенні по вулиці Заливчого (нині – вулиця Явдохи та Гаврила Пошивайлів). Він функціонував до 1985 року. Туди було переведено працівників з аварійних приміщень цехів № 3 та № 4 (колишні приміщення Опішнянського райпромкомбінату) [8, арк. 78; 9, арк. 193; 14; 22; 39; 45; 47; 48; 52, арк. 23, 24; 64, арк. 65, арк. 3; 66, арк. 3, 4; 67; 68; 69, арк. 4].

5. Куток *«Швейцарія»* – у південно-східній частині селища. Назва поширюється на кінець вулиці Швейцарської й походить від чудових краєвидів, які нібито нагадують швейцарський ландшафт (мал. 6) [3, с. 9; 11-17; 19-28; 31-49; 60; 70; 71].

Мал. 2
Куток *«Яремівка»* (*«Яремїівка»*) (фрагмент вулиці Виноградова).
Опішне, Полтавщина. Листопад 2018. *Фото Тараса Пошивайла.*
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

Мал. 3
Підкуток *«Деркачівка»* (*«Кибальниківка», «Лободівка»*) (кінець вулиці Ватутіна).
Опішне, Полтавщина. Листопад 2018. *Фото Тараса Пошивайла.*
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

Мал. 4
Куток «*Яри*» (частина вулиці Яранська).
Опішне, Полтавщина. Листопад 2018. *Фото Тараса Пошивайла.*
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

Мал. 5
Початок кутка *«Гончарівка»* (частина вулиці Явдохи та Гаврила Пошивайлів).
Опішне, Полтавщина. Листопад 2018. *Фото Тараса Пошивайла.*
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

Мал. 6
Куток «*Швейцарія*» (кінець вулиці Швейцарська).
Опішне, Полтавщина. Листопад 2018. *Фото Тараса Пошивайла.*
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

Мал. 7
Куток «*Їсіпівка*».
Опішне, Полтавщина. Листопад 2018. *Фото Тараса Пошивайла.*
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

6. Куток *«Їсіпівка»* знаходиться у південній частині селища, вкритій ярами. Охоплює частину вулиць Грицюти, Кавказьку, Василя Штанька, Армійську, вулицю Їсіпівську, провулок Коцюбинського (мал. 7). Назва походить або від імені власника землі – Йосипа, або від переважаючого мешкання там євреїв і розміщення єврейського цвинтаря [11-17; 19-28; 31-49; 60; 61; 71].

7. Куток *«Драний Кавказ»* – південна частина Опішного, межує з кутком *«Їсіпівка»*. Включає частину сучасних вулиць Василя Штанька й Кавказьку. Назва походить від горбистої місцевості з ґрунтовими дорогами, якими в негоду неможливо було проїхати (мал. 8) [11-17; 19-28; 31-49; 60; 61; 71].

8. Куток *«Бабенкове»* – у південно-західній частині селища. До нього належать вулиці 8-березня, Калинова, Коцюбинського, провулок Соборний. Куток отримав назву внаслідок проживання там родин із прізвищем Бабенко [21; 33-36, 38].

9. Куток *«Калюжа»* – у південно-східній частині Опішного. Охоплює частину вулиці Явдохи та Гаврила Пошивайлів (від колишнього цеху № 3 заводу *«Художній керамік»* до виїзду з Опішного зі сторони Міських Млинів). Куток отримав таку назву внаслідок скупчення води на дорозі в результаті дощів чи танення снігу, що створювало перешкоди для пішоходів і транспорту. Калюжа не зникала навіть у найбільшу спеку, оскільки вода не просочувалася через шар глини, що залягає в цій місцевості (мал. 9) [3, с. 9; 12, 14; 16; 19-22; 26; 27; 31; 34; 35; 39-49].

На кутку функціонували Опішнянський райпромкомбінат (з другої половини 1940-х років до березня 1962), цех № 4 заводу *«Художній керамік»* (березень 1962 – липень 1969), керамічний завод Зіньківської райспоживспілки (вересень 1969 – 1970), завод *«Керамік»* Зіньківської райспоживспілки (1970 – приблизно 2005) та цех № 3 заводу *«Художній керамік»* (липень 1969 – 1985) [7, с. 30; 8, арк. 78; 9, арк. 193; 12; 14; 20; 22; 25; 29; 37; 39; 45; 47; 48; 52; арк. 23; 65, арк. 4; 67; 68; 69, арк. 4].

10. Підкуток *«Тарапунька»* – у центральній частині селища. Назва поширюється на частину вулиці Явдохи та Гаврила Пошивайлів і початок вулиці Партизанської (до Музею мистецької родини Кричевських). Через цю місцевість протікала річка, а нині струмок Тарапунька, унаслідок чого підкуток отримав таку назву (мал. 10) [3, с. 9; 11-17; 19-28; 31-49; 60; 61; 71]. На підкутку в 1894–1899 роках розміщувалася Опішнянська зразкова гончарна навчальна майстерня, 1912–1918 роках Опішнянський гончарний показовий пункт, 1919–1924 роках Опішнянська гончарна майстерня, 1925–1926 роках Опішнянська керамічна кустарно-промислова школа, 1927–1931 роках Опішнянська керамічна промислова школа, 1931–1933 роках Опішнянська керамічна школа фабрично-заводського учнівства, 1929–1941 Опішнянська виробнича промкооперативна артіль майоліково-керамічних виробів *«Художній керамік»*, 1936–1938 – Опішнянська художньо-керамічна школа-майстерня, 1938–1941 – Опішнянська школа майстрів художньої кераміки, 1941–1943 – Опішнянський керамічний завод, 1943–1960 – Опішнянська кустарно-промислова артіль *«Художній керамік»*, 1960–1985 – Опішнянський завод художніх виробів *«Художній керамік»* (цех № 1). Нині на цьому підкутку знаходиться Музей мистецької родини Кричевських Національного музею-заповідника українського

Мал. 8
Підкуток «*Драний Кавказ*» (частина вулиці Василя Штанька).
Опішне, Полтавщина. Листопад 2018. *Фото Тараса Пошивайла.*
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

Мал. 9
Куток «*Калюжа*» (частина вулиці Явдохи та Гаврила Пошивайлів).
Опішне, Полтавщина. Листопад 2018. *Фото Тараса Пошивайла.*
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

Мал. 10
Підкуток «*Тарапунька*» (фрагмент вулиці Явдохи та Гаврила Пошивайлів).
Опішне, Полтавщина. Листопад 2018. *Фото Тараса Пошивайла.*
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

Мал. 11
Куток «*Прогоня*» (фрагмент вулиці Партизанська).
Опішне, Полтавщина. Листопад 2018. *Фото Тараса Пошивайла.*
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

Мал. 12
Куток «*Марехівка*» (фрагмент вулиці Заярська).
Опішне, Полтавщина. Листопад 2018. *Фото Тараса Пошивайла.*
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

Мал. 13
Куток «*Птухівка*» (фрагмент вулиці Скіфська).
Опішне, Полтавщина. Листопад 2018. *Фото Тараса Пошивайла.*
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

гончарства в Опішному [2; 7, с. 30; 9, арк. 193; 12-14; 22; 30; 42; 45; 47; 48; 50; 52; 67; 68].

11. Куток *«Прогоня»* – у північній частині селища. У давнину був окремим хутором. Охоплює частину вулиць Партизанська (мал. 11), Шевченка й Шуліко [11-49]. Походження назви кутка має дві версії: за першою – назва походить від слова *«прогоня»*, що означає просіку в лісі, за другою – від слова *«прогін»*, що означає дорогу, якою женуть (гонять) худобу, птицю на пасовище чи водопій [4, с. 965-966]. Зважаючи на те, що територія між сучасним кутком *«Прогоня»* й селом Малі Будища в далекому минулому була заросла лісом, вірогідною видається перша версія, адже перші поселенці змушені були робити просіку в лісі для дороги [31].

На кутку *«Прогоня»* з 1930-х до березня 1962 року розміщувався цех № 2 артілі *«Художній керамік»*; з березня 1962 до 2001 року – цех № 2 заводу *«Художній керамік»* [12; 14; 18; 22; 30; 31; 42; 45; 47; 48; 50, арк. 19, 59; 52, арк. 9, 11]; упродовж 2002–2008 років – приватне підприємство *«Гончарний круг»*, а з 2008 року підприємство фізичної особи-підприємця – ФОП «*Задорожний Михайло Васильович»* [18]. Також із 1997 року на кутку *«Прогоня»* знаходиться Державна спеціалізована художня школа-інтернат I-III ступенів *«Колегіум мистецтв у Опішному»* імені Василя Кричевського – освітній заклад, що надає початкову мистецьку освіту із образотворчого мистецтва та гончарства.

12. Куток *«Шкурпелівка»* – у північно-західній частині Опішного. Включає територію вулиці Прогонянська, частину провулка Козачого. Назва походить від прізвища Шкурпела [15; 26-28; 31; 32; 34; 35; 40-47].

13. Куток *«Бубликівка»* – у північно-східній частині Опішного. Поширюється на територію вулиці Пушкіна. Назву підкуток отримав унаслідок проживання там родин із прізвищем чи, можливо, вуличним прізвиськом *«Бублик»* [26; 27].

14. Куток *«Марехівка»* – у північній частині селища. До кутка належить вулиця Заярська (мал. 12). Назва походить від прізвища Мареха [26; 27; 31; 34; 40; 41].

15. Куток *«Птухівка»* – північно-східна частина Опішного. Поширюється на територію вулиці Скіфська й частину Глинської. Назву куток отримав унаслідок проживання тут родин із вуличним прізвиськом *«Птуха»* (прізвище Кононенко) (мал. 13) [13; 14; 26; 27; 31; 32; 34; 35; 40-47].

16. Підкуток *«Боцьвівка»* – у східній частині селища. Охоплює частину вулиць Івана Зарецького й Богдана Хмельницького. Назва походить від прізвища Боцьва [26; 27; 31; 34; 49].

17. Куток *«Торбинівка»* – у західній частині селища. До кутка належить частина вулиці Шевченка (мал. 14), Івана Франка, гетьмана Івана Мазепи. Назва кутка, за переказами місцевих старожилів, походить від *«торбешників»* (*«перекупниць», «спекулянтів»*), які мешкали на цій території [13; 23-27; 31; 34; 35; 40; 41].

18. Куток *«Макухівка»* – у північно-західній частині селища. Охоплює територію вулиці Лесі Українки й частину Свято-Троїцької вулиці. Назва походить від прізвища Макуха [13; 34].

19. Куток *«Липівці»* – у північно-західній частині Опішного. Назва поширюється на сучасні вулиці Липівську, Юрка Лебіщака, Петра Дорошенка, отамана Павла Бея. За однією з версій, раніше куток був невеликим хутором, який згодом увійшов

Мал. 14
Куток «*Торбинівка*» (фрагмент вулиці Шевченка).
Опішне, Полтавщина. Листопад 2018. *Фото Тараса Пошивайла.*
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

Мал. 15
Куток «*Липівці*» (фрагмент вулиці Липівська).
Опішне, Полтавщина. Листопад 2018. *Фото Тараса Пошивайла.*
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

Мал. 16
Куток «*Вигін*» (перехрестя вулиць Нафтовиків і Незалежності).
Опішне, Полтавщина. Листопад 2018. *Фото Тараса Пошивайла.*
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства

до складу Опішного. Назва походить від прізвища чи, можливо, прізвиська власника хутора *«Липи»* [20; 34]. За іншою – ця територія була засаджена липами, унаслідок чого й отримала таку назву (мал. 15) [15; 17; 19; 34; 35; 40; 41].

20. Підкуток *«Вигін»* – південно-західна частина селища, одна з його окраїн. Назва поширюється на вулицю Нафтовиків, частину вулиць Незалежності й Панаса Мирного (мал. 16). За версією старожилів, вигоном називали землю, яка належала громаді, на ній не можна було нічого будувати й орати, туди виганяли пастися худобу й птицю [19; 24; 34; 35; 44; 46; 47; 49].

Крім того, в Опішному існують назви кутків і підкутків, які майже не згадує місцеве населення:

21. Куток *«Заярський»*, за твердженням дослідника Віктора Василенка, розміщений у північній частині Опішного, за яром [3, с. 9]. До кутка входить частина вулиці Івана Зарецького поблизу городища роменського часу [70, с. 53].

22. Підкуток *«Гуринівка»* – у північно-східній частині селища. До нього належить частина вулиці Івана Зарецького, що межує з кутком Марехівка. Назва походить від прізвища Гурин [26; 27].

23. Підкуток *«Сивашівка»* або ***«За Лисою Горою»*** знаходиться у східній частині Опішного. Назва поширюється на частину вулиці Івана Зарецького, що за горою. Назва походить від прізвища Сиваш, інша – від назви місцевої гори [26; 27; 31; 32; 34].

24. Підкуток *«Лікарський»* – у східній частині селища. Охоплює частину вулиці Агропунктівська. До 1960-х років там розміщувалася лікарня, унаслідок чого підкуток отримав таку назву [32; 34; 43].

25. Підкуток *«Лаврушине»* – у східній частині Опішного, займає центральну частину сучасної вулиці Швейцарської. Назва походить від імені власника землі Лавра [19; 34].

26. Підкуток *«Костенщина»* – у східній частині селища. Включає частину вулиць Ватутіна й Яранську. Назву підкуток отримав від прізвища місцевої землевласниці Костенської [26; 27; 34; 46].

27. Підкуток *«Левадки»* – у східній частині селища. Межує з кутком Яри. За переказами старожилів, до кутка входили частини вулиць Яранська й Гончарівка (садиби, прилеглі до річкової долини). Назва походить від особливостей природного ландшафту. Нині ця територія використовується під сінокоси й пасовища [26; 27; 32; 34; 35; 46].

28. Підкуток *«Киселівщина»* – у східній частині Опішного, поширюється на частину вулиць Партизанська (територія Музею мистецької родини Кричевських підрозділу Національного музею-заповідника українського гончарства, вул. Партизанська, 2), Івана Зарецького й Богдана Хмельницького. Назва походить від прізвища власника цих земель Киселя [26; 27].

29. Куток *«Галаєвка»* або ***«Федошівка»*** – у західній частині селища. Включає територію вулиці Гоголя. Назву куток отримав через проживання там родин із вуличним прізвиськом *«Галай»* (прізвище Федоша) [26; 27; 31; 34; 35; 41].

30. Підкуток *«Морозівка»* – у північно-західній частині Опішного. Включає територію сучасних вулиць Миру й Зелену. Назва походить від прізвища землевласника Мороза [15; 35].

31. Куток *«Зубанівка»* – у північно-східній частині селища. До нього входять вулиці Керамічна та Івана Білика. Назва походить від прізвища Зубань [31; 32; 34; 35; 43; 44; 46].

32. Підкуток *«Маськівка»* – у південно-східній частині Опішного. Назва поширюється на частину вулиці Садова. За спогадами місцевих мешканців, походить від вуличного прізвиська *«Масько»* (прізвище Мелащенко) [62].

Зі спогадів жителів, за радянської окупації, територія Опішного поділялася на **п'ять *«участків»* (дільниць)**: Замикільський, Заярський, Їсіпівський, Липівський, Зіньківський [11; 19; 27; 60; 61; 70, с. 53; 71].

До Замикільського належали кутки *«Яри», «Гончарівка», «Деркачівка», «Швейцарія»*.

До *«Заярського»* – кутки *«Марехівка», «Птухівка», «Макухівка», «Яремівка», «Зубанівка»*, частина *«Прогоні»* [3, с. 15; 11; 19; 27; 60; 61; 70 с. 53; 71].

Ці перші дві назви участків зафіксували й дослідники кінця XIX століття. За Віктором Василенком, наприкінці XIX століття Опішне поділялося на *«десятки»* (кутки). Кожна *«десятка»* мала свого *«десятника»*, який наглядав за порядком на своїй території. Замикільська *«десятка»* розміщувалася за Миколаївською церквою, унаслідок чого й отримала назву Замикільська, а та, що за ярами (біля Городища), називалася *«Заярська»* [3, с. 15].

До Їсіпівського участка належали кутки й підкутки *«Їсіпівка», «Драний Кавказ», «Бабенкове», «Калюжа», «Маськівка»*.

До *«Липівського»* входили кутки *«Липівці», «Торбинівка», «Шкурпелівка», частина «Прогоні»*.

До *«Зіньківського»* – куток *«Вигін»*, який виходив на Зіньківську дорогу, через що й отримав таку назву [11].

Отже, під час наукової розвідки вдалося уточнити місцезнаходження й назви відомих серед опішненців кутків і підкутків та зафіксувати нові. З'ясовано, що найбільше поширення отримали назви, пов'язані з прізвищами, прізвиськами й іменами. Прикро, що більшість мешканців Опішного уже не знають назв частин свого селища. Метою цієї розвідки було зафіксувати ті назви, які донині побутують серед місцевого населення.

1. *Боплан Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн / Гійом Левассер де Боплан. – Київ – Кембрідж (Мас.) : Наукова думка ; Український науковий інститут, 1990. – 256 с.*
2. *В Опішному увічнили місцеву гончарку та гончарні навчальні заклади [Електронний ресурс] // Новини Полтавщини [сайт]. – Режим доступу : https://np.pl.ua/2019/10/v-opishni-uvichnyly-mistsevu-honcharku-ta-honcharni-navchal-ni-zaklady/*
3. *Василенко В. И. Местечко Опошня, Зеньковского уезда, Полтавской губернии : статистико-экономический очерк / В. И. Василенко. – Полтава : Типография губернского правления, 1889. – 40 с.*
4. *Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В. Т. Бусел. – Київ – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – С. 965-966.*
5. *Гейко А В. Археологічні розвідки в околицях Опішного / А. В. Гейко // Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. За рік 1995 / за ред. Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 1996. – Кн. 3. – С. 59-62.*
6. *Гейко А. В. Дослідження оборонних споруд Опішненського городища скіфського часу / А. В. Гейко // Старожитності Степового Причорномор'я і Криму. – Запоріжжя : видання Запорізького державного університету, Запорізького обласного краєзнавчого музею, 2004. – Т. XI. – С. 69-74.*
7. *Дмитрієва Є. М. Мистецтво Опішні / Є. М. Дмитрієва. – К. : Видавництво Академії архітектури Української РСР. – 1952. – 60 с.*
8. *Документи та матеріали про мистецьку та громадську діяльність Демченка Т. Н. // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 4. – Оп. 2. – Од. зб. 1. – Арк. 78.*
9. *Заходи, справки, акти, плани по роботі заводу «Художній керамік» // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 4. – Оп. 2. – Од. зб. 20. – Арк. 190-203.*
10. *Звіт про археологічні дослідження у Зіньківському районі Полтавської області у 2002 році / В. І. Троцька, А. Л. Щербань, А. В. Гейко, С. В. Сапегін, Р. С. Луговий // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 81. – 35 арк.*

11. *Інформацію надано Булавенко Катериною Петрівною, 1951 р. н. Опішне, Полтавщина. 11.12.2018 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 2, 3.*
12. *Інформацію надано Варвинською Євдокією Федосіївною, 1936 р. н. Опішне, Полтавщина. 04.12.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 249 – Арк. 5.*
13. *Інформацію надано Гавою Олександрою Йосипівною, 1943 р. н. Опішне, Полтавщина. 11.12.2018 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 1, 2.*
14. *Інформацію надано Діденко Ганною Павлівною, 1944 р. н. Опішне, Полтавщина. 04.12.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 249. – Арк. 2, 3.*
15. *Інформацію надано Довженком Василем Михайловичем, 1940 р. н. Опішне, Полтавщина. 17.01.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 4.*
16. *Інформацію надано Дудник Антоніною Андріївною, 1939 р. н. Міські Млини, Полтавщина. 26.10.2018 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 4.*
17. *Інформацію надано Дудник Валентиною Кирилівною, 1936 р. н. Опішне, Полтавщина. 17.01.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 2.*
18. *Інформацію надано Задорожним Михайлом Васильовичем, 1956 р. н. Опішне, Полтавщина. 04.12.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 249. – Арк. 5.*
19. *Інформацію надано Зюбою Марією Іванівною, 1936 р. н. Опішне, Полтавщина. 26.10.2018 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 2.*
20. *Інформацію надано Каленич Любов'ю Петрівною, 1957 р. н. Опішне, Полтавщина. 03.12.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 249. – Арк. 1.*
21. *Інформацію надано Кононенко Марією Павлівною, 1936 р. н. Опішне, Полтавщина. 26.10.2018 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 2.*
22. *Інформацію надано Кошеленко Валентиною Михайлівною, 1948 р. н. Опішне, Полтавщина. 03.12.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 249. – Арк. 2.*
23. *Інформацію надано Лещенком Іваном Даниловичем, 1938 р. н. Опішне, Полтавщина. 17.01.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 4.*

24. *Інформацію надано Литвиненко Ларисою Іванівною, 1950 р. н. Опішне, Полтавщина. 17.12.2018 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 3.*
25. *Інформацію надано Литвиненко Лідією Євгенівною, 1946 р. н. Опішне, Полтавщина. 11.12.2018 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 249. – Арк. 1.*
26. *Інформацію надано Марехою Володимиром Івановичем, 1962 р. н. Опішне, Полтавщина. 03.12.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 3.*
27. *Інформацію надано Марехою Марією Іванівною, 1940 р. н. Опішне, Полтавщина. 22.12.2018 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 3.*
28. *Інформацію надано Мартиросян Любов'ю Степанівною, 1930 р. н. Опішне, Полтавщина. 17.01.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 4.*
29. *Інформацію надано Матвійко Надією Наумівною, Опішне, Полтавщина. 03.12.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 249. – Арк. 1.*
30. *Інформацію надано Мирком Олексієм Павловичем 1940 р. н. Опішне, Полтавщина. 03.12.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 249. – Арк. 4.*
31. *Інформацію надано Міщанином Віктором Даниловичем, 1962 р. н. Малі Будища, Полтавщина. 26.10.2018 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 1, 2.*
32. *Інформацію надано Мокляк Григорієм Івановичем, 1947 р. н. Опішне, Полтавщина. 16.01.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 3.*
33. *Інформацію надано Моргуном Миколою Панасовичем, 1938 р. н. Опішне, Полтавщина. 26.10.2018 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 2.*
34. *Інформацію надано Нижник Юлією Миколаївною, 1979 р. н. Опішне, Полтавщина. 26.10.2018 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 1.*
35. *Інформацію надано Петренком Павлом Яковичем, 1934 р. н. Опішне, Полтавщина. 17.01.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 4.*
36. *Інформацію надано Піскун Галиною Іванівною, 1949 р. н. Опішне, Полтавщина. 22.12.2018 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243 – Арк. 1.*
37. *Інформацію надано Піскун Галиною Іванівною, 1949 р. н. Опішне, Полтавщина. 03.12.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 249. – Арк. 1, 2.*

38. *Інформацію надано Пічковською Лідією Іллівною, 1956 р. н. Опішне, Полтавщина. 26.12.2018 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 3.*
39. *Інформацію надано Пічкою Варварою Трохимівною, 1956 р. н. Опішне, Полтавщина. 03.12.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 249. – Арк. 1.*
40. *Інформацію надано Порскало Катериною Миколаївною, 1951 р. н. Опішне, Полтавщина. 16.12.2018 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 3.*
41. *Інформацію надано Пошивайлом Богданом Григоровичем, 1984 р. н. Опішне, Полтавщина. 26.10.2018 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 1.*
42. *Інформацію надано Сердюченком Іваном Даниловичем, 1939 р. н. Опішне, Полтавщина. 03.12.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 249. – Арк. 3.*
43. *Інформацію надано Слободським Іваном Петровичем, 1948 р. н. Опішне, Полтавщина. 16.01.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 4.*
44. *Інформацію надано Слободською Лідією Василівною, 1940 р. н. Опішне, Полтавщина. 16.01.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 4.*
45. *Інформацію надано Хлонь Зінаїдою Іванівною, 1940 р. н. Опішне, Полтавщина. 04.12.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 249. – Арк. 4.*
46. *Інформацію надано Цигрик Антоніною Федорівною, 1941 р. н. Опішне, Полтавщина. 17.01.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 243. – Арк. 4.*
47. *Інформацію надано Ширай Раїсою Степанівною, 1941 р. н. Опішне, Полтавщина. 04.12.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 249. – Арк. 4.*
48. *Інформацію надано Шиян Варварою Прокопівною, 1925 р. н. Опішне, Полтавщина. 03.12.2019 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од. зб. 249. – Арк. 3.*
49. *Інформацію надано Якшиною Варварою Юхимівною, 1922 р. н. Опішне, Полтавщина. 26.10.2018 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 7. – Од зб. 243. – Арк. 2.*
50. *Книга спогадів Демченка Трохима Назаровича // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 4. – Оп. 1. – Од. зб. 1. – 76 арк.*
51. *Коваленко О. В. Курган V ст. до н. е. поблизу селища Опішне Полтавської області / О. В. Коваленко, Р. С. Луговий // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2006. – № 2. – С. 121-122.*

52. *Максимович Григорій. Історія Опішнянського заводу «Художній керамік» (складена за архівними матеріалами та спогадами старожилів) / Григорій Максимович // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 4. – Оп. 2. – Од. зб. 2. – 32 арк.*
53. *Михайлец И. Село Малыя Будищечки (историко-статистический очерк) / И. Михайлец // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – Полтава : Типография наслед. Н. О. Пигуренко, 1887. – № 12. – С. 443-444.*
54. *Опішне // Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. За рік 1994 / за ред. Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 1995. – Кн. 2. – С. 527.*
55. *Полтавська область : географічний атлас / під ред. Т. В. Погурельської. – К. : Мапа, 2004. – 20 с.*
56. *Пошивайло О. М. Етнографія українського гончарства : Лівобережна Україна / О. М. Пошивайло. – К. : Молодь, 1993. – 408 с. : іл.*
57. *Пошивайло О. М. Ілюстрований словник народної гончарської термінології Лівобережної України (Гетьманщина) / О. М. Пошивайло – Опішне : Українське Народознавство, 1993. – 280 с. : іл.*
58. *Пошивайло Олесь. Повертаймо собі своє! (Гончарська столиця України по-українськи «Опішне», а не «Опішня» / Олесь Пошивайло // Українське гончарство : національний культурологічний щорічник. За роки 1996–1999 / за ред. Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 1999. – Кн. 4. – С. 8-16.*
59. *Пошивайло Олесь. Українська академічна керамологія XXI сторіччя. Теорія, історія, сучасний ужинок, майбутній поступ. Книга 1 (2001–2005) / Олесь Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 2007. – 776 с. : іл.*
60. *Середа Тимофій Іванович : спогади старожилів Опішні про розбійника В. Гнидку // Архів музею Опішнянської загальноосвітньої школи № 1.*
61. *Середа Тимофій Іванович (1875 р. н.) : автобіографія // Архів музею Опішнянської загальноосвітньої школи № 1.*
62. *Спогади Дудник Лідії Іванівни (1938 р. н.). [Аудіододаток до : Метка Людмила. Звіт про керамологічну експедицію (Опішне. Полтавщина. 24.04.2014)] // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – DVD фонд. – Інв. № 189.*
63. *Троцька В. І. Археологічні дослідження в околицях Опішного / В. І. Троцька // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2002. – 2003.– № 1-2. – С. 194-195.*
64. *Трудова книжка Маслій Ольги Іллівни, 1939 р. н. // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 24. – Оп. 1. – Од. зб. 3. – 18 арк.*
65. *Трудова книжка Мільки Марії Олексіївни, 1924 р. н. // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 24. – Оп. 1. – Од. зб. 16. – 18 арк.*
66. *Трудова книжка М'якоступ Ніни Захарівни, 1935 р. н. // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 24. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – 18 арк.*
67. *Трудова книжка Остапенка Івана Герасимовича, 1920 р. н. // Приватний архів Піскун Галини Іванівни.*

68. Трудова книжка Хлоня Василя Федоровича, 1935 р. н. // Приватний архів Хлонь Зінаїди Іванівни.
69. Трудова книжка Чабан Валентини Іванівни, 1940 р. н. // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 24. – Оп. 1. – Од. зб. 38. – 18 арк.
70. Щербань А. Л. Нариси з історії міста Опішне козацької доби / А. Л. Щербань, О. В. Щербань – Харків : Країна мрій, 2011. – 176 с.
71. Щербань Анатолій. Церкви Опішного у XVII–XVIII ст. [Електронний ресурс] / Анатолій Щербань, Олена Щербань // Козацька бібліотека [сайт]. – Режим доступу : http://kozakbiblio.web-box.ru/naukovo-dosldnij-centr-chasi-kozack/vipusk-18-j/storiko-kraznavch-dosldzhennja-pamjatok-pznogo

© Valentyna Trotska, 2019

HISTORICAL WARDS OF OPISHNE

Basing on the materials of the researchers of the late 19th century and the memories of the locals, the names of the wards and subwards of Opishne have been elucidated by the author. Their whereabouts have been ascertained

[Received Desember 15, 2018]

Keywords: *Ukrainian cultural ceramology, pottery terminology, wards, subwards, location, memories, Opishne*

УДК 81′373.21(477.53-22)"17/19"

© Олесь Пошивайло, 2019

Доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
директор Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України,
генеральний директор Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному,
голова Правління ГО «Конгрес українських керамологів».
oles_poshyvaylo@ukr.net (Опішне, Україна)

ПРО НАЗВУ ГОНЧАРНОЇ СТОЛИЦІ УКРАЇНИ ВПРОДОВЖ ДРУГОЇ ЧВЕРТІ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Про побутування назви гончарної столиці України – містечка Опішного – за російського колоніального режиму впродовж другої чверті XVIII – початку XX століття. За літературними й архівними джерелами відтворено особливості русифікації ойконіма та його автентичного функціонування серед автохтонного населення.

[Одержано 12 грудня 2018]

Ключові слова: *українська керамологія, керамолінгвістика, мовознавство, топоніми, ойконіми, Опішне, Опішня, Опошня*

Одним із найважливіших чинників формування й утвердження національної самобутності є українська мова, зокрема збереження в ній історично сформованих географічних назв (топонімів), у тому числі назв населених пунктів (ойконімів) і річок (гідронімів), а також власних імен (антропонімів). Тому мусимо активніше, інколи навіть агресивніше, повертати собі свої традиційні мовні набутки. Для цього необхідно, найперше, не мавпувати, споглядаючи інші народи, а залишатися самими собою й послуговуватися повсякчас словами, у тому числі й географічними назвами, утвореними нашими предками впродовж тривалого історичного розвитку. У цьому – суттєвий компонент процесу формування самоповаги, гордості за власну державу, цілком природне бажання бачити рідний народ, національну культуру в їх неповторній красі, усвідомлювати власну самобутність і унікальність у світовій історії. Розуміння величі й самодостатності народу спонукає позбуватися всього привнесеного, зумисне сплюндрованого в рідній культурі. В українській мові нині паразитують багато спотворених чужоземцями власних назв, немовби так і годиться. Кілька століть бездержавності й панування колоніальної імперської ідеології привчили частину українців покірливо сприймати чуже за своє й зневажати одвічно українське.

Отож, **мова піде про етнічну назву містечка в Полтавщині, яке постає одним із наймогутніших центрів художньої культури українців, загальновизнаною Гончарною Столицею України, своєрідним етнічним символом українського**

народного мистецтва. Нині, за офіційною нормою, назва поселення пишеться як *«**Опішня»*** (російською мовою – *«**Опошня»***).

Ще 1889 року відомий полтавський етнограф, статистик і керамолог Віктор Василенко (1839–1914) започаткував дискусію про походження назви гончарної столиці, яка вже триває більше 130 років [див.: 12, с. 3]. Незважаючи на такий поважний вік, вона залишається актуальною й на початку XXI сторіччя. Рівночасно патріотично налаштовані мешканці Опішного, учені й громадські діячі України поки що безуспішно намагаються відновити етнотопонім і позбутися наполовину українізованого в літературі на початку XX століття варіанта назви *«**Опішня»***, який постав з нав'язаної українцям колоніальною імперською адміністрацією назви *«**Опошня»*** [див., напр. : 68, 69, 70].

У пропонованій статті проаналізовано джерела другої чверті XVIII – початку XX століття, які дозволяють відтворити особливості русифікації ойконіма та його автентичного функціонування серед автохтонного населення.

* * *

У літописі Самійла Величка, написаному в 1720-ті роки в селі Жуки й Диканьці (Полтавщина), розповідається, що 1668 року (за українським виданням літопису 1991 року в перекладі з книжної української мови Валерія Шевчука) *«...гетьман Дорошенко, другий опікун бідної цьогобічної малоросійської вітчизни, прочувши, що князь Ромодановський здобуває Котельву й **Опошне** і прагнучи завернути той його стрім назад від Малої Росії, зібрав тогобічне, що від Чигрина, козацьке військо і, закликавши собі в допомогу кримську орду, переправився через Дніпро і рушив повз Голтву й Решетилівку до **Опошного**»* [15, т. 2, с. 79]. За тим же літописом, князь Григорій Ромодановський *«з великою скоростию з под **Опошнего** и Котелви рушил назад до Ахтирки; о чом Дорошенко тайно уведомившись, рушил от поля перечоного Сербинского з поспешением, будто **Опошнему** и Котелве на отсеч…»* [цит. за: 46, с. 164]. За ще одним свідченням Самійла Величка, у жовтні 1698 року, за дорученням гетьмана Івана Мазепи, генеральний військовий писар Василь Кочубей виїздив до Гадяцького полку, щоб вирішити суперечку мешканців Опішного й Зінькова з мешканцями містечка Бурки *«за ґрунти та польові межі»*. Літописець подав текст листа Василя Кочубея від 26 жовтня того ж року, де мовиться: *«...поля, що лежать поміж **Опошним**, Зіньковом та Бурками...», «...від шляху з Бурок до **Опошного**...», «З **Опошного**: Филон Лихопой...»* [15, т. 2, с. 580, 581].

Самійло Величко, котрий мешкав і писав літопис неподалік від Опішного, а отже, і знав, як місцеве населення називає це містечко, у своєму трактаті, написаному складною українською книжною мовою, приблизно впродовж 1722–1727 років перейшов на використання нового російськомовного варіанта назви містечка, який ще частково зберігав особливості місцевої вимови ойконіма, а саме ***«Опошне»*** з похідними від нього відмінками – ***«Опошного», «Опошним»****

* *При цьому беру до уваги застереження перекладача літопису Валерія Шевчука, що «географічні назви відтворено за Величком, надто перекручені перекладач пояснював. Різнописання частково уніфіковано» [97, т. 1, с. 23]*

Можливо, це було пов'язано з указом Петра І від 6 жовтня 1720 року, який заборонив друкувати в Україні будь-які книги, окрім релігійної літератури, які при виданні не звіряли з російськими текстами, щоб *«**ніякої різниці й окремого наріччя в них не було**»* [2, с. 316; 8, с. 198]. За цим приписом також настав *«останній акт знищення Петром І української автономії, пов'язаний із заснуванням за ініціативою царя Малоросійської колегії у 1722 р.»* [8, с. 198]. Однією з основних функцій Колегії було визначено *«**наблюдение за правильным делопроизводством** в войсковой канцелярии и контролировать входящие и исходящие бумаги»* [25, с. 251]. Фактично ж, **у Гетьманщині було запроваджено російську окупаційну адміністрацію з російськомовним діловодством**. За висновком Михайла Грушевського, *«…правительство систематически назначало на полковничьи должности великороссиян, приготовляло введение общеимперских законов в украинские учреждения, а бригадир Вельяминов командовал генеральною старшиною как своими подчиненными»* [25, с. 252].

Очевидно, **саме в другій чверті XVIII століття український етнотопонім *«Опішне»*, що відповідав словотворчим і фонетичним особливостям української мови, російські й підросійські канцеляристи остаточно утвердили на російський манер як *«Опошне»*.** Останній звук у російській мові позначався літерою ять (ѣ / ѣ) і за звучанням збігався з російським ***«е»***. Напевно, саме під впливом вимови топоніма в російській мові, що домінувала в офіційному діловодстві російської окупаційної влади в Україні впродовж кількох століть, в українській мові місцевого населення закінчення назви ***«Опішне»*** пом'якшувалося до ***«є»***, за аналогією з російською вимовою, і фактично звучало як ***«Опішнє»*** *(пор. рос.* ***«Опошне»****)*.

Одним із джерел вивчення етнотопоніма є церковні старожитності з давніх храмів Опішного. Так, в Успенській церкві, яку вважали *«современной самой **Опошне**»* [59, с. 113]*, наприкінці 1860-х років зберігалися реліквії, на яких було зафіксовано назву містечка в мові священиків другої половини XVII – першої половини XIX століття. За ними можна прослідкувати, як поступово утверджувався російський варіант топоніма:

- На книзі *«Мінеї»*, надрукованій 1720 року в Москві, був напис: *«Сия книга исправлена по обещанию от мене Иоанна Кирьякова до храму Успения Присв. Богородицы, м. **Опошняго**»* [59, с. 116].
- На срібно-позолоченому потирі: *«Коштом и старанием рабы Божией Марии Демяновны Тимченковой, в **Опошнем** 1739 г.»* [59, с. 121].
- На срібному хресті з п'єдесталом: *«В город **Опошне**, 1740 г.»* [59, с. 121].
- На підкладці наплічника фелона було шовком вишито напис: *«1757 г. месяца ноеврия 23, св. Ризы надала в город **Опошню** до храму Успения Пресв. Богородицы за спасенье души умершаго мужа своего Василия Быковскаго Гадячскаго полковаго обознаго, Еленою Быковскою…»* [59, с. 117].

** Вдячний заступнику директора Державного архіву Полтавської області, заслуженому працівнику культури України Тарасу Пустовіту за допомогу в пошуку дослідження Якова Пирського*

- На метричній книзі 1759 року був напис: *«Киевской Метрополии, Зеньковской и **Опошнянской** протопопии, Священствующему Стефану Мартиновичу с причетники»* [59, с. 118].
- На метричній книзі 1795 року: *«Книга Епархии Киевской протопопии Миргородской, благочиния **Опошнянскаго**, м. **Опошняго**, церкви Успенской»* [59, с. 118].
- На золотій чаші: *«Сей сосуд сделан к церкви Св. Андрея первозваннаго и честнаго Креста в **Опошнем**, из золотой шпаги жалованной Его Превосходительству флота капитану, командиру и ковалеру Григорию Ивановичу Тимченку, на коей была надпись: за храбрость и мужество оказанные в сражении 7-го Июня 1788 г. на Лимане Очаковском, сделана 1811 г.»* [59, с. 120-121].

При цьому сам автор інформації про церковні старожитності, з 1852 року священик Успенської церкви в Опішному Яків Пирський про згадані реліквії містечка в примітці зазначив*: «Все сведения взяты из описей церк. имущ. **Опошенской** Усп. ц. за 1827, 1851 и 1858 годы»* [59, с.119]. Тобто сам написав не ***«Опошнянской»***, як було прийнято на той час в офіційному російському писанні, а ***«Опошенской»***, як традиційно на російський лад говорили російськомовні мешканці поселення. Щоправда, через кілька сторінок, уже написав *«по-офіційному»: «Священник Андрей Станиславский, перемещенный от **Опошнянской** Покровской ц. и священствовавший в ней с 1846–1855 г.…»* [59, с. 124; див. також с. 125].

Привертає увагу й інформація про наявність в Успенській церкві Опішного ікон на дерев'яних блятах: *«Икона страждущего Спасителя с надписью: Ессе Homo!* (з латинської – *«Ось людина!»* – О. П.) *…Икона Богоматери страждущей с надписью: Mater Dolorosa!* (з латинської – скорботна мати. – О. П.) [59, с. 117]. Можливо, ці ікони в першій церкві Опішного були пожертвувані ще спадкоємцями поляків, котрі мешкали в Опішному в першій половині XVII століття, за панування на цій території магнатів Вишневецьких. Цей факт може бути ще одним підтвердженням і польського походження одного з найдавніших варіантів назви поселення ***(Opoczinskỳ)***.

Як випливає з цих артефактів, для першої половини XVIII століття домінуючим у російському мовленні був варіант назви *«Опошне»*. У середині цього ж століття поширився й прикметник від цього найменування – *«Опошнянский».*

Тотальний наступ царату на українську автономію посилився в другій половині XVIII століття. Цей процес повсюдно супроводжувався масованою русифікацією українців. Офіційне діловодство, від столиці до хутора, усе частіше велося винятково російською мовою. Відповідно до цієї загарбницько-колонізаційної ідеології, суто українські топоніми, незвичні для росіян і складні для них у вимові, довільно змінювали й підганяли під закономірності побудови російських слів. За дослідженням Михайла Грушевського, ***«с половины XVIII в. великорусская канцелярская речь господствует в делопроизводстве на Украине… На народный язык смотрят несерьезно, он представлялся «просвещенным» украинцам провинциализмом, не имеющим никакой будущности»*** [25, с. 304].

В останній третині XVIII століття в літературі вже співіснували два російські варіанти українського ойконіма: *«Опошне»* та *«Опошня».* Так, в історичному

творі кінця 1760-х років *«История Русов или Малой России»* Георгія Конисського є згадка про те, що 1583 року кримські татари *«...напали воровски на границы Малоросийския и пленили несколько сот человек около местечек* ***Опошнаго*** *и Котельвы»*. Далі розповідається про арешт Мартина Мніха «*в окрестности города* ***Опошни***» [34, с. 222]. У додатку до твору знову з'являється варіант ***«Опошне»***: *«...Дорошенка приглашают к себе в Полтаву, который тотчас отправляется к ним в* ***Опошное*** *и провозглашается там гетманом обеих сторон Днепра»* [34, с. 31, 222; 34, Подробный обзор Истории Русов, с. 19]. У покажчику до книги теж читаємо **«*Опошне*»** [34, Указатель, с. 39].

На початку червня 1775 року на окраїні містечка Опішного, біля цвинтаря, було розпочато будівництво нової церкви*. У закладній свинцевій дошці майбутнього храму зазначалося: *«В имя Отца и Сина и Святаго Духа основася сія церков в честь и память всех святых в год государствованія благочестывеишія Государини Імператрици ЕКАТЕРИНЫ АЛЕКЗЕВНЫ ВТОРІЯ. благословеніем митрополита Гавріила. Пригороде* ***Опошнем*** *накладбыщи протопопом Іяковом Костенским а иждивеніем обердиректоршы Екатерины Тимченковои. Іюня 4 дня от Рождества Христова: 1775 года»* [30]. Випадково віднайдена під час будівельних робіт історична пам'ятка також засвідчує використання в російськомовних текстах другої половини XVIII століття й варіанта назви поселення ***«Опошне»***. (За збігом обставин, у той час, коли в Опішному славили «*благочестывеишія Государини»,* за її розпорядженням російські війська під командуванням генерала Петра Текелія почали ліквідацію Запорізької Січі).

Відомий дослідник української геральдики, кандидат історичних наук Володимир Панченко в статті «*До історії геральдики містечка Опішні XVIII століття*» (2013) зазначив, що в середині XVIII століття містечко, «*за тогочасною офіційною термінологією*», мало назву **«*Опішне*».** За свідченням автора, у березні – травні 2012 року ним «*було проведено систематичну роботу в фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві з метою виявлення відомостей про міську геральдику Опішні доби Гетьманщини. Як наслідок, пам'ятки такого роду (відбитки місцевих адміністративних печаток) було віднайдено в фондах 54 (Друга Малоросійська колегія) і 795 (Гадяцький гродський суд)*» [57, с. 83, 84]. Дослідникові вдалося віднайти відбитки печаток Другого Опішненського та Третього Опішненського сотенних правлінь 1766–1768 років. Хоча печатки збереглися в незадовільному стані, на них прочитуються фрагменти легенд: «*…ТЪ СОТН… **ВПОШ…***» (очевидно, «*ПЄЧАТЬ СОТНꙋ ВТОРОИ **ВПОШАНСКОИ***» і «*ПЄЧАТЬ СОТНꙋ ТРЄТОИ **ВПОШАНСКОИ***»)» [57, с. 84].

«Набагато краще зберігся відбиток печатки на рапорті Першого Опішнянського сотенного правління, датованому 1777 р.» з такими фрагментами

---

* *Священик Успенської церкви Опішного Яків Пирський 1869 року повідомляв, що 1867 року «за чертой* **Опошни***» збудована «Церковь кладбищенская Всех Святых… на место обветшевшей, неизвестно когда построенной» [59, с. 127]. Отже, через 92 роки в містечку вже забули точну дату будівництва церкви й тільки віднайдена випадково 2002 року закладна дошка дозволила відновити дату її заснування*

легенди: «…*ЧАТЬ ГОР… **ОШН**…*» (очевидно, «*ПЄЧАТЪ ГОРОДА **ѴПОШНЄГО***»)» [57, с. 84]. Володимир Панченко також виявив на печатці геральдичну композицію – «*зображення оберненої прямо бичачої голови; над нею – зубчаста корона, з якої по боках звисає мантія…*». Учений вважає, що ця «*символіка опішнянського герба є досить оригінальною, мало властивою типовій самобутній геральдиці Лівобережжя доби Гетьманщини*». Він потрактовує цю символіку герба Опішного 1777 року, у тому числі, і як *«частина герба Вишневецьких, як колишніх власників містечка (тобто, елемент герба «Пом'ян» або «Могила» – обидва ці знаки в різні часи входили до великого герба Вишневецьких)… В будь-якому разі зображення бичачої голови – автентичний герб містечка Опішні доби Гетьманщини. Його символіка (зокрема, в традиційному трактуванні алегорії родючості землі) є цілком придатною й до сьогоднішнього юридичного вжитку. Щоправда, 8 жовтня 2002 р. місцева селищна рада вже затвердила сучасний герб Опішні, офіційний опис якого є таким: «На щиті, розтятому на золоте й зелене поля, на семи пагорбах в обернених кольорах стоїть червоно-золотий куманець із рослинним орнаментом (також в обернених кольорах)». Зазначена символіка тлумачиться так: «Куманець є традиційним опішнянським витвором і підкреслює розвинуте гончарство, а сім пагорбів – географічне розташування селища… Імовірно, в майбутньому до згаданих символів слід усе ж таки додати історичну емблему міста – бичачу голову (скажімо, помістивши її в голові щита або обтяжити нею підніжжя у вигляді семи пагорбів), щоб продемонструвати спадковість сучасного самоврядування селища від козацької доби»* [57, с. 84; див. також: 58, с. 262].

В описові повітового міста Голтва Київського намісництва (1775–1786) згадано про ярмарки, на які приїжджали «*купцы с красными товарами из городов Полтавы, Кременчуга, Городища, Хорола, **Опошнего**…*»; в описові Городиського повіту згадано про «*помещика Черниговского наместничества, жительствующему в городе **Опошнех**…*» [49, с. 80, 225, 313, 84]. А в написаній у той же час праці Опанаса Шафонського «*Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России*» (1786) мова вже йшла про «*местечко **Опошня***». Проте цей варіант назви натоді ще не став домінуючим. При цьому характерно, що й сам автор утворював прикметник ще від попереднього варіанта назви (**«*Опошне*»**) – **«*опошанский*»**, наприклад: «*сотня **Первоопошанская***», «*на имя **Опошанского** сотника*»; «*всеми **Опошанскими** жителями*», «*в местечко **Опошню***», «*чрез улицу **Опошанскую***» [96, с. 638, 639, 641, 653, 661]. Характерно, що саме цей прикметник, похідний від «***Опошне***», побутував у канцелярській мові Російської імперії аж до початку XX століття. За висновком відомого українського мовознавця, дослідника українських пам'яток XVI–XVII століть Михайла Худаша, існування прикметників **«*опішенський*»**, а в російському варіанті – **«*опошанский*»**, є одним із свідчень паралельного побутування в народній мові ойконіма «***Опішне***» (російський варіант – «***Опошне***»), від якого вони утворювалися [див.: 95, с. 684, 685].

У збірці історичних відомостей Василя Рубана, що побачила світ 1773 року в Санкт-Петербурзі, йшлося про наявність на той час у *«Городе **Опошнем**… Гадяцкого полку»,* духовного правління Київської єпархії, присутність там *«почтмейстера…*

*по Полтавскому тракту… **в Опошном**: Войсковый Товарыщ, Степан Иванов сын Киріяков»* [78, с. 84, 91]. Тим часом, на інших сторінках книги вже йдеться не про місто, а про містечко. Так, у *«Ведомости, по которым дорогам учреждены в Малой России почтовые станы»* неодноразово згадано *«в Местечке **Опошнем**»* на дорогах від Глухова до Полтави, від Полтави до Києва, від Полтави до Чернігова [78 с. 41, 42, 45].

У «*Топографическом описании Малороссийской губернии*» 1798–1800 років, у частині з топографічним описом Зіньківського повіту, констатувалося: «*Заводов селитряных пять. В местечках: **Опошнем** один... Из состоящих в повете Зеньковском местечек в трех главнеиших именно: Сорочинцах, **Опошнем**, и Будище бывают в каждую неделю по два торги.., а ярманки собираются во всех местечках… Все те ярманки продолжаются в Сорочинцах, **Опошнем** и Будищах по два и по три дни….*» [89, с. 72, 73].

Тим часом, **<u>першим свідченням про народну назву містечка є використання Іваном Котляревським прикметника *«опішнянських»* у своїй бурлескно-травестійній поемі *«Енеїда»*</u>**, яка стала першою літературною пам'яткою, написаною розмовною українською мовою кінця XVIII – початку XIX століття. Зокрема, 1809 року він завершив написання четвертої частини, яку того ж року, разом із попередніми трьома частинами, було опубліковано в Санкт-Петербурзі. Там ішлося про ***«Корыто Опишнянскихъ сливъ»***, принесених Латином у дарунок Енею [16, с. 19]. У завершеному творі в шести частинах, що побачив світ 1842 року, ця фраза була уточнена: ***«Корыто Опишнянс<u>ь</u>кихъ сл<u>ы</u>въ»*** [17, с. 32]. З цитованого словосполучення можна гадати, що вихідною формою топоніма для утворення прикметника була давня розмовна назва ***«Опішне».***

<u>У XIX столітті вже повсюдно в офіційному російськомовному діловодстві й книжково-журнальних публікаціях утвердилася назва *«Опошня»*, яка стала домінуючою.</u> У «*Ведомости состоящим в Малороссийской губернии селениям, с показанием, в каких оные поветах и сколько в каждом платящих подати мужеска пола душ*» за 1799–1801 роки «*в повете Зеньковском*» було зафіксовано: «*местечко **Опошня** – 3535*» [14, с. 182]. Тому автори публікацій цього, як і наступного, XX століття, згадуючи (друкуючи) документи кінця XVII–XVIII століть, звично замінювали тогочасні варіанти написання назви містечка на **«*Опошня*».** Наприклад, 1830 року, цитуючи вищенаведені рядки Георгія Кониського у своїй історичній праці, історик Дмитро Бантиш-Каменський писав: «…*<u>Захватили в плен около местечек **Опошни** и Котельвы</u>*» [6, с. 89]. Отож, «***Опошное***» Георгія Кониського вже трансформувалося в «***Опошня***» у варіанті Дмитра Бантиш-Каменського.

У *«Всеобщем географическом и статистическом словаре»* 1843 року вже містилася енциклопедична стаття про Опішне: ***«ОПОШНЯ**. Мст. в Зеньковском уезде, Полтавской гбр. (Россия)…»* [20, с. 86]. На більшості картографічних матеріалів XIX століття теж фігурує назва ***«Опошня»***, наприклад, на карті Полтавської губернії 1835 та 1876 років [5, № 35; 32, № 43].

Водночас і варіант назви *«Опошне»* продовжував співіснувати. 1824 року на біблії Успенської церкви містечка **Опішного** було зроблено напис: *«Сия Священная Библия к Успенской **Опошанской** Церкви присланна из Синодальной*

типографии. 1824 года М. Мая 30 д.» [Приватна колекція]. 1869 року в *«Сборнике статистических сведений о Полтавской губернии»* зазначено, що в Зіньківському повіті є *«волостное правление… **Опошанское»***, до якого входили *«Местечко **Опошня»*** та інші населені пункти; *«в м. **Опошнем»*** також поштова *«станция **Опошанская»***; в іншому випадку – *«стан 1-й в м. **Опошне»*** [80, с. 156, 199, 204, 208, 59, 61, 69, 143]. Як видно, хоча містечко ***«Опошня»***, проте все інше в збірнику, як і в напису на Біблії, – ще ***«опошанское»***, тобто похідне від варіанта ***«Опошне».***

Російська назва поселення з закінченням на ***«е»*** – характерна прикмета й численних рукописних матеріалів XIX – початку XX століття. Так, у Лубенському музеї Катерини Скаржинської на початку XX століття зберігався товстелезний рукописний том *«Ревизской сказки м. **Опошни** Зеньковского уезда за 1835–1838 годы»* (нині – у Державному архіві Полтавської області). У ньому записано, скажімо, таке: *«Гончар Федор Пошивайло в местечке **Опошнем** имеет избу при ней двор сад и огород примерно меры 1/4 десятины...»*; *«Добавочная Перепись Малороссийским Козакам Волости **Опошанской** Местечка **Опошнего**. 1835 года»* [76, арк. 111, 952]. Так само й через 56 років відтоді у «*Свидетельстве о явке к исполнению воинской повинности*» опішненського козака Шияна Павла Федоровича від 03.11.1891 року від руки записано: *«Шіян Павел Федорович, козак **Опошанской** волости»* [81]. Прикметник ***«Опошанский»*** зафіксовано навіть на офіційному бланку Опішненського волосного суду, надрукованому типографським способом на початку 1910-х років – ***«Опошанский Волостной Суд».*** При цьому на печатці того ж суду зазначений інший варіант, а саме *«**Опошнянский** Волостной Суд»* [65].

Водночас, у нотаріальних документах початку XX століття російською мовою звично друкували:

- *«…Ввел козака Павла Федоровича Шияна во владение недвижимым имением приобретенным им от козачки Александры Ефимовны Шияновой находящимся Полтавской губернии, Зеньковского уезда, Опошнянской волости, состоящим из: 1/жилого грунта с огородом и садом в м. **Опошни** в Заниколаевском десятке…; 2-е пахатной нивы **Опошнянской** дачи в урочище «Геевых могил»…»* [13, с.1].
- У *«Платежной книжке»,* виписаній на ім'я того ж таки Павла Шияна механічним способом, надруковано: «*Платежная книжка Зеньковского уезда, **Опошнянской** волости»*, далі вписано рукою ***«Опошнянского»***, а далі друкованим *«общества»* [61].
- У копії рішення повітового члена Полтавського окружного суду по Зіньківському повіту в справі *«по прошению опеки по имению умершего Семена Шияна об исключении из описи недвижимого имения описанного за дом Федора Шияна Кондрату Шияну»* рукою волосного писаря А. Грекова написано: *«Настоящая копия с подлинным во всем есть верна. в том **Опошнянское** Волостное Правление удостоверяет 1913 года Апреля 5 дня»* [66].
- У рукописному протоколі повідомляється: *«1915 года Июня 25 дня ко мне полицейскому уряднику по **Опошнянской** волости 1 стана Зеньковского уезда Пономаренко явился сего числа козак М. **Опошня,** Павел Федорович*

*Шиян… Свидетели козаки М. **Опошня**, Макар Данилов Рыбец и Марфа Васильевна Яценкова... Обвинительный козак М. **Опошня** Кондрат Федорович Шиян…»* [71].

- У витягові з метричної книги про померлих за 1910 рік йдеться про *«**Опошнянское** волостное правление»*; документ завірено печаткою з круговим написом: *«**Опошнянское** волостн. правл. Зеньковск. у. Полтавск. г.»* [21].

Тим часом відомий український археолог, етнолог і керамолог Іван Зарецький у науковому звітові про проведені розкопки в Богодухівському повіті Харківської губернії впродовж 1887–1888 років зазначав про існування кургану під назвою ***«Опішлянка»***: *«Курган № 13, по народному, Могила **Опишлянка**, на северо-восток от группы от только что описанных (в Ахтырском у.) в полутора версты отсюда. Стоит этот курган на природном круглом холме, от которого во все стороны местность низменная с несколькими болотами и озерами, не носящими никаких названий, могущих что либо прибавить к делу. С этого кургана прекрасный вид почти в оруг на десять верст; по краю этого кургана проходит большая, некогда почтовая, дорога, чрез Котельву на Ахтырку… Могила **Опишлянка** формой напоминает отрезок шара…»* [27, л. 9-9об.; див. також: 48, с. 175; 22, с. 370-371; 11, с. 12]. Це спостереження Івана Зарецького свідчить про те, що в народній мові і в місцевій традиції міцно закріпився варіант ***«Опішне» («Опішнє»),*** похідним від якого й було найменування кургану ***«Опішлянка».*** Водночас висловлю здогад, що курган мав таку ж форму, як і плато, на якому розмістилося поселення Опішне, тобто був мініатюрною копією природних умов існування містечка. Саме за подібністю природних умов (підвищення), вона й могла означуватися однаковою назвою: ***«Опішне», «Опішлянка».***

На території Черкасівської сільської ради Полтавського району нині є село **Опішняни** [див.: 92, с. 228]. Достовірного походження його назви з'ясувати не вдалося. 1846 року Микола Арандаренко зафіксував у цьому ареалі тільки село *«Черкасовка»* [4, ч. III, с. 11]. 1865 року Павло Бодянський в *«Алфавитном списке городов, местечек, сел, значительнейших деревень и хуторов Полтавской губернии»* про село **Опішняни** теж іще не згадував [див.: 3, с. 70-72]. Станом на 1869 рік населеного пункту під такою назвою у Василівській волості Полтавського повіту (де була й *«деревня Черкасовка»*) теж не виявлено [див.: 80, с. 146]. У довіднику адміністративно-територіального поділу Української РСР 1947 року Опішняни вже згадуються [91, с. 426].

1914 року Лев Падалка подав інформацію про існування в Зіньківському повіті, недалеко від ***Опішного,*** хуторів ***«Опошнянских»,*** в іншому місці наукової праці – про *«**Опошнянский** хут.»*, який знаходився в районі населених пунктів Жоржівка, Миколаївка, Кирило-Ганнівка, Олександрівка [55, с. 208, 151].

Найбільш імовірно, що всі ці поселення (**Опішняни, Опішнянський хутір**) було засновано переселенцями з **Опішного**. Про це переконливо засвідчують факти наявності в них (чи поблизу них) мешканців із прізвищами, похідними від досліджуваного ойконіма. Так, 1916 року, в *«Памятной книжке Полтавской губернии на 1916 год»* зазначено, що в Полтавському повіті, на залізничній станції

Божков працював телеграфістом *«**Анан. Петр. Опошнян**»* [56, с. 107]. 1989 року в селі **Опішняни** відбулося Свято віддаленого села. У статті *«В **Опішнянах** свято»* Н. Крижановська повідомляла, що з-поміж інших учасників дійства були місцеві мешканці **М. Ф. Опішнян, Н. М. Опішнян**, а працівники культури згадували про одного з перших керівників колгоспів **Г. С. Опішняна** [35].

Дослідник кустарних промислів С. І. Лисенко обстежив відомі гончарні осередки Роменського й Лохвицького повітів Полтавської губернії. В опублікованих у 1901 й 1904 роках польових матеріалах, описуючи економіку гончарного промислу й побут гончарів, він користувався такими ж звичними на той час словами, як **«*Опошанского района*», «*опошанские гончары*», «*в Опошне*», «*из Опошни*»** [38, с. 366]; **«*опошанская глина*», «*опошанцы*», «*опошанцам*», «*Опошня*»** [37, с. 127, 128]; «***опошанский** побел*», «***опошнянский** торговец*» [39, с. 54, 61, 74]. При цьому в дослідника до тексту потрапили й народні варіанти топоніма, але тільки в тих випадках, коли він цитував висловлювання тамтешніх мешканців: «*Тут идут изделия и Комышны, и Попівки, и Хомутца («вже луччих не буде, як хомутецькі»), и **Опішнего**, и даже Ични*» [39, с. 54]»; «*…гончары… жаловались на **опошанцев**, что они никогда не сообщают своих секретов производства другим гончарам («хиба года 3 пробудеш у **Опішнему**, то й узнаєш»)*», – скаржилися сенчанські гончарі [37, с. 128]. Як випливає з наведеної цитати, не тільки мешканці Опішного, а й населення більш віддалених населених пунктів теж називали містечко **«*Опішне*» («*у Опішнему*»).** Водночас кидається в очі й одночасне використання прикметникових форм – **«*опошанский*»** і **«*опошнянский*».** Як уже зазначалося вище, існування відойконімічного іменника «***опошанцы***» та прикметника «***опошенский***» є одним із свідчень активного побутування ойконіма «***Опішне***» та його російського варіанта «***Опошне***» в середовищі місцевого населення.

У російськомовних публікаціях другої половини XIX – початку XX століття домінуючим залишався варіант топоніма «*Опошня*», за подальшого звуження використання іншого, менш зрусифікованого, варіанта «*Опошне*». У деяких виданнях інколи були спроби більш-менш точного перекладу етимону російською мовою, унаслідок чого назва поселення нерідко зберігала закінчення української основи.

1849 року, за матеріалами, зібраними 1846 року, Микола Арандаренко в *«Записках о Полтавской губернии»* писав: ***«В м. Опошнем», «в окрестностях города Опошняго»*** і вживав похідний прикметник ***«Опошанский», «Опошанская волость»*** [4, ч. 2, с. 380, 83; ч. 3, с. 96, 104].

*«**Опошне**»* зафіксовано навіть в офіційному покажчику населених пунктів Російської імперії (1862): у «*Списках населенных мест Российской империи по сведениям 1859 года*» записано російською мовою – ***«Опошне (Опошня),** мест. вл.»* [87, с. 49]. А в *«Азбучном указателе»* цього ж видання дещо уточнено: ***«Опошне** или **Опошня**»* [87, с. 251].

1865 року Павло Бодянський опублікував *«Памятную книжку Полтавской губернии за 1865 год»*, у якій вживав словосполучення: *«Зиньковского у. в м. **Опошнем**»* [29, с. 106], ***«Опошне** м.», «**Опошанск[ая** волость»]* [3, с. 70, 62],

«в м. ***Опошнем****»* [103, с. 5, 17, 19], а водночас уживав і таку форму, як *«в м.* ***Опошне****»* [44], *«м.* ***Опошня****»* [45].

1903 року, описуючи дороги Полтавської губернії, вчені зазначали: *«К югу от города* (Зінькова. – О.П.) *направляется почтовый тракт на г. Полтаву. По этому тракту, верстах в 35 от города, при речке Тарапуньке и невдалеке от берега р. Ворсклы расположено богатое волостное местечко* ***Опошне (Опошня)****...»* [47, с. 426]. А в географічному покажчику до книги *«Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Т. VII. Малороссия» (1903)* спеціально зазначено два варіанти написання слова-топоніма: ***«Опошня (-е)****, мч. Зеньковск. у.»* [90, с. 492].

Варіант ***«Опошне»*** зафіксовано також і в картографічних матеріалах Російської імперії. Так, на карті Зіньківського повіту кінця XIX століття містечко теж означене як «***Опошне***» [1, с. 200 (карта)]. Те ж саме написано й на карті Зіньківського повіту початку XX століття [див.: 88, карта].

Енциклопедичний словник Фрідріха Брокгауза та Іллі Єфрона 1897 року подав довідку про це містечко Зіньківського повіту Полтавської губернії й на першому місці поставив назву «***Опошня***», а в дужках – «***Опошне***»: **«*Опошня (Опошне)*»**; надалі в енциклопедичній статті скрізь пишеться по-російськи «***Опошня***» [101, с. 37]. У військовій енциклопедії 1914 року подано статтю ***«Опошня»***, в якій згадано ***«Опошненский замок»*** під час військових баталій росіян і шведів 1709 року: *«...Росс не решился вступить в бой и отступил в* ***Опошненски****й замок...»* [51, с. 136]. Тут використано прикметник ***«опошненский»***, похідний від топоніма ***«Опошне».***

Так само і в місцевих публікаціях краєзнавчого характеру та в приватному листуванні траплявся варіант **«*Опошне*»** і похідний від нього прикметник **«*опошанский*».** Наприклад, полтавський церковний історик Панас Грановський 1901 року в книзі «*Полтавская епархия в ее прошлом и настоящем*» повідомляв, що ***«м. Опошне»*** знаходиться на шляху з Полтави на Зіньків, на нерівній місцевості, перерізаній балками й річкою Тарапунькою (***Опішнею***) [23, с. 240]. 1902 року в праці *«Записки о Полтаве и ее памятниках»* історик-краєзнавець Василь Бучневич уточнював: ***«Опошне****, или* ***Опошня*** *– местечко Зеньковского уезда, при ручье Тарапуньке, в 35 вер. от Зенькова»* [10, с. 390]. Тобто, він на перше місце ставив місцевий варіант російської назви поселення. Лев Падалка 1914 року писав про існування в другій чверті XVII століття біля річки Ворскла поселення ***«Опошне»*** (за даними Боплана); він також використовував таке словосполучення: *«...в направлении к м.* ***Опошнему****»* [55, с. 183, 171]. В одній із публікацій члена Державної Ради В. І. Денисова *«Ярмарки»* трапився варіант топоніма *«м.* ***Опошнц****»* (у називному відмінку) [28, с. 115].

Як випливає з поданих вище прикладів, нерідко автори публікацій одночасно подавали два варіанти назви в такій послідовності: ***«Опошне (Опошня)».*** Звідси можна зробити висновок, що книжну й діловодну назву ***«Опошне»*** вони вважали основною, більш точною й давньою, а ***«Опошня»*** – офіційним новітнім російським варіантом українського топоніма. Це підтверджується й іншомовними виданнями другої половини XIX століття. Наприклад, у третьому томі берлінського видання *«Zeitschrift für allgemeine Erdkunde»* за 1854 рік подано статистичні відомості про ***«Oposchne****»* [105, s. 453], а *в «Geographisches Jahrbuch»* за 1866 рік, що побачив

світ у німецькому місті Гота, у переліку населених пунктів Полтавської губернії теж зазначено **«*Oposchne»*** [104, s. 246]*.

Проте у Російській імперії до думки науковців, що не збігалася з русифікаторськими прагненнями великодержавців-шовіністів, ніхто з чиновників, причетних до розробки і втілення мовної політики, не дослухався.

Варіант топоніма «***Опошне***» також часто трапляється в ритованих написах на денцях глиняних виробів опішненських гончарів початку XX століття, зокрема таких відомих майстрів, як Федір Кариков, Федір Чирвенко, Іван Глидиревський та інших. Наприклад, на внутрішній поверхні кахлі гончаря Федора Карикова є ритований напис: *«**Опошне** Полт. губ.»* і там же – підпис ангобом *«Карик.»*; на іншій кахлі: *«**Опошне** Полт. губ. Кариков. 1906 г.»*. Так само на глиняній мисці славетний опішненський гончар Федір Чирвенко залишив ритований напис: *«м. **Опошне** Полтавск губ. Ф. Н. Чирвенко»* [63]. Восени 1997 року в Полтаві віднайдено фрагменти глиняної декоративної плитки початку XX століття, автором якої був опішненський гончар Симон Горілей. На зовнішній поверхні однієї з них виявлено авторський ритований напис: «*Симєон Горилєй **Опошнє***» [94, с. 171, 172].

У вітальній листівці матері Килини до її сина, гончаря Ничипора Тарасовича Пошивайла з Луганська до Опішного від 01.01.1914 року зазначено таку адресу: *«Полтавской губерни Зиньковскаго еѣзда месте*[чко] ***Опошне***» [18].

Початок XX століття прикметний появою публікацій українською мовою зі згадками про гончарство Опішного. У всіх них, від Львова до Києва, на початку століття домінував зрусифікований варіант назви містечка – «***Опошня***». Так, 1900 року, в «*Материялах до українсько-руської етнольоґії»* відомий український етнограф, полтавець Федір Вовк повідомляв про експонування українського народного мистецтва на Всесвітній виставці в Парижі: «*Окрім сієї убогенької збірки на Виставі була ще серія гончарських виробів з **Опошні** з Полтавщини частиною засунута на полицю під самою стелею, а частиною розкидана поміж иньшими виробами усяких росийських народів у так званому «Россійському селі*» [19, с. 177].

Інший відомий український етнограф Михайло Русов, за матеріалами власних польових досліджень, у тих же «*Материялах до українсько-руської етнольоґії»* 1905 року опублікував розвідку «*Гончарство у селі **Опошні**, у Полтавщині*» [79]. Учений писав: «*…На 43 версті від Полтави розкинуло ся велике село **Опошня***»; «*…**Опошнянці** живлять ся не з самого тільки хліборобства*»; «*Земський шпиталь та гончарська школа заховали ся у ярах, подалі від центра життя **Опошняньского***» [79, с. 41, 42]. У тексті його статті також є словосполучення: «*під самою **Опошнею***», «***опошнянські** глини*», *«у **Опошні»*, «***опошнянський** гончарський круг*», *«**Опошнянські** гончарі»* [79, с. 42, 43, 44, 45, 48]. Отже, навіть побувавши в Опішному, він усе ж таки писав «***Опошня***», «***опошнянський***», тобто по-офіційному, а не по-народному. А в «*Покажчику*» до тома, в якому опубліковано статтю, назву поселення українською мовою подано як «***Опошня***»; відповідно до цього й французькою мовою – «***Opochnia***» [62, с. 3, 9].

** Висловлюю вдячність доктору культурології Анатолію Щербаню, який звернув мою увагу на ці видання*

Прикметна й така малопомітна деталь: цитуючи рядки з «*Енеїди*», Михайло Русов писав не «*Корито **Опі̲шнянських** слив*», як це написано в Івана Котляревського [див.: 16, с. 19; 17, с. 32], а підлаштував слова славетного полтавця під уживану ним топонімію: «*Іван Котляревський згадував, коли казав, що посли якогось царя принесли у подарунок Енеєві: «Корито **Опо̲шнянських** слив*» [79, с. 42]. Отже, відойконімічне «***і̲***» в розмовній українській мові Івана Котляревського кінця XVIII – початку XIX століття було замінено на «***о̲***», звичне для Михайла Русова й російськомовної практики початку XX століття. На противагу цьому спостереженню, у другій половині 1920-х років, цитуючи вже працю Михайла Русова («*Гончарство у селі **Опошні**, у Полтавщині*»), відповідно до політики українізації в тогочасній Україні науковці змінювали в назві поселення літеру «***о̲***» **(«*Опошня*»)**, на «***і̲***» ***«Опішня»)***. Наприклад, Лідія Шульгина 1929 року писала: «*Русов М. Гончарство в с. **Опі̲шня** у Полтавщині*» [99, с. 175].

1889 року в брошурі *«Местечко **Опошня,** Зеньковского уезда, Полтавской губернии: Статистико-экономический очерк»* Віктор Василенко **вперше публічно порушив питання про невідповідність офіційної назви містечка *(«Опошня»)* етнотопоніму *«Опішне».*** Він неодноразово бував у Опішному, деякий час там жив, спілкувався з його мешканцями, результатом чого й стала праця, присвячена історії й соціально-економічному розвитку давнього козацького поселення. У ній дослідник спеціально наголошував: *«Туземные простолюдины в местечке и окрестностях, как известно нам непосредственно, произносят «**Опішне**» (окончание звучит как среднее между е и ѣ). Это произношение с акцентом не оставляет сомнения, что **оффициальное начертание неправильно, так какъ слово производится от глагола опѣшить.** По летописям писали «**Опушное**», но уж если писать на велико-русский лад – то правильнее всего будет начертание «**Опѣшное**», но никак не **Опошня**... Последнее выходит столько исковеркано, как и оффициальное название **Опошнянского** предместья, ныне селения, Мисскіе млины, тогда как туземцы произносят обыкновенно «місьсскі», т. е. городские (**Опошня** была во времена гетманщины сотенным городом). В буквальной точности следует писать «Місьсскі Млины», что означает «городские мельницы». **Подобных исковерканных названий по Черниговской и Полтавской губ. наберется множество»* [12, с. 3].

За поданими в цьому ж виданні відомостями Віктора Василенка, у *«Смотренной книге городов Ахтырского полка 1686 г.»* фігурують словосполучення *«**Опошенские** жители», «**Опошлинский** перевоз»* [12, с. 7].

Таким чином, за переконанням Віктора Василенка, назва гончарної столиці походила від дієслова *«опішити»*, що означає *«уповільнити ходу, стати повільним».* За словником української мови, упорядкованим Борисом Грінченком, *«**Опішілий а. е.** Ленивый, медлительный. Опішіла служниця...; **Опішіти, шію, єш**, гл. Сделаться медлительным (в ходьбе) Кінь опішів...; **Опішний, а. е = Опішілий**. Опішний кінь...»* [86, с. 57].

На обнародувану Віктором Василенком концепцію походження етнотопоніма ***«Опішне»*** та заклик уточнити в офіційному діловодстві Російської імперії назву містечка з урахуванням народної топонімічної традиції через дванадцятиліття першим відгукнувся богослов і викладач російської словесності Кишинівської

духовної семінарії, кандидат богослов'я, уродженець села Лютенські Будища Зіньківського повіту Полтавської губернії Василь Курдиновський (1871–?) [52, с. 102-103], який 1901 року в двох номерах *«Полтавских епархиальных ведомостей»* опублікував статтю *«Местечко **Опошня** Зеньковского уезда Полтавской губернии. (Археографический этюд)»* [36]*.

Він не погодився з міркуваннями Віктора Василенка, які базувалися на глибокому знанні місцевих народних традицій, а тому продовжив своєрідну етимологічну дискусію, висловивши сумнів щодо правдоподібності його версії щодо походження назви *«**Опішне**» «от слова «опешить», так как козаки, спешивались на означенном месте для перехода через р. Ворсклу»* [36, № 3, с. 119-120]. Василь Курдиновський *«опровергнул означенное словопроизводство», «неудачную попытку определить значение этого названия»*, і висловив свою версію походження назви містечка, яка базувалася на словниковій базі російської мови й загалом була витримана в дусі самодержавницької ідеології. У праці мовилося про таке:

*«В 1889 году в Полтаве была издана брошюрка Полтавского губернского статистического комитета под заглавием: «Местечко Опошня, Зеньковского уезда, Полтавской губернии», автор которой, известный знаток быта и старины Полтавской губернии г. В. И. Василенко, старается доказать, что самое название «**Опошня**» надо понимать, как «**Опішне**», происходящее от слова «опешить», так как козаки, спешивались на означенном месте для перехода через р. Ворсклу. Это словопроизводство как бы подсказывает о сравнительной малой давности м. **Опошни** и его незначительности до времени козаков, которые и дали ему имя. **Дальше мы опровергнем означенное словопроизводство, а сначала приведем древнейшее историческое свидетельство, говорящее о существовании м. Опошни еще в XII в**. Свидетельство это находится в «Истории Руссов или Малой России» известного белорусского архиепископа Георгия Конисского. Здесь на стр. 222 читаем: «В начале XII века один бродяга армянской ереси, Мартын Мних, разсеевал бредни свои, под видом греческого иеромонаха, в северной и восточной части Великороссии, и многих заразил таким своим заблуждением. Но когда приволокся он с таким замыслом на границу малороссийскую, то в селе Рублевке, в окрестности города **Опошни**, взят под арест и отправлен в Киев, где осужден он митрополитом и всем духовным собором тамошним, и по приговору его, апробованному и утвержденному Константинопольским патриархом, которому тогда малороссийское духовенство подчинено было, сожжен публично со всеми сочинениями своими, исполненными самих вздорных бредней». Мы не будем входить в исследование спорного вопроса о Мартыне Мнихе, в данном свидетельстве важно указание на то, что м. **Опошня** еще в XII веке существовало для нас.*

***** *Висловлюю вдячність науковому співробітнику Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, провідному науковому співробітнику Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, кандидату історичних наук, керамологу Віктору Міщанину за надану інформацію про статтю Василя Курдиновського*

В позднейшее время после XII века м. ***Опошня*** *особливо упоминается в XIV веке, однако под таким названием, что историки не узнали этого города, почему и умалчивают о нем.*

Чтобы убедиться в основательности сказанного, надо выяснить смысл названия м. Опошни. В. И. Василенко, в указанном уже нами сочинении «местечке ***Опошня****», делает, по нашему мнению, неудачную попытку определить значение этого названия. Он, основываясь на местном малорусском произношении этого названия «****Опишне****» (где конечное «е» смягчено йотированным «н», что в русском языке обычно изображается через «ѣ»), думает, что оффициальное начертание (****Опошня****) неправильно, так как «****Опишне****» должно производить от слова опешить. Но такое соображение несостоятельно, потому же, почему, напр., несостоятельной была бы попытка обратить «Зинькив» местного произношения в «Зенькев» оффициального произношения, как пробует обратить г. Василенко в «****Опешное****» оффициальную «****Опошню****», («уж если писать на великорусский лад, говорит на 1-й стр. в прим., то правильнее всего будет начертание «****Опѣшное****», но никак не* ***Опошня****»).*

Вопреки этому надо сказать, что ***малоросс ставит «и» не только там, где великоросс ставит «е», но и там, где великоросс ставит «о»,*** *напр., бир – бор, силь – соль, рис – рос, но также хлиб – хлеб, Зинькив – Зеньков. Так и «****Опишне****» произошло от* ***Опошня****, а не от «****Опешное****». И действительно, старинное письменное начертание этого имени ближе к* ***Опошня****, чем к «****Опешное****».*

При Спасопреображенской церкви м. ***Опошняго*** *хранится книга с такою надписью: сия книга, глаголемая Синодик, списася рабом Божиим священноиереом Стефаном Кириловычом во граде* ***Опошнем*** *при храме святого Преображения Господня в року от Р. Хр. 1693, мес. марте в 11-й день (слав. цыфры мы сами заменили арабскими). Ясно, что неисковерканное на русский лад название местечка было «****Опошний град****».*

В том же Синодике встречается и другое начертание: на одном из листов Синодика находим «упись священноиерея Артемона Бутовича, протопопа Зенковского и ***Опушанского****». Это же начертание для нашего местечка находим и в «летописи самовидца», из которой приводит выдержки и сам г. Василенко в своей брошюре, когда говорит, что «сам Дорошенко, переправившись через Днепр потянул под* ***Опушное****». Так как и Синодик, и летопись самовидца носят на себе следы подделки под великорусское наречие, то название «****Опушное****» и есть неудачный переклад на русский лад малорусского названия.* ***Опошний град*** *очевидно церковная письменная форма названия, и в просторечии город назывался «****Опошне мисто или мистечко****» (–город) или короче, просто* ***Опишне.***

Что же значит это слово?

В России находится достаточно местностей с таким же или близким к этому названием. Ближе других названий стоит ***Опочка****, речка, впадающая в Горосим, приток реки Осколец, впадающей в свою очередь в реку Оскол (см. книгу большого чертежа, изд. 1838 г. стр. 20 и 31-я), – далее город* ***Опочна****, Радомской губ., г.* ***Опочка*** *Псковской губернии; в старом Новгороде известна церковь св. Илии «на опоках» и т. д.*

*Из «толкового словаря живого великорусского языка» В. И. Даля, видно, что в живом русском языке еще сохраняется слово **опока** (женс. рода) в значении «меловой известняк (мел или крейда, по-малорусски); белая сероватая глина, особенно, мергель». Сродство слова «**Опошне**» с «опокой» так близко, что, если **опока** – глина, то **Опошня** – глинище или глиница.*

*Такое объяснение названия местечка весьма правдоподобно, потому что **Опошня** издавна славится своею глиною и горшечным ремеслом. Оно не только правдоподобно, но и оправдывается историей. Чтобы это доказать, приведем некоторые исторические данные, касающиеся м. **Опошни** и относящиеся к XIV веку…*

*В это тревожное время для русских приезжает к Витовту татарский князь Лекса, принимает крещение и под именем Александра делается русским князем, «а вотчина у него была **Глинск,** да **Глиница,** да **Полтава**» (Собрание Сочинений М. Х. Максимовича. Т. II. «Путевое воспоминание о Полтаве», стр. 360).*

И так, «вот первый Полтавский помещик, родоначальник князей Глинских»! восклицанием М. Х. Максимович.

*Мы от себя прибавим, что это первый помещик и **Опошнянский**.*

*Глинск и Полтава и теперь существуют под теми же названиями и расположены по реке Ворскле, но где же между ними помещалась **Глиница**?*

*Конечно, на Ворскле же, где мы нашли «**Глинище**» или «**Глиницу**», т. е. **Опошню**.*

*Более ясного исторического указания на то, что **Опошня** – **Глиница** (или **Глинище**), не надобно, так как летописец очевидно перечислил города вотчины в порядке их расположения на р. Ворскле, а между Глинском и Полтавой на Ворскле мы и находим только два старых города: **Опошню** и Великие Будища. Из этих двух несомненно **Опошня** должна быть понимаема под **Глиницею**, раз глина называется **опокой**…»* [36, №3, с. 119-124].

*«И так интересующемуся **Опошненской** стариной надо не упускать из виду и тех церквей, которые были вынесены из м. **Опошни**, но сохранили свою старинную утварь, книги и пр.*

*Настоящий очерк м. **Опошни**, надеемся, убедит интересующихся местною археологией в том, что это место столь древне, что и археологические раскопки его окажутся не безрезультатными...»* [36, № 4, с. 179].

Помилковість міркувань Василя Курдиновського полягає в невідповідності його висновків історичним реаліям. Зокрема, багатьох дослідників, у тому числі й Василя Курдиновського, ввела в оману *«Історія Русів»*, де висловлено думку про згадку **Опішного** ще в XII столітті. Доктор культурології, керамолог Анатолій Щербань, проаналізувавши відповідний текст з історичної праці Георгія Кониського, стверджує, що зазначену дату *«внесено пізнішим переписувачем чи видавцем твору… Немає сумнівів,* – констатує дослідник, *– що історія, наведена у «Історії русів», надумана російськими урядовцями для обґрунтування реформи церкви та боротьби з «розколом»… В XII столітті не могло існувати «села Рублевки». Принаймні, жодної згадки про це в історичних джерелах немає, та й подібні назви на той час не використовувалися. Тобто про те, що поселення під назвою **Опішне***

існувало у XII столітті достовірних писемних згадок немає» [100, с. 9, 10). Версія Василя Курдиновського про згадку **Опішного** в XIV столітті під назвою *«Глиниця» («Глинище»)* теж не підтверджена жодним історичним документом.

Автор у своїй статті постійно намагається провести думку про походження українських назв поселень винятково від російських слів. Тому його висновок про те, немовби українське *«**Опишне**» произошло от **Опошня**»*, яке є російським спотвореним відповідником українського етнотопоніма, є безпідставним, оскільки поселення засновано в Україні, а не в Росії, і навіть не вихідцями з Росії. Курйоз полеміки полягає і в тому, що Віктор Василенко жодним словом не обмовився про опішування козаків для переходу через Ворсклу, що йому приписав Василь Курдиновський. Проте, здавалося б, незначна фальсифікація була необхідна словеснику як повід для висловлення власної мотивації дещо іншого характеру, що зумовлювалося його великоросійським патріотизмом. На противагу Віктору Василенку, який шукав походження назви містечка в українській культурі (мові), він вибудував власну схему походження назви, за якою український *(«малоросійський»)* термін *«**Опішне**»* немовби утворився від російського *«**Опошня**»*. Усе ж було з точністю до навпаки, адже й сам Василь Курдиновський окреслив закономірність: «***малоросс ставит «и» не только там, где великоросс ставит «е», но и там, где великоросс ставит «о»,*** **тобто насправді українське *«і»* росіяни замінили на російське *«о».***

Заявивши про наявність джерела українського варіанта топоніма в російській мовній культурі, як доказ правдоподібності цього твердження, Василь Курдиновський подав приклади існування подібних топонімів і гідронімів на обширах Російської імперії, звичайно ж, поза межами українських етнічних територій: річки **Опочка** й міста **Опочна** Радомської губернії, міста **Опочка** Псковської губернії, церкви св. Іллі *«на **опоках**»* у старому Новгороді. При цьому, жодного аналога на території України дослідник не віднайшов.

Василь Курдиновський також уперше висловив думку, немовби *«сродство слова «**Опошне**» с «опокой» так близко, что, если опока – глина, то **Опошня** – глинище или глиница. Такое объяснение названия местечка весьма правдоподобно, потому что Опошня издавна славится своею глиною и горшечным ремеслом. Оно не только правдоподобно, но и оправдывается историей»*; *«из этих двух несомненно **Опошня** должна быть понимаема под **Глиницею**, раз глина называется опокой…».* Проте у цьому випадку він зробив цей хибний висновок не на основі українського етнотопоніма *(«**Опішне**»)* й словникового запасу тогочасної української мови, а винятково беручи до уваги переклад назви на російський лад, спорідненість того неадекватного перекладу із зафіксованим Володимиром Далем у російській мові словом **«опока»**, яке буцімто означало білу мергельну глину. Як порівняльні матеріали він використав подібні топоніми й гідронім із території Росії, які, знову ж таки, до України не мали ніякого відношення. Незважаючи на алогічність цих міркувань і відсутність будь-яких мовознавчих чи історичних документальних підтверджень, цю надуману версію, після довгого забуття, наприкінці 1960-х років було розтиражовано істориками, письменниками й мовознавцями.

Дослідник також вигадав, немовби *«неисковерканное на русский лад* (тобто українською мовою. – О. П.) *название местечка было «**Опошний град**»*, хоча така назва не трапляється в жодному історичному документі. Також він помилився, стверджуючи, немовби *«название «**Опушное**» и есть неудачный переклад на русский лад малорусского названия»,* оскільки ця назва відповідала місцевій староукраїнській мовній традиції й саме з неї згодом постав російський варіант топоніма.

Одночасно Василь Курдиновський висловив і вірне, на мою думку, спостеження, яке не тільки не спростовує міркування Віктора Василенка, а й навпаки, підтверджує його. Зокрема, про те, що «*в просторечии город назывался «**Опошне мисто или мистечко**» (–город) или короче, просто **Опишне**»*.

1914 року відомий полтавський статистик, історик, етнограф, краєзнавець і громадський діяч, уродженець Чорнух Полтавської губернії Лев Падалка (1859–1927)**,** у праці *«Прошлое Полтавской территории и ее заселение: Исследования и материалы с картами»,* означив походження топоніма *«**Опошня**»* від слова, яке означало, на його думку, поселення на *«**опоких**»* кручах. Він писав: *«м. **Опошня** (из **Опошнѣ**, т. е. поселение на «опоких» обрывах)»* [55, с. 208]. Отже, дослідник однозначно відніс **Опішне** до населених пунктів Полтавщини, які отримали свою назву від природних особливостей місцевості, зокрема *«получившие свои названия за природные свойства или особенности данной местности».* При цьому звертав увагу на ту обставину, що *«природа оставила след в названиях поселений и межевых земельных площадей там, где история не сказала ничего ясно»* [55, с. 208, 105]. Важливе й таке спостереження вченого: *«…Под воздействием природы формировались названия преимущественно в территориальных частях за Сулою с последовательным умножением таких названий по мере приближения к восточным пределам губернии* (тобто в напрямку до Опішного. – О. П.). *И эти выводы согласуются с выводами из исторических источников»* [55, с. 112]. Міркування дослідника стали ще однією версією походження назви славетного містечка.

Лев Падалка брав за основу етимологічного пошуку не етимон (етнотопонім), а його російський переклад, а тому виходив з російської мовної традиції XVIII–XIX століть і не брав до уваги словниковий запас староукраїнської мови XIV–XVII століть, в якому досі не виявлено слова ***«опока».*** Водночас, він не поділяв думку Василя Курдиновського про походження назви поселення від гончарної глини «опоки», хоча й виводив назву поселення на кручах від слова, що означувало підвищену ***«опокову»*** місцевість. При цьому історик теж, напевно, як і Василь Курдиновський, покликався на словник Володимира Даля, зокрема на подані в ньому прикметники: *«**опочистая**, **опоковатая** почва, белая, известковатый суглинок»* [26, с. 681].

На початку XX століття в публікаціях українською мовою все частіше з'являлася назва *«Опішня»*, яка постала не як відновлений етимон, а як часткова українізація російського слова *«Опошня».* Його поява була зумовлена прагненням патріотично налаштованих діячів вітчизняної культури дерусифікувати українську топонімію на основі народно-історичних форм.

Частково українізований варіант топоніма «*Опішня*» з'явився в україномовних публікаціях приблизно з 1908 року, передовсім у виданнях, де редактором була письменниця, фольклорист і етнограф, мати Лесі Українки й сестра Михайла Драгоманова Олена Пчілка (Косач) (1849–1930)*. Вона народилася в місті Гадяч, що за 70 км від Опішного. Жила також у Полтаві і в Києві. Цікавилася досягненнями опішненських гончарів. У своїх публікаціях, у редагованому нею з 1908 року часописі «*Рідний край*», вона часто подавала статті, інформаційні й фотоматеріали про опішненське гончарство. Саме її причетність до популяризації опішненської кераміки, гадаю, й стала визначальною в тому, що саме вона почала впроваджувати в журнальних публікаціях варіант топоніма «***Опішня***». Це ж стало можливим тільки після російської революції 1905 року, коли окупаційна влада дозволила видавати україномовні книги, а Емський акт 1876 року фактично втратив чинність, хоча його й не було скасовано.

Подам приклади окремих згадок про варіант «***Опішня***» в публікаціях «*Рідного краю*». Так, 19 березня 1910 року Олена Пчілка помістила в часописі фото з таким підписом: «*Глиняні вироби полтавських гончарів (в міст. **Опішні**, Миргородського повіту). Збіранка Олени Пчілки*» [73]. У наступному числі видання, в статті «*Ліпні вироби полтавських гончарів*», письменниця звично писала: «*Гніздом таких ліпних виробів єсть містечко **Опішня**, що на шляху між г. Зіньковом і Полтавою), та село Мійські Млини (сусіднє з **Опішнею**). Можна вказати й **опошнянських** майстрів, що стали вже відомі в тій околиці… Містечко **Опішня**, що має в своїх горах дуже хорошу глину, здавен уславилося в Полтавщині глиняним посудом… Що ж до виробляння в **Опішні** глиняних постатей, то, рівняючи до посуду, вони з'явилися не так давно; може бути, що вироби сі пішли з Гоголівської миргородської школи, – себ-то там гончарі могли побачити зразки такої роботи; але **опошнянські** майстрі, прості гончарі, не проходили науки в миргородській школі і працюють самостійно…. Трапилося нам купити в **Опішні**, в самого гончара, в його «робітні», (в клуні), тільки що вироблену й таку працю: «Гоголь слухає лірника»… (Колись напишу більше про ту свою подоріж до **Опішні**, до сього полтавського народного «скульпторського» гнізда)*» [74]. Отже, Олена Пчілка використовувала новий варіант назви містечка – «***Опішня***» – з відповідними відмінковими формами («*в **Опішні***», «*з **Опішнею***»), а проте прикметникові форми утворювала не від варіанта «***Опішня***», а від варіанта «***Опошня***», типового для інших тогочасних публікацій українською мовою – «***опошнянських***», «***опошнянські***».

Щоправда, і в Олени Пчілки інколи до текстів потрапляв типовий для того часу варіант «***Опошня***». Так, на початку грудня 1910 року Олена Пчілка звично писала: «*Малювання на полтавських мисках (м. **Опішня**)*», «*Всі вони з Полтавщини, з містечка **Опішні**…*» [61, с. 29, 30]. А вже в наступній публікації наприкінці цього ж місяця вона стверджувала: «*Ще недавно миргородська школа давала надію, що в їй розвиватиметься місцевий хист, що вона стане осередком, де процвіте*

* Кандидат мистецтвознавства, керамолог Олена Клименко стверджувала, що «*нинішня офіційна назва **«Опішня»** з'явилась у XIX ст. Давня назва містечка – **«Опішне».** Вона досі ще збереглася в розмовній мові місцевого населення»* [33, арк. 180]

цілий відділ нашого народного мистецтва. Під боком пак, близько від Миргорода, борються за свою народну українську творчість такі місця, як ***Опошня,*** *Мійські Млини, Великі Будища, де так міцно корениться особливого типу гончарство й малювання гончарського посуду….*» [50, с. 16]. У лютневому номері часопису за 1911 рік вона подала малюнок скульптури роботи опішненського гончаря й підписала його так: *«Глиняна постать Т. Г. Шевченка. Робота полтавських гончарів (у м.* ***Опішні****)»* [72, с. 4]; а в квітневому номері топонім означила так само: «*Подаємо тут два зразки мальованих українських мисок. Обидва зразки – з Полтавщини, з м.* ***Опішні***» [75].

У той час, коли Олена Пчілка в своїх публікаціях частіше писала «***Опішня***», то інший автор «*Рідного Краю*» – відомий український мистець Опанас Сластьон – писав винятково «***Опошня***» («*в* ***Опошні***»). Наприклад, у березні 1911 року, в статті «*Українські керамічні вироби в Австрії, на Віденській кустарній виставці й наша допомога кустарництву*», констатував: «*Замість такої мандрівної школи-майстерні, полтавське земство вибудувало величезну мистецьку-промислову Миргородську гончарну школу; ту школу поставлено не в* ***Опошні*** *наприклад, де з-давен велося гончарство, а в місцевості, де ніколи ніякого гончарства і не бувало*», «*…Місцевий гончар багато вже років чує, що для його істнує десь «Гоголівська школа», що була вже якась «показательна майстерня» (в* ***Опошні****), а в тій школі кустареві нічого не показували…*» [85, с. 15]. Прикметно також, що Опанас Сластьон окремі свої публікації в українській періодиці 1910-х років підписував псевдонімом «***Опошнянський*** *Гончар*» [див.: 84; 82; 83]. Подібним чином Лев Падалка 1914 року, в некролозі на смерть Віктора Василенка, писав українською мовою, використовуючи російський варіант назви топоніма: *«Так описані ним м.* ***Опошня****, Зіньк. пов… Після того на власну-руч пробував В. Ів. засновувать гончарні артілі в* ***Опошні****, Зіньків. повіту, для чого й переселився був на деякий час в* ***Опошню****…»* [54]. Так само Євгенія Щербаківська, дружина архітектора й графіка Василя Григоровича Кричевського, 2 липня 1914 року написала поштову листівку до свого батька, священика Михайла Щербаківського, в якій повідомила адресу свого перебування: «*м.* ***Опошня*** *Полтавской губ. Зіньковского уезда*». На цій же листівці є й поштовий штемпель: «***ОПОШНЯ*** *ПОЛТ. Г. 4 – 7 – 14*» [40]. Михайло Грушевський у своїй фундаментальній «*Історії України-Руси*» теж користувався варіантом топоніма «***Опошня****»* й похідним від нього прикметником «***опошнянський***» (наприклад, писав про лист «***опошнянського*** *отамана Носа до воєводи колонтаївського*» [24, с. 221-222].

1911 року в Ромнах Полтавської губернії побачила світ брошура галичанина Осипа Білоскурського «*Як робити глиняну посуду*». У ній відомий український технолог-кераміст писав: «*Недавно ще читало ся в газетах, що россійський Консул в Лондоні, донїс Зїнківській Земській Управі о тїм, що гончарські вироби містечка* ***Опошнї*** *(Полтавської губ.), дуже цінять ся і подобають ся в Англії*» [7, с. 3]. Отже, у мові тогочасних українських друкованих видань загальновживаним був топонім ***Опошня.*** Водночас похідним від нього прикметником нерідко було не ***«опошнянська»***, а ***«опішнянська»*** [7, с. 3]. 1913 року М. Л-кий в українській газеті «*Рада*» повідомляв про те, що «*художник С. І. Васильківський видав дуже дорогий,*

але з наукового боку малоцінний збірник мотивів українського орнаменту, а також 12 листовних карток в красках з своїх картин». Серед тих 12 листівок була одна з назвою: «*Хата в с.* ***Опошні****…*» [42]. Того ж року в часописі «*Сяйво*» опубліковано статтю Миколи Біляшевського «*Де-що про українську орнаментику*». Матеріал проілюстровано фото глиняної посудини з підписом «*Сучасний горщик; м.* ***Опішня****, Полтав. губ.*» [9, с. 73].

У книжці № 2610 Поштово-телеграфної державної ощадної каси, виписаної 2 жовтня 1913 року на ім'я Штанька Василя Яковича, назву містечка зазначено так: «***м. Опошнѣ***» (***«Опошне»***), оскільки в російській мові звук **ѣ** (*«ять»*) читається як «*е*» (је або українське «є»). Прикметно, що більш давнє закінчення слова уживано службовцем ощадкаси навіть незважаючи на те, що на поштовому штемпелі тієї ж таки каси написано «***ОПОШНЯ ПОЛТ. Г.***» [67]. За цією ж раритетною касовою книжкою можна прослідкувати, як, залежно від політичних подій у країні, змінювалася мовна ідеологія. До революційних подій 1917 року всі записи в книжці зроблено російською мовою із зазначенням грошової одиниці «*рубль*». За вересень 1918 року з'явився запис із суміші української й російської мов з означенням грошової одиниці «*карбованець*», що було наслідком тимчасової політики українізації, яку впроваджувала Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського. Очевидно, 1918 року було виготовлено й новий поштовий штемпель, дещо більшого діаметра, аніж той, що застосовували впродовж попередніх років. На ньому, як і раніше, був напис «***ОПОШНЯ*** *ПОЛТ.*» [67].

Загалом же, у джерелах початку ХХ століття вже співіснували чотири варіанти назви гончарної столиці: «*Опошня*», «*Опішня*», «*Опішне*» («*Опішнє*») і навіть *«Опочна».* В опублікованій праці Василя Ляскоронського *«Городища, курганы и длинные (змиевые) валы по течению рр. Псла и Ворсклы»* (1907) вжито два варіанти назви*: «в промежутке между с. Глинском и м.* ***Опошней****»; «в полуверсте за м.* ***Опашней****»* [43, с.182, 185]. Ймовірно, в останньому варіанті допущено суто друкарську помилку. 17 січня 1910 року в часописі «*Рідний Край*» опубліковано «*Лист з Полтави*», підписаний невідомою особою, яка заховалася за псевдонімом «*Явір*». Кореспондент повідомляв: «*Перед нами список – 89 гласних Полтавського губернського земства; з них – по числу повітів у губернії – 15 предводителів дворянства, 15 предсідателів повітових управ; останні 59 теж всі дворяне та чиновники; з них один тільки козак із* ***Опішнього****, Штанько Олексій»* [102, с. 3]. Тут **маємо приклад використання варіанта назви містечка в живій розмовній мові місцевого населення.**

1912 року відомий український збирач і дослідник української народної музики, музичний етнограф, фольклорист, педагог і перекладач Осип Роздольський (1872–1945) здійснив дослідження пісенної творчості серед мешканців Опішного. Його польові напрацювання в гончарній столиці України нині зберігаються в Наукових архівних фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України. На листах паперу із текстами народних пісень, а також із нотними записами Осип Роздольський уже натоді проставив місце своїх польових фольклористичних студій: ***«Опішнє»*** [див.: 77]. До Опішного Осипа Роздольського, а також братів

Вадима і Данила Щербаківських, музикознавця Василя Верховинця-Костева, привіз Василь Кричевський, який разом з ними брав участь у комплексній етнографічно-фольклорній експедиції Полтавщиною й Київщиною [52, с. 67]*.

Тим часом, відомий український технолог-кераміст, інструктор з кераміки Юрко Лебіщак, приїхавши до Полтави з підавстрійської Галичини на запрошення Полтавського губернського земства очолити Опішненський гончарний показовий пункт, 23.11.1912 року писав своєму братові, гімназійному професору Осипові Лебіщаку в місто Городенка (Покуття): «*…Я вже затащився в Полтаву і за пару день поїду до* ***Опочної*** *до своєї школи…*», а насамкінець уточнив свою майбутню адресу помешкання: «***Опочна*** *губ. Полтавска Росія*» [41]. Ймовірно, Юрко Лебіщак використав назву містечка за аналогією з більш відомим йому польським містечком **Опочно (Opoczno)**, що знаходиться на півдороги від Варшави до Кракова. Від середини XIV століття через **Опочно** проходив великий торговельний шлях з Польщі до Угорщини та Русі, так само, як поблизу **Опішного** пролягала найбільша транспортна артерія, що з'єднувала північ і південь України – так званий Муравський шлях з Південної України на північ, до кордону з Московією. Написання назви **Опішного** і **Опочинського** повіту в давніх польських джерелах майже ідентичні (**Opoczinskỳ** / Powiat **Opoczyński**). Є значна кількість версій щодо походження назви **Опочно**. Найчастіше її пов'язують зі словом ***«опока»***, яке польською означає осадову вапнякову породу білої і кремової барви. Давніше воно означувало скелю, камінь. **Опочно** дійсно розташовується в північно-східній частині Опочинського узгір'я на вапняковому підвищенні висотою 234 метри над рівнем моря {висота Опішного – близько 208 (196) м над рівнем моря}. До речі, за півстоліття до Юрка Лебіщака, 1860 року, в одному з видань, а саме в книзі німця за походженням Івана Штукенберга *«Статистические труды»* було використано такий же російський варіант назви містечка, а саме – ***«Опочня»*** [98, с. 15].

* * *

Таким чином, упродовж другої чверті XVIII – початку XX століття український етнотопонім ***«Опішне»*** був прикметою лише розмовної мови й побутував у середовищі місцевого населення. Більшість поданих у статті прикладів використання назви поселення в цей історичний період майже виняткова стосуються російськомовних діловодства, листування представників влади, історичної літератури, літописання тощо. Зокрема, саме в другій чверті XVIII століття український етнотопонім ***«Опішне»***, що відповідав словотворчим і фонетичним особливостям української мови, російські й підросійські канцеляристи остаточно утвердили на російський манер як ***«Опошне»***. Цей варіант домінував у російському мовленні до середини XVIII століття. Тоді ж поширився й прикметник від цього найменування ***– «Опошнянский»***.

* *Висловлюю вдячність доктору культурології Анатолію Щербаню, який звернув мою увагу на цей фонд Осипа Роздольського*

В останній третині цього ж століття в літературі вже співіснували два російські варіанти українського ойконіма: ***«Опошне»*** та ***«Опошня».*** Упродовж XIX століття вже повсюдно в офіційному російськомовному діловодстві й книжково-журнальних публікаціях утвердилася назва ***«Опошня»,*** яка стала домінуючою. При цьому, ще й на межі XIX–XX століть траплялося використання варіанта топоніма «***Опошне***». Натомість практично відсутні джерела, які б фіксували назву містечка в живому усному мовленні місцевого українського населення. Тільки в засновника нової української літератури Івана Котляревського з'явилося слово ***«опішнянський»*** (1809); згодом у Віктора Василенка – ***«Опішне»*** (1889); у Василя Курдиновського – ***«Опишне»*** (1901), С. І. Лисенка – «***Опішнего***», «***у Опішнему***» (1904) тощо.

Початок XX століття прикметний появою публікацій українською мовою зі згадками про гончарство Опішного. У всіх них, від Львова до Києва, як і в мові тогочасної української інтелігенції, домінував зрусифікований варіант назви містечка – «***Опошня***». Приблизно з 1908 року в україномовних публікаціях почав з'являтися частково українізований варіант топоніма «***Опішня***». Його поява була зумовлена прагненням патріотично налаштованих діячів вітчизняної культури дерусифікувати українську топонімію. Проте реальне використання етнотопоніма в офіційному діловодстві та в літературі стало можливим лише від початку українських визвольних змагань 1917–1921 років та короткочасного періоду впровадження політики українізації. Цим спробам українських патріотів з відновлення українського мовно-культурного простору буде присвячено наступні публікації автора.

1. *Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648–1941 рр.) : довідник з історії адміністративно-територіального поділу. – Полтава : Департамент поліграфії ПП «ЕНТ», 2002. – 205 с.*
2. *Ажнюк Б. М. Лінгвоцид / Б. М. Ажнюк // Українська мова : енциклопедія. – К. : «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. – С. 315-318.*
3. *Алфавитный список городов, местечек, сел, значительнейших деревень и хуторов Полтавской губернии // Бодянский Павел. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. – Полтава : В типографии Н. Пигуренко и Губернского Правления,1865. – Отдел III. – 116 с.*
4. *Арандаренко Николай. Записки о Полтавской губернии Николая Арендаренка, составленные в 1846 году : в 3-х частях / Николай Арандаренко. – Полтава : в Типографии Губернского Правления, 1848. – Ч. I. – II, 193 с. ; 1849. – Ч. II. – IV, 385 с. ; 1852. – Ч. III. – V, 434, 49 с.*
5. *Атлас Российской Империи, содержащий в себе 51 губернию, 4 области, Царство Польское и Княжество Финляндское. – СПб. : Военнотипографическое депо, 1835. – 68 с.*
6. *Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства / Д. Н. Бантыш-Каменский. – К. : Час, 1993. – 656 с.*

7. *Білоскурський Осип. Як робити глиняну посуду / Осип Білоскурський. – Ромни : з друкарні З. Л. Хотякова, 1911. – 32 с.*
8. *Білоусько О. А. 100 відповідей на запитання з історії України / О. А. Білоусько, А. М. Киридон, П. В. Киридон, П. А. Кравченко. – Опішне : Українське Народознавство, 1998. – 424 с.*
9. *Біляшевський Микола. Де-що про українську орнаментику / Микола Біляшевський // Сяйво. – 1913. – Ч. 3. – Березень. – С. 72-78.*
10. *Бучневич В. Е. Записки о Полтаве и ее памятниках / В. Е. Бучневич. – 2-е изд. Исправл. и дополн. С планом Полтавской битвы и достопримечательностями г. Полтавы. – Харьков : «Издательство САГА», 2008. – 6, 449, 24 с. (Репринтное воспроизв. издания Полтава : Типо-литогр. Губернск. Правл. 1902 г.).*
11. *Варвянська Т. В. «Розрита Могила» / Т. В. Варвянська, О. Б. Супруненко. – Полтава : Видавничий центр «Археологія», 1996. – 48 с. (Серія «Пам'ятки археології Полтавщини»).*
12. *Василенко В. И. Местечко Опошня, Зеньковского уезда, Полтавской губернии : статистико-экономический очерк / В. И. Василенко. – Полтава : Типография Губернского Правления, 1889. – 40 с.*
13. *Вводный лист. [Козака Павла Федоровича Шияна]. Зіньків. 01.11.1912 // Приватний архів Олеся Пошивайла.*
14. *Ведомости состоящим в Малороссийской губернии селениям, с показанием, в каких оные поветах и сколько в каждом платящих подати мужеска пола душ // Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. – К. : Наукова думка, 1997. – С. 127-184.*
15. *Величко С. В. Літопис / С. В. Величко ; переклад з книжної української мови, вступня стаття, коментарі В. О. Шевчука ; відповідальний редактор О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – 376 с. ; Т. 2. – 644 с.*
16. *Виргилиева Энеида на малороссийский язык преложенная И. Котляревским. Вновь исправленная и дополненная противу прежних изданий. – СПб : в медицинской типографии, 1809. – Ч. I-IV. – 45 с.*
17. *Виргилиева Энеида, на малороссийский язык переложенная И. Котляревским. – Харьков : в университетской типографии, 1842. – Ч. IV. – 71 с.*
18. *Вітальна листівка матері Килини до її сина, гончаря Ничипора Тарасовича Пошивайла. Луганськ. 01.01.1914 // Приватний архів Олеся Пошивайла.*
19. *Вовк Х. Паризька Вистава 1900 р. / Х. Вовк // Материяли до українсько-руської етнольоґії. – 1900. – Т. III. – С. 176-177.*
20. *Всеобщий географический и статистический словарь : состав. Кн. С. П. Гагарин. – Москва : в Типографии А. Семена, 1843. – Ч. 3 : Н-Ф. – 4, 645 с.*
21. *Выпись из метрической книги часть третья о умерших за 1910 год. Опішне. 26.08.1913 // Приватний архів Олеся Пошивайла.*
22. *Гейко А. Опішнянські старожитності козацької доби / А. Гейко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : збірник статей. – К. : Рідний край, 2001. – Вип. 12. – С. 369-372.*
23. *Грановский А. Полтавская епархия в ее прошлом и настоящем / А. Грановский. – Полтава : Типо-литография М. Л. Старожицкого, 1901. – Вып. I. – 418 с.*
24. *Грушевський Михайло. Історія України-Руси : у 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський. – К. : Наукова думка, 1998. – Т. X. – 408 с.*

25. *Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевский ; составители и авторы историко-биографического очерка Ф. П. Шевченко, В. А. Смолий. – К. : Лыбидь, 1990. – 400 с.*
26. *Даль Владимир. Толковый словарь живого великорусского язика : Т. 1-4 / Владимир Даль. – М. : Русский язык, 1989. – Т. 2. – 783 с.*
27. *Дело о раскопках И. А. Зарецкого в Богодуховском уезде Харьковской губ. в 1887–1888 г.г. Копия отчета. Начато/окончено 25 июля 1925 г. // Научный архив Института истории материальной культуры РАН. – Ф. 2. – 1925. – Д. 216. – 11 л.*
28. *Денисов В. И. Ярмарки / В. И. Денисов. – СПб. : Типография В. Ф. Киршбаума (отделение), 1911. –139 с.*
29. *Древнейшие церкви в Полтавской губернии // Бодянский Павел. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. – Полтава : В типографии Н. Пигуренко и Губернского Правления, 1865. – Отдел I. Материалы для статистики Полтавской губернии. – С. 103-108.*
30. *Закладна дошка церкви Всіх Святих. Опішне. 04.06.1775. Свинець, лиття, ритування, 25х23 см // Національний музей-заповідник українського гончарства, інв. № НД-234.*
31. *Зіньківщина : історичні нариси. – Полтава : ІнтерГрафіка, 2006. – 640 с. + 112 кол. вкл.*
32. *Ильин А. А. Подробный атлас Российской Империи с планами главных городов. 72 карты / А. А. Ильин. – СПб. : Издание картографического заведения А. Ильина, 1876. – 74 с.*
33. *Клименко Олена. Народна кераміка Опішні (до проблеми традицій та інновацій в народних художніх промислах) : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства. – К. : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН Україні, 1995. – 340 арк. (рукопис) // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 36/2. – 342 арк.*
34. *Конисский Георгий. История Русов или Малой России / Георгий Конисский. – М. : Университетская типография, 1846. – 2, IV, VI, 262, 1, 45 с.*
35. *Крижановська Н. В Опішнянах свято / Н. Крижановська // Зоря Полтавщини. – Полтава, 1989. – № 36. – 12 лютого. – С. 4.*
36. *Курдиновский Василий. Местечко Опошня Зеньковского уезда Полтавской губернии. (Археографический этюд) / Василий Курдиновский // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1901. – № 3. – С. 119-124 ; № 4. – С. 174-179.*
37. *Лисенко С. И. Гончарный промысел в м. Сенче / С. И. Лисенко // Лисенко С. И. Очерки домашних промыслов и ремесл Полтавской губернии. Выпуск 3-й. Промыслы Лохвицкого уезда. – Полтава : типо-литогр. Торгов. Дома «Л. Т. Фришберг», 1904. – С. 124-133.*
38. *Лисенко С. И. Гончары / С. И. Лисенко // Лисенко С. И. Очерки домашних промыслов и ремесл Полтавской губернии. Выпуск 2-й. Роменский уезд. – Одесса : Славянская типогр. Н. Хрисогелос, 1901. – С. 347-373.*
39. *Лисенко С. И. Поставмукские гончары / С. И. Лисенко // Лисенко С. И. Очерки домашних промыслов и ремесл Полтавской губернии. Выпуск 3-й. Промыслы*

Лохвицкого уезда. – Полтава : типо-литогр. Торгов. Дома «Л. Т. Фришберг», 1904. – С.50-77.

40. *Листівка Євгенії Щербаківської від 02.07.2014 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 21. – Оп. 7. – Од. зб. 45.*
41. *Листівка Юрка Лебіщака від 27.11.1912 // Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Національний архів українського гончарства. – Ф. 1. – Оп. 3. – Од. зб. 393.*
42. *Л-кий М. Українське мистецтво в 1912 році / М. Л-кий // Рада. – 1913. – № 5. – С. 2.*
43. *Ляскоронский В. Г. Городища, курганы и длинные (змиевые) валы по течению рр. Псла и Ворсклы / В. Г. Ляскоронский // Труды тринадцатого Археологического съезда в Екатеринославе. 1905 / под редакцией графини Уваровой. – М. : Типография Г. Лисснера и Д. Собко, 1907. – Т. 1. – С. 158-198.*
44. *Места волостных правлений ведомства палаты государственных имуществ Полтавской губернии и число душ в каждой волости // Бодянский Павел. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. – Полтава : В типографии Н. Пигуренко и Губернского Правления, 1865. – Отдел IV. Справочные сведения. – С. 133-136.*
45. *Места жительства благочинных Полтавской епархии и наименование местностей, церкви которых находятся в заведывании каждого из них // Бодянский Павел. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. – Полтава : В типографии Н. Пигуренко и Губернского Правления,1865. – Отдел IV. Справочные сведения. – С. 137-147.*
46. *Мокляк Володимир. Полтавщина козацька (від Люблінської унії до Коломацької ради) / Володимир Мокляк. – Полтава : АСМІ, 2008. – 264 с.*
47. *Морачевский В. В. Пути, примыкающие к Киеву и линии северной части области / В. В. Морачевский, Б. Г. Карпов, И. М. Малышева // Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Т. VII. Малороссия / под редакцией В. П. Семенова. – СПб. : издание А. Ф. Девриена, 1903. – С. 318-463.*
48. *Наливайко Степан. Опішня : гончарна столиця України на індоарійському тлі / Степан Наливайко // Українознавство. – 2010. – № 1. – С. 175-183.*
49. *Описи Київського намісництва 70–80-х років XVIII ст.: Описово-статистичні джерела. – К. : Наукова думка, 1989. – 392 с.*
50. *О. П. Непевна путь Миргородської школи / П. О. // Рідний Край. – 1910. – № 3. – Декабрь. – С. 15-16.*
51. *Опошня // Военная энциклопедия. – Петроград : Типография Т-ва И. Д .Сытина, 1914. – С. 136.*
52. *Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века / И. Ф. Павловский. – Полтава : Типо-литография преемников Дохмана, 1912. – 238 с.*
53. *Павловський Вадим. Василь Григорович Кричевський. Життя і творчість : монографія / Вадим Павловський. – Нью-Йорк : Видано Українською Вільною Академією Наук у С.Ш.А., 1974. – 350 с.*
54. *Падалка Л. В. І. Василенко. (Некролог) / Л. В. Падалка // Рада. – 1914. – № 82. – 12 апреля. – С. 3.*

55. *Падалка Л. В. Прошлое Полтавской территории и ее заселение : исследования и материалы с картами / Л. В. Падалка. – Полтава : Т-во Печатного Дела (тип., быв. Дохмана), 1914. – X, 238 с.*
56. *Памятная книжка Полтавской губернии на 1916 год. – Полтава : Типо-Литография Губернского Правления, 1916. – XXX, 429 с.*
57. *Панченко Володимир. До історії геральдики містечка Опішні XVIII століття / Володимир Панченко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : збірник наукових праць. – Київ – Нікополь : НДЦ «Часи козацькі ; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2013. – Вип. 22. – Ч. II. – С. 83-85.*
58. *Панченко Володимир. Старовинні герби українських міст / Володимир Панченко. – К. : А-БА-БА-Га-ЛА-МА-ГА, 2018. – 384 с.*
59. *Пирский Иаков. Краткие историко-статистические сведения о святых храмах местечка Опошни, Полтавской епархии / Иаков Пирский // Полтавские епархиальные ведомости : часть неоффициальная. – 1870. – № 4. – 15 февраля. – С. 111-128.*
60. *П-ка О. Малювання на українських мисках / О. П-ка // Рідний Край. – 1910. – № 1. – Декабрь. – С. 28-30.*
61. *Платежная книжка Зеньковского уезда, Опошнянской волости Опошнянского общества Павла Федоровича Шияна. Опішне. 1907 // Приватний архів Олеся Пошивайла.*
62. *Покажчик // Материяли до українсько-руської етнольоґії. – 1905. – Т. VI. – С.1-10.*
63. *Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського. Фондосховище.*
64. *Полтавщина : історичний нарис. – Полтава : Дивосвіт, 2005. – 592 с. + 48 с. вкл.*
65. *По Указу ЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА. Опішне. 04.03.1914 // Приватий архів Олеся Пошивайла*
66. *По Указу Его Императорского Величества. Опішне. 23.12.1914 // Приватий архів Олеся Пошивайла.*
67. *Почтово-телеграфная государственная сберегательная касса в м. Опошнѣ Зеньковскаго уезда, Полтавской губернии. Книжка № 2610 // Приватний архів Олеся Пошивайла.*
68. *Пошивайло Олесь. Гончарська столиця України: по-українськи «Опішне», а не Опішня» / Олесь Пошивайло. – Опішне : Українське Народознавство, 2000. – 24 с.*
69. *Пошивайло Олесь. По-українськи «Опішне», а не «Опішня» / Олесь Пошивайло // Пошивайло Олесь. Гончарська столиця України : Видавництво «Українське Народознавство», 2000. – 72 с.*
70. *Пошивайло Олесь. По-українськи «Опішне», а не «Опішня» / Олесь Пошивайло // Пошивайло Олесь. Опішне – Гончарська столиця України. – Опішне : Українське Народознавство, 2000. – С. 21-33.*
71. *Протокол. Опішне. 25.06.1915 // Приватний архів Олеся Пошивайла.*
72. *[Пчілка Олена]. Глиняна постать Т. Г. Шевченка. Робота полтавських гончарів (у м. Опішні) / [Олена Пчілка] // Рідний Край. – 1911. – № 9-10. – Февраль. – С. 4.*
73. *[Пчілка Олена]. Глиняні вироби полтавських гончарів (в міст. Опішні, Миргородського повіту) / збіранка Олени Пчілки // Рідний Край. – 1910. – Ч. 39. – 19 березня. – С. 8.*
74. *Пчілка Олена. Ліпні вироби полтавських гончарів / Олена Пчілка // Рідний Край. – 1910. – Ч. 40. – 29 березня. – С. 5-6.*

75. *[Пчілка Олена]. Українські миски / [Олена Пчілка] // Рідний Край. – 1911. – № 15. – Апріль. – С. 3.*
76. *Ревизская сказка м. Опошни Зеньковского уезда за 1835–1838 годы // Полтавський державний обласний архів. – Ф. 222. – Оп. 1. – Од. зб. 674. – 970 арк.*
77. *Роздольський О. І. Пісні соціально-побутові, родинно-побутові, весільні. З мелод. Дожовтнева тематика. с. Опішня (Опішнє). – Полт. губерн. Теп. Полтавська обл. // Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені Максима Рильського НАН України. – Ф. 40-1. – Од. зб. 35. – 62 арк.*
78. *Рубан Василий. Краткие географические, политические и исторические известия о Малой России, с приобщением украинских трактов и известии о почтах, також списка духовных и светских тамо находящихся ныне чинов, числа народа и прочая из разных мест собраны и изданы в свет Василием Рубаном / Василий Рубан. – СПб. : [Типография Морского Кадетского Корпуса], 1773. – 95 с.*
79. *Русов Михайло. Гончарство у селї Опошнї, у Полтавщинї / Михайло Русов // Материяли до українсько-руської етнольоґії. – 1905. – Т. VI. – С. 41-59.*
80. *Сборник статистических сведений о Полтавской губернии. – Полтава : Печатано в типографиях: Губернского Правления и Пигуренко, 1869. – X, 109, 448, 216, 136 с.*
81. *Свидетельство о явке к исполнению воинской повинности. Шиян, Павел Федорович, козак Опошанской волости… Зіньків. 03.11.1891 // Приватний архів Олеся Пошивайла.*
82. *[Сластьон О.]. Несподівані відгуки після першої української артистичної виставки / [О. Сластьон] // Рада. – 1912. – № 123. – 12 червня. – С. 2 ; № 124. – 13 червня. – С. 2-3 ; № 125. – 14 червня. – С. 2.*
83. *[Сластьон О.]. Перша українська артистична виставка / [О. Сластьон] // Рада. – 1912. – № 7. – 23 січня. – С. 2-3.*
84. *[Сластьон О.]. Рятуймо справу монументу Шевченкові / [О. Сластьон] // Рада. – 1913. – 23 березіля.*
85. *Сластьон О. Українські керамічні вироби в Австрії, на Віденській кустарній виставці й наша допомога кустарництву / О. Сластьон // Рідний Край. – 1911. – № 11-12. – Март. – С. 14-16.*
86. *Словарь української мови / упорядкував з додатком власного матеріялу Борис Грінченко. – К. : Зібрала редакція журнала «Кіевская Старина», 1909. – Т. III. – 4, 506 с.*
87. *Списки населенных мест Российской империи по сведениям 1859 года. – СПб. : Центральный статистический комитет МВД, 1862. – Т. XXXIII. Полтавская губерния. – 262 с.*
88. *Список населенных мест Зиньковского уезда Полтавской губернии (по обществам сельских сословий) за 1900 год, с приложением карты уезда. – Полтава : Типо-литография И. А. Дохмана, 1903. – 95 с. + 1 карта.*
89. *Топографическое описание Малороссийской губернии // Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. – К. : Наукова думка, 1997. – С. 23-126.*
90. *Указатель // Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Т. VII. Малороссия / под редакцией В. П. Семенова. – СПб. : издание А. Ф. Девриена, 1903. – С.479-517.*

91. *Українська РСР : Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К. : Видавництво політичної літератури, 1947. – С. 696-709.*
92. *Українська РСР : Адміністративно-територіальний устрій (на 1 січня 1987 року). – К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1987. – 504 с.*
93. *Ханко Віталій. Етномузика й архітектура у розвідках Лева Падалки / Віталій Ханко // Ханко Віталій. Полтавщина: плин мистецтва, діячі. Мистецтвознавчі праці. – Київ : Видавець Остап Ханко, 2007. – С. 223-233.*
94. *Ханко О. В., Коваленко О. В. Керамічна плитка Симона Горілея / О. В. Ханко, О. В. Коваленко // Археологічний літопис Лівобережної України. – 1998. – № 1-2. – С. 171-172.*
95. *Худаш Михайло. Опішня чи Опішне? (До етимології назви столиці українського гончарства) / Михайло Худаш // Народознавчі зошити. – 2005. – № 5-6. – Вересень – грудень. – С. 682-688.*
96. *Шафонский Афанасий. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России / Афанасий Шафонский. – К. : в Университетской типографии, 1851. – XXII + 697 с.*
97. *Шевчук Валерій. Від перекладача / Валерій Шевчук // Величко С. В. Літопис / переклад з книжної української мови, вступня стаття, коментарі В. О. Шевчука ; відповідальний редактор О. В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1991. – Т. 1. – С. 23.*
98. *Штукенберг И. Ф. Статистические труды / И. Ф. Штукенберг. – СПб., 1860. – Т. 2. – С. 15.*
99. *Шульгина Лідія. Ганчарство в с. Бубнівці на Поділлі / Лідія Шульгина // Матеріяли до етнології. – 1929. – Т. II. – С. 111-200.*
100. *Щербань А. Л. Нариси з історії міста Опішне козацької доби / А. Л. Щербань, О. В. Щербань. – Харків : Країна мрій, 2011. – 176 с.*
101. *Энциклопедический словарь / издатели Ф. А. Брокгауз и И. А. Ефрон. – СПб. : Типолитография И. А. Ефрона, 1897. – Т. XXII. – Кн. 43. – 480 с.*
102. *Явір. Лист з Полтави / Явір // Рідний Край. – 1910. – Ч. 34. – 17 січня. – С. 3-4.*
103. *Ярмарки в Полтавской губернии // Бодянский Павел. Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год. – Полтава : Типография Н. Пигуренко и губернского правления, 1865. – Отдел IV. Справочные сведения. – С. 1-25.*
104. *Geographisches Jahrbuch. – Gotha : Justus Perthes, 1866. – B. 1. – XI, 1, 600, CIX, 3 s.+ II taf.*
105. *Zeitschrift für allgemeine Erdkunde. – Berlin : Verlag von Dietrich Heimer, 1854. – B. 3. – 4, 524, LIX s.*

© Oles Poshyvailo, 2019

ABOUT THE NAME OF THE POTTERY CAPITAL OF UKRAINE DURING THE SECOND QUARTER OF THE 18TH – THE EARLY 20TH CENTURY

The article deals with the name of the pottery capital of Ukraine – the town of Opishne – under the Russian colonial regime during the second quarter of the 18th – the early 20th century. Basing on literary and archival sources, the peculiarities of russification of this oikonym and its authentic functioning among the autochthonous population have been reproduced

[Received Desember 12, 2018]

Keywords: *Ukrainian ceramology, ceramolinguistics, linguistics, toponyms, oykonyms, Opishne, Opishnya, Oposhnya*

Інформація

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному

Мандруймо Гончарською столицею України!

Опішне, Полтавщина, 38164, Україна
Тел.: (+ 3 05353) 42415, 42416, 42417
Факс: (+ 3 05353) 42416
E-mail: opishne-museum@ukr.net
Музей відчинено щодня

Павло Пічка. Майстра. Глина, гончарний круг, ліплення, випал, писання, полива, терракота. 34,5х46 см. Малі Будища, Полтавщина. Кінець XIX–початок XX століття
© Видавництво «Українське Народознавство», 2015. © Юрко Пашківський, фото, дизайн, 2015. © Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, 2015

Опішне

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Нині селище Зіньківського району Полтавської області; близько 6 тисяч жителів. Постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 №878 селище включено до *«Списку історичних населених місць України»*. Один із наймогутніших і найславетніших центрів культурної самобутності українців, загальновизнана столиця українського гончарства.

На території містечка досліджено городище скіфського часу *«Кардашів вал»* (IV–III ст. до н.е.), городище роменської археологічної культури (VIII ст.). Неподалік знаходиться одне з найбільших городищ скіфського часу – Більське. 1737 року в Опішному утворилася перша в Україні й тривалий час найбільша в Російській імперії Опішненська компанія селітроварних підприємств. У добу середньовіччя в містечку збудовано розгалужену систему підземних ходів, які планується музеєфікувати.

У XIX столітті Опішне стало одним із найбільших і найвизначнішим гончарним осередком України. У місцевому гончарстві на початку XX століття було зайнято більше тисячі осіб. Вироби гончарів продавалися не лише в українських губерніях, а й у багатьох країнах європейського та американського континентів. 1894 року в Опішному було відкрито першу в Лівобережній Україні земську губернську навчально-показову гончарну майстерню. (Донині зберігся один із будинків майстерні, зведений 1916 року за проектом всесвітньо відомого українського мистця Василя Кричевського в стилі українського модерну). Опішне – єдиний в Україні осередок традиційного гончарства, де вже більше століття розвивається гончарне шкільництво.

В Опішному функціонували найбільші в Україні гончарний завод *«Художній керамік»*, що знаходився в системі *«Укрхудожпрому»*, та гончарний завод *«Керамік»*, підпорядкований *«Укоопспілці»*. Завод *«Художній керамік»*, заснований 1929 року, був найстарішим і найзнаменитішим гончарним підприємством в Україні. Нині тут діють приватні гончарні художні майстерні відомих українських мистців, заслужених майстрів народної творчості України – Михайла Китриша, Василя Омеляненка, Миколи Пошивайла та багатьох молодих майстрів кераміки. Дванадцять гончарів стали членами Спілки художників України. Творчість 8 гончарів відзначено почесним званням *«Заслужений майстер народної творчості України»*, трьох (єдиних з гончарів України!) – Державною премією України імені Тараса Шевченка, одного – Всеукраїнською літературно-мистецькою премією імені Івана Нечуя-Левицького.

Опішненська кераміка стала своєрідним етнічним символом української культури XX століття. (Найбільш влучно про це сказав, побувавши в Опішному, колишній посол Польщі в Україні Єжи Бар: *«Я думав, що глину побачу, а побачив народ»*). Саме тому усвідомлення україноствердуючого покликання Опішного і дбайливе плекання головного дійства в цьому священному куточку України – гончарства – мають стати наріжним каменем культурної політики Української Держави.

З гончарством Опішного пов'язана творча доля знаменитих українських мистців: гончарів – Федора Чирвенка, Остапа Ночовника, Івана Гладиревського, Василя Поросного; художників-керамістів – Юрка Лебіщака, Осипа Білоскурського, Петра Вауліна; художників – Василя Кричевського, Сергія Васильківського, Миколи Самокиша, Опанаса Сластьона, Єлизавети Трипільської, Леоніда Позена; письменників – Якова Майстренка, Василя Вражливого-Штанька, Олександра Косенка, історика літератури Назара Фіялковського; археолога Івана Зарецького; етнографів – Віктора Василенка, Михайла Русова, Федора Вовка, Якова Риженка, Костянтина Мощенка; керамолога й мистецтвознавця Юрія Лащука; публіциста й політичного діяча української діаспори Івана Майстренка.

Містечко стало місцем проведення Установчого з'їзду Українського керамічного товариства (2000), заснування ГО *«Конгрес українських керамологів»*.

В Опішному нині функціонують три заклади державного значення: Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному (на пострадянському просторі, у країнах Центральної і Південної Європи аналогів немає), Державна спеціалізована художня школа-інтернат І-ІІІ ступенів *«Колегіум мистецтв у Опішному»* імені Василя Кричевського (на пострадянському просторі, в інших країнах Європи аналогів немає), Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України (на пострадянському просторі аналогів немає). Сформувався численний науковий колектив, інтелектуальний потенціал якого в сфері дослідження гончарства не має рівних в Україні.

На буревійних шляхах історії містечко не раз дощенту спалювали чужинці,
але воно, немовби Фенікс із попелу, знову й знову воскресало,
щоразу постаючи ще потужнішим Осердям Народної Духовності.
Занепали скіфські, праслов'янські городища, завмерло середньовічне козацьке
містечко, проте не зник на приворсклянських пагорбах Божий Дар Плекання Краси.
У найтрагічніші і найзастійніші часи вогнецвітне мистецтво Опішненських
Гончарів утверджувало Непоборність Народного Духу.
Нерукотворний Духовний Храм протистояв імперським намаганням
зруйнувати Генотип Національної Свідомості.
Інтенсивність нівелювання Основ Етнобуття – прямо пропорційна стану гончарства:
чим більше воно занепадає, тим помітніше деградує суспільство,
тим глобальніші катастрофи загрожують планеті.
Та обставина, що Опішне й сьогодні лишається одним із найбільших осередків
ГОНЧАРСТВА в Україні, виявляє його месіянську роль для Українського Суспільства.
Саме тому усвідомлення сакрального покликання Опішного і дбайливе плекання
головного дійства в цьому священному куточку України — ГОНЧАРСТВА —
поступово стають наріжним каменем культурної Політики Української Держави.
Спрагло припадіть до цього Предковічного джерела Духовності Нації,
звідки незлічимими струмочками розтікається в широкий світ,
у батьківські і чужинецькі краї потужна енергетика Космічної Гармонії!
Пізнайте Благодать Спілкування з Предивним Світом Нетлінної Краси!
Гончарство – індикатор Духовного Здоров'я Нації.
Кожний Гончар – Творець, і чим більше таких Особистостей, тим щільнішу
світлоносну Ауру Суспільства вони вибудовують, тим потужніше остання
протистоїть деструктивним космічним силам, Антидуху.
Гончарство – наймогутніша, хоча і найутаємниченіша Твердиня
Самозбереження Нації, джерело її Поступу.
Як не пригадати тут особливе обожнення гончарства японцями!
Чи не в цьому одна з передумов становлення й розвитку
авангардної нації сьогодення?!
У поруйнованому й сплюндрованому Українському
Світі утаємничений Духовний Потенціал Опішного
постає Великоднім Камертоном,
за яким найтонші почування й діяння
Українців налаштовуються
на гармонійний лад

З дня на день, через літа у віки творить Опішне
гончарний літопис українського буття.
Таїна його Величі – за сімома замками Історії.
Джерела її Сили – лише для Посвячених у Апостоли Народного Духу.
Опішне творитиме Україну і хвилюватиме нас доти, доки залишатиметься
нерозгаданою таїна його наснаги, допоки на сторожі його джерел поставатимуть
світлоносні гончарі – чарівники-царі неосяжних вершин
Людського Животворящого Вогню, провідники Космічного Ладу.
Їхніми заповітними руками Опішне промовляє до Нас
Великомудрістю Предків.
Вслухаймося разом!

Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному

11 березня 1986 року в Опішному, за дорученням Ради Міністрів України, засновано Музей гончарства. Через три роки (03.11.1989) прийнято постанову про формування на його базі Державного музею-заповідника українського гончарства – етномистецького науково-дослідного і культурно-освітнього закладу, національної гончарної скарбниці України. Враховуючи виняткове значення музею-заповідника в справі збереження, вивчення й популяризації гончарної спадщини, а також його роль у розвитку національно-культурних традицій українського народу, Указом Президента України від 29.03.2001 року №220/2001, закладу надано статус національного.

Діяльність музею-заповідника спрямовано на збирання польових матеріалів, формування колекцій, наукове дослідження й популяризацію українського гончарства. У його структурі функціонують: Гончарська книгозбірня України, яка має найбільшу в Україні збірку літератури з проблем українського та світового гончарства; Національний архів українського гончарства; видавництво *«Українське Народознавство»*, яке готує до видання літературу з проблем гончарства та українського народознавства, зокрема національний культурологічний щорічник *«Українське гончарство»*, національні наукові щорічники *«Українська керамологія»*, *«Бібліографія українського гончарства»*, національний науковий часопис *«Український керамологічний журнал»*; Меморіальні музеї-садиби гончарської родини Пошивайлів, гончарки Олександри Селюченко, філософа й колекціонера опішненської кераміки Леоніда Сморжа, в яких у недоторканому вигляді збереглися інтер'єри жител, предмети побуту, гончарні твори та декоративні мальовки, вишивки, народні картини, безліч фотографій та багата епістолярна спадщина (листи, щоденники тощо), Музей мистецької родини Кричевських. Найголовніше багатство музею – фондова колекція гончарних виробів, на сьогодні найбільша в Україні, яка щороку поповнюється.

Музей ініціював проведення в Опішному Всеукраїнських симпозіумів монументальної кераміки *«Поезія гончарства на майданах і парках України»*, Національних симпозіумів гончарства, у результаті яких з'явилася унікальна Національна галерея монументальної кераміки, розміщена просто неба; Всеукраїнських гончарських фестивалів, Національних конкурсів художньої кераміки, Міжнародних і Всеукраїнських науково-практичних конференцій і семінарів з проблем гончарства, Тижнів Національного Гончарного Здвиження, Національного Дня гончаря

ІНСТИТУТ КЕРАМОЛОГІЇ – ВІДДІЛЕННЯ ІНСТИТУТУ НАРОДОЗНАВСТВА НАН УКРАЇНИ

На базі Науково-дослідного центру українського гончарства Національного музею--заповідника українського гончарства в Опішному 2000 року було засновано нову академічну наукову установу – Інститут керамології як відділення Інституту народознавства НАН України. За короткий проміжок часу, що минув відтоді, Інститут керамології став провідним в Україні у галузі керамології, ствердивши пріоритетні позиції України в розвитку цієї новітньої наукової дисципліни. Головною метою діяльності Інституту керамології є комплексне вивчення гончарства як феномена людської діяльності; проведення фундаментальних наукових досліджень, спрямованих на одержання нових знань про закономірності виникнення й розвитку гончарства, його роль і місце в традиційно-побутовій і сучасній культурі українців та інших народів світу; проведення прикладних наукових досліджень, спрямованих на одержання нових знань про глини та вироби з них, їх використання для примноження національного багатства Української Держави. Вчені Інституту вивчають гончарство на території України від найдавніших часів до наших днів; проводять польові керамологічні, археологічні та лінгвістичні експедиції в різних регіонах країни; формують Національний інформаційний банк даних про гончарство, вивчають і узагальнюють світові досягнення в галузі керамології.

Нині ведеться підготовка фундаментальної багатотомної енциклопедії *«Українське гончарство»*, *«Національного словника українських гончарів»* та інших наукових праць

ДЕРЖАВНА СПЕЦІАЛІЗОВАНА ХУДОЖНЯ ШКОЛА-ІНТЕРНАТ І-ІІІ СТУПЕНІВ «КОЛЕГІУМ МИСТЕЦТВ У ОПІШНОМУ» ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО

1997 року в структурі Державного музею-заповідника українського гончарства в Опішному було створено перший і єдиний в Україні подібного типу спеціалізований навчальний мистецький заклад – Колегіум мистецтв у Опішному. 04.12.2001 року його було реорганізовано в Спеціалізовану художню школу-інтернат І-ІІІ ступенів *«Колегіум мистецтв у Опішному»*. З 2004 року – це Державна спеціалізована художня школа-інтернат І-ІІІ ступенів *«Колегіум мистецтв у Опішному»*, підпорядкована Міністерству культури України. 2013 року присвоєно ім'я творця ескіза сучасного герба України, академіка Василя Кричевського.

Мета закладу: здобуття загальної середньої освіти, національне художньо-естетичне виховання дітей і підлітків, усебічний розвиток їх таланту, природних здібностей; виховання високоосвічених, фізично здорових, духовно розкутих і вільних людей, з прагненням до правди, добра і краси, здатних на незалежні судження й оцінки, з широким світоглядом, які турбуються про розвиток і збереження своєї культури, поважають інші народи; творення гармонійно розвиненої особистості з високим культурним потенціалом, розвиненим почуттям прекрасного, усталеними художніми смаками, готовністю до практичної творчої діяльності. Колегіум спеціалізується на опануванні гончарства.

Мистецький заклад став творчою базою Всеукраїнських гончарських фестивалів та Міжнародних молодіжних гончарських фестивалів

КЕРАМОЛОГІЧНІ ВИДАННЯ 2015–2019 РОКІВ

260 грн.

Овчаренко Людмила.
Кам'янець-Подільський осередок гончарної освіти в Україні (1905–1933)
– Опішне: Українське Народознавство, 2015. – 1280 с.

Перше в українській керамології комплексне дослідження розвитку гончарного шкільництва в місті Кам'янець-Подільський упродовж першої третини XX століття. За архівними й літературними джерелами, польовими матеріалами проаналізовано передумови заснування, основні напрямки діяльності, учнівський склад, навчальні програми, технологічні аспекти опанування гончарства, етнопедагогічні засади функціонування й персоналії викладачів різночасових навчальних закладів: Кам'янець-Подільських рисувальних класів (1905–1908); Кам'янець-Подільської художньо-ремісничої навчальної майстерні (1908–1919); Кам'янець-Подільської художньо-промислової професійної школи імені Григорія Сковороди (1919–1933).

Відтворено унікальну в межах України систему комплексного формування творчого майстра, 'що передбачала практику у виробничих майстернях, участь в етнографічних експедиціях і фахових гуртках, видавничу, музейну й виставкову діяльність. З'ясовано визначальну роль керівників гончарних навчальних закладів в успадкуванні й передачі професійних знань (В'ячеслав Розвадовський, Микола Роот, Володимир Гагенмейстер). Вивчено трагічні сторінки історії, пов'язані зі знищенням російською окупаційною владою цього самобутнього осередку збереження, розвитку й популяризації народного мистецтва. Опубліковано унікальні архівні й керамологічні матеріали гончарних шкіл Кам'янця-Подільського.

160 грн.

Пошивайло Марія.
Гончарний код українського фольклору (семіотика, образність, атрибутика, текстологія).
– Опішне: Українське Народознавство, 2015. – 464 с.

Дослідження присвячене виявленню гончарного коду в українському фольклорі; вивченню різножанрових народнопоетичних творів з елементами й сюжетами гончарської тематики як культурного тексту; реконструкції міфо-ритуальних і семіотичних функцій гончарства і глиняних виробів; показу комплексного, багатоаспектного представлення гончарства в традиційній культурі українців. У монографії визначено елементи концептосфери, висвітлено ґенезу та формування мотивної структури в площині «образного поля» гончарського фольклору; охарактеризовано специфіку фольклору гончарів, загальні змістово-формальні й функціональні закономірності жанрового явища; досліджено гончарні виміри дитячого фольклору, його жанрової специфіки, вербальних та естетичних кодів, функціональних принципів; розкрито символічний аспект кераміки в малих формах фольклору; реконструйовано функції й семантику глиняних виробів у календарно-обрядовій творчості.

Юрій Пуголовок.
Будівельна справа літописних сіверян.
160 грн.
– Опішне: Українське Народознавство, 2016. – 360 с.

Монографію присвячено комплексному вивченню будівництва населення роменської культури Дніпровського Лівобережжя України. Особливості цього аспекту матеріальної культури сіверян з'ясовано на основі аналізу історіографії й систематизації археологічних джерел. Охарактеризовано будівельні рештки роменської культури відповідно до їх функціонального призначення. Відтворено будівельний процес і технологічні прийоми; виділено локальні особливості й закономірності розміщення структурних елементів споруд; проаналізовано роменські будівельні традиції в населення Сіверської землі часу Київської Руси; запропоновано графічні варіанти реконструкції фортифікаційних і житлових будівель, а також забудови поселень сіверян.

Традиційна кераміка українців на поштових листівках першої третини XX століття: Набір листівок.
48 грн.
– Опішне: Українське Народознавство, 2016. – 36 лист. + футляр

Це видання представляє 36 поштових листівок із керамологічної колекції Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, що побачили світ у 15 видавництвах у першій третині XX століття. На них зображено традиційний побут українців кінця XIX – першої третини XX століття, зокрема особливості використання глиняних виробів.

На листівках представлено глиняні вироби різних історико-етнографічних регіонів України (Полтавщина й Слобожанщина, Середня Наддніпрянщина, Поділля, Гуцульщина, Буковина), а саме – глечики, горщики, ринки, куманці, миски, тикви, зооморфний посуд, кахлі тощо. Асортиментний ряд виробів виявляє багатство форм і декору української кераміки, локальну специфіку творів. Зображення відтворюють регіональні етнографічні особливості кераміки, різні побутові ситуації з використанням виробів гончарів удома, в полі, дорозі, під час праці й дозвілля. Серія «Кераміка», представлена в цьому виданні трьома листівками, дозволяє скласти уявлення про кераміку українців XVIII – початку XX століття.

Белько Олег.
Діяльність органів земського самоврядування з розвитку й популяризації гончарного промислу Полтавщини (1876–1919).
140 грн.
– Опішне: Українське Народознавство, 2017. – 280 с.

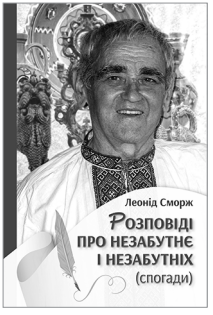
У монографії досліджено вплив Полтавського губернського земства на гончарний промисел Полтавщини впродовж 1876–1919 років. Охарактеризовано наявні джерела й літературу з проблематики дослідження; засоби впливу земства на поліпшення технічного й технологічного процесів, художньої досконалості виробів; проаналізовано основні напрями діяльності земства з підтримки промислу; з'ясовано роль і місце земських гончарних навчальних закладів у вирішенні актуальних проблем промислу; досліджено заходи щодо популяризації та збуту глиняних виробів через кустарні склади, виставкову діяльність на території регіону, держави й на міжнародних ринках.

210 грн.

Краснова Тетяна.
Дослідження, реставрація і зберігання музейної кераміки.
– Опішне: Українське Народознавство, 2017. – 464 с.

Монографія є першим вітчизняним дослідженням систематизації знань і досягнень української та зарубіжної науки в галузі збереження, консервації та реставрації кераміки, яке базується на практичному досвіді та опрацюванні значного масиву бібліографічних джерел.
Описано фізико-технологічні властивості виробів, детально проаналізовано види й причини їх руйнування, охарактеризовано реставраційні матеріали та їх застосування в різні історичні періоди. Окреслено чіткий науковий підхід щодо збереження гончарної спадщини. Сформульовано принципи, а також морально-етичні норми консервації та реставрації кераміки.

230 грн.

Сморж Леонід.
Розповіді про незабутнє і незабутніх (спогади).
– Опішне: Українське Народознавство, 2017. – 864 с. + DVD

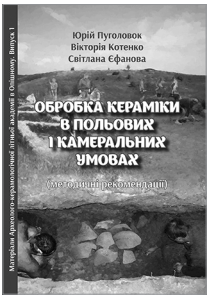
Спогади видатного українського філософа-естетика, керамолога й колекціонера старожитностей Леоніда Сморжа про свій життєвий і творчий шлях, унікальні постаті, які траплялися на його шляху, актуальні соціально-політичні події в Україні впродовж 1930-х – 2007 років. У них автор постає справжнім суцвіттям талантів: воїном-захисником, спортсменом, кінодокументалістом, художником, керамістом, ученим. Романтичний образ краянина доповнюють його вибрані поетичні твори. Колекція автора стала основою формування ще одного культурно-мистецького осередку новітньої України – Меморіального музею-садиби вченого в структурі Національного музею-заповідника українського гончарства.
Книга започатковує академічну серію «Українська керамологічна мемуаристика», присвячену документальній спадщині (спогади, щоденники, епістолярії тощо) відомих українських учених, які зробили значний внесок у становлення й розвиток української керамології.
Додатком до книги є DVD-диск із відеофільмом про Леоніда Сморжа.

550 грн.

Овчаренко Людмила.
Гончарне шкільництво як визначальний фактор творчого розвитку українського традиційного гончарства (1894–1941).
– Опішне : Українське Народознавство, 2017. – 1296 с.

Перше в українській керамології й етнології комплексне дослідження гончарного шкільництва в Україні впродовж 1894–1941 років. Вивчено форми передачі професійних гончарських знань, які передували заснуванню спеціалізованих навчальних закладів. Проаналізовано заходи державних органів, що впливали на розвиток гончарного промислу, а також специфіку державного регулювання гончарного шкільництва в умовах становлення окупаційної тоталітарної системи в Україні.
На основі архівних і літературних джерел, польових матеріалів проаналізовано передумови відкриття, основні напрямки діяльності, шляхи вивчення й популяризації традиційного гончарства, технологічні аспекти опанування гончарною справою, етнопедагогічні засади функціонування, постаті керівників і викладачів, учнівський склад та навчальні програми гончарних навчальних закладів на території Полтавщини, Українського Полісся, Слобожанщини, Середньої Наддніпрянщини, Поділля. З'ясовано вплив шкільництва на гончарний промисел. До наукового обігу введено унікальні архівні й керамологічні матеріали з історії гончарних закладів.

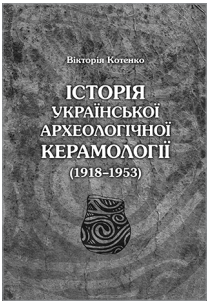

40 грн.

Юрій Пуголовок, Вікторія Котенко, Світлана Єфанова.
Обробка кераміки в польових і камеральних умовах (методичні рекомендації). Матеріали Археолого-керамологічної літньої академії в Опішному, вип. 1.
– Опішне : Українське Народознавство, 2017. – 40 с.

Кераміка для більшості археологічних культур є домінуючим типом знахідок. Її дослідження займає багато часу, однак кінцевий результат керамологічних досліджень зазвичай перевершує всі очікування, адже вона містить у собі надзвичайно багату історичну інформацію. Глиняні вироби є надійним джерелом для датування пам'яток. Їх аналіз дозволяє виокремити місцеве виробництво й імпортовані речі, з'ясувати шляхи обміну між окремими населеними пунктами й навіть територіями. Задля того, щоб кераміка стала надійним історичним джерелом, необхідно знати й вміти працювати з нею.

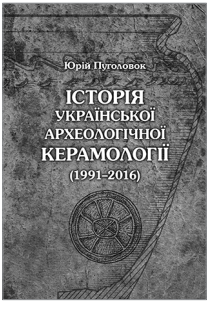
У першому випуску матеріалів Археолого-керамологічної літньої академії в Опішному узагальнено практичний досвід опрацювання археологічної кераміки в польових і камеральних умовах. Оскільки в українській археологічній керамології відсутні чіткі загальні методичні засади, опубліковані в спеціальній роботі, пропоновані методичні рекомендації покликані частково заповнити лакуну в цьому питанні. У виданні охарактеризовано важливі етапи первинної обробки кераміки в польових умовах (фіксація, миття, шифрування, складання польового опису, пакування й транспортування, реставраційно-консерваційні заходи, графічне документування).

140 грн.

Вікторія Котенко.
Історія української археологічної керамології (1918–1953).
– Опішне : Українське Народознавство, 2018. – 240 с.

Монографію присвячено комплексному аналізу українських академічних видань з археології 1918–1953 років, в яких висвітлено основні етапи становлення української археологічної керамології. Через призму діяльності українських археологічних інституцій подано еволюцію поглядів на найбільш масову категорію матеріалів – кераміку. Розкрито основні теоретичні й практичні засади роботи з нею в означений період та суспільно-історичні умови, в яких вони формувалися. З'ясовано внесок окремих діячів науки й культури, які шляхом збереження культурної спадщини України в зазначений період вплинули на формування самобутньої української археології й заклали фундамент у дослідження кераміки як окремого історичного джерела, де варто шукати витоки сучасної української археологічної керамології.

150 грн.

Юрій Пуголовок.
Історія української археологічної керамології (1991–2016).
– Опішне : Українське Народознавство, 2018. – 272 с.

Монографію присвячено історії української археологічної керамології від набуття Україною незалежності 1991 року до 2016 року. Цей хронологічний період прикметний оновленням національних академічних установ і створенням нових, орієнтованих на вивчення кераміки й гончарства. На основі комплексного аналізу джерельної бази окреслено провідні загальноєвропейські тенденції розвитку археологічної керамології. Виділено основні етапи структурування й становлення української академічної археологічної керамології. Охарактеризовано практичні й теоретичні засади роботи з археологічною керамікою. Окреслено головні напрямки розвитку наукової дисципліни на сучасному етапі.

195 грн.

Коваленко Оксана.
Гончарство Полтави XVIII століття.
– Опішне : Українське Народознавство, 2018. – 448 с.

Монографія є першим спеціалізованим дослідженням гончарства Полтави XVIII століття й, водночас, першою ґрунтовною студією ремесла полкового міста Лівобережної України, здійсненою за писемними, археологічними, історичними й етнографічними джерелами. Охарактеризовано історію та аспекти повсякденного життя Полтави. Подано персоналізовану історію гончарного цеху, зокрема встановлено імена майстрів, їхнє місце проживання, особливості ремісничої організації. Здійснено детальний аналіз форм і декору тогочасних гончарних виробів, їх асортимент та місце в побуті міщан упродовж століття.

310 грн.

Українська керамологія:
Національний науковий щорічник. За рік 2008:
Гончарне шкільництво
/ За редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла.
– Опішне: Українське Народознавство, 2018. – Кн. IV. – Т. 2. – 672 с.

У другому томі четвертої книги Національного наукового щорічника «Українська керамологія» подано матеріали Міжнародного наукового керамологічного симпозіуму «Гончарне шкільництво на глобалізаційному роздоріжжі: нереалізовані можливості й перспективи розвитку» та статті провідних українських учених, присвячені тотожній тематиці.

400 грн.

УКРАЇНСЬКЕ БІЄНАЛЕ ХУДОЖНЬОЇ КЕРАМІКИ ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО. 2017 : Каталог.
– Опішне : Українське Народознавство, 2019. – 168 с. : іл.

Про унікальну мистецьку подію України – Українське БІЄНАЛЕ художньої кераміки імені Василя Кричевського, започатковану з нагоди 100-річчя заснування Української Академії Мистецтв та на пошанування одного з її засновників і першообраного ректора, найхаризматичнішої постаті українського мистецтва першої половини XX століття – Василя Григоровича Кричевського (1873–1952). На виставці було представлено творчість молодих і знаних у світі керамістів України, Польщі, Білорусі та Бразилії, які презентували свої твори, виготовлені впродовж січня–травня 2017 року.

В альбомі-каталозі подано відомості про учасників, фото та анотації експонованих творів.

380 грн.

Українська керамологія:
Національний науковий щорічник. За рік 2008:
Персоналії української керамології
/ За редакцією доктора історичних наук Олеся Пошивайла.
– Опішне: Українське Народознавство, 2019. – Кн. IV. – Т. 3. – 648 с.

Черговий том Національного наукового щорічника «Українська керамологія» містить унікальні матеріали з керамологічної біографістики, зокрема статті про життєвий і творчий шлях українських і чужоземних учених-керамологів, які впродовж кінця XIX–XX століття зробили вагомий внесок у становлення й розвиток вітчизняної керамології.

Частину матеріалів присвячено ювілею відомого українського керамолога, засновника української керамологічної школи Олеся Пошивайла та 90-річчю від дня народження славетного українського керамолога Юрія Лащука (1922–2003).

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Абази, *родина* 234
Абазин 234
Абази-Паша 234
Абросимова С. В. 68
Авраменко Жадан 81
Авраменко Йосип 6, 24, 73-78
Авраменко Микита 77
Авраменко Михайло 75
Адам 71
Адрианова-Перетц В. П. 200, 201
Ажнюк Б. М. 288
Айзікова Лідія 152, 153
Александров М. А. 200, 201
Алєновський А. А. 153
Амперер Ж. І. 141
Андрей, *святий* 269
Андрієць В. А. 222
Андрушенко Оксана 7, 14, 29, 46, 223, 225, 227, 229, 231, 320
Антиох 198
Арандаренко Микола 274, 275, 288
Астафьев В. П. 72

Бабенко 252
Багрій 83
Бадер Клим 81, 83
Бажан М. П. 288
Байбуза Климент 180
Баличов Дмитро 235
Бантиш-Каменський Дмитро 272, 288
Бар Єжи 296
Бархударов Степан 197
Безобразов В. 117
Безрук 234, 235
Безруки, *родина* 234
Бей Павло 256
Белько Олег 301
Бережняк Валентина 23, 54, 56, 152, 153, 223, 228
Бєльський Іван 234
Бєльські, *князі* 234
Бідаш 83
Білик Іван 93, 100, 120, 259
Білик-Пошивайло Настя 93
Білодід І. К. 160
Білоноженко В. М. 160
Білоскурський Осип 285, 289, 296
Білоус Г. П. 222
Білоусько О. А. 289
Біляк 83, 84
Біляк Василь 90, 93
Біляк Параска 93
Біляки, *родина* 84
Біляшевський Микола 286, 289
Бінфорд Льюіс 203
Бог 71, 208, 236
Богоматерь 269
Богородиця 72, 235, 268
Бодянський Павло 274, 275, 288, 290, 291, 294
Бондаренко Сергій 36, 39
Боплан Гійом Левассер де 81, 85, 236, 246, 260, 276
Бордун 81, 83
Борисенко Валентина 5
Борисюк З. П. 85
Боцьва 256
Бреньов Григорій 65
Брокгауз Фрідріх 276, 294
Бугаєвський 234
Будна Надія 243
Будьонний 240
Булавенко Катерина 261
Булгакова Людмила 122, 129
Бураго Дмитро 58, 231
Бурдо Наталя 70, 71
Бурдун Семен 81
Бусел В. Т. 260
Бутович Артемон 280
Бучневич Василь 276, 289
Быковская Елена 268
Быковский Василий 268

Варвинська Євдокія 191, 192, 194, 195, 261
Варвинський Микола 118-120
Варвинський Михайло 193
Варвинські, *родина* 118
Варвянська Т. В. 289
Василенко Віктор 52, 56, 97, 98, 102, 258-260, 267, 278-280, 282, 283, 285, 288, 289, 291, 296
Василенко Н. Є. 68
Васильківський Сергій 285, 296
Васильченко Валентина 126
Ватутін 248, 249, 259
Ваулін Петро 296
Величко Самійло 81, 267, 289, 294
Вельяминов 268
Вернадський Володимир 67
Верховинець-Костів Василь 115, 287

Виноградов 248, 249
Виргилий 289
Витовт 281
Вишневецькі 269, 271
Власов Володимир 132, 138
Вовк Ольга 37, 39, 40
Вовк Федір 108, 277, 289, 296
Володимир, *князь* 198
Волошин Ю. В. 222
Вражливий-Штанько Василь 296
В'ялець А. Ф. 129

Гава Олександра 261
Гаврилюк Надія 61, 62
Гавриш Лариса 7, 27, 42, 46, 156, 157, 159
Гавриш Петро 115
Гавриил, *митрополит* 270
Гагарин К. Н. 56
Гагарин С. П. 289
Гагенмейстер Володимир 300
Гайдар 83
Гайдара Марія 196
«*Галай*» (Федоша) 259
Галімов 93
Галян Галина 35, 39
Ганжа Петро 93
Ганнуся 109
Гардовий 81
Гармаш 81, 234
Гейко Анатолій 36, 39, 49, 115, 260, 289
Генинг В. Ф. 138
Герасименко Єфросинія 193
Герман Віра 193
Гімбутас Марія 70, 71
Гладиревський Іван 125, 126, 176, 178, 182, 277, 296
Глинские, *князі* 281
Глущенко Людмила 36, 39
Гнатюк І. С. 160
Гнидка В. 264
Говоруни, *родина* 20
Гоголь Микола 23, 86, 118, 259
Голуб 233
Голубець Орест 5
Гончар 8, 29, 99, 238, 239, 241, 243
Гончар Андрій 238, 239, 244
Гончар Арехта 239
Гончар Василь 242
Гончар Іван Іванович 241-243
Гончар Іван Макарович 25, 30, 109, 127, 129, 240-243
Гончар Іван Тарасович 239, 240
Гончар Йосип 239
Гончар Мишко (Масько) 238
Гончар Олесь 25, 95
Гончар Сашко (Сахно) 238
Гончар Семен 239
Гончаренко 99, 238
Гончарик 238
Гончаров 145
Гончарук 99, 145, 238
Горбаненко Сергій 49, 50
Горбунов И. И. 79
Горецький Петро 67, 68
Горілей Симон 277, 294
Горпина 157
Горький А. М. 200
Господь 242
Гошко Гнат 78
Гошко Іван 77, 78
Граб'янка 81
Грановський Панас 276, 289
Греков А. 273
Греков Б. 201
Гриб Лідія 191
Гримич Марина 116, 117
Гринь Наталя 7, 27, 39, 42, 43, 161, 163, 165, 167, 169, 171, 173, 175, 192
Гриценко Павло 5
Грицик Н. І. 142
Грицюта 252
Грінченко Борис 63, 64, 67, 96, 97, 102, 278, 293
Гріффен Л. О. 58
Грушевський Михайло 115, 268, 269, 285, 289, 290
Гуанчжі Чжан 204
Губарь 15, 18, 20
Гудак Василь 243
Гуревич Аарон 71
Гурин 258
Гусар Людмила 7, 26, 39, 41, 47, 140, 141, 320

Даль Володимир 63, 281-283, 290
Данилов Володимир 67
Данченко Леся (Олександра) 97, 102, 105, 106, 108, 152, 153
Девриен А. Ф. 291, 293
Дей О. І. 115, 116
Демченко [Дем'ян] 83
Демченко Трохим 86, 93, 120, 194, 260, 263
Денисенко Галина 191
Денисенко З. М. 149
Денисенко Лука 77
Денисов В. І. 276, 290
Деркач 248
Деркач Петро 193
Дігтяр 81
Діденко Ганна 195, 261
Діденко Михайло 50
Дідківська Г. Г. 102
Дмитренко Олексій 93, 94
Дмитрієва Є. М. 102, 260
Доватор 76
Довженко Василь 261
Довженок Галина 115
Доленга-Ходаковський Зоріан 115
Домжальський Кшиштоф 131, 138
Дорошенко Петро 256, 267, 270, 280
Дохман 291, 293
Драгоманов Михайло 228, 230, 284
Дудник Антоніна 261
Дудник Валентина 264
Дудник Лідія 261
Дятчук В. В. 160
Дяченко Людмила 14, 29, 39

Екатерина Алекзевна Вторая 270
Еней 272, 278
Ефрон И. А. 294

Єва 71
Євтушенко Євген 121
Єфанова Світлана 49, 50, 303
Єфрон Ілля 276

Жданов 182
Желехівський Є. 97, 102
Желєзняк Мартин 77
Желєзняк Омелян 73, 75, 77, 78
Желєзняк Савелій 77, 78

Желєзняк Тиміш 77
Желєзняки, *родина* 78

Завершинський Валерій 49, 50
Заглада Ніна 116
Загнітко А. П. 85
Задерихвіст 81
Задорожний Михайло 256, 261
Заєць 83, 84
Зайкевич Анастасій 19, 37, 39
Заливчий 248
Зарецький Іван 65, 81, 82, 84, 85, 105, 107, 108, 256, 258, 259, 274, 290, 296
Заруба 157
Затуливітер 81
Земер А. 141
Земятченський Петро 74, 78
Зіненко Тетяна 25
Зіновіїв Климентій 228, 229
Зойка 234
Зубань 259
Зубань Вікторія 6, 24, 40, 80, 81, 83, 85, 94
Зубань Олена 320
Зюба Марія 261

Ильин А. А. 290

Ібрагімова Наталя 195
Іванов Петро 112, 116
Іванова Оксана 36, 39
Іванова (Яшна) Ольга 7, 26, 39, 42, 44, 48, 130, 131, 133-139, 141, 142
Ілля, *святий* 280, 282
Істоміна Галина 152, 154

Йосип 252

Кабо Володимир 203, 205
Каленич Любов 261
Каргер Михайло 197, 200
Кариков Федір 277
Карпенко О. П. 150
Карпинська-Романюк Людмила 49, 50
Карпов Б. Г. 291
Карцев А. А. 116
Качкан Володимир 94
Каширіна Л. С. 68
Квітка-Основ'яненко Григорій 144
Келлі М. 72
«Кибальник» (Пошивайло) 248
Кизименко 83, 84
Кизименко Марія 196
Киридон А. М. 289
Кириков 199
Киріяков Іван 272
Киріяков Степан 272
Киршбаум В. Ф. 78, 290
Кирьяков Иоанн 268
Кир'як 234
Кирячок Григорій 93
Кисіль 259
Китриш 83, 124, 211
Китриш Галина 127, 128
Китриш Михайло 127, 128, 154, 296
Китриш («Мунзик») 84
Кларк Грем 203
Клейн Лев 203-205
Клименко Ніна 100, 102
Клименко Олена (О. К.) 5, 6, 25, 33, 35, 41, 48, 83, 85, 94, 104, 105, 107, 152-154, 284, 290
Ковалевський Андрій 199, 200
Коваленко Оксана 6, 14, 20, 22, 24, 32, 34, 44, 47, 55, 56, 69, 71, 153, 154, 215, 222, 228, 229, 263, 294, 304
Коваль А. П. 243
Колас Якуб 230
Компанієць 81
Кондратюк Юрій 25
Конисський Георгій 270, 272, 279, 290
Коновалова Ольга 70, 71
Кононенко Марія 261
Кононенко («*Птуха*») 256
Конюшенко Світлана 29
Кормелюк Наталя 16
Кормчай 199
Короленко Володимир 14, 22, 24, 69
Короткевич Вікторія 7, 28, 214, 215, 217, 219, 221
Косач (Пчілка) Олена 64, 284, 285, 292, 293
Косенко Олександр 296
Костенский Иаков 270
Костенська 259
Костомаров Н. И. 117
Костянтин, *святий* 133
Котенко Вікторія 6, 23, 34, 39, 60, 61, 303
Котляревський Іван 86, 272, 278, 288, 289
Коца Руслана 23
Коцюбинський Михайло 76, 252
Кочубей Василь 267
Кошеленко Валентина 261
Кравець Я. І. 85
Кравченко Василь 66
Кравченко П. А. 289
Крамар 81
Крапивина В. В. 138
Краснова Тетяна 302
Кривчанська Марія 52, 53, 56, 57, 152-154
Крижановська Н. 275, 290
Крип'якевич Іван 57
Кричевський Василь 7, 13, 17-19, 28, 120, 125-127, 129, 209, 214-217, 219, 221, 222, 256, 285, 287, 291, 292, 296, 297, 299, 304
Кричевський Микола 17, 19, 36
Кричевські, *родина* 13, 14, 16-20, 28, 29, 214, 222, 233, 252, 259, 298
Крутенко Наталя 94
Кужим Наталя 39
Кузеля Зенон 115
Кузь В. Г. 231
Куліш И. 116
Кульбака Валентина 30
Кульженко С. В. 108
Курдиновський Василь 279, 281-283, 288, 290
Кучеренко 83, 84

Лавр 259
Лавренюк-Полив'яний 107
Лавренюки-Полив'яні, *родина* 239
Лазько 234
Ларін Борис 67, 68
Латин 272

Лащук Юрій 78, 97, 99-101, 103, 105, 106, 108, 149, 152-154, 296, 304
Ле Гофф Жак 71
Лебедева Елена 71
Лебіщак Осип 287
Лебіщак Юрко 13, 98, 256, 287, 291, 296
Левит 199
Левун Ніна 6, 25, 53, 57, 95, 97, 99, 101, 103, 194, 195, 223, 224, 228, 229
Лекса (Александр) 281
Леся Українка 86, 150, 205, 256, 284
Лещенко Іван 261
Ликова Оксана (О. Л.) 7, 26, 42, 43, 122-129
Линик Ємеліан 179
Линник Зінаїда 93
Липа Ганна-Оксана 16, 21, 39
Лисенки 236
Лисенко П. С. 98, 103
Лисенко С. І. 275, 290
Лисснер Г. 291
Литвиненко Лариса 262
Литвиненко Лідія 262
Литвиненко (Пошивайло) Світлана 6, 14, 20, 22, 23, 32-34, 39, 43-45, 49, 52, 53, 55, 57-59, 72, 152, 154, 215, 222, 225, 227, 229-231
Литвиненко Тетяна 30, 33, 39
Лихачев Д. С. 200, 201
Лихопой Филон 267
Літвіненко Аліна 16
Л-кий М. 285, 291
Лободовський Михайло 64
Лобойченки, *родина* 118, 120
Лобойченко Валентина 118, 120
Лобойченко Іван 118, 120
Логвинська Л. П. 103
Локайчук Світлана 202, 205
Луговий Р. С. 260, 263
Луговський Борис 74, 78
Лучик Василь 150
Лыхый 198
Ляскоронський Василь 286, 291

Мавродин В. В. 200
Маджаренко Іван 234
Маджари 234
Мажаренков Ілко 234
Мажари 234
Мазепа Іван 256, 267
Мазуренко Василь 17
Майстренко Іван 182, 183, 296
Майстренко Яків 296
Максимович Григорій 264
Максимович Михаил 116, 281
Макутра 147
Макуха 256
Малаш Л. А. 116
Малышева И. М. 291
Манько Оксана 15
Мареха 256
Мареха Володимир 262
Мареха Марія 262
Марися 157
Марія Дмитрівна 158
Маркевич Григорій 63
Марко 157
Маркович О. В. 116
Мартинович Стефан 269
Мартиросян Любов 262
Масенко Лариса 80
Маслій Ольга 264
Маслюк 158
Матвійко Надія 15, 262
Матвійчук Наталя 50
Матейко Катерина 152, 155
Матійко М. М. 103
Матійко О. М. 103
Матущак Валентина 210, 213
Махновець Л. 200
Мацко 83
Мединський Анатолій 55, 58, 223, 230
Мелащенко (*«Масько»*) 259
Мельничук Лідія 243
Метка Людмила 30, 33, 39, 42, 49, 50, 152, 155, 192, 264
Микитенко Тетяна 195
Мирко Олексій 262
Мирный Михаил 181
Михайлець Іоанн 236, 264
Михайлів Юхим 64
Михайлов Павло 223, 224, 230
Михасенко Ірина 50
Мишанич О. В. 289, 294
Мищенко Митро 179
Мілька Марія 264
Мірошниченко 84
Мірошніченко Олександр 16
Міщанин Віктор 39, 42, 50, 152, 155, 183, 237, 262, 279
Міщенко В. 320
Мніх Мартин 270, 279
Могильченко Микола 74, 75, 78
Мойшевич Світлана 207, 213
Мокляк Володимир 85, 222, 291
Мокляк Григорій 262
Морачевский В. В. 291
Моргун Микола 262
Мороз 259
Морозов Родіон 36
Москаленко 84
Москаленко Лілія 23
Моця Олександр 197, 200
Мошков Валентин 64, 65
Мощенко Костянтин 296
«Мунзик» (Китриш) 84
Мурзін В'ячеслав 5
Мушинка Микола 5
М'якоступ Ніна 264
Мякоступ Филип 178, 182

Нагнибіда 81
Наєнко Михайло 5
Назарчук Мотрона 93, 154
Наливайко Степан 291
Невкрита Жанна 15, 39
Негро Юлій 77
Недайкаша 81
Недбайло Л. І. 102
Неїжборщ 81
Непевна О. П. 291
Непийвода 81
Несен Ірина 116
Нестор Феодосий 199
Нечуй-Левицький Іван 168, 296
Нижник Юлія 262
Нікітченко Володимир 93
[Номис М.] 116
Нос, *отаман* 285
Носач Олена 206, 213
Ночовник 83
Ночовник Остап 81, 125, 296
Ночовники («Носики»), *родина* 84

Овраменко 81, 83, 84
Обломский А. М. 138
Овчаренко Людмила 5, 20, 300, 302
Овчарова Ольга 129
Огієнко Іван 116
Окара Іван 121
Олійник 83
Омеляненко Василь 93, 124, 154, 195, 212, 296
Онацький Никанор 17, 19
Оначко Іван177, 182
Онисія Степанівна 160
Опара Микола 36, 39
Опішнян Г. С. 275
Опішнян М. Ф. 275
Опішнян Н. М. 275
Опошнян Анан. 275
Орлов Р. С. 200
Остапенко Іван 264
Остапенко (*«Ярема»*) 248
Острянин Михайло 100

П. П. 116
Павловский Вадим 291
Павловский И. Ф. 291
Падалка Лев 274, 276, 283, 285, 291, 292, 294
Пакульський Микола 73, 78, 79
Паливода 81
Панас Мирний 15, 258
Панасюк Галина 8, 29, 39, 44, 238, 239, 241, 243, 320
Панасюк Світлана 6, 24, 33, 36, 40, 86, 87, 89, 91, 93, 195
Панченко Віктор 195
Панченко Володимир 270, 271, 292
Панченко Лідія 195
Пасинок В'ячеслав 20
Пасічний 83
Пащенко Ольга 154
Педяш Володимир 15
Перебийніс 81
Перкова А. І. 68
Петрашенко В. О. 200
Петрашина Поліна 81, 85
Петренко Павло 262
Петро І 268
Печерский Феодосий 199
Пигуренко Н. О. 264, 288, 291, 293, 294
Пирський Яків 268-270, 292
Пишненко 233, 234
Півень 83, 84
Півень Потапій 81
Підкуймуха 81
Пікон М. 141
«Піпа» (Шульженко Микита) 84
Піскун Галина 262
Пічка Варвара 263
Пічка Павло 295
Пічковська Лідія 263
П-ка О. 292
Плавтов Л. 79
Плохой Антон 8, 29, 36, 39, 233, 235, 237
Погурельська Т. В. 264
Позен Леонід 296
Познанська Віра 80, 85
Покиньчереда 81
Покровский Егор 116
Полив'яний 81
Поль О. М. 66
Пономаренко 273
Поросний Василь 296
Пороховник 81
Порохня 81
Порскало Катерина 263
Потебня Олександр 156, 237
Пошивайли, *родина* 7, 18, 20, 27, 161-169, 171, 173, 175, 190, 207, 213, 298
Пошивайло («Кибальник») 248
Пошивайло Богдан 7, 27, 45, 176, 177, 179, 181, 183, 263
Пошивайло Гаврило 16, 18, 20, 21, 93, 161-169, 248, 250, 252-254
Пошивайло Ігор 5, 69, 72
Пошивайло Килина 277, 289
Пошивайло (Литвиненко) Світлана 6, 14, 20, 22, 23, 32-34, 39, 43-45, 49, 52, 53, 55, 57-59, 72, 152, 154, 215, 222, 225, 227, 229-231
Пошивайло Людмила 33, 39, 42, 49
Пошивайло Марія 6, 25, 42, 49, 109, 111, 113, 115, 117, 300
Пошивайло Микола 154, 161, 168, 170-173, 191, 195, 212, 296
Пошивайло Ничипір 277, 289
Пошивайло Олесь (О. П.) 2, 4, 5, 8, 14, 22, 32, 35, 38, 39, 54, 56, 58, 69, 72, 78, 79, 104, 105, 108, 116, 123, 129, 140, 152, 155, 176, 183, 190, 195, 201, 211, 213, 215, 221, 222, 224, 229-232, 237, 238, 242-244, 260, 264, 266, 267, 269, 271, 273, 275, 277, 279, 281, 283, 285, 287, 289, 291-293, 304, 320
Пошивайло [Шкурпела] Світлана 175
Пошивайло Тарас 32, 88, 89-92, 162-168, 170-174, 177-182, 249-251, 253-255, 257, 258
Пошивайло Тетяна 30, 49
Пошивайло Федор 273
Пошивайло Юрко 39, 48, 161, 173-175 188, 207, 295, 320
Пошивайло Явдоха 16, 18, 20, 21, 161-168, 170, 248, 250, 252-254
Пошивайло-Таулер Наталя 17
Пригордий Філя 198
Прокопенко Інна 7, 26, 143, 145, 147, 149, 151
Прокопенко Мартин 81
Прокопенко Матюша 81
Прокопенко Прокіп 81, 83, 84
Прац Эдуард 201
Пругло Антоніна 191, 195
Пругло Світлана 7, 15, 27, 36, 39, 45, 184, 185, 187, 189
Прусевич Олександр 106, 108
«Птуха» (Кононенко) 256
Пуголовок Юрій 7, 20, 28, 36, 39, 48, 50, 202, 203, 205, 301, 303
Пустовіт Тарас 268
Пушкар 81
Пушкін 256

Пчілка (Косач) Олена 64, 284, 285, 292, 293

Радько Сергій 16
Расовська Ольга 150
Рахно Костянтин 5, 6, 24, 34, 63, 65, 67, 69, 72, 116, 320
Редчук Галина 209, 210, 212, 213
Редько Юліан 80, 84, 85, 244
Рєпін Ілля 65
Ржига В'ячеслав 197, 199, 201
Рибаков Борис 95, 102, 197, 201
Риженко Яків 296
Рильський Максим 24, 25, 71, 73, 85, 104, 286, 290, 293
Різниченко Валентина 50
Родзевич Н. С. 103
Розвадовський В'ячеслав 300
Роздольський Осип 286, 287, 293
Романець Тетяна 70, 72
Романов Б. А. 200, 201
Романченко Трохим 63, 64, 66, 67, 68
Ромодановський Григорій, *князь* 267
Роот Микола 300
Росс 276
Ротмістров Григорій 126
Рубан Василь 271, 293
Рубан-Кравченко Валентина 222
Руднєв Борис 17, 19
Русов Михайло 116, 277, 278, 293, 296
Рыбаков Б. А. 102
Рыбец Макар 274
Рябокінь 84
Рябокінь Олександр 81

Савчук О. О. 221, 222
Сакович І. В. 244
Сакун Валентина 45
Саловоз 81
Самокиш Микола 296
Самородов Віктор 35, 36, 39
Сапегін С. В. 260
Саранчов Олександр 233
Свіздранюк Павлина 101
Святослав 198, 199
Селівачов Михайло 5, 70, 72
Селюченко Олександра 6, 18, 20, 24, 86-94, 120, 154, 209, 212, 298
Семен А. 289
Семеренський Віктор 115
Семёнов В. П. 291, 293
Сені 234
Сень 234
Сердюк 81
Сердюк І. 71
Сердюченки, *родина* 84
Сердюченко 84
Сердюченко Іван 263
Сердюченко Мефодій («Федюша») 84
Середа Тимофій 264
Сержант Людмила 6, 24, 33, 40, 73, 75, 77, 79
Сиваш 258
Сідельник 84
Скаржинська Катерина 273
Скляр 81
Скляренко Семен 95
Сковорода Григорій 300
Скоропадський Павло 286
Скрипник 191
Скрипник Г. А. 68
Сластьон Опанас 285, 293, 296
Слободська Лідія 263
Слободський Іван 263
Смолий В. А. 290
Сморж Леонід 18, 20, 24, 26, 70, 80, 86, 93, 94, 143, 169, 170, 298, 302
Собко Д. 291
Соломія 157
Сотник 81
Спанатій Любов 5, 54, 58, 59, 152, 155, 223, 224, 227, 231, 232
Спаситель 269
Спаська Євгенія 105, 107, 108
Срезневський Ізмаїл 96, 101, 103, 197, 199-201
Стаднюк 81
Станиславский Андрей 269
Старожицкий М. Л. 289
Стеблівська Наталя 7, 26, 152, 153, 155
Степаненко Микола 5
Степовик Дмитро 5
Стефан Кириловыч 280
Стороженко 81
Сумцов Микола 63, 64, 116
Супрун Т. Ю. 222
Супруненко Олександр 36, 39, 289
Сургай Людмила 129
Суслов Ігор 122, 124, 129
Счасни К. 116
Сытин И. Д. 291

Тарновський Василь 74
Твардецький Альфред 6, 23, 60, 61
Текелій Петро 270
Терещенко Александр 116
Тиблен 116
Тимченко Ганна 234
Тимченко Григорий 269
Тимченко Є. 97, 103
Тимченко Кирило 234
Тимченкова Екатерина 270
Тимченкова Мария 268
Тищенко Олександр 103, 152, 155, 201
Толочко Петро 5
Толстая Светлана 117
Толстый Никита 117
Трипільська Єлизавета 296
Трохименко Микола 57, 229
Троцька Валентина 7, 8, 15, 28, 39, 42, 44, 49, 197, 199, 201, 246, 247, 249, 251, 253, 255, 257, 259-261, 264, 265
Трубачов О. Н. 102
Трюон Николя 71
Туманський 77
Тютюнники, *родина* 210
Тягнишкіра 81

Убийвовк 81
Уварова, *графиня* 291

Фадлан Ахмед ібн 198-200
Фарон 157
Фасмер М. 97, 103
Федорова Ніна 75
Федорук Олександр 5
Федоша 84
Федоша (*«Галай»*) 259
Федоша Прокіп 233

Фенікс 297
Феодорит 200
Фесик К. Б. 222
Фіялковський Назар 296
Франко Іван 256
Фриц М. П. 116
Фришберг Л. Т. 85, 108, 290, 291
Фріде Марія 105, 107, 108

Ханко Віталій 238, 294
Ханко Остап 294
Хейс Джон 131, 132, 134-136
Хижняк 233
Хлонь Василь 265
Хлонь Зінаїда 263, 265
Хмельницький Богдан 144, 231, 248, 256, 259
Хобзей Наталя 55, 57, 227
Ходак І. О. 221, 222
Хорунжий 81
Хотяков З. Л. 289
Храпунов Микита 61, 62
Хрипун Тетяна 7, 28, 39, 43, 206, 207, 209, 211, 213, 320
Хрисогелос Н. 290
Худаш Михайло 80, 85, 271, 294

Цигрик Антоніна 263
Цілуйко К. К. 237

Чабан Валентина 265
Чайлд Гордон 203
Черемський Петро 115
Черногорец Никон 198, 200
Чернявська Є. В. 129
Чечель Жанна 7, 26, 36, 42, 118, 119, 121
Чирвенко Григорій 191
Чирвенко Федір 277, 296
Чорней Валерія 244
Чубенко В. Ю. 236
[Чубинский П. П.] 117
Чучка Павло 80

Шаблій Марія 191
Шафонський Опанас 73, 79, 271, 294
Шевченко Тарас 57, 85, 102, 226, 240, 244, 256, 257, 285, 292, 296
Шевченко Ф. П. 290
Шевчук Валерій 267, 289, 294
Шеремет 144
Шипило 84
Ширай Раїса 263
Шиян Варвара 263
Шиян Кондрат 273, 274
Шиян Павло 273, 274, 289, 292, 293
Шиян Семён 273
Шиянова Александра 273
Школенко Інна 39
Шкурпела 256
[Шкурпела] (Пошивайло) Світлана 175
Шпак Т. І. 244
Штанько Василь 252, 253, 286
Штанько Олексій 286
Штанько Я. В. 181
Штукенберг Іван 287, 294
Шубравська М. М. 68
Шулжин Яцко 81
Шуліко 256
Шульгина Лідія 105, 108, 278, 294
Шульженки, *родина* 85
Шульженко 81, 84
Шульженко Микита (*«Піпа»*) 84
Шулжин Яцко 81

Шегельський В. В. 116
Щербак В. А. 103
Щербак Інна 117
Щербаківська Євгенія 285, 291
Щербаківський Вадим 7, 28, 214-217, 219, 221, 222, 287
Щербаківський Данило 287
Щербаківський Михайло 285
Щербань Анатолій 260, 265, 277, 281, 287, 294
Щербань Олена 265, 294

Ернст Ф. 222

Явір 294
Яворницький Дмитро 6, 24, 63-68, 97, 101, 103
Якшина Варвара 263
Янко М. Т. 151, 237
«Ярема» (Остапенко) 248
Ярина 159
Яровата Вікторія 320
Ярошинський 107
Яушева-Омельянчик Раїса 129
Яценко Марія (М. Я.) 7, 27, 36, 190-195
Яценко Оксана 30, 44, 45
Яценко Параска 192, 194, 195
Яценко Семен 195
Яценкова Марфа 274

Яшна (Іванова) Ольга 7, 26, 39, 42, 44, 48, 130, 131, 133, 135-139, 141, 142
Яшний Денис 28, 39, 45, 48, 49

***

Andrushenko Oksana 10, 232
Arsen'eva T. M. 138
Avramenko Yosyp 79
Binford L. R. 205
Cameron F. 72
Cauliez Jessie 72
Chang K. C. 205
Chechel Zhanna 10, 121
Childe V. G. 205
Clark J. G. D. 205
Domzalski K. 138
Duplan Véronique 72
Gaëlle et Delaunay 72
Gercen Alexandr 138, 139
Grabarczyk T.138
Havrysh Larysa 10, 160
Hayes J. W. 138, 139
Honchar 11, 244
Hryn Natalya 10, 175
Hrypun Tetyana 10, 213
Husar Lyudmyla 10, 142
Ivanova Olga 139
Kegan Paul 205
Klymenko Olena 9, 108
Korotkevych Viktoriya 10, 222
Kotenko Viktoriya 9, 62
Kovalenko Oksana 9, 68
Krychevsky Vasyl 10, 222
Leroi-Gourhan Andre 205
Levun Nina 9, 103
Loboychenko Ivan 121
Loboychenko Valentyna 121

Lykova Oksana 10, 129
Mączyńska Magdalena 138, 139
Panasyuk Halyna 11, 244
Panasyuk Svitlana 9, 94
Plokhoy Anton 11, 237
Poshyvailo, *family* 10, 175
Poshyvailo Bohdan 10, 183
Poshyvailo Havrylo 175
Poshyvailo Mariya 9, 117
Poshyvailo Mykola 175
Poshyvailo Oles 3, 11, 294
Poshyvailo Svitlana 9, 59
Poshyvailo Yavdoha 175
Poshyvailo Yurko 175
Prokopenko Inna 10, 151
Pruhlo Svitlana 10, 189
Puholovok Yuriy 10, 205
Rakhno Kostyantyn 9, 68
Romanchenko Trokhym 68
Selyuchenko Oleksandra 9, 94
Serzhant Lyudmyla 9, 79
Shcherbakivsky Vadym 10, 222
Steblivska Natalya 10, 155
Trotska Valentyna 10, 11, 201, 265
Twardecki Alfred 9, 62
Varvynsky Mykola 121
Vasylenko Viktor 59
Yashna Olha 10, 139
Yatsenko Mariya 10, 196
Yavornytsky Dmytro 9, 68
Zhelieznyak Omelyan 79
Zuban Viktoriya 9, 85

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Абазівка 126
Австралія 17
Австрія 240, 285, 293
Адамівка 124
Алмалик-Дере, *балка* 7, 26, 130-138
Алмалицький могильник (некрополь) 131, 132
Америка 70
Англія 285
АР Крим 143, 144, 147
Ахтирка 267, 274
Ахтырский уезд 274

Бабанське, *хутір* 236
Бабенкове, *куток* 246, 247, 252, 260
Бакла 133
Балаклавський район 144
Баличове (Покрівське, Покровське) 235
Балки 147
Баранівський район 146, 186
Барило 148
Баришівка 76
Басань 184, 185, 189
Батьки 235
Безруки (Безруків хутір, Безручки), *хутір* 234, 235, 237
Белзець (Гончарівка) 145
Бердянський повіт 66
Бессарабія 241
Біла, *річка* 144
Білгород-Дністровський район 144
Біле поле 144
Біленьке, *джерело* 144
Білики 53, 184, 185, 189
Білка, *річка* 188
Біловодський район 225
Білоглинка 144
Білозерський район 144
Білопільський район 148
Білорусь 78, 304
Більськ 234
Більське городище 115, 296
Богодухівський повіт 274, 290
Боголюби 143
Бодаківка (Верхня Будаківка) 65
Божков, *станція* 275
Бориспіль 76, 77
Борове 144
Боспор 133, 138
Боцьвівка, *куток* 246, 247, 256
Бразилія 304
Брідщина 151
Броди 147
Бродівський район 147
Брусівка 225
Брянська область 123, 224
Бубликівка, *куток* 247, 256
Бубнівка 105-108, 238, 239, 294
Бугайське, *хутір* 234
Будища 272
Буковина 241-243, 301
Булганацьке городище 132, 138
Бурки 267
Бухарест 142

Варшава 6, 23, 60, 61, 287
Варшавська губернія 64
Василівська волость 274
Васильків 240
Васильківський район 147
Великі Будища 281, 285
Великороссия 279
Верхня Білка, *балка* 188
Верхня Будаківка (Бодаківка) 65
Верховинський район 225
Ветли 143
Вигін, *підкуток* 247, 258, 260
Вичілки (Гончарівка) 185, 186, 189
Вільнюс 94
Вінниця 146, 239, 243
Вінниччина 114, 143, 238, 239
Вовкові 148
Водолажка, *річка* 188
Волга, *річка* 199, 200
Волинська губернія 64
Волинь 115, 143-148, 150, 152, 154
Волноваха 144, 145
Ворскла, *річка* 81, 208, 235, 236, 246, 276, 279, 281, 282, 286, 291

Гавареччина 124, 242
Гадяч 284
Гайсин 107, 238
Гайсинський район 238, 239
Галаєвка (Федошівка), *куток* 247, 259
Галич 98
Галичина 115, 287
Гамам-Дере, *балка* 133
Ганнівка 73, 74
Гармаші, *хутори* 234

Гетьманщина 71, 80, 116, 123, 129, 195, 201, 213, 215, 222, 224, 231, 264, 268, 270, 271
Глей, *урочище* 144
Глеї, *поле* 144
Глечиків, *долина* 147
Глеювата, *річка* 144
Глибочиця 77
Глиниська (Зубильне, Волинь), *куток* 143
Глиниськи, *урочище* 143
Глинисько (Торчин, Волинь), *куток* 143
Глиниця (Глиница, Глинище) 281, 282
Глинище, *куток* 143
Глинівка 145
Глинка, *річка* 235
Глинка, *урочище* 143
Глинки 185, 186, 189
Глинна, *річка* 143
Глинне 143
Глинник, *річка* 143
Глинокар'єр 143
Глинськ (Львівщина) 143
Глинськ (Сумщина) 143
Глинська, *річка* 143
Глинське 143, 235, 237, 281, 286
Глинсько, *куток* 143
Глинче 146
Глиняна Балка 143
Глиняне 143
Глиняни 144
Глинянка (П'ятирічка) 146
Глинянка, *річка* 143
Глібів хутір 73, 74
Глухів 272
Говтва (Говтьва, Кратова Говтьва, Голтва), *хутір* 235, 267, 271
Говтва, *річка* 235
Годомичі 148
Голубови хутори (Пишненки) 233
Гомель 75
Гончари 144, 146, 150, 185, 186, 189
Гончариха 99, 144
Гончариха, *гора* 144, 149
Гончарі 99, 144
Гончарів 99
Гончарів (Івано-Франківщина) 144
Гончарів (Львівщина) 144
Гончарівка 99, 146
Гончарівка (Белзець) 145
Гончарівка (Вичілки) 185, 186, 189
Гончарівка, *куток* 144, 145, 211, 246-248, 250, 259
Гончарівка (Львівщина) 144, 145, 149
Гончарівка (Одещина) 144
Гончарівка, *річка* 144
Гончарівка (Тернопільщина) 146
Гончарівське 99, 145, 149
Гончарівщина, *куток* 144, 145
Гончарка (Дніпропетровщина) 99, 144
Гончарки (Тернопільщина) 99, 144
Гончарна, *вулиця* 145
Гончарне 99, 144
Гончарова долина 145
Гончарове 99
Гончарове (Дніпропетровщина) 144
Гончарове (Луганщина) 144
Городенка 287
Городиський повіт 271
Городище 145, 146, 271
Городненська губернія 64
Городнянський повіт 74
Горосим, *річка* 280
Горохівський район 144, 148
Горшкове, *болото* 147
Горщик 147-149
Горщик, *пагорб* 147
Горщок, *урочище* 147
Горщок, *хутір* 147
Гота 277
Грабів 73, 74
Грибова Рудня 73-78
Грині, *хутір* 236
Гурзуф 133
Гуринівка, *підкуток* 247, 258
Гуцульщина 301

Давид-Городок 65
Демидівський район 148
Деркачівка, *куток* 246-249, 259
Диканька 267
Дике Поле 236
Діброва 235
Дніпро 6, 25, 58, 95
Дніпро, *річка* 234, 267, 270, 280
Дніпровське Лівобережжя України 301
Дніпропетровськ 57, 66, 195, 229, 231
Дніпропетровська область 123, 224
Дніпропетровщина 144
Добрянка 76
Добрянський район 74
Донецьк 85
Донецька область 149
Донеччина 143-146
Доротище 148
Драний Кавказ, *куток* 246, 247, 252, 253, 260
Древний Киев 200
Дубровицький район 144

Едмонтон 183
Екатеринослав 291
Еллі-Бурун 133
Ест-Кермен 133

Європа 71, 297
Євсуг 225
Єрусалим 239

Жерденівка 107, 239
Жидичин 145
Житомир 66, 145, 150
Житомирська область 146, 147, 186
Житомирщина 143, 145, 147, 148, 150
Жовківський район 143
Жоржівка 274
Жуки 267

«За Лисою Горою» (Сивашівка), *підкуток* 247, 258
Зайцеві хутори 81, 84
Заїченці 234
Закарпатська область 149
Закарпаття 80, 143, 146

Замглай 74
Замшани 147
Западная Сибирь 205
Западно-Русский край 117
Запоріжжя 5, 56, 81, 85, 147, 148, 150, 151, 229, 260
Запорізька область 151, 184
Запорізька Січ 270
Західна Україна 113
Західне Поділля 107
Заярський, *кутoк* 247, 258
Здомишель 147
Зенонов Херсонес 133
Зіньків (Зіньков, Зеньков, Зинькив, Зенькев) 267, 276, 280, 284, 289, 293
Зіньківський повіт 260, 272-279, 285, 289, 290, 292, 293
Зіньківський район 103, 143, 144, 186-189, 195, 196, 246, 260, 296
Зіньківщина 186, 237, 290
Золотоніський район 147
Золочівський район 144, 145, 149
Зорівка 147
Зубанівка, *підкуток* 247, 259
Зубильне 143

Івано-Франківськ 242
Івано-Франківська область 102, 103, 225
Івано-Франківщина 143, 144, 146
Іващенки, *хутір* 236
Ілурат 133
Ірпінь 260
Ірпінь, *річка* 78
Ічня 275

Їсіпівка, *кутoк* 246, 247, 251, 252, 260

Кагарлицький район 144
Кальміутська Паланка 184
Калюжа, *кутoк* 246, 247, 252, 253, 260
Каменець-Подільська губернія 64
Камінь-Каширський 148
Кам'янець-Подільський 116, 300
Кам'янська Січ 85
Кандзюби, *хутір* 236
Канів 144
Карабазівка, *хутір* 234
Кардашів Вал, *городище* 296
Катеринопільський район 144
Катеринослав 65, 66, 68, 103
Катеринославщина 65, 66
Кацу-Дере 133
Кембрідж (Массачусетс) 85, 260
Кераміївський, *провулок* 146
Керамік 146
Керамічна, *вулиця* 146, 149
Керамічний, *провулок* 146, 149
Керч 61
Керченський півострів 147
Киблич 107
Кижняківка (Кижняки, Хижняківка, Хижняки) 182, 233, 237
Київ 5, 6, 23-25, 30, 56-58, 62, 67, 68, 71-73, 76-79, 85, 93, 94, 96, 102-104, 108, 109, 115-117, 128, 129, 146, 149-151, 160, 169, 183, 200, 201, 213, 214, 222, 228-232, 237, 240, 242, 243, 260, 264, 270, 272, 277, 279, 284, 288-294
Київська область 123, 224, 242
Київська Русь 200, 301
Київське намісництво 271, 291
Київщина 64, 77, 78, 87, 115, 144, 150, 227, 240, 287
Кирило-Ганнівка 234, 274
Кирякове 234
Киселівщина, *підкуток* 247, 259
Кишинев 142
Ківерцівський район 143-145, 147
Кіровоградська область 103, 188
Кіровоградщина 16, 143, 147, 150
Кітей 133
Клименки, *хутір* 236
Княжество Финляндское 288
Коболчин 241, 242, 243
Ковельський район 148
Козелець 76
Комарове 144
Комишня 53, 275
Конотоп 58
Королівство Польське 85, 260
Коростенський район 147
Корчма Барили, *хутір* 148
Косів 99, 102
Косівський район 102, 103
Костенщина, *підкуток* 247, 259
Костянтинівка 146, 149
Котельва 267, 270, 272, 274
Котельня 144
Кочеток 16
Краків 287
Красне 144
Краснодонський район 225
Красноярск 72
Кременчуг 271
Криворівня 225
Крим 61, 133, 260
Крищинці 239
Кубань 113
Куни 107
Куп'янський повіт 112, 116
Куствиця, *річка* 235
Кути 99, 102

Лавринці, *хутір* 236
Лаврушине, *підкуток* 247, 259
Лагерна балка 133
Лазьки 234
Левадки, *підкуток* 247, 259
Ленинград 200, 201, 205
Липівці, *кутoк* 247, 248, 256, 257, 260
Липне 144
Лип'янка 240
Литвинівка 225
Литовське князівство 234
Лівобережжя 78, 123, 224, 271
Лівобережна Україна 69, 72, 79, 116, 123, 129, 152, 155, 195, 201, 213, 215, 222, 224, 231, 238, 244, 246, 263, 264, 289, 293, 294, 296, 304
Лікарський, *підкуток* 247, 259
Ловинь 73, 74
Лозуватка 147
Локачинський район 143

Лондон 285
Лохвицький повіт 275, 290
Лохвиця 238
Луганськ 277, 289
Луганська область 225
Луганщина 143, 225
Луків 148
Лук'янівка 76
Луцьк 148, 150, 205
Луцький район 143-145, 148
Лучисте 133
Львів 5, 16, 21, 57, 78, 85, 102, 103, 108, 116, 146, 149, 222, 229, 231, 244, 277, 288
Львівська область 149, 150, 186, 188, 242
Львівщина 143-147
Любеч 73
Любешівський район 143
Лютенські Будища 279

Мажарівка, *хутір* 234
Майдан-Бобр 107
Макітерка, *озеро* 147
Макітра, *балка* 147
Макітра, *гора* 147, 151
Макітра, *заказник* 150
Макітра (Манітра, Макітра Руська), *гора* 147, 149
Макітри, *яр* 147
Макітрин, *горб* 147
Макітрина, *балка* 147
Макітрища, *річка* 147
Макортет (Кіровоградщина), *балка* 147
Макортеть, *балка* 147
Макорти, *балка* 147
Макорти, *яр* 147
Макотертина, *балка* 147
Макотерть, *балка* 147
Макотерть, *яр* 147
Макухівка, *куток* 247, 248, 256, 259
Малі Будища (Мала Будочка, Мала Будищечка, Мала Будичечка, Малі Будищечки) 236, 237, 256, 262, 264, 295
Малоросія (Мала Росія) 74, 79, 267, 270-272, 276, 279, 288, 290, 291, 293, 294
Малороссийская губерния 272, 289, 293
Мангуп-Кале 131, 133, 142
Маневицький район 144, 148
Маньки, *хутір* 236
Маньківка 99, 103
Маньківський район 103
Марехівка, *куток* 247, 248, 255, 256, 258, 259
Марфовка 133
Мас[сачусетс] 85, 260
Маськівка, *підкуток* 247, 259, 260
Маяки 116
Межиріч 16
Мельбурн 17
Меріленд 16
Миколаїв 5, 54, 58, 231-232
Миколаївка 274
Миколаївська область 61
Миколаївщина 54, 58, 152, 153, 227, 231, 232
Минск 230
Миргород 99, 103, 183, 285
Миргородський повіт 65, 284, 292
Миргородський район 184, 189
Мирмекій 133
Мирне 144
Мисики, *хутір* 236
Мінська губернія 64, 65
Міські Млини 6, 18, 20, 24, 80, 81, 83-85, 252, 261, 278, 284, 285
Млинівський район 144, 148
Могила-Гончариха, *гора* 144, 145, 150
Мозирський повіт 65
Монастирський район 149, 186, 189
Морозівка, *підкуток* 247, 259
Москва 71, 102, 103, 116, 117, 129, 200, 201, 205, 268, 289-291
Московія 85, 260, 287
Муравський шлях 287

Нагірні, *хутір* 236
Наддніпрянщина 102
Несвіч 148
Нижня Білка, *балка* 188
Ніжин 23, 128
Ніжинський район 145
Нікополь 292
Німеччина 240
Нова Водолага 186-189
Новгород 280, 282
Новий Двір 144
Нові Гончарі 144
Нововодолазький район 186
Новодністровськ 242
Новомосковськ 67
Новосілки 148
Носівка 76
Нью-Йорк 291

Одеса 58, 142, 231, 239, 290
Одещина 144
Озерце 143
Олександрівка 73, 74, 274
Олександрівський повіт 66
Олександрівський район 188
Олександрійський район 103, 147
Олександрія 16
Олешня 73, 74, 78
Олешнянський район 6, 24, 73
Олика 147
Ольвія 23, 61, 138
Опишлянка, *курган* 274
Опішне (Опашня, Опешное, Опишне, Опішнє, Опішня, Опочинське, Опочна, Опочня, Опошанское, Опошне, Опошнє, Опошний град, Опошня, Опушлинське, Опушлянське, Опушне, Опушное) 2, 4-8, 12-18, 20-30, 32, 52, 53, 56-60, 63, 69, 70, 72, 74, 80, 81, 85-94, 98-100, 102-104, 108, 109, 115, 116, 118-122, 129, 130, 140, 143, 146, 149, 152-156, 161-184, 186-193, 195-197, 201, 202, 206-214, 221-224, 226, 228-238, 242, 243, 246-304, 320
Опішненське городище 260
Опішненський гончарний район 152, 155, 237
Опішняни 274, 275, 290
Опішнянський хутір 274
Опочинське узгір'я 287

Опочинський повіт 287
Опочка (Псковська губернія) 280, 282
Опочка, *річка* 280, 282
Опочна (Радомська губернія) 280, 282
Опошанский район 275
Опошнянская (Опошанская) волость 273, 275, 292, 293
Опошнянское предместье 278
Орлівщина 67
Оскол, *річка* 280
Осколец, *річка* 280
Остер 76
Острог 148, 231
Охлянь, *річка* 234
Очаковский лиман 269
Ощів 148

Павлоградський повіт 66
Париж 17, 36, 277
Парутине 61
Пархоменко 225
Пацули, *хутір* 236
Перемишлянський район 144
Переяслав 76
Петербург 233
Петроград 291
Печеніги, *поселення* 188
Печенізький район 187, 188, 189
Пирогово 87, 241
Пишненки (Голубови хутори) 233
Південна Європа 297
Південна Україна 65, 287
Південно-Західний Крим 7, 26, 130, 131, 134-137, 142
Південно-Східна Україна 80, 85
Півні, *хутори* 84
Північне Причорномор'я 60, 61, 138
Північний Кавказ 234
Пісочне 148
Пістинь 99, 100, 103
Поворскля 234
Поділ 77
Поділля 55, 105, 107, 108, 115, 116, 227, 238, 243, 294, 301, 302
Подільська губернія 108, 239
Покрівське (Баличове, Покровське) 235
Полісся 98, 103, 115, 117
Пологівський район 184, 189
Полтава 5, 57, 82, 85, 93,108, 121, 125-127, 146, 149, 213, 222, 229, 230, 237, 239, 244, 260, 264, 270-272, 276, 277, 279, 281, 284, 286-294, 304, 320
Полтавская территория 283
Полтавский район 274
Полтавська губернія 19, 52, 56, 65, 85, 102, 108, 260, 272-279, 283, 285-294
Полтавська область 52, 53, 57, 81, 85, 103, 123, 149, 152-154, 169, 184, 186, 188, 195, 196, 224, 246, 260, 263, 264, 268, 273, 293, 296
Полтавський гончарний осередок 153, 154
Полтавський повіт 274
Полтавщина 4, 6-8, 12, 13, 24, 53, 55, 56, 65, 70, 78, 80, 81, 83-85, 87-92, 113, 114, 116, 118, 143, 144, 146, 148, 150, 162-168, 170-175, 177-183, 191, 192, 195, 210, 213, 226-229, 231, 234, 235, 237, 249-251, 253-255, 257, 258, 260-264, 266, 267, 277, 278, 283-285, 287-290, 292-295, 301, 302, 320
Польща 6, 23, 60, 61, 240, 287, 296, 304
Попаснянський район 143, 144
Попівка 235, 275
Постав-Муки 53
Прага 222
Придніпрянщина 115
Прогоня, *куток* 246, 247, 253, 256, 259, 260
Пруглова (Шкурпели), *хутір* 235
Пряшів 5
Псел, *річка* 286, 291
Псковська губернія 280, 282
Птухівка, *куток* 247, 248, 255, 256, 259
Пустомитівський район 144, 150, 186, 188
Путивльський район 144
Путильський район 144
П'ятирічка (Глинянка) 146

Радомська губернія 280, 282
Радуць 242
Радянська Україна 244
Ратнівський район 147
Реви, *хутір* 236
Республіка Білорусь 224
Решетилівка 267
Рим 142, 222
Рівненська область 186
Рівненський район 186, 189
Рівненщина 143, 144, 146, 148
Ріпки 73, 74
Ріпкинський (Ріпицький) район 73, 74, 144
Рогатинський район 146
Рожищенський район 146
Роквіль 16
Роменський повіт 275, 290
Роменський район 143
Ромни 285, 289
Російська імперія 182, 271, 275-278, 282, 288, 290, 293, 296
Російська Федерація 123, 224
Росія 78, 229, 272, 276, 280, 282, 287, 291, 293
Рублевка 279, 281
Руда, *гора* 144
Руденки-Гончарі 144
Рудий Кут, *урочище* 144
Рудий, *куток* 144
Румунія 242
Русь 102, 197-201, 285, 287, 289

Садів 144
Санкт-Петербург (СПб) 78, 116, 117, 138, 142, 200, 201, 239, 271, 272, 288-291, 293, 294
Саранчівка (Степанівка) 233
Сварицевичі 144
Свидівок 147
Сені, *хутори* 234
Сенча 290

Сербинское поле 267
Середнє Придніпров'я 102, 108
Середня Наддніпрянщина 152, 153, 301, 302
Сєдлецька губернія 64
Сибирь 72
Сивашівка (*«За Лисою Горою»*), *підкуток* 247, 258
Симферополь 138
Сіверська земля 301
Сімферопольський район 144
Січ 81
Скельки 147
Слобожанщина 152, 155, 301, 302
Словаччина 5
Смотрич 107
Сокальський район 144
Сокирянський район 241-243
Солонянський район 144
Сорочинцы 272
СРСР 102, 122, 182, 200, 201
Ставки 145
Старі Гончарі 144
Старі Млини 236, 237
Старосинявський район 144
Старосілля 116
Степанівка (Саранчівка) 233
Степове Причорномор'я 260
Стодоли 145
Сугдея 133
Сумська область 123, 224
Сумщина 143, 144, 148
Супрунівка 148, 149
Суховерщина 73, 74
Сухоріччя 187-189
Сучава 242
Східна Україна 67, 84
Східне Полісся 223
США (С.Ш.А.) 16, 291

Табана-Дере 133
Таврика 138
Тарани, *хутір* 236
Тарапунька, *куток* 246, 247, 252, 254
Тарапунька, *річка, струмок* 252, 276
Теребовлянський район 144
Тернопільська область 186
Тернопільщина 114, 143, 144, 146
Тешклі-Бурун 133
Тірітака 133
Тлумацький район 144
Томск 205
Торбинівка, *куток* 247, 248, 256, 257, 260
Торчин 143
Трансильванія 85, 260
Тульчинський район 239
Туманська Папірня 73, 74, 77
Турійський район 144, 145, 148

Угорщина 240, 287
Ужгород 103, 231
Узбекистан 98
Україна 2, 4, 5, 7, 12-14, 16, 17, 19-30, 37, 39, 49, 50, 52, 54-58, 60, 61, 63-69, 71, 73, 74, 80, 81, 84-87, 94, 95, 103-105, 109, 112-116, 118, 122, 124, 129, 130, 140, 143-153, 156, 161, 168, 171, 173, 176, 183-185, 187, 189, 190, 195, 197, 202, 206, 207, 209, 210, 214, 221-229, 231, 233, 237, 238, 240-244, 246, 260, 264, 266-271, 273, 275, 277-279, 281-283, 285-287, 289-293, 295-304, 320
Українська Держава 17, 286, 296, 299
Українська РСР 146, 150, 151, 240, 260, 274, 294
Українське Полісся 302
Умань 58, 111, 231
УНР 17
УРСР 56, 67, 68, 75, 86, 102, 103, 129, 161, 237, 241

Федорівка, *хутір* 235, 236
Федошівка (Галаєвка), *куток* 247, 259
Феодосія 133
Фінляндія 65

Харакс 133
Харків 17, 19, 36, 56, 102, 103, 115, 116, 146, 149, 200, 213, 221, 222, 265, 289, 294
Харківська губернія 112, 274, 290
Харківська область 123, 149, 179, 186, 188, 224
Харківщина 16, 64-66, 113, 114, 128
Херсонес 133
Херсонська губернія 116
Херсонщина 65, 144
Хижняки, *поселення* 233
Хижняківка (Хижняки, Кижняківка, Кижняки) 182, 233, 237
Хмельницька область 242
Хмельниччина 114, 124, 143, 144
Хомутець 53, 275
Хорол 271
Хорськ 65
Хортиця 56, 229
Хуст 146, 149

Царство Польское 288
Цвітне 99, 103, 187-189
Цегельне, *куток* 148
Цегельне, *урочище* 148
Цегельний район 148
Цегельнівський ліс 148
Цегельня, *вулиця* 148
Цегельня, *долина* 148
Цегельня, *куток* 148
Цегельня, *парк* 148
Цегельня, *ставок* 148
Центральна Європа 297
Центральна Україна 84

Чамну-Бурун 133
Чаплинський могильник 138
Чатир-Даг 133
Черепична, *вулиця* 148, 149, 151
Черепичне, *урочище* 148
Черкаси 231
Черкасовка 274
Черкаська область 103, 224, 242
Черкащина 16, 58, 143, 144, 146, 147, 149, 150, 227, 231, 240
Черниговская губерния 78, 79, 278
Черниговское наместничество 271, 294
Чернівецька область 241-243
Чернівеччина 143, 144

Чернівці 242, 243
Чернігів 76, 78, 79, 272
Чернігівська область 6, 24, 73, 74, 123, 224
Чернігівщина 23, 78, 113, 114, 116, 128, 143-145, 227
Черняхів 144
Чехословаччина 240
Чигирин 242, 267
Чигиринський повіт 240
Човнова, *хутір* 235, 236
Човно-Федорівка 235, 236
Чорне море 61
Чорнухи 144, 283
Чорнухине 144
Чубинське 242
Чуфут-Кале 133
Чуфут-Чеарган-Бурун 133

Швейцарія, *куток* 246-248, 251, 259
Шепіт 144
Шишацький район 144
Шкурпели (Пруглова), *хутір* 235
Шкурпелівка, *куток* 247, 248, 256, 260
Шполянський район 143, 240

Яблучне (Яблочное, Яблочний, Яблочне) 235
Яглуш 146, 151
Яготин 76
Яремівка, *куток* 246-249, 259
Яри, *куток* 246-248, 250, 259
Яриловицька волость 74
Ясинуватський район 146

***

Almalyk-Dere 139
Austin 62
Berlin 138, 294
Chernihiv Region 9, 79
Dnipro 9
Eurasia 138
France 205
Gotha 294
Great Britain 205
Hrybova Rudnya 79
Krim 138
Kyiv 9
London 138, 139, 205
Łódź 138
Mainz 139
Mainz-am Rhein 138
Miski Mlyny 9, 85
Oleshnya 9, 79
Opoczyński 287
Opishne (Opishnya, Oposhnya, Opoczinsky, Oposchne, Opochnia, Opoczno) 3, 9-11, 94, 121, 155, 183, 196, 213, 232, 237, 246, 265, 269, 276, 277, 287, 294
Paris 205
Poland 9
Poltava Region 9, 10, 11, 85
Powiat 287
Ripky District 79
Roma 138
Southwestern Crimea 10, 139
Strasbourg 62
Tanais 138
Texas 62
Ukraine 3, 4, 10, 151, 189, 294, 232
Warsaw 9, 62
Warszawa 138

УДК 738.3(477)(06)

У45

УКРАЇНСЬКА КЕРАМОЛОГІЯ : національний науковий щорічник. За рік 2018 : Український керамолінгвістичний простір
/ за редакцією професора Олеся Пошивайла. – Опішне : Українське Народознавство, 2019. – Кн. XIII. – Т. 2. – 320 с.

ISSN 1810-4835

Упорядник і науковий редактор
заслужений діяч науки і техніки України,
доктор історичних наук, професор
Олесь ПОШИВАЙЛО

Літературні редактори
Вікторія ЯРОВАТА
Олесь ПОШИВАЙЛО

Коректори
Вікторія ЯРОВАТА
Олесь ПОШИВАЙЛО
Юрко ПОШИВАЙЛО

Укладачі покажчиків
Оксана АНДРУШЕНКО
Галина ПАНАСЮК
Тетяна ХРИПУН

Макет
Олена ЗУБАНЬ
Юрко ПОШИВАЙЛО

Комп'ютерний набір
Олена ЗУБАНЬ

Художній редактор,
оригінал-макет
заслужений працівник
культури України
Юрко ПОШИВАЙЛО

Переклад англійською мовою
доктор історичних наук
Костянтин РАХНО

Директор випуску
Людмила ГУСАР

• Наукове видання •

Інститут керамології
– відділення Інституту народознавства НАН України

Вул. Партизанська, 102, Опішне, Полтавщина, 38164, Україна;
тел./факс +38 (05353) 42175; e-mail: ceramology@ukr.net;
www. ceramology-inst.gov.ua
Свідоцтво: серія ДК, №1411 від 02.07.2003

Національний музей-заповідник
українського гончарства в Опішному

Вул. Партизанська, 102, Опішне, Полтавщина, 38164, Україна;
тел./факс +38 (05353) 42416, 42415; e-mail: opishne-museum@ukr.net;
www. opishne-museum.gov.ua
Свідоцтво: серія ДК, №4337 від 13.06.2012

«Українське Народознавство»
Видавництво Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному

Вул. Партизанська, 102, Опішне, Полтавщина, 38164, Україна;
тел./факс +38 (05353) 42416, 42415; e-mail: opishne-museum@ukr.net;
www. ceramology.gov.ua
Свідоцтво: серія ДК, №4337 від 13.06.2012

Друк: ТОВ "АСМІ".
36011, м. Полтава, вул. В. Міщенка, 2.
Тел./факс: (0532) 56-55-29.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
серія ДК, №4420 від 16.10.2012 р.

Формат 60x90/16
Гарнітура Calibri
Умовн. друк. арк. 20,0
Тираж 100 прим.
Зам. №